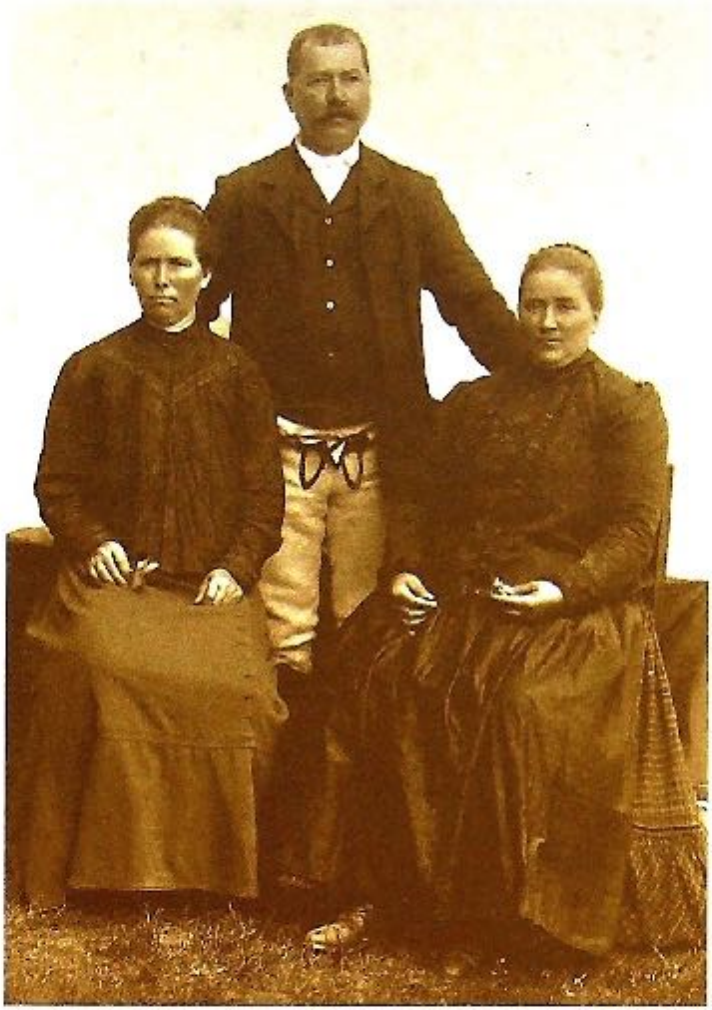

BÁRTH JÁNOS

VARSÁG, A SZÉKELY TANYAKÖZSÉG

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Bárth János
Varság, a székely tanyaközség

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A varsági székely hegyi tanyákról
írott tanulmányomat
tisztelettel és köszönettel

ajánlom

az erdélyi történeti népismeret kutatójának,

a „Rendtartó székely falu" és a „Törvényhozó székely falu" szerzőjének,

IMREH ISTVÁNNAK

[Erdélyi Magyar Adatbank]

BÁRTH JÁNOS

VARSÁG, A SZÉKELY TANYAKÖZSÉG

KECSKEMÉT
2001

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Megjelent a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Szellemi Örökség Programjának anyagi támogatásával.

Rajzok: Janzsó Marianna
Német fordítás: Ifj. Káposzta Lajos
Számítógépes előkészítés: Salánki Szabolcs

ISBN 963-7216-69-3

A borítón:
Tótutcai Tifán Ignác, 8 hold földet, csergeványolót és posztóványolót birtokló varsági gazda leánytestvéreivel a XX. század elején
(Ruczeszdorfer parajdi fényképész felvétele)

A szerző kiadása
(H-6001 Kecskemét, Pf. 6. Tel. és fax: 76/481-122, Tel.: 76/481-350)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1. A TELEPÜLÉSNÉPRAJZI KÉP NÉHÁNY VONÁSA

Székelyvarság jellegzetes erdélyi magyar hegyi szórványtelepülés, amelynek van egy másodlagosan formálódott, természetes sűrűsödéssel létrejött és felsőbb szorgalmazással növelt, falusias képet mutató központja. Itt állnak a középületek: a templom, a községháza, az iskola, a kultúrház, az egészségház. Itt működik a legnagyobb bolt, és a legnagyobb kocsma. A templom és a kocsma közötti térségen találkoznak egymással vasárnaponként a távoli hegyi tanyák lakói.

Varság község területén 1992-ben közel félezer lakóházban 1536 lélek élt. Egy hivatalviselő család kivételével valamennyien római katolikus székely magyarok.

Az erdős hegyekkel övezett, magas fekvésű Varság község manapság Zetelaka felől közelíthető meg egy század eleji építésű, meglehetősen elhanyagolt kövesúton. Más irányba nem vezetnek a településről motoros járművekkel járható utak. A Zetelakára, illetve Székelyudvarhelyre vezető egyetlen kövesúton kívül Varság területén zötyögősen bár, de lehet autóval közlekedni a néhol utcának tűnő Tisztási úton, a Nagyküküllő térségében haladó erdei úton és a Nagykút pataka mellett kanyargó úton. A mély völgyekkel tagolt fennsíkrendszer egyik fennsíkrészletéről a másikra csak üggyel-bajjal, leginkább gyalog lehet eljutni. A tanyás határrészek dűlőútjai az év nagy részében autóval járhatatlanok. A lovas kocsi is nehezen vergődik át a sáros kátyúkon. *Bagzos* alsó részébe a *Központ*ból legegyszerűbben gyalog lehet eljutni.

Varságot nehezen átjárható erdős hegység választja el a hajdani anyaközségétől, Oroszhegytől. A különösen magas fekvésű, nagy múltú Oroszhegy falu egyike a hajdani Udvarhelyszék ún. havasalji településeinek. A szilvapálinkájáról Erdélyszerte híres Oroszhegy évszázadokon át nagy területű hegyes-erdős határt, roppant kiterjedésű „havasokat" mondhatott magáénak. Távoli havasain jött létre a varsági szórványtelepülés, amely 1907-ben sok-sok erdővel együtt önálló községként elszakadt Oroszhegytől. Mindebből következik, hogy Varság lakosságának nagy többsége oroszhegyi származású. A varságiak ősei Oroszhegy faluból költöztek föl hegyi tanyáik romantikus, bár fölöttébb nehéz sorsot nyújtó világába.

Amikor Varság területe még Oroszhegyhez tartozott, a mai varságiak elődei, a havasokon tartózkodó oroszhegyiek lovas kocsival is rendszeresen közlekedtek az erdős hegyeken át Varság és Oroszhegy között. Mára ezek a nehezen járható ősi utak elvesztették hajdani jelentőségüket. Napjainkban, ha a varságiak Oroszhegyre akarnak utazni, akkor először Zetelakán át leereszkednek Udvarhelyre. Onnan egy másik úton több falun át közelítik meg az út és a havasalji falusor utolsó faluját, Oroszhegyet.

Ha Udvarhely környékén beszédbe elegyedünk a járó-kelő székelyekkel, és szóba hozzuk Varságot, beszélgető partnerünk biztosan megjegyzi némi humorral, hogy Varság akkora területen fekszik, mint Bukarest. Ebben van némi igazság, hi-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

szen valóban nagy területen szóródtak szét a varsági házak. A humoros ízű megjegyzés azonban kimondatlanul mást is takar, mégpedig a faluhoz szokott erdélyi ember rácsodálkozását a szórványtelepülésekre. A Székelyföldön a falusias településforma az uralkodó. A székelyföldi ember faluban, kisvárosban gondolkodik, amikor valamely település kerül szóba. A falut pedig úgy tekinti, mint belterületet, vagyis a szélső háztól a lakótelepülés túloldalának szélső házáig terjedő telkek és épületek együttesét. Így érthető, ha rácsodálkozik a szórványtelepülés jellegű Varságra, ahol a két „szélső" ház között óraszám gyalogolhat. Jellegzetes „falusi" szemlélet húzódik meg tehát a Varságot Bukaresthez hasonlító népi humorban.

Bár az erdélyi magyarság körében a falu az uralkodó településforma, a varsági hegyi tanyák nem társtalanok és nem egyedülállóak a Nagykküllő forrásvidékén és a Hargita tájékán. A Varsággal szomszédos területeken hegyi tanyák százai jöttek létre a hajdani erdőségek irtott kaszálóin. Legismertebbek a korondi tanyák, amelyeket összefoglalva, együttesen „Korondi hegy"-ként, illetve Fenyőkút és Pálpataka néven emlegetnek. Hozzájuk hasonlíthatók a szentlelkiek szencsedi tanyái, az Üknyéd nevű terület szétszórt házai, valamint a Varsággal érintkező Küküllőmező szórványtelepülése. Hegyi tanyák sokasága borítja annak a völgynek a környékét is, amely Zetelaka felől átvezet a Gyergyói-medencébe. A völgy legjellemzőbb tanyás területei: Deság, Ivó, Sikaszó, Libán. Ezek a Varság környéki tanyás területek egy-egy történelmi falu határához tartoznak. A varsági tanyák elsősorban abban különböznek szomszédaiktól, hogy egymással társadalmasulva önálló tanyaközséget hoztak létre, és 1907-ben elszakadtak anyaközségüktől, Oroszhegytől.

A varsági és a Varság környéki magyar szórványtelepülések elsősorban azért érdemlik meg a magyar településnéprajzi kutatás figyelmét, mert rácáfolnak egy régi tudományos vélekedésre. A magyar néprajzi és földrajzi településkutatásban hosszú időn át tartotta magát egy elképzelés, amely szerint a magyarság kizárólag falu- és mezővároslakó nép. Másodlagosan hozott ugyan létre szórványtelepüléseket az Alföldön, elsősorban a farmtanyás Duna-Tisza közén, a hegyi szórványtelepüléseket azonban nem kedvelte. A Kárpátok térségében előforduló hegyi tanyákat a kutatás a magyarsággal együtt élő nemzetiségek, szlovákok, románok, rutének civilizációs produktumai közé sorolta. Nagyemlékezetű Bátky Zsigmond a Magyarság Néprajza I. kötetében kijelentette, hogy a magyarság nem hozott létre hegyi szórványtelepüléseket. Még a hegyvidéken élő székelység körében sem fordul elő ez a településforma. Az illusztrációs rajzként bemutatott gyimesi csángó szórványtelepekről némi megvetéssel megjegyezte, hogy azok újak.[1] Ez az eset is bizonyítja, hogy ha a magyar néprajz krónikus ősforma-kereső misztikája pontatlan fogalmazással is párosul, a tudományos eredmény mennyire elszakad a valóságtól. Bátky Zsigmondnak bizonyára sok igazsága van, amikor kijelenti, hogy a magyarság erdélyi honfoglalása a románokkal ellentétben nem szórványtelepülések, hanem falvak formájában történt. Ez azonban a régi, jobbára középkori múlt. Később, valamikor az újkori évszázadokban a székelység is hozott létre szórványtelepüléseket, mégpedig nem is keveset. Ezek virágzása, léte a XX. század települési realitása, amelyet nem lehet múltba révedő vakséggal figyelmen kívül hagyni. Annál is inkább, mert a történeti múltra

[1] BÁTKY Zsigmond 1941-1943. 109-111.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1. *ábra.* Erdőből irtott jelentősebb tanyás területek a Nagyküküllő forrásvidékén. (Tervezte: Bárth János). (A nyilak a tanyai népesség eredetére, a tanyás területek hajdani birtoklására utalnak).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

vonatkozó Bátky-féle fejtegetéseket a következő szerző már úgy értelmezi, hogy a magyarságnak egyáltalán nincsenek hegyi szórványtelepülései, amely megállapítás a több évszázadot felölelő újkorra vonatkoztatva már nyilvánvalóan nem igaz.

Fölöttébb nagyvonalúan fogalmazott a XX. századi jelent bemutató földrajzi összefoglalásában a kiváló földrajztudós Prinz Gyula, amikor azt írta: „A Székelyföldön nincs is hegyi tanya."[2] Ez a kijelentés, nem pontatlan fogalmazással társított múltba nézés, mint Bátkynál, hanem az élő települési realitás nagyvonalú figyelmen kívül hagyása. Amikor ez a súlyos kijelentés íródott, Varság már évtizedek óta magyar hegyi tanyák önálló községeként élte életét, és a környező tájak magyar hegyi tanyái is nagy múltú szórványtelepekként színezték Erdély települési képét.

Tanulmányomban jobb híján a tanya kifejezést használom a varsági hegyi szórványtelepek jelölésére. Megjegyzem azonban, hogy Varság népének nyelvében a tanya szó nem használatos olyan jelentéssel, mint ahogy az a Magyar Alföldön, illetve a magyar köznyelvben általános. Néha lehet hallani Varságon a tanya szót, de jelentése valamiféle erdélyi közigazgatási nyelvből alászállt enyhén eltorzult jelentés. Külterületi házakkal megszórt, tanyás határrészt értenek alatta, pl. *Bagzos tanya*, *Sólyomkő tanya* stb.[3] Elsősorban községházi körök, közalkalmazotti rétegek nyelvében fordul elő ez a speciális jelentés. Innen terjed a parasztság szóhasználatának gyakorlatába. Jó példája ez annak, amikor a távoli, csak hallomásból ismert dolgok neve eltorzult jelentést kap. Az eredendően tanyátlan Erdély az Alföld legjellemzőbb újkori emberi telephelyeinek nevét megváltoztatott jelentéssel próbálta alkalmazni. Az egy-egy család magányos telephelyének alföldi *tanya* elnevezéséből Erdélyben „külterületi lakott hely," sok család szétszórt lakóhelyét együttesen jelentő, határrész értelmű szó lett.

Ez az eltorzult jelentés ellentétes a magyar köznyelvvel. Tudományos szövegben való köznyelvi szerepeltetése sok zavart okozna. Ezért tanulmányomban lehetőleg nem használom. Igyekszem nem terjeszteni. Ellenben, mivel a szórványtelepülés magányos telephelyeit valahogy meg kell nevezni, az alföldi, illetve a köznyelvi *tanya* szót használom jelölésükre, esetenként megtoldva a „hegyi" jelzővel.

A magányos családi telepnek tulajdonképpen nincs neve Varságon. Ez tükröződik a földrajzi nevek világában is. Az Alföldön a tanyát birtokló család neve a hozzátett tanya szóval naponta használt, fontos földrajzi név, gyakorta emlegetett tájékozódási pont. A *Gyenizse-tanya*, *Kovács-tanya*, *Rózsa-tanya* elnevezések egy-egy család telepének neveként évtizedek, sőt esetenként évszázadok alatt bevonultak a nagyhatárú alföldi tanyás települések legfontosabb földrajzi neveinek világába. Varságon, mivel a tanya szót nem használják a családi telepek jelölésére, ilyen földrajzi nevek nem alakultak ki. Legfeljebb így jelölik meg a családi telephely közelében történő dolgok helyét: *Pál Katona Gyurinál*, *Tifán Andráséknál* stb. A határbeli szórványtelep családi házára, gazdasági épületeire és portájára a *bennvaló* kifejezést használják. Ez a szó Erdélyben általános a falusi telek és épületeinek jelölésére. Ezt

---

[2] PRINZ Gyula - TELEKI Pál 1936-1938. 314.

[3] A tanya szó efféle jelentésű használatának korai példája az oroszhegyi jegyző egyik levelében olvasható 1881-ből. Amikor Sólyomköröl, Forrásközéről és a Küküllő nevű tanyás településsről együtt ír, egyszer így fogalmaz: *„az iskola Forrás között, a jelenlegi helyén állítassék-e helyre, vagy a három tanyának egy alkalmasabb pontjára szállítassék által?"*.(OPI. Pléb. iratok. 1881.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

a szót ismerték és használták a varságiak oroszhegyi ősei is falusi portájuk megnevezésére.[4]

Abban az időben, amikor az oroszhegyiek még csak gazdasági telepeket hoztak létre varsági irtott kaszálóikon, és csak ideiglenesen tartózkodtak kint a „havason", telephelyüket *szállás*-nak hívták. A szállás szó a mai varsági öregek nyelvében is él. Általában a múltra vonatkoztatják. Azokra a tartozéktelepülés jellegű telephelyekre alkalmazzák, amelyek az egyre szaporodó állandóan lakott szórvány tanyák között fokozatosan fogyatkozva bár, de még a XX. században is hozzátartoztak Varság települési képéhez, sőt néhány példányuk még ma, a XX. század végén is fellelhető a varsági földeken. Amíg a határmenti paraszti gazdasági telephely tartozéktelepülés volt, vagyis hozzátartozott valamelyik oroszhegyi falusi házhoz, *szállás*-nak nevezték. Amikor az alföldi farmtanyákhoz hasonló állandó lakóhellyé vált, építményeit és azok környékét a falusi porták megnevezéséhez hasonlóan a *bennvaló* szóval illették.

A XX. század végi helyzet alapján Varság jellegzetes hegyi szórványtelepülésnek tekinthető, azzal együtt, hogy határának egyik részén másodlagos településfejlődési folyamat eredményeként faluszerű sűrűsödés is kiformálódott. A szétszórtan álló varsági házak, az alföldi tanyaközségek lakóépületeihez hasonlóan, teljes értékű állandó lakóhelyek. Nem kötődnek falusi, mezővárosi házhoz. Egymást követő nemzedékek kizárólagos otthonai. A Varság múltja után érdeklődő idegen könnyen azt gondolhatja, hogy a nagy kiterjedésű szórványtelepülés valamiféle előzmény nélküli kitelepüléssel, eltelepüléssel, másodlagos településszóródással jött létre. Természetesen ilyen véleményekkel találkozunk Erdély-szerte, ha „írástudókkal" beszélgetve szóbahozzuk Varságot. A helybeliek fiatalabb nemzedéke is hajlamos arra, hogy Varság létrejöttét az oroszhegyiek egy részének egyszerű kitelepedésével magyarázza. Jobbára magam is így vélekedtem, amikor először néztem szét a Küküllő forrásvidéke tájékán. Kutatásaim során fokozatosan jutottam el annak megsejtéséhez és felismeréséhez, hogy a látszattal ellentétben a varsági hegyi tanyák keletkezése esetében jóval többről van szó, mint egyszerű kitelepedésről, másodlagos településszóródásról. Az elérhető történeti adatok elmélyült tanulmányozása és a helyszíni néprajzi kutatás tanulságainak alapos elemzése nyilvánvalóvá tette számomra, hogy a varsági hegyi tanyák kialakulásának kérdéseire csak akkor adhatok megbízható választ, ha a megosztott települések, illetve a tartozéktelepülések fogalomkörében gondolkodom.[5]

A XX. századi magyar néprajzi településkutatás nagy horderejű, európai kisugárzású tudományos felfedezése volt a régi magyar tanya tartozéktelepülés jellegének megfogalmazása. Györffy István és követői az alföldi tartozéktanya leírásával, a mezővárosi ház és a korai tanya kapcsolatának feltárásával egy települési alaptípust,

---

4 *„...lévén az Oroszhegyi megyének Diafalvában egy kis bennvaló helyje..., az melynek vicinussa egyfelől az közönséges út, másfelől az Barabás Atyafiak ben való lak helyek, ezen vicinált helyen régentén Templom volt, s most haszonvehetetlen hely..."* (OPI. Kontraktusok. 1806. jún. 25.). – *„...egy darab Bennvaló helyet, mely...vagyon... a vetéskapu mellett"*. (OPI. Kontraktusok, 1818. jan. 18.)

5 A megosztott település fogalmára és a tartozéktelepülés fogalmának értelmezésére lásd: BÁRTH János 1996. Korábbi, illetve további irodalom ott!

[Erdélyi Magyar Adatbank]

egy településszervezési „elemi gondolatot" fedeztek föl, amelynek európai párhuzamai lassan-lassan kirajzolódnak.[6]

A magyar tartozéktanyák, illetve az összhatárbeli megosztottság kutatói jórészt megálltak az Alföldet koszorúzó hegyek lábainál. Ha szót is ejtettek hegyi szórványtelepülésekről, azokat leginkább a magyarsággal együtt élő népek hagyományvilágába utalták. Természetesen ugyanezt tették a szálláshasználatban érdekelt népek, pl. a szlovákok kutatói.[7] Amikor magyar kutatók magyar hegyi szállásokról tudósítottak, legtöbbször nem kapcsolták össze, (nem állították párhuzamba) a bemutatott hegyi szállást a magyar alföldi tanyával.[8]

Varsági településnéprajzi kutatásaim legfontosabb tanulságát abban a figyelemfelhívó megállapításban összegezhetem, hogy a jövendőben a gazdasági rendeltetésű településtartozékok világát ki kell terjesztenünk a korai alföldi tanyákról a hegyvidéki parasztgazdaságok „havasi" telephelyeire is. Más szóval: a megosztott település tágan értelmezett fogalmába nem csak az alföldi tanyás mezőváros, a szálláskertes alföldi és felföldi agrártelepülés, a majorkerteket birtokló dunántúli és felföldi polgárváros, hanem a hegyi irtáskaszálók szállásait tartósan használó erdélyi falu is beletartozik.

A hegyi tanyák történetében hasonló folyamatok játszódtak le, mint az alföldi tanyafejlődésben. Használati módjuk állomásai, történeti útjuk tagoló stációi hasonlóak. A legtöbb hegyi tanyának volt tartozéktelepülés korszaka. A tartozéktelepülés jelleg lassú, több fokozaton áthaladó felszámolódásával formálódott ki a XX. század végén megfigyelhető szórványtelepülési arculat.

Közbevetőleg szükséges megjegyeznem, hogy valószínűleg nem minden erdélyi hegyi tanyának volt tartozéktelepülés előképe. Ez is az alföldi tanyafejlődésre emlékeztető vonás. A hatalmas alföldi tanyavilágban ezrével vannak olyan tanyák, amelyeket tartozék jellegű múlt nélkül, farmtanyaként alapítottak és építettek. Ugyanez elmondható az erdélyi hegyi tanyák egy részéről is. Többek között Varságon is létezik sok olyan újabb tanya, amelyet már varsági, vagyis tanyai születésű gazda alapított, örökölt, vagy vett birtokán, eleve farmtanyaként. Másrészt Erdély legkülönbözőbb részein lezajlottak olyan XX. századi tanyásodási folyamatok, amelyeknek eredményeként azonnal állandóan lakott hegyi farmtanyák jöttek létre. Ezekben az esetekben valószínűleg tényleges kitelepedés, elsődleges szórványalakulás játszódott le.[9]

A tartozék jellegű, illetve tartozék múltú hegyi tanyák esetében a *szállás* alapjának az irtott havasi kaszáló tekinthető, amelyen építményt, általában csűrt kellett létrehozni a kinttartózkodó emberek, a gyűjtött széna és a teleltetett állatok számára.

---

6 GYÖRFFY István 1910; 1942; 1943 - MÁRKUS István 1943 - HOFER Tamás 1980.

7 BEDNARIK, Rudolf 1967 - ŠVECOVÁ, Soňa 1975; 1991 - MÁRKUS, Michal 1976.

8 GYÖRFFY István 1937. - GUNDA Béla 1941. 241-245. - Utalt a lápos völgyi hegyi szállások és az alföldi tanyák fejlődésének hasonlóságára - GUNDA Béla 1956. 93. - MÁRKOS András 1958. - Szabó István hangsúlyozta, hogy az alföldi tanyát meg kell különböztetni a hegyi szállástól. Intelme azzal függött össze, hogy a hegyi szállás kifejezésen sajnos nem a hegyvidéki parasztgazdaság havasi telephelyét, hanem a havasi pásztorkodás pásztorépítményét értette. (SZABÓ István 1960. 140.).

9 Vö: GYÖRFFY István 1942. 402. - (Magyarcsékc) - KÓS Károly 1980. 452. - (Szék) - KÓS Károly 1972. 16. - (Kászonfeltíz) - KÓS Károly 1989. 65. - (Katona) - Ajánlatos lenne azonban e helységek vonatkozásában is tisztázni alapos agrártörténeti és településtörténeti kutatásokkal, hogy pontosan miként ment végbe a szórványtelepülés kialakulásának folyamata.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A kinttartózkodás fokozatai elvezettek az állandóan lakott szórványtelepekhez és a hegyi tanyák népének közösséggé formálódásához.

Varság határában még a XX. század végén is fellelhető néhány ún. *oroszhegyi kicsi ház*, vagyis olyan telephely, amely oroszhegyi tulajdonban van, és gazdája csak időszakosan használja. Ezek a kis faházzal és csűrrel ellátott szállások a hajdani hegyi tartozéktanyák és a hozzájuk kötődő régi életforma reliktumai. Valamikor sok *oroszhegyi kicsi ház* létezett a varsági tájon. Ha betérünk valamelyik varsági portára, a gazda rendszerint elmondja: állt itt hajdanán egy *oroszhegyi kicsi ház*, de lebontottam, amikor építettem a most is álló házat.

A varsági hegyi tanyák fejlődésének az alábbi fokozatai, korszakai különböztethetők meg:

- A XIX. század utolsó harmada előtt a varsági szállások tartozéktelepülés jellege dominált. A varsági irtott kaszálót birtokló oroszhegyi gazdának volt Oroszhegyen háza. A faluban lakott, oroszhegyi polgárnak számított. Varsági szállásán csak időszakosan tartózkodott, pl. szénakaszálás idején, illetve télen az állatok teleltetése céljából. Utóbbi munkát legtöbbször nem a gazda végezte, hanem szolgalegények és gazdafiak tanyáztak kint a havasi épületekben.
- A XIX. század utolsó harmadában és a XX. század elején egymás mellett éltek a tartozék jellegüket elvesztett hegyi farmtanyák és a még időszakosan használt tartozéktelepek. Az utóbbiak száma és jelentősége egyre csökkent.
- A XX. század I. világháború utáni éveiben általánossá váltak a farmtanyák. A tartozéktanyákból csak néhány hírmondó maradt. Az állandóan lakott farmtanyák oroszhegyi eredetű népe egymással épített ki társadalmi kapcsolatokat. A mindennapi életben nagy szerepe lett a szomszédsági közösségnek. Lassan kiformálódott a varsági tudat. Kialakultak a varsági szokások, amelyek a régi oroszhegyi szokások szórványtelepülési körülményekhez alkalmazott változatai. Pl. a nagy távolságok miatt megváltozott a lakodalom korábbi rendje; különös, varsági színt kapott a házszentelés; az állattartó tanyai nép életritmusához igazodva a déli órákra tolódott a vasárnapi mise; megnőtt a templom előtti találkozás, beszélgetés szerepe stb.
- A XX. század utolsó harmadában Varságon is feltűntek a másodlagosan tartozék tanyák. Ez azt jelenti, hogy az elnéptelenedett tanyát egy másik tanya vagy „központi" ház gazdája használja időszakosan. Ugyancsak ebben az időben tűntek föl a városi lakosok által megvásárolt hobby-tanyák és a patakvölgyekben épített üdülőházak.

A varsági tanyafejlődés fentebb bemutatott állomásai, fokozatai a nagy távolság és az ökológiai viszonyok különbözősége ellenére megfelelnek az alföldi tanyafejlődés stációinak, fokozatainak.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

2. VARSÁG ANYAKÖZSÉGE: OROSZHEGY

FALU A HAVASALJÁN VAGY HEGYALJÁN

Oroszhegy szokatlanul magas fekvésű, régi székely falu a hajdani Udvarhelyszék területén, a Görgény-hegység oldalában.[10] Orbán Balázs költői szépségű leírása szerint a magasan fehérlő oroszhegyi templomtorony harangjának szavát úgy hallja az Udvarhelyről Parajd felé igyekvő utas, mintha az égből zengene.[11]

---

[10] Varság és a körülötte elterülő hegyvidék földrajzi hovatartozásáról a tájjal foglalkozó szakmai irodalom kétféleképpen tájékoztat. A szerzők egy része a Görgényi-hegység és a Hargita határát a Parajdot Gyergyóalfaluval összekötő, Bucsin-tetőn áthaladó útnál, illetve a Kisküküllő felső folyásánál jelöli meg. Ez a szemlélet Varságot és környékét a Hargitához illeszti. Más szerzők úgy tartják, hogy a Görgényi-hegység és a Hargita határa a zetelaki völgyben, illetve annak folytatásaként a Sikaszó völgyében húzódik. Következésképp Varságot és környékét a Görgényi-hegység déli részeként értelmezik.
A „Hargita-párti" megfogalmazások Tulogdy János rövid földrajzi összefoglalásához (TULOGDY János 1929. 538.) és Cholnoki Jenő nagy példányszámban megjelent nagy hatású könyvéhez (CHOLNOKI Jenő. é. n. 1938. 455-456.) nyúlnak vissza. A „Parajd-Oroszhegyi hamuplatót" tanulmánya címéből ítélve Nyárády Erasmus Gyula a Hargita részeként értelmezte. (NYÁRÁDY ERASMUS Gyula 1929. 606.) A Korondtól keletre, Oroszhegytől, Zetelakától északkeletre emelkedő platót Cholnoki Jenő Hargita plató néven jelezte. (CHOLNOKI Jenő é. n. 1938. 131.) Valószínűleg az ő hatására olvasható egy turista célokat szolgáló album egyik térképén a „Hargita fennsík" felirat. (KOSZTA NAGY István szerk. 1997. 37.) A Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézet által 1942-ben kiadott Székelyföld című 1:200 000-es térképen a „Görgényi hav." felirat v betűje megállt a Parajdról Gyergyófaluba vezető útnál. A „Hargita" felirat H betűje pedig Varság lakott területétől északkeletre, a Nagy-Somlyó alá került. Ennek a térképnek a gyakorlatát követte az Abel Térképészeti Kft. 1997-ben kiadott 1: 250000-es székelyföldi turistatérképe, amelyen a nyomaték kedvéért Varság és Oroszhegy között díszeleg a „Hargita-fennsík" felirat is. A néprajzkutató Molnár István, jelezve, hogy a Farkaslakától északkeletre elterülő hegységet Hargitának tartja, 1963-ban így fogalmazott: „ A Nyikó patakja a Hargita fennsíkjának nyugati peremétől indul". (MOLNÁR István 1963. 474.). Valószínűleg a néprajzkutató Kósa László is Hargitának tekintette a Korondtól, Sófalvától, Parajdtól keletre húzódó hegységet, amikor leírta a „Hargita-alji Sóvidék" kifejezést. (KÓSA László 1990. 376.)
A „görgényi-párti" megfogalmazások számbavételét Radványi Antal sokszor idézett tanulmányával kezdjük, aki 1909-ben értekezett a Görgényi-havasokról. Írásában nem foglalkozott a hegység kiterjedésének kérdéskörével, de bizonyos mondataiból sejthető, hogy a Sikaszó patak tájékát tartotta a Görgényi hegyek déli határának. (RADVÁNYI Antal 1909.) Ferenczi István több tanulmányában is a Görgényi-hegység déli részén lévő várként írt a varsági Tartód váráról. (FERENCZI István 1991.4., 1993. 4.) Vofkori László Varság tájékát Dél-Görgényként emlegetve következetesen a Zetelaka-Sikaszó-Libán sávjában húzta meg a Görgényi-hegység déli határát. (VOFKORI László 1993. – MIHÁLY Tibor – VOFKORI László 1997. 7.) A fentebb már említett ABEL Térképészeti Kft. ugyancsak 1997-ben megjelentetett Udvarhely megyét ábrázoló 1:150 000-es falitérképén a Görgényi-havasok felirat a Libánig húzódik, a Görgényi-hegység és a Hargita nyugati platóvidékére pedig salamoni ítélet eredményeként a Görgény-Hargita-fennsík felirat került.
A varsági tanulmánykötet szerzői nem tekinthetik feladatuknak a fentebb bemutatott tájértelmezési nézetkülönbségek elbírálását és eldöntését, de Varság táji hovatartozásának megfogalmazásával mindenképpen állást kell foglalniuk. E sorok írója a „görgényi-pártot" erősítve úgy véli, hogy a Görgényi-hegységet és a Hargitát Zetelaka, a Zeteváraljai mesterséges tó, a Sikaszó völgye és a Sikaszó vagy Libán-hágó, egyszerűbben szólva: a Fenyéd-Gyergyóújfalu közötti út választja el egymástól. Következésképp, Varság területe a Görgényi-hegység része.

[11] ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 96.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1865-ben Oroszhegy jegyzője, Pesty Frigyes kérdőívének arra kérdésére, hogy milyen tájnévvel határozható meg a település helye, azt válaszolta, hogy Oroszhegy a *Hegyalján* fekszik. Szó szerint idézve: *„Oroszhegy községe tartozik Nms. Udvarhely Szék Fartzadi Járásához, - s a hely topographikus fekvésnél fogva a közelében lévő kösség helyek elnevezése szerint egyik az úgy nevezett hegyaljai községekből"*[12]

A magyar néprajzi és névtudományi irodalom egyaránt hét Hegyalja nevű tájat tart számon a Kárpát medence területén.[13] Az Oroszhegy környéki Hegyalja, „Udvarhelyszéki Hegyalja" néven a nyolcadik lehetne a sorban, különösen, ha a név használatára további történeti és néprajzi adatok kerülnek elő.[14] Oroszhegy fölött nagy kiterjedésű fennsík terül el a Korond vize és a Nagy-Küküllő felső folyása között. Ezt a hatalmas platót, amelynek előreugró magaslata az Oroszhegy mellett strázsáló Őrhegy, a környék lakói egyszerűen *Hegy*-nek nevezték.[15] Ebből következhetett, hogy a Hegy, vagyis a magasfennsík lábánál meghúzódó falvak együttesére a *Hegyalja* kifejezést alkalmazták.

Viszonylag gyakrabban fordult elő Oroszhegy környékére vonatkoztatva a tágabb értelmű és nehezen körülhatárolható *Havasalja* tájnév. Használta többek között 1829-ben és 1831-ben Szigeti Gyula Mihály, 1843-ban Etédi Gedő János, 1868-ban Orbán Balázs.[16]

A XIX. század közepén a székelyföldi közigazgatási nyelvben is helyet kapott a *Havasalja* tájnév. Gámán Zsigmond 1861. évi erdélyi helységnévtára szerint Udvarhelyszék területén belül létezett a *Közép vagy havasalyi kerület*, amelyhez többek között az Oroszhegyet, Zetelakát, Szentkirályt, Szenttamást, Tibódot, Ülkét stb. magába foglaló farcádi járás tartozott.[17] A *Havasalja* kifejezés közigazgatási műszó jellege tükröződik a helynévgyűjtő Pesty Frigyes szombatfalvi és tibódi adatszolgáltatójának megfogalmazásában is. A tibódi falusbíró pl. 1864 októberében

---

[12] PFH. 80-83.

[13] KÓSA László-FILEP Antal 1975. 109-113. - JUHÁSZ Dezső 1988. 79-80.

[14] Vofkori László egy 1979. évi tanulmányában többször használja a dél-görgényi platóvidék lábánál meghúzódó falvak jelölésére a "hegyalja" kifejezést, de mintha inkább közszóként szerepeltetné. (VOFKORI László 1979. 264-265.) Nagyjából ugyanez állapítható meg Imreh István Korondra vonatkozó *hegyaljai* jelzőjéről (IMREH István – PATAKI István 1969. 138.), és Mihály Tibor-Vofkori László Oroszhegy jellemzésére alkalmazott *hegyaljai halmazfalu* és *hegyaljai nagyközség* megfogalmazásaiból. (MIHÁLY Tibor – VOFKORI László 1997. 67., 91.)

[15] ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 104. - Egy másik helyen, (131.) Tartód vára, illetve a korondi szállások lefrásánál a nagy fennsíkot *Hegytető* néven emlegette. Ennek hasonlóképpen jó párja a "Hegyalja" kifejezés.

[16] Szigethi Gyula Mihály udvarhelyi tanár 1829. évi kéziratát közölte: JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos 1901. 550-556. A „havas alján" kifejezés az 554. oldalon olvasható. – A „havas aljai" és a „havas alatt" tájmeghatározás szerepel Udvarhelyszék 1831-ben megjelent leírásában is. (SZIGETHI GYULA Mihály 1831. 73., 74.). „Eredeti és még el nem vegyült székely lovakat a *havasalji falukban Zetelaka körül* lehet találni". (ETÉDI GEDŐ János 1843 – új közlésben: 1985. 338.) Orbán Balázs Oroszhegy, Máréfalva, Zetelaka, Oláhfalu és Parajd bemutatásánál, valamint egy hargitai esztena ismertetésénél alkalmazta a *havasalji* kifejezést. Példaként idézzük az oroszhegyi templombúcsú kapcsán leírt szavait: „összeseregel e napra az egész havasalja ide". (ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 14., 64., 69., 80., 99., 104.) Szerepel a *Havasalja* helymeghatározás Orbán Balázs 1971-ben kiadott fényképgyűjteményében is. (ORBÁN Balázs 1971. 59. p. és 82. sz. kép.)

[17] HN 1861. 15.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

így határozta meg faluja helyét: „*Tibód községünk nemes Udvarhelyszék Havasalyi vagy Farczádi járásának egy kis falvája.*"[18]

Balassa József a magyar nyelvjárásokról írt, és 1891-ben megjelent összefoglaló könyvében a székely nyelvterület bemutatása során többször használta a *havasaljai nyelvjárás* kifejezést. A magyar nyelvterület egészét átfogó nyelvjárási térképén a Korond-Zetelaka vonaltól északkeletre húzódik a *Havasalja* felirat.[19]

Dorner Béla a szászok mezőgazdaságáról írott könyvében, 1910-ben gyakran használta az *Udvarhely megyei Havasalja* helymegjelölést. A szász helységek mezőgazdaságának állapotát ugyanis gyakran hasonlította össze a székely földművelés és állattartás helyzetével. Székely példái, fényképei legtöbbször az Udvarhely környéki Havasaljáról származtak. Művéből látható, hogy a Havasalja tájnév fölöttébb ismert és „bevett" lehetett a XX. század elején Erdély-szerte, mivel nem magyarázta meg, hogy melyik helységekre gondol, amikor az Udvarhely megyei Havasaljáról ír.[20]

A némiképp halványodó tájnév életre keltését, „rehabilitálását" szorgalmazta névtudományi írásában Kovácsné József Magda. Tanulmányainak címében is szerepeltette a Havasalja tájnevet.[21] Névtudományi kutatásai során az alábbi helységeket és tanyás határrészeket tekintette havasaljinak: Bethlenfalva, Kadicsfalva, Szenttamás, Tibód, Ülke, Fancsal, Szentkirály, Üknyéd, Oroszhegy, Fenyéd, Máréfalva, Küküllőkeményfalva, Zetelaka, Zeteváralja, Ivó, Sikaszó, Küküllőmező, Varság, Kápolnásfalu, Szentegyházasfalu, Homoródfürdő. A felsorolásból látható, hogy a Havasalját déli irányban kiterjesztette a Hargita területébe eső Homoródfürdőre, Kápolnásfalura és Szentegyházasfalura. Nyelvjárási alapon Havasaljához sorolta a havasokban létrejött Varságot is. Sajnos északnyugati irányban megállt a Havasalja tájfogalom kiterjesztésével, így a felsorolásban nem olvashatjuk Szentlélek, Farkaslaka, Korond nevét.

Tanulmányomnak nem feladata, hogy pontosan meghatározza az Udvarhely megyei Havasalja kiterjedését. Ennek ellenére valamiféle állásfoglalásom elkerülhetetlen. Úgy vélem, hogy a Hargita nyugati fennsíkján fekvő Szentegyházasfalutól kezdve a Hargita és a Görgényi-hegység közé ékelődő falvakon át Parajd tájáig húzódó falucsoport alkotja a Havasalja területét. Más szóval: a Zetelakától északra, északnyugatra fekvő Görgény-fennsík, valamint a Zetelakától délre, délkeletre eső Hargita-fennsík szétszórt hegyi tanyái, történelmi falvai és régi „hegy-alatti" települései képezik a Havasalja névvel jelölt néprajzi tájat.

A Havasalja helységeinek lakossága jórészt római katolikus vallású. Csak a terület szélén fekvő Parajd, Alsósófalva és Felsősófalva, valamint a hajdan Varság környéki havasokat birtokló Kecsetkisfalud és Farczád népe református, illetve

---

18 PFH. 88., 93.

19 BALASSA József 1891. 102-104. és térképmelléklet.

20 Néhány jellegzetes képaláírása: „*Udvarhelymegyei Havas-alji 9 gyermekes székely család*", „*Őszi szántáshoz és vetéshez induló székely kisgazda Havasalja vidékéről*". Kár, hogy helységnevet nem írt a képek alá. „*A havasaljai katholikus székely*" kifejezés azonban némiképp tájékoztat. Egy helyen, véletlenül helységnevet is alkalmazott: „*Jobbmódú havasalji székely udvar, Máréfalva*". (DORNER Béla 1910. 29., 203., 242.)

21 K. JÓZSEF Magda 1980., 1993.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

2. *ábra.* Az udvarhelyszéki Havasalja és környéke. (Tervezte: Bárth János). Jelmagyarázat: 1. havasalji történelmi falu, 2. környékbeli város és falu, 3. havasalji falu hegyi tanyáinak újabb faluszerű központja, 4. gyergyói helység hegyi tanyáinak újabb faluszerű központja, 5. római katolikus, illetve többségében római katolikus (Korond) népességű település, 6. havasi hegycsúcs, 7. országút.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Cschétfalva és Szentmihály lakossága unitárius. A katolikus többségű Korond vallási összetételét is színezi számottevő unitárius. Az udvarhelyszéki katolikus falu és a havasalji falu fogalma nagyjából egybeesik. Erre a tényre már Orbán Balázs is utalt.[22]

Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a Görgényi-hegység és a Hargita nyugati oldalán az alábbi Udvarhely megyei helységek népe volt római katolikus többségű: Atyha, Bethlenfalva, Bogárfalva, Fancsal, Farkaslaka, Fenyéd, Kadicsfalva, Kápolnásfalu, Korond, Küküllőkeményfalva, Lengyelfalva, Malomfalva, Máréfalva, Oroszhegy, Pálfalva, Szentegyházasfalu, Szentkirály, Szentlélek, Szenttamás, Tibód, Ülke, Varság, Zetelaka.[23] Nagyjából ezek a helységek alkotják a Havasalját. Névsorunk a XX. század végén kiegészthető még a Görgényi és a Hargita-fennsík néhány tanyás határrészével. További néprajzi kutatásokkal kell tisztázni, hogy a havasalji helységek együttese a vallási és nyelvjárási egység mellett kulturális értelemben is egységet jelent-e.

Az Oroszhegy környéki táj Havasalja megnevezése visszavezethető a XVI. századig. A Havasalja kifejezés már szerepelt egy 1592. évi határper magyar nyelvű vallomásában, ahol egy szentkirályi tanú bizonygatta, hogy az oroszhegyi határba eső Nyulád nevű terület erdejét közösen élte a „Hawas Allia", mégpedig Ilke, Szenttamás, Szentkirály és Oroszhegy népe.[24]

A XX. század második felének néprajzi irodalmában felbukkant a nehezen körülhatárolható, kissé parttalan *Hargitaalja* helymegjelölés.[25]

A középkorban Udvarhelyszék területét, vagy annak egy részét Erdőhát néven is emlegették. 1332-37-ben az ún. Telegdi főesperesség egyik esperesi kerületét erdőháti esperességnek nevezték. A középkori Erdőhát kiterjedése azonban még nem kellően tisztázott.[26]

A tájnévtől függetlenül a havasok szélére települt Oroszhegy abba a falucsoportba tartozik, amelynek Udvarhely és Oroszhegy között húzódó helységei: Betlenfalva, Kadicsfalva, Tibód, Szentkirály, Szenttamás, Ülke, Fancsal. Hozzájuk sorolható a Nagy-Küküllő völgyében: Fenyéd, Küküllőkeményfalva, Zetelaka, a Hargita lábainál: Máréfalva, a Hargita fennsíkján: Szentegyházasfalu és Kápolnásfalu, a Nyikó felöli oldalon: Lengyelfalva, Malomfalva, Szentlélek, Bogárfalva, Farkaslaka, Kecsedkisfalud, Pálfalva, valamint a havasok használatában megmutatkozó sorsközösség folytán a sóvidéki Korond és Atyha. A történeti

---

22 Például az alábbi megfogalmazásaival: „Illyen az oroszhegyi lakodalom, s ilyen volt az mindenütt a katolikusok által lakott havasalján". „Zetelakát, valamint a havasalji falukat mind katolikus nép lakja". (ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 104., 64.)

23 NÉPSZ. 1912. 458. – A felsorolt helységeken kívül Udvarhely megyében csak Lövéte és néhány távoli kis falucska számított katolikusnak, illetve a vegyes vallású Székelyudvarhelynek volt többséget képező katolikussága.

24 USZO. II. 84., 94.

25 Küküllőkeményfalvára találónak mondható a *Hargitaalja* kifejezés, mivel területe a Hargita és a Görgényi-hegység választó völgyében fekszik. (CSERGŐ Bálint 1978. 40-41.) – Előfordul a megnevezés pontosan körül nem határolt nagyobb területekre is: KÓS Károly 1972. 89. – KÓSA László 1990. 376. – Mivel Oroszhegy mellett nem a Hargita, hanem a Görgényi-hegység terül el, Oroszhegy környékére nem szerencsés a Hargitaalja elnevezés.

26 GYÖRFFY György 1966-1987. III. 541.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

források tanúsága szerint Oroszhegy római katolikus lakossága leginkább a felsorolt helységek lakóival tartott fenn népi kapcsolatokat.[27]

OROSZHEGY TÖRTÉNETÉNEK VARSÁGOT ÉRINTŐ NÉHÁNY KÉRDÉSKÖRE

A témák kijelölése

Bár különböző levéltárakban, elsősorban a Kolozsvári Állami Levéltárban és a Csíkszeredai Levéltárban viszonylag sok adatot sikerült feltárnom[28] Oroszhegy múltjáról, e helyen nem vállalkozhatok arra, hogy teljességre törekvő, áttekintő képet adjak Oroszhegy helytörténetéről. A varsági hegyi tanyák kialakulásáról és településrendjéről szóló jelen tanulmányom terjedelmi keretei nem teszik lehetővé, hogy részletekbe menően foglalkozzam Oroszhegy történelmi útjának alakulásával. Ugyanakkor Varság története a XX. század elejéig része volt Oroszhegy történetének. Az elszakadás után is ezer szál kötötte össze Oroszhegyet, mint anyafalut, a hajdani havasain alakult tanyaközséggel, Varsággal. A varsági viszonyok megismeréséhez és megértéséhez elengedhetetlen az oroszhegyi helytörténet alapvonalainak és néhány egyedi arculatú kérdéskörének megismerése. Ezért a továbbiakban néhány általános megállapításon túl Oroszhegy történetéből azokkal a részterületekkel foglalkozom, amelyek varsági vonatkozásúak, illetve amelyek elősegítik a varsági múlt, a varsági népesség és a varsági települési hagyomány könnyebb megismerését. E szempont alapján az oroszhegyi múltból az alábbi témák rövid bemutatását tartottam szükségesnek: Tartód vára; Diafalva; az Urusos kút és a Szent László hagyomány; népesség, nyelv, kontinuitás; vallás; a Tifánok sorsa; a faluközösség önszervező és rendfenntartó szerepének néhány eleme.

Az oroszhegyi agrártörténet legtöbb kérdését nem itt, hanem a szállástartásról szóló fejezetben tárgyalom. Bízom abban, hogy nyílik még lehetőségem arra, hogy a levéltárakban feltárt, de itt fel nem használt oroszhegyi adatokat helytörténeti vagy történeti-néprajzi tanulmányban közzétegyem.

---

27 Ez látszik a XVI. század végétől fennmaradt Udvarhelyszéki perek vallomásaiból. Az Oroszhegy környéki falvak lakói fölöttébb járatosak voltak egymás határában. A felsorolt falvak férfi lakói szinte személyesen is ismerhették egymást. Rokoni szálak sokasága fűzte össze őket. Egyik faluból a másikba költöztek, és ott otthonosan érezték magukat. (USZO.) – KÁL. UTJ. II. 3., 4., 5., 6., 7. (1602-1619) II. 17. (1640) – Oroszhegy falu anyakönyveinek többsége sajnos ismeretlen helyen lappang. A Csíkszeredai Levéltárban fellelhető, 1857-től 1889-ig terjedő házassági anyakönyv tanulsága szerint az oroszhegyiek leggyakrabban oroszhegyivel kötöttek házasságot. Ha etől a párválasztási hagyománytól eltértek, a nem oroszhegyi házastárs leginkább Farkaslakáról, Zetelakáról, Bogárfalváról, Szenttamásról, Lengyelfalváról, Szentkirályról, Fancsalról, Ülkéről, Korondról, Szentlélekről, Szombatfalváról és a viszonylag távoli Kápolnásfalvából származott. (CSÁL. Oroszhegyi házassági anyakönyvek 1857-1889.)

28 Ezúton köszönöm a Direktia Generala Arhivelor Statului, Bukarest illetékeseinek, hogy 4824/15.06. 1993. és 7924/1. IX. 1994. sz. határozatukkal engedélyezték számomra a levéltári kutatást a kolozsvári és a csíkszeredai levéltárban. Köszönettel tartozom a kolozsvári és a csíkszeredai levéltár alkalmazottainak, hogy segítőkészségükel megkönnyítették munkámat. Köszönöm Oroszhegy, Székelyudvarhely, Korond, Zetelaka és Varság plébánosainak, hogy plébániáik régi iratai közt búvárkodhattam.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Tartód vára

Székelyvarság község határának nyugati szélén, fenyvesekkel vadregényes őserdők között, de az irtás eredetű művelt varsági földek közelében, a fölsőbagzosi, lapos magyarói hegyi tanyáktól csak néhány száz méterre, a Nagy-Küküllő és a belé ömlő Tartód pataka által közrefogott szögelletben, egy erdős oldalú, domború tetejű magaslaton, régi kőfalak romjai rejtőzködnek. Ezek a romok a hajdani Tartód várának maradványai.

A várrom környékén, többórányi járástávolságban nincs történelmi falutelepülés. A hatalmas, hegyi erdők uralmát a fennsíkok, hegyoldalak és folyóvölgyek irtáskaszálóinak és irtásszántóinak kisebb-nagyobb foltjai, valamint a rajtuk épült és tartozéktelepülésből jobbára az utóbbi két évszázadban formálódott hegyi tanyák faépületei törik meg. Fontos utak sem láthatók a várrom környékén. Az erdőgazdaság faszállító erdei útjai nem vezetnek a hegyeken túl fekvő helységek felé. Általában a Varság központja felé tartó XX. század eleji mesterségesen kialakított útba torkollnak. A Parajdról a Bucsin-hágón át Gyergyószentmiklósra és az Udvarhelyről Sikaszón át Gyergyóba vezető régi átkelő utak messze esnek Tartód várának tájékától.

Joggal merül fel a kérdés: Ki és miért épített várat utaktól, lakótelepülésektől távol, nehezen áthatolható hegyvidéki őserdők rengetegében, a lakatlan „havasok" világában? A kérdésre nehéz válaszolni, mert a különös helyzetű hajdani erődítmény kevés nyomot hagyott maga után a kései történetíró számára. A hegyi szállástartás témaköre szempontjából Tartód várának históriája perifériális kérdésnek tűnhet, ez azonban csak csalóka látszat. Tanulmányomban ugyanis az újkori hegyi tanyák és a havasi irtásokon létrehozott tartozéktelepülés szerepű hegyi szállások úgy jelennek meg, mint a lakatlan, őserdei táj birtokbavételének eszközei, megvalósulási formái. A viszonylag egyenesívű képbe azonban „belezavar" Tartód vára, mint a székelység természethódító hegyi szállásainál jóval korábbi emberi alkotás, civilizációs létesítmény. Ez a tény újabb kérdéseket vet föl: Feküdt-e vár közelében, tartozott-e a várhoz földműves település? Ha nem, a várban őrködők próbálták-e formálni a környező táj képét? Irtottak-e erdőket? Hoztak-e létre irtáskaszálókat? Vagyis, a havashódító oroszhegyi székelyeket megelőzték-e a vár révén mások a havasok használatában?

Tartód váráról egy kutatónak sem sikerült még ez idáig középkori okleveles vagy krónikabéli adatokat találni. Úgy látszik, nem hagyott nyomot a régi magyarországi írásbeliségben. A regék, legendák világából sem derül ki róla fontos és érdemleges körülmény. Ismereteink szerint a Tartód kifejezés egy 1598. évi per tanúvallomásában fordul elő először a Varság szóval együtt.[29] Mindkét név patakra, vízre vonatkozik. Az 1598. évi szövegben egészen pontosan a *Tartód nyaka* kifejezés fordul elő, amely Pesty Frigyes helynévgyűjteményében is szerepel, a *Tartód vára*, a *Tartód váralja*, és a *Tartódmezeje* helynévvel együtt.[30]

Tartód várának emlékét évszázadokon át a havasalji nép szellemi hagyományvilága őrizte, mialatt köveit lassan mállasztotta az idő. Az oroszhegyi

[29] SZO. VIII. 342.
[30] PFH. 83.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

hagyomány lényegét valószínűleg tükrözi az a rövid leírás, amelyet a *Tartód vára* helynév magyarázataként az oroszhegyi jegyző vetett papírra 1865-ben a helyneveket gyűjtő Pesty Frigyes számára: „*Tartod vára, ez egy omladék, a fenyő benőtte, de van most is benne egy mély kút, a melyet a nép ajka szerént feneketlennek nevez, a Küküllő folyamból vette vizét, s veszi még máig is, a rege szerént a Tündér Leányok lakták hajdan.*"[31]

Valószínűleg az udvarhelyszéki tájon élő hagyományból értesült Tartód váráról Kővári László, aki 1866-ban az Erdély építészeti emlékeiről írt könyvében néhány sor erejéig megemlékezett róla.[32]

Alaposabb leírást készített Tartód várának maradványairól Orbán Balázs, aki vette a fáradságot, és Korondról indulva kisérővel elgyalogolt a végtelennek tűnő erdőkön át a Küküllő menti épületromokhoz. Gyalogútja Korond és Tartód vára között hat óráig tartott.[33]

Negyedszázaddal később Téglás Gábor írt röviden más várak társaságában Tartód váráról, és azt számottevő kutatás nélkül némi könnyelműséggel a dák várak közé sorolta.[34]

Végre Ferenczi Géza és Ferenczi István 1962 és 1965 között, szűkös anyagi lehetőségek közepette ugyan, de ásatásokat végeztek a Tartód pataka fölött magasodó meredek oldalú Várhegyen. Viszonylag kevés leletet találtak, de fontos megállapításokat tehettek a vár jellegére, építészeti képére, alakjára, méreteire és sorsára vonatkozóan.

Az utóbbi években szenvedélyes vita bontakozott ki a szakirodalomban Tartód, Firtos és Rabsonné vára körül.[35] A vitatkozók: Ferenczi István és Benkő Elek eltérően vélekednek a három vár, különösen Tartód építési és használati idejéről, szerepéről, hajdani használatának módjáról. Nem feladatom, hogy e vitában állást foglaljak, mivel tanulmányom nem Tartód váráról, hanem a varsági hegyi tanyákról szól. Az érvek és ellenérvek összecsapásaiból, mint a várkutatásban járatlan néprajzkutató az alábbi summázatot szűrtem le Tartód várának históriájáról.

A havasi őserdők közepén épített vár a tengerszint felett 848 méter magasságban, az alatta elfolyó Küküllő szintjétől számítva kb. 90 méternyi viszonylagos magasságban állt egy meredek oldalú hegyorron. Néhány kilométeres körzetben jóval magasabb hegyek és fennsíkok koszorúzták. A Tartód pataka felől induló, fokozatosan emelkedő kanyargós úton lehetett megközelíteni. A 75 méter hosszú, és 37 méterig szélesedő, nagyjából ovális alakú várat egy csigavonalban haladó

---

31 PFH. 83.

32 KŐVÁRI László 1866. 45.

33 Némi humorral megkérdezhetnénk, miként értette Orbán Balázs a hat órát: a folyamatos gyaloglásra, vagy az út összességére. Útközben ugyanis bizonyára megállt, hogy alaposan szétnézzen a "Korondi hegy" szállásain. Leírásából látható, hogy fölöttébb felkeltette érdeklődését a hegyi szállások élete. Nem győzte dicsérni a hegyen tartózkodó korondiak "költőileg szép életét", "a piros pozsgás havasi nymphák", a kíváncsiskodó szállási fehérnépek takarosságát és felejthetetlen vengédszeretetét. Az is lehet persze, hogy visszafelé jövet időzött el a Pálpatakán vagy Fenyőkúton "nyaralgató" korondiak között. (ORBÁN Balázs 1868-1873. I 131-132.)

34 TÉGLÁS Gábor 1895. 314-317. Tanulmányában megemlítette az oroszhegyiek varsági szállásait. Ábrázolásuk is látható a 316-317. oldalak közé helyezett kihajtható térképen.

35 FERENCZI Géza 1971. - BENKŐ Elek 1990;-1991;-1992. - FERENCZI István 1990;-1991; -1993;-1994/a;-1994/b;-1994/c.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

falgyűrű alkotta. Belső kőépületei valószínűleg nem voltak. Nem sikerült nyomára akadni a korábban feltételezett négyzetes toronynak sem. Az 1,8-2 méter szélességű várfalak helyben gyűjtött, faragatlan, de mégis megválogatott andezittömbökből, falban oltott égetett mész kötőanyag alkalmazásával épültek.

A hivalkodó, büszke építészeti alkotásokat nélkülöző, egyszerű, szinte kezdetlegesnek mondható kis vár valószínűleg Szent László magyar király uralkodása alatt (1077-1095) épült. A XI. század végén és a XII. században használták. Feltehetőleg a XIII. század közepén elhagyták. A XIII. század végétől falai omladozni kezdtek. Felverte a bozót és elborította az erdő.

Tartód vára a környékbeli Firtos és Rabsonné várával, valamint az udvarhelyi Budvárral együtt a XI-XII századi magyar királyság határvédő várláncolatának fontos tagjaként élte virágkorát.[36] Akkor és addig volt szerepe, amikor és ameddig a magyarság által birtokba vett területek határa, illetve a határvédő gyepü ezen a tájon húzódott. Amint a csíki és a gyergyói medence birtokbavételével a védendő határ keletebbre, a Keleti-Kárpátok vízválasztójának tájékára tolódott át, a Tartódot is magába foglaló várláncolat elvesztette jelentőségét. Ez a határeltolódás és szerepvesztés legkésőbb a XIII. század második felében következett be. Tartód várának sorsa tehát elválaszthatatlan a koraközépkori magyar határvédelem helyszínének és módjának változásaitól, valamint az ún. telegdi székelyek székelyföldi megtelepedésének fokozataitól, hullámaitól. Létrejöttét valószínűleg a gyepürendszer, a gyepüvel történő határvédelem korszerűsítésének igénye segítette. A történeti irodalomból ismert, hogy az udvarhelyszéki székelyek a Bihar megyei Telegd környékéről költöztek valamikor a XII. században Udvarhely tájékára, a korai Küküllő megye Erdőhát nevű gyepüelve jellegű területére. Ezért nevezték őket a középkorban telegdi székelyeknek.[37] Megérkezésükkel, tartós letelepedésükkel, a sűrű székely faluhálózat kialakulásával az Udvarhely környéki gyepüelvei táj elvesztette gyepüelve jellegét. A korábbi gyepüvonal védővár láncolatának egyik fontos láncszeme, Tartód vára pedig elvesztette feladatkörét. Amikor a telegdi székelyek egy része a XIII. században, átkelve a Hargitán, megtelepedett a csíki és a gyergyói medencében, Tartód várának rövid ideig világító csillaga végképp leáldozott. Más szóval, Tartód vára a telegdi székelyek udvarhelyszéki letelepedése előtt élte néhány évtizedes fénykorát, majd a keleti irányú székely előrenyomulás ütemében elvesztette jelentőségét.

Fentebb már említettem, hogy az Udvarhelyszékből Gyergyóba vezető újkori utak messze elkerülik Tartód várát. Ezt a körülményt azonban nem tanácsos visszavetíteni a középkorra. Ferenczi István kitartó terepbejárások alapján több tanulmányában is hangsúlyozza, hogy a koraközépkorban Parajd és a Gyergyói-medence között létezett egy „sóút" a Putna-hágón keresztül, amely érintette Tartód várának

---

[36] A Ferenczi István és Ferenczi Géza által feltételezett határvédő várláncolat hajdani létezését elfogadta: DÁVID László 1981. 344-345. - ENTZ Géza 1994. 22-23. Hasonló várláncolat Dél-Erdélyben is védte a koraközépkori magyar településterületet a szászok betelepítése előtt. Vö.: HOREDT, Kurt 1958. 121-122, 130-131.

[37] GYÖRFFY György 1990. 18., 28-35.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

tájékát. A Küküllő menti erősségnek, mint a határvédő várláncolat tagjának az volt az elsődleges feladata, hogy a Putna-hágón átvezető út forgalmát ellenőrizze.[38]

Tartód vára hajdani szerepének latolgatása során a kutatókban felmerült a birtokközpont szerep és a menedékvár jelleg is, mint a vár építésének és fenntartásának esetleges indítéka.

A birtokközpont szerep ötletétől Tartód vára esetében könnyen búcsút vehetünk, mert környékéről hiányzik és valószínűleg mindig is hiányzott a birtok. A hatalmas őserdők igazgatására nem kellett várat építeni.

Nem különb a helyzet a menedékhely jelleggel sem. A vár környékén nem voltak falvak, így nem igazán akadt, aki falai közé meneküljön. Csak a távoli hegyaljai, havasaljai falvak lakói menekülhettek volna ide. Nekik viszont valószínűleg a havasi őserdő is megfelelt búvóhelynek, ha veszélyessé vált a helyzetük. A történelem tanúsága szerint a hódító hadseregek és a portyázgató kisebb katonai egységek, különösen Erdély hegyvidéki tájain, a folyóvölgyekben és a falvakkal megrakott medencékben haladtak. Pusztítottak, égették a falvakat, rabolták a lakosság vagyonát, állatállományát, kardélre hányták vagy rabszolgának fogdosták az embereket. Nem valószínű, hogy a legbátrabb és a legráérőssebb hadsereg is arra vetemedett volna, hogy a Görgényi-havasok erdőrengetegében nyomozzon néhány bujkáló székely után. Ha pedig így van a dolog, akkor minek a távoli menedékvár? Különösen, ha nincsenek épületei, ha fedelet sem nyújt a bujdosó feje fölé. A havasaljai székely, járatos lévén a famunkában, a kaliba-készítésben, zsindelycsinálásban, néhány nap alatt készített magának meghúzódásra alkalmas kis faépületet a havas bármelyik biztonságosnak vélt részén, ha ellenség elől bujdosva hosszabb időt kellett falujától távol, erdőben töltenie.

Nem tartozik Tartód várának témaköréhez, de a menekülésekről, elfutásokról szólva e helyen kell tennem egy kitérőt részben a tájbeli hagyományra, részben saját levéltári kutatásaimra alapozva. Annak illusztrálására, hogy szükséghelyzetben a havasalji nép valóban a havasi erdőkben keresett menedéket, néhány jellemző adatot említek.

A legjellemzőbb példa a fenyőkúti *Hazanező* helynév korondi népi magyarázatának mondai formája. Hazanező-nek a „Korondi hegy" egyik fenyőkúti határrészét nevezik. Tőle északra található a *Korondága* nevű dús fenyőerdő. Ennek középső 4-5 hektárnyi részét *Házakhelye* néven emlegetik. A helyi hagyomány szerint az egyik tatár pusztítás idején a korondiak a havasi erdők felé menekülvén a Korondága erdejében húzták meg magukat. Mivel hosszabb időt töltöttek ott, ideiglenes házakat is építettek. Erre utal a Házakhelye helynév. Időnként előremerészkedtek addig a helyig, ahonnan leláttak a falura. Óvatosan kémlelték, elmúlt-e már a veszély. Megfigyelőhelyük tájékát a korondiak azóta Hazanező-nek nevezik.[39] Oroszhegy erdei határában található a *Kemence sorka* helynév. Erről az

---

[38] A Putna-hágón átvezető út később, ismeretlen időpontban elvesztette jelentőségét. Forgalma a csaknem másfélszáz méterrel magasabb Bucsin-hágón át vezető mai útra terelődött át. - FERENCZI István 1991. 7., 1993. 7., 1994/a. 51., 79., 108. - Benkő Elek nem tartja valószínűnek, hogy valaha létezett "sóút" a Putna-hágón keresztül. (BENKŐ Elek 1991. 234.) – A XIX. század végén már Téglás Gábor is felhívta a figyelmet a Görgényi-fennsíkon vezető hajdani utak jelentőségére. (TÉGLÁS Gábor 1895. 315.)

[39] TÓTH Márton 1991.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

oroszhegyi jegyző 1865-ben Pesty Frigyes helynévgyűjteménye számára azt írta, hogy *„állítólag a Tatár futáskor menekülőknek lakhelyül szolgált és területén kemence romok láthatók"*.[40] A zetelakiak az egyik tatár támadás alkalmával a Nagyküküllő és a Sikaszó patak összefolyása tájékára, a Kerekdombra menekültek.[41]

1562-ben, Majláth Gábor fogarasi kapitány faludúlásai idején, „az Majlád eleot valo futaskor", a havasalji falvak népe a havasokban húzta meg magát. A lengyelfalviak az Oroszhegytől északkeletre eső Fancsali fenyő nevű erdőben vészelték át a nehéz napokat.[42]

1612-ben egy lengyelfalvi lakos azt vallotta, hogy iszákját akkor vesztette el, amikor "elfutottak" "az ország havasára Zetelakán felül".[43] Egyértelműbb és kifejezőbb az a vallomás, amelyet Tibold és Szentkirály 1609. évi perében mondott el Bogharfalvi Péter 60 éves bogárfalvi lakos egy vitatott hovatartozású nyuládi, vagyis Varság felé eső, makkoltatásra alkalmas erdőterületről: "Az mihali be lövetelekor tudom oda futtunk vala föl marhástól."[44]

1690-ben a Thököly-felkelés idején a csíki és az udvarhelyszéki székelyek a havasi erdőkbe menekültek. A „megyebírák" és a licentiatusok mentették a templomi felszereléseket, de a havasokban egy s más mégis eltűnt. Emiatt perek támadtak. A megvádolt szentléleki „megyebírákat" 1693-ban Mihály deák oroszhegyi licentiatus védte. A felmentő ítélet szerint a szentléleki „megyebírák" a templomi felszerelésekből amit tudtak, szekérre tettek, és „magukkal vitték a havasra". Nem tehettek róla, hogy ott bizonyos dolgok elvesztek.[45]

E rövid kitérő után kanyarodjunk vissza Tartód várához, illetve a róla kirobbant szakmai vita tanulságaihoz!

Ferenczi István és Ferenczi Géza terepbejárások alapján feltételezte, hogy Tartód vára közelében a középkorban nem volt állandóan lakott település.[46] Ezt valószínűsítik a XVI-XVII-XVIII. századi történeti forrásokból és a XIX-XX. századi megfigyelésekből leszűrhető tapasztalatok is. A XIV. századi pápai tizedjegyzékek és a XVI-XVII-XVIII. századi összeírások nem jeleztek falut a Varságot, illetve a Tartód várát környékező 10-15-20 kilométeres körben.[47] A XVI. század végéről és a XVII-XVIII. századból bőségesen megmaradt udvarhelyszéki perek tanúi a fent jelzett területen hatalmas havasi őserdőket ismertek, amelyeket a távoli havasalji falvak népe állattartással, makkoltatással, szénakaszálással igyekezett hasznosítani.[48] A XIX. századi híradások és a XX. századi néprajzi megfigyelések a XVI-XVIII. századi havashasználat továbbélését tükrözik azzal a változással, hogy

---

40 PFH. 72.
41 ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 66.
42 USZO. II. 98.
43 KÁL. UTJ. II. 5. 11.
44 KÁL. UTJ. II. 4.H. 19. - A "Mihali bejövetele" kifejezés valószínűleg a Mihai Viteazul 1599. évi hadjáratára vonatkozik.
45 SÁVAI János 1997. 171.
46 FERENCZI István 1994. 70.
47 FEJÉRPATAKY László 1887. 133. - KÁL. UTJ. VIII. 1. 50., 51., 52., 53., 54., 55., 56., 62., 86., 87., 88., 89.
48 A legkorábbi, XVI. század végi perek közölt szövege: USZO. - Hasonló perek a XVII-XVIII. századból: KÁL. UTJ. II. 3., 4., 5., 6., 7. (1602-1619), II. 17. (1640) II. 50., 51., 52., 53., 54., 55. (1689-1694), II. 87., 88., 89., 90., 91., 92., 93., 94. (1735-1765.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

az arra alkalmas irtáskaszálókon az időszakosan használt szállások egy része fokozatosan állandóan lakott hegyi tanyává alakult át.[49]

Minden valószínűség szerint tehát a középkorban, különösen a XI-XII. században nem létezett falutelepülés Tartód várának közvetlen környékén, vagyis a mai Székelyvarság területén. Bizonyára igaza van azonban Benkő Eleknek is, amikor azt állítja, hogy a Tartód várához hasonló várak nem tölthették be szerepüket a velük összeköttetésben álló falutelepülések nélkül, hiszen már megépítésüket is a környezetükben lévő falvak népe végezte.[50] Ez ellentmondásnak látszik a javából mindaddig, amíg nem feltételezzük, hogy az őserdők közepén épült Tartód várának építését, gondozását, őrző szolgálatát olyan falu népe végezte, amely a havasok nyugati szélén, az ún. Hegyalján vagy Havasalján: Korond, Oroszhegy környékén települt, de állandó összeköttetésben állt a havasi várral. Nem véletlen, hogy az erdélyi havasok területén általában nem keletkeztek magyar falvak. A havasokban uralkodó éghajlat, a havasi természeti környezet, a rövid vegetációs időszak nem kedvezett a megélhetést biztosító mezőgazdasági termelésnek és a falutelepülésnek. Így volt ez Székelyvarság térségében, a Görgényi-havasokban is. Ezért a Tartód várát építő, gondozó, őrségét ellátó falu valahol a havasi erdők szélén, a Havasalján jött létre, ahol a településre kedvezőbbek voltak a természeti, éghajlati viszonyok, ahol könnyebb volt megélni, és ahonnan a várat némi fáradság árán ugyan, de rendszeresen meg lehetett közelíteni. Ne felejtsük el, hogy az író-kutató úrféle Orbán Balázs gyalog hat óra alatt tette meg az utat Korond és Tartód vára között. Lóháton és az erdei közlekedésben járatos környékbelieknek ez az út bizonyára jóval rövidebb ideig tartott. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az oroszhegyiek a hatalmas hegyi erdőkön keresztül az újkorban évszázadokon át jártak szekérrel Küküllő menti és varsági kaszálóikra. Bizonyára keserves zötyögéssel haladtak, de a lényeg az, hogy utaztak. Az efféle erdei szekerezés elválaszthatatlan volt havashasznosító életmódjuktól.[51]

Ezek után súlyos kérdés, hogy melyik hegyaljai falu kötődhetett Tartód várához. Melyik helység lakói épitették, gondozták falait, melyik falu népe látta el a tartódi őrszolgálatot. A helyzetet komplikálja, hogy olyan falu jöhet szóba, amelyik a telegdi székelyek udvarhelyszéki letelepedése előtt már létezett a havasalji gyepűövezetben. Ferenczi István Rabsonné várát az ún. ős-Parajddal, Tartód várát pedig egy Korond tájékán feltételezhető hajdani besenyő faluval hozta kapcsolatba.[52]

Engedtessék meg, hogy a koraközépkori történelemben meglehetősen járatlan néprajzkutatóként, újkori havasbirtoklási viszonyok és néprajzi kapcsolatok előképeit nyomozva, e helyen fölvessem a havasalji Oroszhegy falu és Tartód vára koraközépkori kapcsolatának lehetőségét. Természetesen nem a mai Oroszhegyről

---

49 A XIX. századi híradásokra: ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 96., 131. - PFH - OPI., KOPI.

50 BENKŐ Elek 1991. 235.

51 A Tartód vára és Oroszhegy falu közti közlekedés lehetőségére utalt 1895-ben Téglás Gábor, amikor a *Tatárok útja* nevü erdei útszakaszról megállapította, hogy valaha ott volt tartód várának kijárója az oroszhegyi fennsíkra és onnan délre, a Nyikó mellékére. (TÉGLÁS Gábor 1895. 316.)

52 FERENCZI István 1991. 6. - 1994/a. 70-71. - Feltételezi, hogy a Hunyadi János egyik 1455. évi oklevelében szereplő, de később eltünt Besenyőfalva a Korond határában lévő Kadács-mező területén feküdt és besenyő eredetü lakói adták Tartód várának őrségét.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

van szó, hanem arról a feltételezhető ős-Oroszhegyről, amely a telegdi székelyek udvarhelyszéki letelepedése előtt, Tartód vára virágkorában már esetleg létezett.

Felvetésem alapja Oroszhegy helység különleges neve és újkori havasbirtoklásának rendje. A névtudomány és a településtörténet azokat a helységneveket, amelyek önmagukban vagy összetételben, ragozva vagy ragozatlanul tartalmazzák a német, cseh, tóth, orosz, oláh, rác, horvát, olasz, besenyő, szász stb. népneveket, a megnevezett népek egykori jelenlétével hozza kapcsolatba. Következésképp Oroszhegy neve valamiféle keleti szláv népcsoportra utal, amelyet a magyar államiság korai időszakában, a telegdi székelyek Udvarhelyszéki letelepedése előtt államszervező akarat telepített, bizonyára határvédő célzattal, talán éppen Tartód várának kiszolgálására, a Görgényi-hegység peremére, az Őrhegy alá. A gyepüvonal kijjebb tolása idején az oroszhegyi határvédők vagy továbbköltöztek az új határok tájékára, vagy beleolvadtak a nagy tömegben letelepedő telegdi székelyekbe. (Következésképp, nehezen állapítható meg, hogy Oroszhegy mai székely népe elődjének tekintheti-e, és ha igen, milyen arányban a hajdani határőrző "oroszokat", vagy pedig a gyepüvonal keletre tolódása, illetve a telegdi székelyek áttelepedése idején teljes népcsere történt a magas fekvésű faluban.)

Közbevetőleg szükséges megjegyeznem, hogy a tudomány által legtöbbször lenézett, megmosolygott népetimológia Oroszhegy helység nevét nem az újkorban meglehetősen kedvezőtlen csengésű orosz népnévvel, hanem az oroz szó "les, titokban figyel" jelentésével hozza kapcsolatba. Kiválóan megfogalmazta ezt a vélekedést Oroszhegy helység jegyzője 1865-ben Pesty Frigyes kérdésére adott válaszában, amikor a faluban élő hagyományra hivatkozva az Oroszhegy nevet úgy magyarázta, hogy az oroszhegyiek valamikor a falujuk mellett emelkedő Őrhegyről "orozva kémlelték" az ellenség hadmozdulatait.[53]

Ha valami csoda folytán kivételesen a népetimológia közelítené meg az igazságot, témánk szempontjából az eredmény ugyanaz lenne, mint az orosz népnévből való helynév-eredeztetés esetében: nevezetesen a hajdani őrző, határvigyázó szerep feltételezhetősége. Erre áttételesen Orbán Balázs is célzott, amikor az Oroszhegy felett magasló Őrhegyről és a szintén Oroszhegy melletti Deskő-hegy Mákvárának nevezett, bokrokkal benőtt helynevéről írt. Úgy vélte, az Őrhegy név mindig közeli várat feltételez. Ezt Mákvárában vélte fölfedezni, amelyről azt gyanította, hogy "hihetőleg elővára volt a messze hátrafekvő Tartód-nak."[54]

Az Árpád-kori Oroszhegy falu és Tartód várának kapcsolatát gyaníthatjuk a XX. századi Székelyvarság tájékán elterülő "havasok" XVI-XIX. századi birtoklási viszonyaiból is. A Nagyküküllő felső folyása, a Varság pataka, a Nagykút pataka, a Tartód pataka és a Nagyág pataka környéki őserdei tájat a XVI-XVII. században "Ország havasa" néven emlegették. (Tanulmányomnak a havasi szállástartásról szóló részében erről bővebben lesz még szó.) Az Ország havasa, illetve a tőle nyugatra eső erdőség sokszor szerepelt a XVI-XVII. századi udvarhelyszéki perekben. Mintha egy láthatatlan kéz ismeretlen időpontban elosztotta volna a

---

[53] PFH. 80. - A történeti hűség kedvéért meg kell jegyeznem, hogy a XVI-XVII. századból bőségesen fennmaradt udvarhelyszéki perekben, ahol a szavak sz betűjét gyakran z formában jelenítették meg, Oroszhegy falut következetesen *Orozhegy*-nek írták. (USZO., KÁL. UTJ.)

[54] ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 104.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

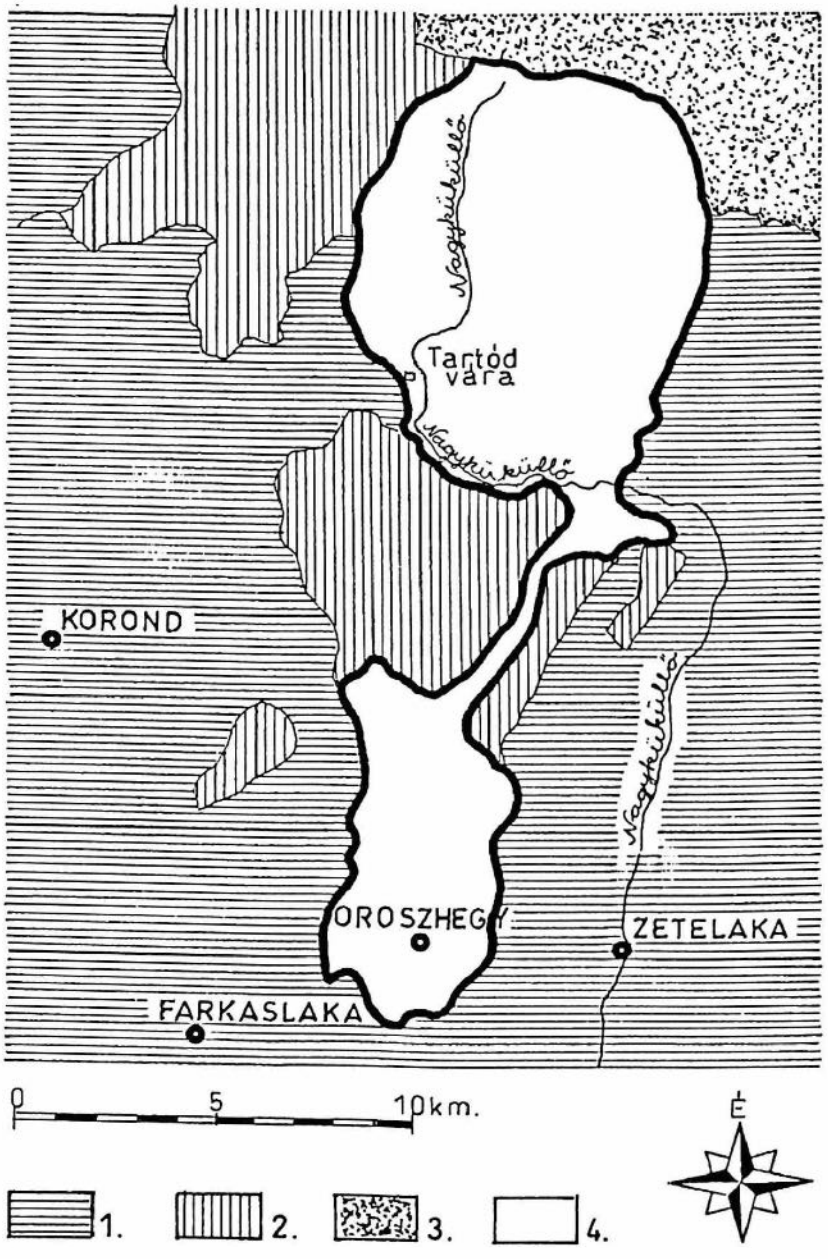

3. *ábra*. Oroszhegy határa a XVI-XIX. században és a XX. század elején. (Tervezte: Bárth János). Jelmagyarázat: 1. havasalji falvak hosszan elnyúló határai 2. havasalji falvak idegen határok közé ékelődött távoli havasai, 3. gyergyói birtokok, 4. Oroszhegy község középen elszűkített határa a „Küküllőn innen" és a „Küküllőn túl".

hatalmas ősrengeteget a hegyaljai falvak között, a havasokban járatos emberek tudták, számontartották, hogy egyik vagy másik falu népe melyik területen makkoltathatott, mely erdőrészen vághatott fát, hol végezhetett irtást. Az is látszik azonban a korai perekből, hogy a határok nem rögzültek eléggé. Időnként kemény viták támadtak a havashasználó falvak népe között egy-egy erdei terület hovatartozásáról. Oroszhegy, Szentkirály, Ülke, Tibód, Szenttamás, Szentlélek, Farkaslaka és a többi havasalji falu évszázadokon keresztül nagyjából ugyanazt a területet mondhatta magáénak. A XVI-XVII. században már használt havasi birtokaik megőrződtek a XX. századig. Ez a folytonosság azonban valószínűleg nem csak időben előrefelé volt jellemző, hanem bizonyára visszafelé is, a havashasználat homályba vesző kezdeteiig, talán a székely letelepedésig.

A havasokból való részesedés legfontosabb sajátosságának tekinthető, hogy Oroszhegy jóval nagyobb havasi területet birtokolt, mint a többi falu. Már a Nagy-Küküllőig nyúló erdős határrésze is óriási volt, nem beszélve arról a földről, a mai Székelyvarság határáról, amely a Nagy-Küküllőn túl terült el, és egészen a gyergyói vízválasztóig terjedt. Mondhatnánk, Oroszhegy birtokolta az Ország havasa központi részét. A többi környező falunak csak perifériális területek jutottak. Igaz, Oroszhegy több történelmi korszakban népesebb falunak látszik az összeírásokból, mint legközelebbi szomszédai, pl. Szentkirály, Tibód, Ülke, Szentlélek, stb. Ezzel azonban nem indokolható teljesen a birtoklási aránytalanság. Valami más erőnek, körülménynek is közre kellett játszani a dolgok ilyetén alakulásában. Ez az erő, ez a körülmény talán a foglalás időbeli elsőségében keresendő. Ha Oroszhegy mint gyepüelvére telepített határvédő falu már a telegdi székelyek Udvarhelyszékre telepítése előtt is létezett, és első lakói láttak el szolgálatot Tartód várában, volt alkalmuk arra, hogy a havasi táj nagy részét, mégpedig a központi részét a maguk birtokává tegyék. Talán, mint határvédőknek, felsőbb akarat is nekik jutatta ezt a hatalmas erdőrengeteget. Az Ororszhegyre települő székelyek bizonyára a helyben maradt és beolvadt régi lakosok jogán, vagy egyszerűen a helység azonossága jogán, "megörökölték", töretlen használatukkal folytonossá tették a hatalmas havasi határ birtoklását. Az új falvakat alapító székely közösségeknek csak a havasi erdőségek peremterületei jutottak.

Oroszhegy falu havasbirtoklásban mutatkozó elsősége elvezethet bennünket ahhoz a gondolathoz, hogy Tartód várának építőit, gondozóit, őreit az Árpád-kori Oroszhegy határvédő lakóiban keressük. Oroszhegy és Tartód várának kapcsolatát sejteti az a körülmény is, hogy maga Tartód vára, illetve annak helye, a Küküllő menti Várhegy, nem egy közelebb fekvő falu, pl. Korond, hanem a fölöttébb távoli Oroszhegy birtokában volt a XVI-XIX. században, míg a XX. század elején az Oroszhegyből kivált Székelyvarság község meg nem "örökölte".

Diafalva

Oroszhegy falu egyik negyedét, amely láthatólag elkülönül a település nagyobbik részének összefüggő tömbjétől, évszázadok óta Diafalva néven emlegetik. Varsági tanulmányomban azért kell néhány mondatot szánnom Oroszhegy falu belső települési tagoltságára, illetve Diafalva elkülönülésére, mert a Diafalva kifejezéssel

[Erdélyi Magyar Adatbank]

gyakran találkozhatunk Varság jelenében és rövid történetében. A varsági öregek között vannak olyanok, akik oroszhegyi eredetüket pontosítva, származáshelyük gyanánt Diafalvát jelölik meg. XIX-XX. századi oroszhegyi névsorokban előfordult, hogy a *diafalvi* kifejezést megkülönböztető névként használták. Ragadványnévként Oroszhegytől elszakadva, varsági használatba is átkerült. Varság határának régi jeles helyneve a Bagzos, amelynek egyik részét az öregek *Diafalvi Bagzos* néven emlegetik.

Udvarhelyszékben ritka, Csíkszékben azonban jócskán akad példa arra, hogy a település valamelyik tizese térben elkülönül a többi tizestől. Előfordul, hogy egymástól viszonylag távol fekvő, szántókkal, erdőkkel elhatárolt tizesek alkotják a falut.[55] Diafalva tulajdonképpen úgy különül el Oroszhegy többi részétől, mint némely csíki falu elhúzódott tizese. Az 1780-as évek oroszhegyi egyházi számadáskönyve szerint Oroszhegy falu négy részre tagolódott: Alszegre, Fölszegre, Középszegre és Diafalvára.[56] Alszeg, Fölszeg és Középszeg egységes településtömböt alkotott, amelytől a diafalvi negyed némiképp elkülönült.

Az efféle térbeli különállás sokféle okra vezethető vissza. Ilyen lehet: a természeti adottságok települést befolyásoló, kényszerítő ereje; a hajdani önállóság, az egykori tényleges falusi különállás; a népesség más időpontbeli letelepedése, más irányú érkezése, másfajta származása stb.

Természeti tényezők nem indokolják Diafalva elkülönülését Oroszhegy belterületének többi részétől.

Diafalva tényleges falusi különállásának, települési vagy közigazgatási önállóságának nem ismerjük nyomát a történeti forrásokban. Oroszheggyel ellentétben, a XIV. századi pápai tizedjegyzékben nem szerepelt. A XVI. század második felében, amikor hirtelen megszaporodtak a történeti források, Diafalva Oroszhegy helység elkülönülő részeként tűnt föl. 1569-ben egy oroszhegyi vonatkozású periratban feljegyezték 58 megesketett oroszhegyi családfő nevét. Ez a legrégibb fennmaradt lista Oroszhegy lakóiról. Valószínű, hogy az összes családfőt tartalmazza. Bemutatására később még visszatérek. Itt csak azt a körülményt emelem ki, hogy a 47. és a 48. lakos, Kovácz Péter és Kovácz András neve után a lajstrom készítői odaírták a Diafalva helynév rövidítését.[57] Tehát ez a két családfő Oroszhegy helységen belül diafalvinak számított.

A XVI. század végétől az udvarhelyszéki perekben gyakran emlegették Diafalvát, mint Oroszhegy helység részét, illetve néha mint Alsó-Oroszhegyet, amely Felső-Oroszheggyel egy községet alkotott. Előfordult, hogy valakit diafalviként határoztak meg, de a szövegkörnyezetből ezekben az esetekben is kiderül, hogy Oroszhegy község kötelékébe tartozó személyről van szó. Néhány példa a Diafalva helynév XVI-XVII. századi előfordulásaira:

1592-ben vallotta az Oroszhegyhez tartozó Nyulád perében egy küküllőkeményfalvi asszony: "*Laktam Diafalwaban Mathias Kovaczjnál, jártam*

---

55 VÁMSZER Géza 1977. 259-284. - DUKA János 1978. - KÓS Károly 1979.

56 OPI. Az oroszhegyi rk. egyház számadáskönyve 1788-1863. 27. p. - Orbán Balázs idejében Diafalva már "csaknem" összeépült Oroszhegy többi részével. A "csaknem" kifejezés sejtteti, hogy volt még beépítetlen terület a két településrész között, bár ez egyre fogyott. ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 96. p.

57 USZO. I. 15-16. p.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

szen egetnj Nyladban, kerdettem howa valo hatar, azt mondotta, hogy orozhegj hatar".[58]

Ugyanebben a perben vallotta Emericus Magiari 55 éves farkaslaki tanú: "*Az el mult telben jarwunk vala Nywladban az diafalviakkal, mutogattak hol bírnak fanczaliak s mondak is hogj orozhegj hatar*"[59]

1600-ban vallotta Kelemen Demeter 32 éves ülkei veres drabant Farkaslaka és Oroszhegy határperében: "*Diafalvában maid tíz esztendeigh laktam, eleget is paztorkottam az peöres helen*".[60]

Ugyancsak 1600-ban emlegették "*Diafalui Pal Gyeörgyne Dorotia*" asszonyt, akiről, illetve férjéről más perbeli vallomásokból tudható, hogy oroszhegyi lakos volt.[61]

Diafalva és Oroszhegy azonosítására közel száz év különbséggel is idézhető adat. 1596-ban vetették papírra bírósági eljárás során: "*Orozhegj Zaz Pal zabaditattia egj zolgachkainak nalla ualo lakasath azon orozhegj auagj diafalui Georgj Orban ellen*".[62] 1690-ben egy per során „*Oroszhegyben alias Diafalvában*" egy „benvaló örökség" birtokjogát vitatták.[63]

1590-ban alsó-oroszhegyi Simó Istvánné Kereztina és fia Simó János, mint felperesek perbe keveredtek Matis Antal agyagfalui alperessel egy oroszhegyi földdarab miatt. Amikor a per tényállásának lejegyzője bemutatta Simó Jánost, a felperes asszony fiát, közbevetette: "*azon alsó-orozhegy az is, mely faluczkat hinak más neuen Diafaluanak*".[64]

1613-ban a szentléleki László Demeterné Ilona asszony perelte diafalvi Péter Kovaczot és István Kovaczot szántóföldekért és "széna fű helyekért". Amikor a Diafalva helységnevet leírta a jegyző, közbevetette: "*mely Diafalva Oroszhegyhez applicaltatott*"[65]

1615-ben egy olyan oroszhegyi vonatkozású perben, amelyben visszautaltak 1595. évi történésekre, feltűnt a Felső-Oroszhegy megnevezés is, mint az Alsó-Oroszhegy vagyis Diafalva párhuzama: "*Fel peresek Georgj Jánosné Tamás Ilona asszonj, felső Orozhegyben lakó és Nagj Georgj Lukacsné azony alsó orozhegjben lakó, alias diafaluaban*".[66]

A XVII-XVIII. századi összeírások még a fentebb idézett pereknél is jobban tanúsítják, hogy a történeti forrásokkal elérhető időszakban Diafalva nem volt önálló falu, hanem Oroszhegy helység részét képezte. Az 1602. évi, már régóta ismertnek mondható[67] névsoros összeíráson kívül a kolozsvári levéltárban áttekintettem az 1614., 1627., 1655., 1692., 1693., 1694., 1695., 1696., 1697., 1702., 1706., 1709., 1711., 1741. évi székelyföldi, illetve Udvarhelyszéki névsoros összeírásokat,

---

58 USZO. II. 76. p.
59 USZO. II. 78. p. 259-260. sor.
60 USZO. III. 203. p. 377. sor.
61 USZO. III. 265. p. 294. sor. - Vö: 301. p.
62 USZO. II. 295. p. 3. sor.
63 KÁL. UTJ. II. 51. 60.
64 USZO. I. 142. p. 2-3. sor.
65 KÁL. UTJ. II. 5. 45. (101. p.).
66 KÁL. UTJ. II. 5. 138. 557. p.
67 SZO. V. 284-320.

erdélyiesen szólva: lustrákat.[68] Ezekben az összeírásokban Oroszhegy soha nem egyedül áll, hanem mindig a szomszédos helységek társaságában szerepel. Zetelaka, Farkaslaka, Szentkirály, Szentlélek, Ülke, Tibód hűséges társa Oroszhegynek a különböző lajstromokon. Diafalvát azonban hiába keressük a szomszédok között. Diafalva az összeírásokat végző hatóságok számára önálló helységként nem létezett. A környékbeli helységek népe számontartotta a Diafalva helynevet, mint Oroszhegy egyik elkülönülő negyedének, tizesének nevét. Az udvarhelyszéki bírósági iratok távolabb élő bírák, prókátorok és pereskedők kezébe is eljutottak. Az ő kedvükért kellett a vallomástevő tanúknak és a feljegyzéseket készítő székbírósági jegyzőknek időnként magyarázatot fűzni kijelentésükhöz, ha a Diafalva helynév került szóba.

Fentebb a települések térbeli tagoltságának, egyes településrészek elkülönülésének harmadik lehetséges okaként a különböző időpontban történt népesedést, a lakosság eltérő származását neveztem meg. Sajnos Oroszhegy és vele együtt Diafalva létrejöttének, benépesülésének ideje a történeti források nélküli kor homályába vész. Tartód váráról írva feltételeztem, hogy Oroszhegyen - nevéből ítélve - már a telegdi székelyek XII. századi udvarhelyszéki letelepedése előtt lehetett egy gyepü-védő település, amelynek férfinépe Tartód várában szolgált. Amennyiben bebizonyosodna e korai határvédő falu létezése, magyarázat adódna az ún. Felső-Oroszhegy és a Diafalva vagy Alsó-Oroszhegy néven emlegetett településrész elkülönülésére. Ebben az esetben ugyanis feltételezhető lenne, hogy az egyik településrészen lakott a régi gyepüvédő népesség, illetve annak el nem költözött maradéka, a másik településrészen pedig a XII. században érkezett telegdi székelyek éltek. A két csoport a történeti forrásokkal elérhető időben már egy faluközösséget és egy egyházközösséget, "megyét" alkotott, amelyet, részeinek külön nevétől függetlenül, összefoglalóan *oroszhegy*inek neveztek.[69]

Diafalva kérdésköréhez kapcsolódik az oroszhegyi templom históriája. Ennek részleteibe nem kívánok belemenni, mert messzire vezetne a varsági hegyi tanyák világától. Annyit azonban meg kell jegyeznem, hogy Diafalva területén hajdanán állt egy templom, amelyet a XVII. század második felében egész Oroszhegy használt. Kicsi, vizes falú és rossz állapotú lévén, 1670-ben lebontották. Ugyanekkor új templomot építettek a helység nagyobbik településtömbjében, azon a helyen, ahol az oroszhegyi templom többszöri átalakítás után ma is áll. A kutatónak olyan sejtése támad, mintha némely helyismereti szerzők és tudósítók túlhangsúlyoznák ennek a templom-áthelyezésnek a jelentőségét.[70] Már Orbán Balázs így fogalmazott Oroszhegyről írván: "Templomuk előbb Diafalván volt". Őt követte Dávid László: "Első temploma, a falunak abban a részében állt, amelyet a helyiek Diafalvának neveznek." Ezekben a megállapításokban kimondatlanul bár, de belemagyarázhatóan ott rejtőzik az a meggondolás, hogy Diafalva valaha önálló helység, jeles templomos falu volt, és mellette Oroszhegy templom nélkül árválkodott. Legmesszebbre ment 1865-ben Oroszhegy akkori jegyzője, aki Pesty Frigyes

---

68 KÁL. SZL. Összeírások.

69 Figyelemre méltó, hogy a jószemű Orbán Balázs kimondatlanul bár, de mintha némi különbséget látott volna a diafalvi tizesben lakók és a többi oroszhegyi lakos között. Az oroszhegyieket általánosságban nem minősítette, de Diafalvát emlegetve szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy „...népe igen szép erőteljes és munkás". (ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 96.)

70 ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 98. - DÁVID László 1981. 236-237. - PFH. Oroszhegy.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

kérdőívére válaszolva, a Diafalván akkor még látható templomrom és plébániarom megemlítése során úgy fogalmazott, hogy Diafalva "régenten Anya megyéje volt Oroszhegynek". Ez a kijelentés nyilvánvalóan túlzás és téves, hiszen diafalvi "megyének" vagyis egyházközségnek híre sincs a forrásokban. A helység "megyéjét", egyházát oroszhegyinek emlegették akkor, azokban az évszázadokban is, amikor az istentiszteleteket Diafalván tartották.

1806-ban Oroszhegy "megyéje", vagyis egyházközsége elcserélt egy hasznavehetetlen diafalvi telket, amely hajdani templomhelyként a birtokában volt, egy értékesebbnek ítélt földdarabért. Bár fogalmazási precizitást nem kérhetünk számon egy XIX. század eleji oroszhegyi írástudótól, mégis figyelemre méltó az 1806. jún. 25-én kötött megállapodás szövege: „*...lévén az Oroszhegyi Megyének Diafalvában egy kis ben való helyje, öröksége, az melynek hasznát nem lehetett venni, az melynek vicinussa egyfelől az közönséges út, más felől az Barabás Atyafiak ben való lak helyek, ezen vicinált helyen régentén Templom volt, s most haszonvehetetlen hely, ezt által adá a Nemes Megye Major Jánosnak s Fiainak...más haszon vehető helyért*".[71] Tehát a szövegező nem úgy fogalmazott, hogy a *mi* templomunk, a *mi* "megyénk" szentegyháza állt a szóban forgó helyen, hanem valamiféle hűvös semlegességgel azt vetette papírra: ezen a helyen régentén Templom volt. Igaz 136 év telt el a templomocska lebontása óta, de ez a hűvösen közömbös fogalmazás akkor is szembeötlő.

Nem feladatom, hogy a diafalvi templom hajdani létezésének tényéből következő kérdéseket megválaszoljam. Érdemes azonban a felmerülő kérdéseket csokorba szedni: Valóban az első oroszhegyi templom volt-e az a rossz állagú kis templom, amely a XVII. században Diafalván állt, és amelyet 1670-ben lebontottak? Azonos volt-e ez a templom azzal az oroszhegyi templommal, amelynek papja az 1330-as évek pápai tizedjegyzékeiben oroszhegyi papként szerepelt? Mi indokolta, hogy a környék legnagyobb falujának, Oroszhegynek, amely 1567-ben a táj városait is megelőző portaszámmal szerepelt, a XVI-XVII. században egy kicsi, roggyant temploma volt, az is egy elkülönülő házcsoport, Diafalva területén? Lehetséges-e, hogy a XIV. századi pápai tizedjegyzékekben egy nagyobb, rangosabb oroszhegyi templom papjáról volt szó? A diafalvi kultikus épület nem kápolna volt-e valaha, amit az oroszhegyi templom ismeretlen okok miatt bekövetkezett pusztulása miatt kényszerűségből használtak templomnak a XVII. századi oroszhegyiek? Nem állt-e kapcsolatban ez a diafalvi templomhasználat a reformáció viharaival? 1670-ben valóban templom-áttelepítésről volt szó? Nem *visszatelepítésről*?

Ezek a kérdések túlmutatnak az oroszhegyi templom építészettörténetén. Oroszhegy homályba vesző középkori történetének sarkalatos kérdései. Megnyugtató megválaszolásukhoz még rengeteg munka vár a táj történetének kutatóira.

Diafalvát az erdélyi római katolikus egyházigazgatás a XIX. században Oroszhegy filiájának tekintette. Az 1834. évi erdélyi Schematismus kimutatása szerint Oroszhegy egyházközségét 1357 fő alkotta. Ebből a lélekszámból 1084 fő "in matre", 273 fő pedig "in Filiali Diofalva" lakott. Az 1903. évi erdélyi Schematismusban már nem jelezték Diafalvát Oroszhegy filiájának.[72]

---

[71] OPI. Kontraktusok. 1806.
[72] SCHEMATISMUS 1834. 138. - SCHEMATISMUS 1903. 208-209.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Oroszhegy diafalvi negyedében 1865-ben 84 ház állt.[73] A Diafalván lakó gazdák külön "czimboraságot" alkottak. Ez tükröződik az 1856. évi pásztorfogadási és csőszfogadási szerződésekben. 1856-ban, amikor Oroszhegy elöljárói rendelkeztek az esztenák kiállításáról, úgy határoztak, hogy "*Oroszhegy részére menjen ki hat major, és Diafalva részére egy*".[74]

Az 1857-től 1870-ig használt és szerencsésen fennmaradt oroszhegyi születési anyakönyvben a diafalvi negyed újszülötteinek születési- illetve lakóhelyeként az „Oroszhegy-Diafalva" kettős helységnevet jegyezték föl.[75]

A diafalvi gyerekek oktatására 1885-ben Diafalván iskola és tanítói lak épült.[76]

"Urusos kút", határbeli kápolna és a Szent László hagyomány

1868-ban Orbán Balázs az Udvarhelyszéki Oroszhegy falu és Tartód vára között elterülő „oroszhegyi fennsík" hatalmas erdőségeinek néhány helynevét bemutatva és az ún. „ördögútját" nyomozva megemlékezett a *Kápolna mező* nevű területről és az ott csordogáló gyógyító erejű vízről: „Tovább *Kápolna-mező* nevű helyen egy kápolna rommaradványai látszanak, a kápolna mellett egy gyógyforrás fakad fel, melyhez most is Úr szeredáján feljár a nép, s felviszi beteg gyermekeit fürészteni, mert e forrásnak nagy gyógyhatást tulajdonítanak, mely a hagyomány szerint onnan ered, mivel Szent László király itt szokott volt fürdeni. A forrás közelében egy bemélyülést *Sátorhely*nek neveznek: itt állott volna a szent király sátra.

Itt áldozó csütörtökön a Karry Miklós által 1723-ban épített kápolnában nagy búcsúk tartattak. E búcsúk oly népesek és látogatottak voltak, mint a Szent-Anna tói búcsúk; az egész szék katholikus népessége felsereglett oda, de mivel sok verekedés és botrányos dolgok történtek, Battyáni püspök betiltotta, s a kápolnát lerontatta."[77]

Orbán Balázs szép tudósításával majdnem egyidőben, 1865-ben keletkezett az oroszhegyi jegyző Pesty Frigyes helynévgyűjteménye számára készített leírása a hajdani kápolna helyéről és a közelében lévő „urusos", azaz gyógyító kútról:

„*Magyaróköze mely nagy kiterjedésű gyér Magyaros, Személyes birtok, melybe foglaltatik Kápolna nevezetű hely a hol hajdan számos bucsujárok jelentek meg, az építtetése a kápolna romjainak nem tudatik, hanem azt tudjuk még most élő szavainkkal bizonyítani, hogy csak is 60 éve hogy a födele fönn állott; s a bucsu Áldozó Csütörtökön tartatott, s a mint még máig is ünnepelve feljár egy fennálló kereszt mellé a nép, a falvától egy 5 fertály óráig van távol. Ugyan e kápolna romjaitól észak felé mint egy 20 □-ölnyileg van egy Szent László Sátora Kosara nevezetű várhely és ebben a várhelyben a nép Legendája szerént Kőpénz, állittolag a Tatár járáskor Szent Lászlót megvesztegetni akaró Tatár vezér a magyar tábor közé pénzt hintet hogy azon a magyar hadsereg késsék - s azon pénz a Szent László imádságára s a Mindenható ereje által kővé változott - Itt vagyon még e kápolna romjaitol a Déli részre s mint egy 16 □-ölnyileg az úgynevezett Urusoskút a melybe*

---

[73] PFH. 83.
[74] CSÁL. OKJ. 73-75. f.
[75] OPI. Anyakönyvek. Keresztelteк. 1857-1870.
[76] OPI. Az oroszhegyi r. k. egyház jegyzőkönyve (1869-1902.) 24. p.
[77] ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 104.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

régente sok helyekről össze gyűlő köszvényes, ótvaros és más egyéb nyavalyás emberek gyógyulásokat érzették, de még máig is lehet ottan sok rongyot látni a melyeket most is ott hagyogatnak sok sebesült emberek, mint hogy gyógyulásokat érzették a rongyot könnyen ott hagyhatják, ezen kútnak a vize kék színű mindég és nem fagy bé a legerősebb télen is. - Továbbá van e kápolna romjaitol Keletre Középrezteje s ez alatt egy oly tiszta vizű kút, hogy Erdélyben ennél jobb vizet nem lehet találni, a vize a busnyákot növeli."[78]

Orbán Balázs ismeretlen forrás alapján úgy tudta, hogy a nevezetes búcsújáró kápolna 1723-ban épült. Bizonyára igaza volt az 1783-ban szétveretett kápolnát illetően. Kétségtelen azonban, hogy a csodás hírű „urusos kút" környékén korábban, a középkorban is állt kápolnának nevezett kultikus épület. Erre utal a *Kápolna mező* helynév, amely jóval régebbi a XVIII. századi kápolnánál.

1592-ben, amikor 167 tanút felvonultató nagy per zajlott Oroszhegy és Fancsal helységek között az „urusos kút" közelében kezdődő és az Ország Havasáig, vagyis a XX. századi Székelyvarság nyugati széléig terjedő Nyulád nevű erdős terület birtoklásáért, sok tanú emlegette a *Kápolna mezeje* helynevet, sőt szóba került a *Kápolna ösvénye* és önmagában a *Kápolna* helynév is.[79] 1612-ben egy oroszhegyi verekedési perben Albertus Benedek oroszhegyi tanú a gyógyító kút környékén fekvő területről szólva használta a *„Kápolna mezeiben járok vala"* megfogalmazást.[80]

A Jézus Krisztus mennybemenetelének tiszteletére szentelt XVIII. századi kápolna és vele együtt a hivatalos egyház által is elfogadott oroszhegyi búcsújárások sorsa 1783-ban, a felvilágosodás szellemében tevékenykedő Batthyány Ignác erdélyi püspök szigorú intézkedéseivel pecsételődött meg. A püspöki látogatás és a főpásztori tiltó rendelkezés történetét az oroszhegyi rk. egyház számadáskönyvéből idézem:

„Notandum: Annor. 1783. Erdélyi Püspök Méltóságos Gróf Batthyani Ignátz úr ő Excellentiája által a kápolna bé tiltatván és fel hagyattatván, azért, hogy maga ő Excellentiája ló háton ahoz föl menvén és személyesen meg vizsgálván, alkalmatlannak és szükségtelennek találván, azis tudtára esvén, hogy az oda gyülekezni szokott rossz keresztények által az ájtatosságnak végződése után sokszor botránkoztató dolgok, részegségek, veszekedések, vérontások mentek végbe, nem lelki haszonra, hanem inkább lelki kárra adva alkalmatosságot. Ugyan Ő

---

78 PFH. 81.

79 USZO. II. 83., 86., 90., 91., 92., 93., 94. - Sajnálatos, hogy a jeles forráskiadvány helynévmutatójának készítője a Kápolna mezeje helynevet pontos terepismeret híján az Oroszheggyel szomszédos Szentkirály helység határában lévőnek jelezte. (381., 405.) A vallomásszövegekből, illetve a bennük emlegetett helynevekből nyilvánvaló, hogy az 1592. évi perben szereplő *Kápolna*, *Kápolna mezeje*, *Kápolna ösvénye* helynevek olyan területekre vonatkoztak, amelyek Oroszhegy helység határához tartoztak. A megnevezett helynevek az oroszhegyi „urusos kút" környékének egy-egy szakaszát jelölték. - Figyelemre méltó még, hogy viszonylag távoli helységek lakosai, akik ritkán fordultak meg a vitatott területen, és saját bevallásuk szerint keveset tudtak a táj helyneveiről, a Kápolna mezeje helynevet emlegették. Ez talán arra utal, hogy a gyógyító forrás híre már a középkorban is túlterjedt Oroszhegy határán és legközelebbi környékén.

80 KÁL. UTJ. II. 5. 46.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Excellentiája által a... Capitálisok a faluban benn lévő mater Ecclesianak hagyattattak".[81]

Így ért véget az oroszhegyi búcsújárúhely sorsának fölfelé ívelő szakasza. Így nem lett Oroszhegyből országra szólóan híres zarándokhely. A példa azért is tanulságos, mert valószínűleg efféle esetek járultak hozzá a csíksomlyói kegyhely hallatlan szerepnövekedéséhez, erdélyi kizárólagosságának és egyedülállóságának kialakulásához.

Természetesen más betiltott búcsújáróhelyek példáihoz hasonlóan Oroszhegy szentkútja és nyúládi kápolnája sem merült teljesen a feledés homályába, legalábbis a közvetlen környéken. A legjámborabb, legbuzgóbb oroszhegyiek a XX. században is körösztlel, lobogóval vonultak ki áldozócsütörtök korareggelén a gyógyító kúthoz, illetve a kápolna romjaihoz. Úgy igyekeztek, hogy a nagymisére, 11 órára visszaérjenek a faluba. Pap általában nem ment velük.[82] A körösztalja népet a kántor vezette. Az áldozócsütörtöki kivonulás tehát népi ájtatosságnak tekinthető. A menet résztvevői a kápolna romjai tájékán töltött idő alatt üldögéltek a füvön. Imádkoztak, énekeltek, reggeliztek. Legtöbben a gyógyító kutat is fölkeresték. A faluban maradók úgy fogadták őket, mint a Somlyóról érkezőket. A templomból körösztlel, lobogóval elébük mentek. Az érkezők és a fogadók együtt vonultak be az oroszhegyi templomba, hogy meghallgassák a nagymisét.

A kápolna romjai tájékán valószínűleg mindig állt fakereszt. A legutolsó és feltehetőleg ma is álló keresztet 1986-ban állították jobbára Vass családnevű oroszhegyi lakosok. Cserefából faragták. Vésett felirata: „Dicsértessék a Jézus Krisztus. Krisztus él. Krisztus uralkodik. Krisztus győz. Krisztus menybe menetele emlékére 1986." Ha figyelembe vesszük, hogy a XVIII. századi kápolna Krisztus menybemenetelének emlékére volt szentelve, a hajdani búcsúkat és betiltásuk óta az oroszhegyiek csendes körösztös-lobogós kivonulásait pedig áldozócsütörtökön, vagyis Krisztus menybemenetelének ünnepén tartották, az új kereszt vésett felirata a Krisztus-menybemenetele-kultusz szívós továbbéléséről tanúskodik.

A hajdani kápolna romjait és a közelében lévő gyógyító vizű forrást a XX. századi oroszhegyiek és varságiak a XVI. század végén már emlegetett nagymúltú Nyulád helynévvel határozzák meg. A megnevezésben Szent Lászlónak is juttatnak szerepet. Ilyen megfogalmazásokat lehet hallani: „Szent László kápolnája Nyulád dombján"."Szent László kútja Nyuládban", „nyuládi urusos kút" stb. Előfordul a „Mária kút" elnevezés is. A „Kápolna kút" kifejezés nem a gyógyerejű urusos kútra vonatkozik, hanem arra a Középrez felé eső forrásra, amelyről a fentebb idézett szöveg tanúsága szerint az oroszhegyi jegyző 1865-ben azt tartotta, hogy vizénél jobbat nem lehet találni Erdélyben.

---

[81] OPI. Az oroszhegyi róm. katolikus egyház számadáskönyve. (1783-1863.) 56. p. - A „Capitalis" 50 forintot tett ki, amely az oroszhegyi templom „Capitalisat" növelte.

[82] Az 1990-es évek elején az akkori oroszhegyi plébánost, Barabási Gergelyt foglalkoztatta az áldozócsütörtöki kivonulások feleleventésének gondolata. A megvalósított processiók alkalmával maga vezette híveit. Ez a magatartás valószínűleg összefüggött „búcsújárásra fogékony" ferences lelkiségével. - Ezúton köszönöm a kápolnarom és az „urusos kút" felkeresésének megszervezésében nyújtott segítségét. - Ugyancsak köszönöm Vass Lajos oroszhegyi kántornak, hogy 1992. május 20-án az „urusos kútnál" tett látogatásomat kalauzolással és terepjáró autó biztosításával elősegítette.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az „urusos kút" kifejezésben a kút szó a kápolnarom melletti völgy forrására, az erdélyies és egyben régies urusos szó pedig az orvosló, gyógyító tulajdonságra vonatkozik. A forrás vizének gyógyító erejébe vetett hit a XX. század végén is elevenen él. Erre utalnak a Varságon lépten nyomon hallható történetek a nyuládi csodás forrás vizének használatáról, a középnemzedék személyes vallomásai a kút körülményes fölkereséséről. Erről tanúskodnak továbbá azok a megszürkült rongydarabok, amelyeket gyógyulni vágyók akasztanak a forrás köré húzott drótkerítésre. Parádéjukat kiválóan megfigyelhettem és lefényképezhettem 1992. május 20-án. Korábban a ruhadarabokat a kút körüli fák ágaira akasztották. A gyógyulni vágyók rendszerint fémpénzt is dobnak a forrás vizébe.

A nyuládi gyógyító víz a merítéskor zavaros, piszkos, de otthon tartva csodásan letisztul. Állítólag évekig nem romlik meg. Különféle sebek, ótvar, orbánc, szemen nőtt árpa stb. gyógyítására alkalmas.[83]

Oroszhegyi hagyomány szerint a forrás vize különösen *úrszeredáján* és áldozócsütörtök reggelén gyógyít hatásosan. Ezért a búcsú 1783. évi betiltása előtt a táj falvaiból összesereglett zarándokok bizonyára igyekeztek megmosni beteg testrészüket a csodás hatású vízben. Azok az oroszhegyiek, akik a püspöki tiltás után kétszáz esztendővel is szorgalmasan felkeresik áldozócsütörtök reggelén a kápolnarom és az „urusos kút" tájékát, általában visznek haza a vízből, hogy kéznél legyen, ha gyógyító erejére szükség lesz. A XX. század első felében *úrszeredája* és áldozócsütörtök reggelén a betegeket, különösen a gyerekeket a helyszínen, jobbára a kút környékén fürösztötték meg a gyógyító vízben. Hajdan a kápolnától nem messze állt egy esztena. Sokan ennek faépületében melegítették a forrásvizet, és ott végezték a gyerekek fürösztését is. A gyógyulni vágyók, illetve azok hozzátartozói fürösztő edényt és vízforraló edényt is vittek magukkal. Akiknek nem jutott hely az esztenában, kövekből rakott alkalmi katlanon, vagy fára akasztott üstben melegítették a vizet, és a szabadban mosakodtak, fürödtek.

A varsági hegyi tanyák népe leginkább úgy vette hasznát a nyuládi „urusos kút" vizének, hogy üvegben, kannában hozott belőle és otthon fürdette meg benne a beteg gyermeket. Előfordult, hogy a vízért menő személy, általában a beteg gyermek anyja vagy apja, magával vitte a gyógyítandó gyermek egyik ruhadarabját. Megmártotta a forrás vizében. Vizesen hazavitte. Otthon megszárította és ráadta a gyerekre, így remélve a gyors gyógyulást. Természetesen ilyenkor egy másik, rosszabb darabot, pl. réklit, féketőt is vitt magával a beteg gyerek ruháiból, amit a kútnál hagyott, ágra, drótra akasztva. A forrásnál töltött rövid idő alatt csendesen imádkozott. Nem mulasztotta el, hogy aprópénzt dobjon a vízbe.

A varságiak egybehangzó véleménye szerint az oroszhegyi urusos kútnak az a vize hatásos igazán, amit *úrszeredáján* napfölkelte előtt merítenek. Ezért, akinek szüksége volt a gyógyító vízre, *úrszeredáján* kora hajnalban indult el Varságról, hogy 2-3 órás kitartó gyalogolás után az erdei ösvényeken elérje a híres nyuládi forrást, és napfölkelte előtt merítsen annak vizéből.[84]

Bármilyen különös, a táj népe körében megoszlanak a vélemények arról, hogy tulajdonképpen mikor is van a sokszor emlegetett *úrszeredája*. Olyanok is külön-

---

[83] A gyógyító víz felhasználását, a rongyok hátrahagyásának kérdéskörét itt csak röviden érintem.

[84] Saját néprajzi gyűjtés Varságon és Oroszhegyen 1991-1996 között.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

böző időpontot jelölnek meg, akik állítják, hogy már hoztak gyógyító vizet a kútról. A zavart valószínűleg az okozza, hogy egyesek a két jeles nyári ünnepet, áldozócsütörtököt és úrnapját, mivel mindkettő csütörtökre esik, összekeverik. Sokan úgy gondolják, hogy *úrszeredája* az úrnapja előtti szerdával azonos. Mások tudni vélik, hogy az áldozócsütörtök előtti szerdának jár ki az *úrszeredája* elnevezés. Az előbbiek az áldozócsütörtök előtti szerdát *áldozószereda* néven emlegetik.

Sajnos, a magyar néprajzi, egyháztörténeti és nyelvészeti irodalomban ezidáig nem találtam nyomát az *úrszeredája* kifejezés elemzésének, értelmezésének. Nem tűnt elém a szó a gazdag magyar szótárirodalomból sem.[85] Ez annál meglepőbb, mivel az *úrszeredája* kifejezést Orbán Balázs, a fentebb idézett szöveg tanúsága szerint már 1868-ban leírta. Számára természetes volt az efféle idő-pontmegjelölés, mivel az Oroszheggyel csaknem határos Lengyelfalván született. Gyermekkorából ismerhette a régies hangzású ünnepnevet, ezért nem bocsátkozott magyarázatába. Irodalmi fogódzók híján nehéz az állásfoglalás. A név hangzásából, szóalakjából ítélve úgy vélem, hogy az *úrszeredája* kifejezés az erdélyi katolikusok szóhasználatában az úrnapja előtti szerdára vonatkozik.

Oroszhegyi hagyomány szerint az „urusos kút" vize sokakat meggyógyított. Többek között a XX. század második felében egy Oroszhegyre beköltözött református embert, Panna Gyulát, aki ezért hálából vaskeresztet készíttetett a csodás erejű forrás mellé.

Oroszhegyen és Varságon egyaránt Szent László királlyal hozzák kapcsolatba az „urusos kút" keletkezését. Úgy tartják: Szent László király valaha ezen a tájon vonult a csapatával. Katonái hirtelen megbetegedtek, fekélyek lepték el őket. A nagy király imádkozott Istenhez, majd beleszúrta kardját a földbe. Csoda történt. A kardszúrás nyomán „vízforrás fakadt föl." A beteg katonák megmosakodtak az új forrás vizében, és azonnal meggyógyultak.

Ez a történet beleilleszkedik a vitéz magyar király csodás vízfakasztásait elbeszélő mondák sorába.[86] Erdély patrónusáról, a csodás tettekre képes Szent László királyról a fentebb idézett XIX. századi szövegek a vízfakasztó történen kívül más oroszhegyi történeteket is megőriztek. Az oroszhegyi jegyző a kővé változtatott tatár pénz mondáját vetette papírra, amelynek több párhuzama ismert a Kárpát-medencéből.[87] Orbán Balázs pedig úgy hallotta, hogy a szent király az oroszhegyi „urusos kút" vizében fürdött, amikor sátra a kút közelében állt. Az ún. Király-forrás, mint mondamotívum nem társtalan, miként a hajdani királyi sátor helyének számontartása, emlegetése sem.[88] Mivel Szent László király korából írott források nem állnak rendelkezésünkre az udvarhely-széki táj históriájából, Szent László oroszhegyi szereplésének történeteit a kiterjedt Szent László mondakör világába sorolhatjuk. Érdemes azonban emlékeztetnünk arra, hogy a közeli Tartód vára valószínűleg Szent László király uralkodása alatt épült. Másrészt két nem mindennapi oroszhegyi helynév megemlítése is idekívánkozik. Egyik a *Tatárút*, valahol a Tartód

---

85 Szükséges hangsúlyoznom, hogy megállapításom az 1990-es évek közepéig megjelent szótárakra vonatkozik. Sajnos, az Új Magyar Tájszótár és az Erdélyi Szótörténeti Tár u betűs kötete még nem jelent meg. - Nem találtam az úrszeredája kifejezést az átnézett erdélyi kalendáriumokban sem.

86 SZENDREY Zsigmond 1922. 58. - BÁLINT Sándor 1977. I. 503.

87 Vö.: SZENDREY Zsigmond 1922. 57. - BERZE NAGY János 1925.

88 Vö.: SZENDREY Zsigmond 1922. 58. - BÁLINT Sándor 1977. I. 503.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

váráig elterülő erdőkben,[89] másik az 1592-ben már többször emlegetett, a Nyuláddal, a Középrezzel és mindenekelőtt a „Kápolnával" szomszédos, *Kis-kun-mező*.[90] Figyelemre méltó, hogy a magyar Szent László mondakör legjellemzőbb motívumai: gyógyító forrás vizének fakasztása, pénz kővé változtatása, forrás gyógyerejűvé tétele királyi fürdéssel, valamely hely nevezetességének megteremtése királyi sátorozással stb. együtt, mondhatjuk: koncentráltan fordulnak elő az oroszhegyi „urusos kút" hagyományvilágában. Feltételezhető, hogy az 1783-ban betiltott, valószínűleg középkori előzményekkel rendelkező oroszhegyi búcsújárást az „urusos kút" vizének gyógyító erején kívül a Szent László nyomdokain járás élménye, a Szent László emlékhelyek zarándokokat vonzó középkorias ereje, általában egy erős Szent László hagyomány és Szent László kultusz is serkentette.[91]

Népesség, nyelv, kontinuitás

Oroszhegy helység első írott említése, sok más székely faluéhoz hasonlóan, az 1330-as évekből, feltehetőleg 1334-ből származik. Az 1332 és 1337 között készített székelyföldi pápai tizedjegyzékekben olvasható a falu neve, meglehetősen eltorzított formában: "*Item Dominicus sacerdos de Uriczhegy solvit I. banalem*"[92] Ebből a rövidke mondatból körülbelül a következő tanulságok szűrhetők le. Oroszhegy a XIV. század első felében a táj egyik legnépesebb templomos falujának számított, hiszen közvetlen környékének sok falujával ellentétben, amelyek valószínűleg már szintén léteztek, de nem volt templomuk és papjuk, szerepelt a tizedjegyzék lajstromán. Papját Domonkosnak hívták. Ez bizony nem sok, de a semminél jóval több! Különösen akkor érezzük ezt, ha előre tekintünk, és szomorúan tapasztaljuk, hogy a XVI. század második feléig érdemleges adatra nem lelünk. Ez az adathiány azonban nem oroszhegyi jellegzetesség. Ugyanez mondható el a táj legtöbb falujáról.[93] A XVI. század közepétől fokozatosan szaporodnak a történeti adatok, olyannyira, hogy sokaságuk a Kárpát-medence alföldi tájairól nézve bőségnek tűnik. A magyar nyelvterület középső részén, ahol a XVI-XVII. században a török hódoltság húzódott, nagyon kevés történeti forrás maradt meg, különösen a falvakról.

---

89 FERENCZI István 1994/b. 71. – TÉGLÁS Gábor 1895. 315. – Úgy vélte, hogy a *Tatárok útjá*nak a szentlélekiek havasi erdejében haladó szakaszát mesterségesen mélyítették ki.

90 USZO. II. 74., 84., 85., 90., 92., 93.

91 Vö.: ZADRAVECZ István 1934. 42. - Az Árpád-házi magyar szent királyok sírját, emlékhelyeit, ereklyéit felkereső középkori zarándoklatokról: PÁSZTOR Lajos 1940. 134-135. - A Szent László kultusszal összefüggő, középkori gyökerű búcsújárásokról és a Szent László emlékhelyekről: BÁLINT Sándor - BARNA Gábor 1994. 56-62. - A Szent László legenda középkori falképeiről, különös tekintettel az erdélyi freskókra: LÁSZLÓ Gyula 1993.

92 FEJÉRPATAKY László 1887. 133. (Mivel Oroszhegy szerepelt az 1332-37. évi pápai tizedjegyzékekben, az egyházi Schematismusok általában az 1330-as évek valamelyikét jelölik meg az oroszhegyi egyház alapítási éve gyanánt.)

93 Szabó T. Attila erős csodálkozással töprengett azon, hogy a későn népesült Gyergyó helységeiről a XIV. század elejétől a XVI. század közepéig mért nem található érdemi történeti forrás. (SZABÓ T. Attila 1940. 4.) Sajnos ugyanez elmondható a korábban népesedett udvarhelyszéki falvakról is. A régi oklevelek feltűnő hiányát fájlalta már 1901-ben Jakab Elek is. (JAKAB Elek - SZÁDECZKY Lajos 1901. 244.) A fejedelemség kora előtti oklevelek hiánya talán összefügg a középkori székely társadalom sajátosságaival, a közösségi földtulajdon hosszú túlsúlyával, a földesúri tulajdon térnyerésének lassúságával.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Erdélyben viszont ez az időszak volt az önálló fejedelemség korszaka, irattermelő hatóságokkal, magyar bíráskodással. Udvarhelyszék XVI-XVII. századi történeti forrásaiból különösen fontosak a fennmaradt törvénykezési jegyzőkönyvek és a hadi célokat szolgáló összeírások. A legrégibb fennmaradt udvarhelyszéki perek szövegei az 1569 és 1600 közötti évekből a Székely Oklevéltár új sorozatának három kötetében megjelentek. Folytatásuk, a XVII. századi perek nagy tömege a XVII. századi összeírásokkal egyetemben a Kolozsvári Állami Levéltárban kutatható.[94]

Ismereteim szerint a pápai tizedjegyzék után több mint kétszáz évvel 1566-ban tűnt fel újra Oroszhegy neve írott szövegben. A János Zsigmond király hadában híven szolgált udvarhelyszéki főemberek és lófők névsorában szerepel Barabás Miklós oroszhegyi lakos.[95] A következő évben, 1567-ben, amikor a szászsebesi vár építéséhez szükséges pénz előteremtése érdekében adót vetettek ki a székely falvakra, az udvarhelyszéki helységek sorában ott szerepel Oroszhegy is 56 kapuval. Sok székely falu neve, elsősorban azoké, amelyek a pápai tizedjegyzékek idején még nem voltak templomos helyek, ezen a listán fordul elő először írott alakban. Az 56 kapuval Oroszhegy messze megelőzte a környező falvakat, sőt még a táj városait, így Udvarhely városát is.[96]

Az 1567. évi falulajstrom fontos tájtörténeti tanulsága, hogy 122 helységnevet tartalmaz Udvarhelyszék területéről. Ez a szám nagyjából megközelíti a XIX-XX. századi faluszámot. Mindebből következik, hogy 1567-ben a táj településhálózata már létezett, teljesen kialakult és rögzült állapotot mutatott. A havasi szórványtelepülések létrejöttét leszámítva lényegesen azóta nem változott. A másik fontos tanulság abból adódik, hogy az 1332-37. évi tizedjegyzékek 42 udvarhelyszéki templomos faluja kivétel nélkül megtalálható az 1567. évi lista falunevei között. Vagyis, nincs nyoma annak, hogy jelentős pusztásodási folyamat ritkította volna az udvarhelyszéki székely falvakat a XIV-XV-XVI. században. Ha ez igaz, akkor feltételezhető, hogy a pápai tizedjegyzékben szereplő székely falvak, köztük Oroszhegy is, megtelepedésüktől fogva 1567-ig folyamatosan lakottak, vagyis kontinuusak voltak. 1567-től legtöbbjük kontinuuitása már nem lehet kétséges, mert levéltári adatok sokaságával igazolható. Mindebből következik, hogy Oroszhegy falu, mivel középkori folyamatossága okkal feltételezhető, a XVI. század második felétől pedig megszakítatlan léte elégséges történelmi dokumentummal igazolható, minden jel szerint a székely letelepedéstől a XX. század végéig kontinuus, vagyis folyamatosan létező székely falunak tekinthető.

A fennmaradt udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek legrégebbike 1569-ből származik. Különös véletlen, hogy éppen oroszhegyi, sőt mondhatnánk, varsági vonatkozású, hiszen a Küküllőn túl fekvő havasok sorsáról esett benne szó. Így a Székely Oklevéltár új sorozatának első kötete oroszhegyi perrel kezdődik.[97] Különös értéke ennek a pernek, hogy a végén felsorolták 58 megesketett oroszhegyi lakos nevét. Mivel két évvel korábban, 1567-ben Oroszhegyen 56 kaput vettek számba, feltételezhető, hogy az 1569. évi 58 férfinév Oroszhegy összes

---

[94] USZO. - KÁL. UTJ. - KÁL. SZL.
[95] SZO. II. 203.
[96] SZO. II. 220. - JAKAB Elek - SZÁDECZKY Lajos 1901. 267-268.
[97] USZO. I. 15-16.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

háztartásának családfőjét jelenti. Valószínűleg ez az egyik legrégebbi székelyföldi falusi lakónévsor, ezért érdemes itt is közreadni:

1. Az bíró Gergeli Bálint
2. Csortán Lőrincz
3. Imreh Máté
4. István Márton
5. Sigmond István
6. Lőrincz Péter
7. Benedek Péter
8. Bálint Péter
9. János Márton
10. Kovacz Mihali
11. Kandó Bálint
12. Nagy Berthalan
13. Barabas Gjörgj
14. N. Kovácz András
15. János Máthe
16. Dienes Peter
17. Kovácz István
18. Filler János
19. Filler Miklós
20. Márton Ferencz
21. Márton Lőrincz
22. Albert Ferencz
23. Tamás Gjörgj
24. Andi Ferencz
25. István Balas
26. Berthalan Máthe
27. Albert Mathe
28. Szabó Ferencz
29. István Péter
30. Péter Miháli
31. Simo Balás
32. János Balás
33. Magyarországi János
34. Kandó János
35. Burján Lőrincz
36. Burján Ferencz
37. N. Kovácz Péter
39. (!) János Gjörgj
40. Jósa Gergelj
41. Bálint János (?)
42. Száß Ferencz
43. Peter Ferencz
45. (!) Lukácz Lőrincz
46. István Jakab
47. Kovácz Péter Diafal.
48. Kovacz And. Diaf.
49. Mihali János
50. Dauid János
51. Vas Ferencz
52. Vas Gjorgj
53. János Péter
54. Nagi Ferencz
55. Nagi Márton
56. István Páll
57. István János
58. Pall Máthe

Az 1569 és 1600 között zajlott udvarhelyszéki törvénykezési perek között, miként az 1600 után következő, még közöletlen perek között is, sok oroszhegyi vonatkozású akad. Ezekben Oroszhegy határáról, birtokairól vallanak a szomszéd helységekben lakó tanúk, illetve oroszhegyi lakosok szólalnak meg tanúként. A három kötetben közölt legrégibb törvénykezési iratokból és az utánuk következő XVII-XVIII. századi perekből oroszhegyi személynevek sokasága gyűjthető ki és ismerhető meg.[98]

1602-től névsoros összeírások állnak a kutató rendelkezésére Udvarhelyszék falvairól, így Oroszhegyről is.[99] Ezeket az összeírásokat a Kolozsvári Állami

[98] USZO. I-III. Különös tekintettel a mutatókra!

[99] Az 1602. évi névsoros összeírás közölve: SZO. V. 294-295. - A többi összeírás forrása: KÁL. SZL. VIII/1. 50., 51., 52., 53., 54., 55., 56., 62., 86., 87., 88., 89. - CSÁL. Fondul. 38. Coll. Tab. de impunere 1818-1848. Pach. LXXXIX. Dealu.

Levéltárban, kisebb részben pedig a csíkszeredai levéltárban szorgalmasan lemásoltam. Az volt a célom, hogy névanyagukat összevetem a perekben szereplő oroszhegyi nevekkel és megkísérlem megírni Oroszhegy népesedéstörténetét. Nyilvánvalóvá vált azonban számomra, hogy ezt a hatalmas munkát a varsági hegyi tanyákról szóló jelen tanulmány keretében nem végezhetem el. Messzire vezetne és felborítaná a terjedelmi korlátokat egy ilyen kitérő. Három névsort azonban tanulmányom függelékében közreadok, mert a hajdani oroszhegyiekben a XX. századi Varság lakóinak többsége is őseit tisztelheti. A kiválasztott névsorok a fentebb bemutatott 1569. évivel együtt egy-egy újkori évszázadot képviselnek.

Az összeírások egyik fontos tanulsága, hogy Oroszhegy mindig nagy falunak számított a maga környezetében. Erről tanúskodnak az első magyar népszámlálás adatai is. 1786-ban II. József császár népszámláló biztosai Oroszhegyen 160 házat, 166 családot és 869 fő népességet vettek számba. 460 férfira 409 nő jutott. Ebben az időben Oroszhegy tágan értelmezett környékén népességszám tekintetében megelőzte Oroszhegyet: Udvarhely városa 487 házzal és 2584 lakossal, Zetelaka 336 házzal és 1597 lakossal, Etéd 231 házzal és 1082 lakossal, Korond 228 házzal és 1078 lakossal, Oláhfalu (a kettő együtt) 407 házzal és 1744 lakossal, Sófalva (a kettő együtt) 338 házzal és 1555 lakossal. Összehasonlításképpen érdemes rátekintenünk Oroszhegy legközelebbi szomszédainak adataira: Farkaslakán 120 házat és 597 lakost, Szentkirályon 91 házat és 438 lakost, Szentléleken 77 házat és 130 lakost, Ülkén 61 házat és 284 lakost, Szentlászlón 23 házat és 121 lakost, Bogárfalván 31 házat és 157 lakost, Lengyelfalván 59 házat és 265 lakost, Kadicsfalván 75 házat és 381 lakost találtak a II. József kori népszámlálók.[100]

1834-ben az erdélyi egyházmegye Schematismusa szerint 1357 lélek élt Oroszhegyen. Az 1848 utáni önkényuralom osztrák népszámláló hatóságai 1850-ben 1681, 1857-ben 1971 oroszhegyi lakost vettek számba.[101]

A hivatalos magyar népszámlálások 1869-ben 2238 főt, 1880-ban 2540 főt, 1890-ben 2743 főt, 1900-ban 3072 főt találtak Oroszhegy község területén. Ezek a számok természetesen magukban foglalják a varsági hegyi tanyák népét is. A Varság kivá lása előtti utolsó népszámlálás idején, 1900-ban a 3072 oroszhegyi lakos 826 házban élt, amelyek közül 810 fából, 799 zsindelytetővel épült. Varság 1907. évi önállósulása után Oroszhegy község lélekszáma jelentősen visszaesett. 1910-ben a népszámlálók 444 házban 2128 lakost találtak Oroszhegy község kötelékében. A 444 házból 430 fából, 411 zsindelytetővel épült.[102]

Az 1900-as és az 1910-es népszámlálás adatai tanúsítják, hogy Oroszhegy területén a magyarság szinte kizárólagos népelemnek számított. Ha előfordult egy-két nem magyar anyanyelvű személy a faluban, az a hivatali és az üzleti élet útjain került oda, legtöbbször átmeneti időre. Így lehetett ez korábban is! A XVI-XVII-XVIII. századi perekben szereplő, valamint a XVII-XVIII-XIX. századi összeírásokban felsorolt oroszhegyiek nevei alapján joggal feltételezhetjük, hogy az írott forrásokkal tanulmányozható évszázadokban, de bizonyára előbb is, talán a

---

[100] DANYI Dezső - DÁVID Zoltán 1960. 362-367.
[101] SCHEMATISMUS 1834. 138. – ERD. NÉPSZ. 1850. 142. – ERD. NÉPSZ. 1857. 358.
[102] NÉPSZ. 1902. 456. - NÉPSZ. 1912. 458.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

székely letelepedés koráig visszanyúlóan, magyar anyanyelvű székely népesség lakta Oroszhegy helységet.

Természetesen, mint minden magyar faluba, Oroszhegyre is sodort a sors időnként egy-egy olyan személyt, aki nem számított magyarnak. Ezek egy idő után vagy tovább álltak, vagy magyarrá formálódva beépültek az oroszhegyi székely társadalomba. Föltehetőleg a szászok földjéről került Oroszhegyre az a német, akinek utódai évszázadokon át a Szász családnevet viselték. Előfordult, hogy Oroszhegyi nemesek román jövevényt ültettek jobbágytelekre, oroszhegyi szabad székelyek pedig román szolgát alkalmaztak. Bizonyára közülük is beépültek néhányan az oroszhegyi székely társadalomba. Az efféle jövevény utódai a történeti források tanúsága szerint legtöbbször az Oláh családnevet viselték,[103] máskor megőrizték eredeti családnevüket, pl. a Tifán-t, esetleg ragadványnevükön emlegették őket, mint pl. a Cinciri családot.

Ha áttekintjük öt évszázad oroszhegyi névsorait, különösebb kutatómunka nélkül is feltűnik néhány név folytonossága. Ilyen például a különleges és régies hangzású Csortán családnév. Nem ilyen egyszerű a helyzet a keresztnévi eredetű családnevekkel, mint pl. az Imreh, Lőrincz, Benedek, János, Dénes, Bálint, István, Albert, Pál stb. Feltételezhető ugyanis, hogy a XVI-XVII. században az udvarhelyszéki falvakban még nem rögzültek kellő mértékben a családnevek. Gyakran előfordult, hogy az apa keresztneve a fia családneveként élt tovább. Pl. Pál Albert fiát Albert Jánosnak hívták, és így tovább, a név XVIII. századi anyakönyvi rögzüléséig. Ez a körülmény nehezíti az összeírásokban szereplő személyek leszármazásának, rokoni kapcsolatainak kutatását, illetve a családnevek folytonosságának megállapítását.[104]

Vallás

Az egyházi Schematismusok és a XIX-XX. századi népszámlálások tanúsága szerint Oroszhegy székely népe a XVIII-XX. században a római katolikus vallás híveinek táborába tartozott. A római katolikus vallást követték a környező falvak: Farkaslaka, Szentlélek, Szentkirály, Szenttamás, Ülke, Tibód, Zetelaka, Kadicsfalva, Fenyéd, Küküllőkeményfalva, Máréfalva, Lengyelfalva, Bogárfalva lakói is. Természetesen előfordult, hogy más vallású személy is került Oroszhegyre, de ott a más vallás kuriózumnak számított. A jövevény vagy tovább állt, vagy beházasodott valamelyik oroszhegyi családba. Utódai katolikusok lettek. Reformátusként, unitáriusként, görögkatolikusként senki sem vált törzsökös oroszhegyivé.

Sajnos, eltűnt vagy valahol lappang az az oroszhegyi anyakönyv, amelyben az átkeresztelkedőket tartották számon. Így csak gyaníthatjuk, hogy Oroszhegyen leg-

---

[103] Román jövevény jobbággyá fogadására általában: SZO. VII. 52-53. - Oroszhegyi példa: 1737-ben leégett egy ház Oroszhegyen, amelyet egy Zetelakán élő kadicsfalvi nemes birtokolt, és amelybe Olá András nevű jobbágyát ültette. Szomszédja, Józsa Mihály sokat veszekedett a beköltöztetett Olá Andrással, ezért a tűz után rá terelődött a gyújtogatás gyanúja. (KÁL. UTJ. II/89.)- A témára a Tifán családnév kérdésének tárgyalása során még visszatérek.

[104] Kiváló példa 1580. évi vallomásból: Szenkiráli Gáspár fia: Gáspár Simon, annak fia: Simon János, aki az oroszheggyel szomszédos Szentkirályon lakott 1580-ban. (USZO. I. 19) - Vö.: IMREH István - PATAKI József 1992. 333-334.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

gyakrabban görögkatolikusok kérték bebocsátásukat a római katolikus egyház kötelékébe. Ezek a vallásváltoztatók román vagy román eredetű jobbágyként, szolgaként, pásztorként kerültek Oroszhegyre. Magyarrá válásuk általában együtt járt az Oroszhegyre jellemző római katolikus vallás felvételével is.

A történeti irodalomban van némi nyoma annak, hogy a XVI. század végén és a XVII. század elején Oroszhegy népét is megérintette a reformáció szele.[105] A hitújítók tanainak követése azonban csak rövid ideig tartott a havasalji faluban.

Possevino Antal jezsuita páter 1583-ban 47 napot töltött Erdélyben. A következő évben, 1584-ben összefoglalta erdélyi utazásai során szerzett értesüléseit, tapasztalatait. Többek között megörökítette a reformáció apostolainak egyik oroszhegyi erőszakos cselekedetét is. Tudósítása szerint 1583-ban Oeszi András (valószínűleg Eössi András) reformátor megtámadta az oroszhegyi templomban összegyűlt 40 katolikust, a templomból kiűzte és ruháiktól is megfosztotta őket.[106]

1606. jan. 6-án az udvarhelyi református zsinat előtt megjelentek Oroszhegy és Szentkirály falvak képviselői. Panaszolták, hogy közös papjuk elhanyagolja teendőit. A zsinat úgy intézkedett, hogy a pap egyik vasárnap a szentkirályi anyaegyházban, másik vasárnap az oroszhegyi filiában tartson istentiszteletet. A döntés szövegéből kiderül, hogy az oroszhegyiek számban és a papnak járó szolgáltatások tekintetében felülmúlták a szentkirályiakat, de valamiféle ismeretlen oknál fogva a prédikátor mégis Szentkirályt tekintette anyaegyháznak.[107]

1610-ben a reformációval kacérkodó zetelakiak Oroszhegyről hívtak Zetelakára papot, a nős Oroszhegyi Péter személyében. Ismereteim szerint az esetről először 1831-ben Szigethi Gyula Mihály udvarhelyi tanár tudósított a Nemzeti Társalkodóban. Az Oroszhegyi Péter papra vonatkozó vallomásokat Veszely Károly

---

[105] ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 98. - DÁVID László 1981. 236-237. - POKOLY József 1904-1905. II. 58., V. 231. – VESZELY Károly 1860. 340-341. - 1600-ban egy oroszhegyi vonatkozású per szövegében emlegették az oroszhegyi *István pap*-ot, aki anyagi természetű vitában ítélkezett. A szövegből sajnos nem derül ki, hogy katolikus vagy protestáns papról volte szó. (USZO. III. 181.) – A reformáció havasalji térhódítása a székely felkelés 1562. évi leverése és az udvarhelyi Székely támad nevű vár megépítése utáni évekre, a székelyek jogait csorbító fejedelmi elnyomó politika idejére esett. Tanulságos egy bethlenfalvi lakos, Sánta Imre 1614. évi vallomásának részlete: „*A pápás papok, ...a vár épületének előtte*". A szövegből kiérezhető, hogy a tanú a „pápás papok" korának elmúltát a székely elnyomás jelképévé magasodott, gyülölt udvarhelyi vár megépülésével hozta összefüggésbe. (VESZELY Károly 1860. 283.) – Mivel a havasalji helységek népének hitújítására irányuló törekvések hosszabb távon nem vezettek eredményre, az átmeneti havasalji reformáció csak hatalmi kényszer szülte látszat reformáció volt, meglehetősen túlzóak némely református történetírók megállapításai a havasalji falvak hajdani református jellegéről és a református egyház nagy veszteségeiről. (Vö.: SZIGETHI Gyula Mihály 1831. 73. – POKOLY József 1904-1905. II. 58., V. 231.)

[106] VERESS Endre 1913. 176., 249. – Az 1584-ben készült kézirat 1913. évi kiadása idején Szittyai Dénes kalocsai jezsuita készített kivonatos fordítást a szövegről. A kutatók általában ezt szokták idézni. (249. p.) Sokkal kifejezőbb és pontosabb azonban az eredeti olasz szöveg: „Parimente l' anno 1583 Andrea Oeszi, huomo alieno della verita cattolica, assali da quaranta cattolici i quali, ragunati per loro divotione intorno ad Oroszhegy, disccio fuori della chiesa, havendogli spogliati de' proprii vestimenti." (176. p.)

[107] VESZELY Károly 1860. I. 340-341.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

közölte 1860-ban. Azóta a vallomások bizonyos sorait szövegkörnyezetükből kiragadva és némiképp félreértelmezve sokan idézték.[108]

Érdemes itt is bemutatni azokat az Oroszhegyi Péterre vonatkozó, 1651. szept. 18-án, Udvarhelyen elmondott vallomásokat, amelyeket a házasságban élő erdélyi katolikus papok ügyében végzett vizsgálat során vetettek papírra. Márton Deák, 63 éves bogárfalvi primipilus vallotta: „...*Mikor Bachoni András pap calvinista esperest vala, Szetelakán sokáig lőn pap. Szetelakáról Udvarhelyre jöve papságra lakóul. Mikes Sigmond süvege levéve kéré az szetelaki megyét, hogy engedjék meg, hadd lakjék pápista pap ott, hadd járhasson ő is oda jobbágyostól az praedikatiora. Mikes Sigmond törekedésére ilyen conditioval engedék meg, hogy Péter papot oda hozzák Oroszhegyből, magyarul prédikáljon, misét ne mondjon és magyarul énekeljenek.*" Néhai Oroszhegyi Péter hátrahagyott özvegye, a 60 éves nemes Simófi Márta asszony vallotta: „*Az én szegény uram sokáig lakék Szetelakán papságon, de misét nem mondott, az mint másoktól is hallottam, ezelőtt való időben is ezelőtt 60 esztendővel nem tartottak Szetelakán misemondó papot: hanem most tartanak, nem is engedték meg, hogy olyant tartsanak*".

1614-ben vita támadt Szenttamás „megyéje" és Kadicsfalva között arról, hogy a szenttamási pap köteles-e Kadicsfalván prédikálni. A vizsgálat során, 1614. febr. 2-án vallomást tett a sokat emlegetett Oroszhegyi Péter is: „...*Mikor én Szent-Tamási Predikátor voltam, a hogy jó akaratom tartotta, úgy mentem alá*...Kadics-falvára...*prédikálni*". Tanulságos a perbéli bemutatása is: "*Reverendissimus Petrus Oroszhegyi concionator possessionis Zetelaka*". Két további vallomás is megérdemli a figyelmünket. Bethlenfalvi Radits János vallotta: „*Minthogy mi is pápás emberek voltunk, mentünk Bethlenfalváról Kaditsfalvára prédikátióra, a mikor Szent Tamás megyéjéből oda jött a pap*". Ugyancsak bethlenfalvi volt nemes Mihály Márton, aki Oroszhegyi Péterről is megemlékezett: „*tudom hogy járt gyakorta Kadicsfalvára a Szent-Tamási pap, mi is mentünk Bethlenfalváról prédikátiójára ...egykor predikálni jöve Oroszhegyi Péter pap Kaditsfalvára, utána külde Szent-Tamás megyéje, izené, hogy ott fenn is harangoztak s ne jőne alá onnan*".[109]

Az első két vallomás kommentálói általában ki szokták emelni Oroszhegyi Péter pap házasember voltát, mintha ez a tény a reformáltság biztos jele lenne. Ezzel szemben szükséges hangsúlyozni, hogy a XVII. század közepén, következésképp, a XVII. század elején is, a székelyföldi római katolikus papság jelentős része házasságban élt. Ez bizonyos egyházi köröknek nem tetszett és emiatt folyt az 1651. évi vizsgálat is.[110] Veszely Károly, amikor közölte a fenti vallomásokat, a római katolikus papok házasságkötéseire akart történelmi példákat felsorakoztatni. Oroszhegyi Péter tulajdonképpen katolikus papként került a példákban emlegetett házas papok közé.

Oroszhegyi Péter hite szerint valószínűleg katolikus pap volt, csak a sors arra kényszerítette, hogy időnként a vallásbéli új divatok szabályai szerint szolgálja híveit. Pápista beállítottsága sejthető abból a vallomásból is, amely szerint a

---

[108] SZIGETHI Gyula Mihály 1831. 74. – VESZELY Károly 1860. 316-317. – DÁVID László 1981. 237. – NAGY Lajos 1942. 6.

[109] VESZELY Károly 1860. 283-284.

[110] VESZELY Károly 1860. 313. – SÁVAI János 1997. 117-119.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

bethlenfalvi „pápás emberek" Kadicsfalvára jártak hallgatni a szenttamási papot, akit más vallomások szerint egy ideig Oroszhegyi Péternek hívtak. Fontosabb ennél, hogy az ismeretlen illetőségű, de talán zetelaki, vagy Zetelaka környéki katolikus székely nemes Mikes Zsigmond süvegét levéve kérte a „zetelaki megyét", hogy pápista papot hívjanak Zetelakára, hadd hallgathassa jobbágyaival együtt a prédikációit. A „zetelaki megye" e kérelem után döntött úgy 1610-ben, hogy Oroszhegyi Pétert hívja meg Oroszhegyről Zetelakára papnak. Előzőleg azonban Batzoni András volt a zetelaki pap, akiből távozása után Udvarhelyen református esperes is lett. Következésképp, Zetelakán bizonyára maradtak hívei és hitbéli követői, akik fogékonyak voltak a reformáció tanaira. Ezért a „pápás pap" vagy „misemondó pap" hírében álló Oroszhegyi Péter számára előírta a „zetelaki megye", hogy Zetelakán szolgálva „magyarul prédikáljon" és „misét ne mondjon". Oroszhegyi Péter a megtisztelő és jövedelmező zetelaki állás megszerzése és megtartása érdekében bizonyára teljesítette a zetelakiak kívánságát. Áthidaló megoldás, meglehetősen felemás helyzet jött létre, ami valószínűleg nem lehetett egyedülálló a XVII. század elején Udvarhelyszék helységeiben. Erre utalhat Szigethi Gyula Mihály 1831-ben leírt megjegyzése az 1600-as évek elejének havasalji „református" papjairól: *„néha magyarul, néha deákul tanítottak, sőt néha misét is mondottak"*.[111]

A XVII. század elején Udvarhelyszék területén erősen korlátozták, sőt esetenként tiltották a "pápás papok" működését. Különösen Báthori Gábor fejedelemségének éveit (1608-1613) jellemezték az efféle rendelkezések.

Az 1610. márc. 25.- ápr. 3. között tartott besztercei erdélyi országgyűlés kimondta: "*Székely-Udvarhelyen s abban a székben egyebütt is, pápás papnak ne legyen szabad lenni*". 1613-ban az ifjú fejedelem levélben figyelmeztette Udvarhelyszék kapitányát és alkirálybíráit, hogy tartsák be a besztercei országgyűlésen hozott törvényt, a római vallást követő papokat mozdítsák el, helyükbe református prédikátort hozzanak. Ez ugyan Udvarhelyen megtörtént, a fejedelemnek azonban tudtára jutott, hogy az udvarhelyi lakosok közül némelyek a törvény és a fejedelem rendelkezései ellenére, "nyughatatlanságból" most ismét arra törekszenek, hogy a városba pápás prédikátort hozzanak. Ezért keményen megparancsolta: Udvarhelyszék tisztjei e fejedelmi levelet látva, intézkedjenek, hogy a város "pápás népei" "pápás prédikátort" Udvarhelyre ne vigyenek. Ha megteszik, büntetésüket el nem kerülik.[112]

Ilyen viszonyok között nem csodálható, hogy a katolikus pap nélkül maradt Oroszhegy népe átmenetileg református prédikátor tanításait hallgatta. Mihelyt azonban enyhültek a katolikusok ellen hozott rendelkezések, az oroszhegyiek visszatértek régi vallásuk kötelékébe. Mindez a nagy református fejedelem, Bethlen Gábor uralkodása alatt következett be, akinek a bethlenfalvi, az atyhai és az udvarhelyi katolikusokkal kapcsolatos rendelkezései tükrözik a katolikus vallás udvarhelyszéki üldözésének lassú enyhülését, megtűrését és újbóli térnyerésének, létezésének fokozatos elismerését.[113]

---

[111] SZIGETHI Gyula Mihály 1831. 73.
[112] VESZELY Károly 1860. 240-241. - JAKAB Elek - SZÁDECZKY Lajos 1901. 328.
[113] JAKAB Elek - SZÁDECZKY Lajos 1901. 349-352. - ENDES Miklós 1935. 240-241.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Bethlen Gábor egyik 1625. évi leveléből tudjuk, hogy az udvarhelyszéki Atyha falu lakói három évvel előbb, vagyis 1622 táján elhagyták az unitárius vallást, és újra római katolikusok lettek. Bethlen Gábor elismerte döntésüket és megvédte őket a korondi unitárius prédikátor zaklatásától.[114] Valószínűleg az oroszhegyiek számára is ebben az időben nyílt lehetőség arra, hogy visszatérjenek a római katolikus egyház kötelékébe. 1630 táján Oroszhegy népe már újra római katolikus vallásúnak számított.[115]

Források hiányában nem tudjuk, hogy Oroszhegyen milyen mélységű és milyen mértékű volt a vallásváltoztatás. Lélekben valóban protestánssá lettek-e átmenetileg az oroszhegyiek, vagy csak sorsukba beletörődve türelmesen hallgatták protestánssá fordult papjuk újmódi prédikációit? Áttért-e az új hitre a falu teljes lakossága, vagy csak egy része tartozott a református prédikátor híveinek sorába? Valószínű, hogy a rövid életű reformáció Oroszhegyen nem volt minden lakosra kiterjedő, teljes és tudatformálóan elmélyült. Inkább felső hatalmi tényezők által szorgalmazott, papok és más írástudók által keresztülvitt, külsőségekben megnyilvánuló, felületes hitváltoztatás történt. Oroszhegyen nem alakult ki református vagy unitárius öntudat. Az oroszhegyi nép lélekben mindig katolikus maradt, hiszen egy protestáns többségű és jobbára protestáns vezetésű országban, az erdélyi fejedelemségben, több környező falu népével együtt, a csíki és a gyergyói székelyekhez hasonlóan, megőrizte, illetve a lehetőség megnyíltával újra kinyilvánította katolikus voltát és ujjászervezte római katolikus egyházát.

A reformáció átmeneti térhódításával függ össze az a történeti irodalomban fellelhető adat, miszerint a XVII. század elején Oroszhegy Szentkirály filiájának számított.[116] Nehezen képzelhető el, hogy normális viszonyok között egy falu, amely közvetlen környezetének kis falvaival, pl. Szentkirállyal ellentétben mint templomos falu szerepelt a XIV. századi tizedjegyzékekben, a XVI-XVII. században pedig, az összeírások tanúsága szerint, a legnagyobb lélekszámú falu volt a környéken, egy szomszédos kis falu filiája legyen. Ehhez különleges megrázkódtatás kellett. Ilyen megrázkódtatás lehetett a reformáció rövidéletű térhódítása. Ha a XVII. század elején Oroszhegy valóban Szentkirály filiája volt, a filia szerep a reformáció villongásaival, viharaival, a katolikus papok hiányával függ össze, és eredendően protestáns értelemben értendő.[117]

---

[114] VESZELY Károly 1860. 289-291. - JAKAB Elek - SZÁDECZKY Lajos 1901. 351.

[115] SÁVAI János 1997. 155. – 1630-ban Oroszhegyen már katolikus licentiatus működött. – POKOLY József 1904-1905. V. 231. – a visszatérést 1610 és 1620 közötti időre teszi. – ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 98- úgy fogalmazott, hogy a havasalji lakosok „Rákóczi", azaz I. Rákóczi György fejedelem (1630-1648) alatt tértek vissza régi vallásukra.

[116] DÁVID László 1981. 237.

[117] Oroszhegy filia jellegét emlegették az 1606. évi udvarhelyi református zsinat határozatában. (VESZELY Károly 1860. 341.) Négy évvel később azonban Oroszhegyi Pétert, mint oroszhegyi papot hívták meg papnak Zetelakára. Egy 1630. évi katolikus jelentésben olvasható, hogy Szentkirálynak két filiája van: Oroszhegy és Diafalva. (SÁVAI János 1997. 115.) Különös, hogy a jelentés készítője az Oroszhegy tizesének számító Diafalvát is filiának értelmezte. Valószínűleg az okozhatta a zavart, hogy ebben az időben az oroszhegyiek egy Diafalva területén álló kis templomot használtak. Az állandó filiális állapot 1748-ig történő kitolása kockázatos (Vö.: DÁVID László 1981. 237.), hiszen 1688-ban egy oroszhegyi vonatkozású egyezséglevélben "Oroszhegyben lakó megyés pap"-ról írtak. (OPI. Lelkészi Ügyiratok. 1688.) További kutatásokkal kell tisztázni, hogy a nem túl következetes Schematismusban is emlegetett 1748-as évszám (SCHEMATISMUS 1903. 208.) miféle újjáalapításra, megújulásra vonatkozik.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A XVII. században és a XVIII. század első felében, a havasalji falvak többségéhez hasonlóan, a katolikus Oroszhegynek legtöbbször nem volt papja. Az oroszhegyiek lelki gondozását licentiatusok végezték, akiket a korabeli forrásokban gyakran illettek a *deák* szóval. 1630-ban Szentkirálynak és Oroszhegynek nem volt katolikus papja. Közös licentiátusukat Fekete Istvánnak hívták. Ebben az esztendőben Zetelakán sem volt pap. Demeter nevű licentiátus helyettesítette. Licentiátus működött 1630-ban Máréfalván, Szentléleken, Korondon, Szombatfalván és Lengyelfalván is. 1651-ben Szentkirálynak és Oroszhegynek külön licentiátusa volt. Szentkirályon Demeter János, Oroszhegyen Forró Benedek tevékenykedett licenciátusként. 1693-ban és 1694-ben Mihály deák végezte a licenciátusi feladatokat Oroszhegyen. Közben különböző perekben védőügyvédkedett. Pl. 1693-ban ő védte a havasokba futott szentlélekiek „megyebíráit" az ellenük indított perben. Mihály Deákot, aki még 1702-ben is oroszhegyi licentiátus volt, a visitatio során elmarasztalták, mivel mise alatt viaszgyertya helyett faggyúgyertyát égetett.[118]

Az egyházközségi szervezetet Oroszhegyen, miként más székely falvakban is, a XVII-XX. században a *megye* szóval jelölték. Valószínűleg így nevezték korábban is, de csak a XVII. századtól ismerünk erre vonatkozó oroszhegyi forrásokat.[119]

Szebellébi Bertalan havasalji vizitációinak 1683. évi feljegyzéseiben többször előfordul az *Oroszhegj megjeie* és a *szentegyház fiai* kifejezés. A vizitátor egyik oroszhegyi ítéletében olvasható: „*Maté Lőrinczné hogj* az *Sz: egihaz fiai előt az aitot be zárta*"...midőn azok a ...*megie számára ...buzat szettek*...". Oroszhegyen a XVII. század végén valószínűleg a „megye" legfőbb tisztségviselőjére használták a *szentegyház bírája* megnevezést. A latin szövegben *judex templi* formában emlegetett tisztséget 1683-ban Vas Péter töltötte be.[120]

Az "oroszhegyi megye" korai adatára lelhetünk egy 1688. jan. 9-én kelt egyezséglevélben, amely az oroszhegyi egyháznak juttatott egy bizonyos földdarabot. Ebben a megállapodásban olvasható az "Oroszhegyben lakó megyés pap" kifejezés, valamint a pap egyik kötelességének megfogalmazása: "*azon oroszhegyi megyéjében lakozandó megyés pap is akar ki légyen, tartozzék minden esztendőben azon tanoraknak hasznáért három üdvösséges misét szolgáltatni*"... Bálint Péterért.[121]

---

[118] SÁVAI János 1997. 99., 151., 155., 162., 170., 171.

[119] A "megye" szó egyházközség jelentésének néhány korai székelyföldi előfordulása: 1592 - Malomfalva (USZO. II. 113.), 1596 - Tarcsafalva (USZO. II. 276.) - A marosszéki Berekkeresztúr megyéjének rendtartása 1602, 1658, 1662, Csíkkozmás megyéjének törvénye 1608, Csíkszentmihály megyéjének falutörvénye 1622 (IMREH István 1983. 279-292, 297-300.) - A "megyéről", mint a székely közösségek egyik önigazgatási egységéről: IMREH István - PATAKI József 1992. 278-282. - ENDES Miklós 1935. 244-246.

[120] Ezúton köszönöm Ferenczi Sándor korondi plébánosnak, hogy betekintést engedett Szebellébi Bertalan visitatióinak (1678-1707) kötetébe, amely az UPI-ból tartósan kikölcsönözve található a korondi római katolikus plébánián.

[121] OPI. Lelkészi ügyiratok. 1688.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az oroszhegyi római katolikus plébánia irattárának régi írásait lapozgatva[122] a megye fogalmával kapcsolatban az alábbi kifejezéseket gyűjthettem össze:

"az oroszhegyi nemes megye" (1845)
"oroszhegyi megyés templom" (1861)
"oroszhegyi megyés iskola" (1864)
"megyés pap" (1688)
"Nemes Oroszhegyi Megyének Plébánussa" (1791)
"Nemes Megyének lelki Pásztora" (1839)
"Megyés cantor Magyari Mihály lakházánál" (1806)
"Megyés mester" (1764)
"a megye temető helye" (1830)
"az Oroszhegyi Nemes Megyének alkalmas Temető helye" (1839)
"Oroszhegyi megye könyvei" (1852)
"Oroszhegyi Megye kegyes alapítványai" (1856/57)
"A Nemes Oroszhegyi Megyében, a Templomnak tornyában" (1785)
"által adta a megyének", "a megye is által adta tserében" (1804)
"teljes megyegyűlés" (1880)
"teljes megyegyűlés" Oroszhegyen kántorválasztás céljából. (1864)
"Megyetag" (1864)
"a megye tagjai" (1869)
"a Megyebelieknek pénzéből" (1785)
"megyebíró" (1869)
"Magyari István uram megyebíróságában" (1845)
"Megye és falubíráknak" (1861)
"Megyebíró honoráriuma" (1878)
"Oroszhegyi Megyének érdemes Fő Megye Bírája" (1839)
"Tamás Gergely Fő Megye Biró" (1785)
"Magyari István Vice Megye Bíró (1785)
"Almegyebíró" (1880)
"Megyefia" (1783)
"Megyefiak" (1880)
"Megye fiai vagyis polgárai" (1824)
"Megye Hűtőssei" (1824)
"Megye jegyző" (1869)
"Nemes Megyének köz választásából fel esketett egyik Bába" (1825)
"jövének mü előnkben egy részről a Nemes Oroszhegyi megyének tagjai, úgy mint nevezetessen Gergely Ferentz Uram Fő Megye Bírája, kissebb Tamás Ferentz Vice Megye Bírája, nagyobb Márton Ferentz és Major István Megye Hitessei az egész Nemes Megyének képiben" (1807)

---

[122] OPI. - A kifejezések aprólékos jelzeteinek közlésétől az irattár rendezetlensége és a jegyzetapparátus túltengésének veszélye miatt eltekintek. Az évszám alapján az idézett szövegrészek némi kereséssel megtalálhatók a kusza iratkötegekben.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A fentebb idézett szövegrészletek nagyjából képet adnak az "oroszhegyi megye" szervezetéről, felépítéséről, tisztségviselőiről. Az adatok alaposabb elemzésébe itt nem bocsátkozom, mert több havasalji falu, pl. Oroszhegy, Zetelaka, Korond, Atyha plébániai irattáraiban végzett kutatásaim alapján a "megye" témaköréről önálló tanulmányt szándékozom írni. A "megye" tisztségviselőiről és azok választásáról mégis idézek egy 1843. évi feljegyzést, amely különösebb kommentár nélkül, önmagában is tanulságos:

"*Anno 1843. 16. Augusti az Oroszhegyi Nemes Megyéből a Méltóságos Raymond János Udvarhely Széki Fő Esperes Úr jelen létibe választatott Fő Megye Bírónak Oroszhegyi nemzetes Magyari István Hit letétele mellett az Anyaszentegyház és az Ország Törvénye szerint: a kiís magának a többek kívánsága szerint választotta Vice Megye Bírónak Tamás Márton éö Kegyelmit, Megye Fiaknak Gergely Györgyöt, Nagy Ferentzet, Péter Mihályt*".[123]

A "főmegyebírót" általában a "megyegyűlés" választotta szavazással. 1880-ban a választás közfelkiáltással történt. Ugyanekkor a "megyetagok" elhatározták, hogy a megyebírónak évi 20 Ft fizetést adnak terhes szolgálatáért.[124]

Az oroszhegyi egyház sokféle eredetű és sokféle rendeltetésű földterületet birtokolt. Ezek sorsáról alkalmanként a "megyegyűlés" résztvevői, illetve a "megyebírák" döntöttek. Előfordult, hogy bizonyos földdarabokat elcseréltek, vagy eladtak. Az egyház birtokai között fontos szerepet töltöttek be a szilváskertek, lévén az oroszhegyi pálinka messze földön híres. A kisebb-nagyobb földdarabok legtöbbször hagyományozás útján kerültek az egyház birtokába. Az adományozók a lelkük üdvösségéért igyekeztek áldozatot hozni. Elhatározásuk indokainak jó példáját nyújtja az az 1817. évi hagyományozó kontraktus, amellyel Andrási, alias Czincziri András és apja idősebb Czincziri András oroszhegyi lakosok egy távoli, Küküllőn túli irtott kaszáló helyet adományoztak az oroszhegyi egyháznak: "*...eő Kegyelmek ezen helyre tett munkájoknak fele jutalmát által akarván tenni oda, ahol sem a rosda meg nem emészti, sem a maj meg nem eszi, sem a Tolvajok el nem lopják, ezen vicinált Oratásos Kaszáló helyjeknek a hason fele részit által adák az Oroszhegyi Plébános Urak számára...örökösön oly kötelezés alat, hogy Esztendőnként eő Kegyelmekért élő és meg holt Atyok fiajiért egy Szent Mise szolgáltassék énekes, melyre a mostani fungens Plébános Úr magát kötelezvén, az ez után következendő Plébánus Uraknak Képében a fent írt Jószágot Birodalmában által is vevé*".[125]

Az egyházközség tagjainak gyűlése, a "teljes megyegyűlés" időnként nem csak szokványos, mindennapi ügyekben döntött, hanem az egész faluközösséget érintő, fontos rendelkezéseket is hozott. Ilyen volt pl. a vasárnapi és ünnepi munka tilalma. A korábbi, XVII-XVIII. századi rendelkezések nem maradtak ránk. A XIX. század második felében, vagyis a történészek által már "polgárinak" nevezett korban, az oroszhegyi "megyegyűlés" két alkalommal is szabályozta a vasárnapi és ünnepi munkavégzés tilalmát. 1869. június 29-én az összegyűlt "megyetagok" úgy határoztak, hogy akik vásár- és ünnepnapon dolgoznak, 5 osztrák forint büntetést fizessenek. A határozat azokra a más falubeliekre is vonatkozott, akik Oroszhegy

---

[123] OPI. Számadáskönyv (1783-1863). A kötet végén. sz. n.
[124] OPI. Oroszhegyi róm. katolikus egyház jkv. (1869-1902) 4-5. p.
[125] OPI. Kontraktusok. 1817.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

helységen *terhes szekérrel* szoktak átjárni. Ezért az "oroszhegyi megye" rendelkezését a szomszédos helységekben is kihirdették.[126]

Tizenegy évvel később, 1880. augusztus 29-én az oroszhegyi "megyegyűlés" újra foglalkozott a témával. A gyülekezet résztvevői úgy határoztak, hogy aki ezentúl vasár- és ünnepnapokon marháját befogja, fizessen először 33 krajcárt, másodszor egy forintot, harmadszor 2 forintot. Hasonló büntetést kapjanak a kaszálók és a kapálók is. A határozat szerint a vásárba indulókat és a vásárból érkezőket nem büntették, ha be is fogták marháikat. Ugyancsak mentesültek a büntetésfizetés terhe alól azok, akik vasár- és ünnepnapon "*két isteni szolgálat után, jelentés mellett, a gabonájok és takarmányok után mennek*". A büntetést ki kellett fizetni a szomszéd helységek lakosainak is, ha a tiltott napokon Oroszhegy község területén munkát végeztek. Erről tudósították a szomszéd helységek lakosait is. A büntetéspénz fele az oroszhegyi templomé, fele az iskoláé lett. A büntetések behajtásának feladata a "megyebíró jelentése után" a "falusbíróra",a községi bíróra hárult.[127]

A Tifánok sorsa

Oroszhegy XIX. századi anyakönyveit, összeírásait, valamint a XX. századi Varság lakónévsorait szemlélve szembetűnő a Tifán családnév gyakorisága. A Tifánok a XX. század végén ugyanolyan öntudatos székelyek, mint a többi oroszhegyi és varsági család tagjai. Sokan tudni vélik azonban mindkét helységben, hogy a Tifán nevet viselők román eredetűek. Mivel a parasztember általában nem foglalkozik névetimológiával, nem tartja számon a vele egy nyelvet beszélő falusfelei hajdani származását, a jelenség már emiatt is figyelmet érdemel. A szokatlan paraszti névelemzés és az emberemlékezet óta magyar közösségben élő Tifánok idegen eredetéről szóló történet elevenségének magyarázatát a XX. századi politikai hullámverések zajaiban találjuk meg. A XX. század elején már valószínűleg egy oroszhegyi és varsági lakos sem tartotta számon a Tifán nevű családok származását. Az impériumváltozás utáni időben a két világháború közti években azonban bizonyos politikai erők értelmiségi segédlettel erősen győzködték a varsági Tifánokat, hogy nevük román eredetű, következésképp, román származásúak, itt az ideje tehát, hogy visszarománosodjanak. Fűt-fát ígértek nekik, ha ezt megteszik. Első lépésként arra bíztatták őket, vegyék föl a görögkeleti vallást, a románok vallását. Kihasználva a mindig és mindenütt, így Varságon is létező személyi, családi ellentéteket, nagy propagandával kísért mozgalom indult Varságon a görögkeleti egyház megalapítására.

Bözödi György 1938-ban a Székely bánja című könyvében beszámolt a politikai harc szintjére emelt tudálékos "népi etimologizálás" varsági összecsapásairól és az általa támasztott feszültségekről. Szomorúan állapította meg, hogy a népámító propaganda eredményeként 1935-ben Varságon 200 székely áttért a görögkeleti vallásra, és közmunkával felépült a varsági görögkeleti templom.[128] A XX. század végén az idősebb varságiak nem szívesen idézik fel ezeknek a

---

[126] OPI. Az oroszhegyi róm. katolikus egyház jkv. (1869-1902.) A kötet elején sz. n.
[127] U. ott. 5. p.
[128] BÖZÖDI György 1943. 214.

harcoknak az emlékét. Úgy vélekednek, hogy a templom nem épült föl. A kiszemelt tisztási telken, az ún. Bábi dombon a szakadárok csak tervezték a templomépítést.

A varsági róm. katolikus plébánia irattárában alig találjuk nyomát a nagy port kavart vallásváltoztató mozgalomnak. Mintha nem is Varságon történt volna mindez! Szinte véletlen "leletnek" tűnik Héjja Albert varsági plébános 84/1934. számú levele, amelyben segítséget kérvén a Gyulafehérvári püspöktől a 30 éves varsági templom tatarozására, kérését a következőkkel indokolta: "*A községtől nem várhatunk támogatást, mert az ilyen célra beállított összegeket nem hagyja jóvá a vármegye. Eddig próbálkoztam így valami pénzhez jutni, de most meg se merem próbálni, mert ki van szemelve már a község arra, hogy ortodox lelkészséget állítsanak fel, s akkor az ő számukra hagyják jóvá az esetleg nekünk előirányzott összeget is. Az ortodox lelkészség felállítása igen közel áll a megvalósuláshoz: a pap már megvan egy Gaberderu Rezső nevű apostata minorita személyében, aki jelenleg tanító itt, a célkitűzés kézenfekvő, a Tifánokat vissza akarják románosítani*". [129]

Végül a mozgalom kifulladt. Észak-Erdély visszatért Magyarország kötelékébe. A görögkeleti egyház nem szilárdult meg Varságon. A Tifánok pedig megmaradtak magyarnak. A vallásváltoztatás köntösébe öltöztetett nagy politikai propagandából annyi maradt meg a XX. század végére a varsági nép tudatában, hogy a Tifánoknak valami köze van a románokhoz.

A Tifánok valószínűleg valóban román, vagy román eredetű magyar pásztorként, szolgaként, jobbágyként[130] kerültek Oroszhegy társadalmába. Fentebb, amikor Oroszhegy népességéről írtam, szó esett az efféle beköltözésekről. Fontos annak hangsúlyozása, hogy a Tifánok beköltözése régen, fokozatosan és több időpontban történt. Nem egy Tifán érkezett tehát valaha, aki elszaporodván, megteremtette a Tifánok nemzetségét. Több Tifán érkezett Oroszhegyre, nagy idő-különbségekkel. A legrégebben beköltözött Tifánok már rég római katolikusok voltak, és az oroszhegyi magyar faluközösség magyar tagjaiként éltek, amikor még újabb és újabb Tifánok érkeztek, akik valószínűleg már románul sem tudtak, de görögkatolikus vallásukkal egy ideig még kitűntek az átlagos oroszhegyi lakosok sorából.

Ha beletekintünk a maradék XIX. századi oroszhegyi róm. katolikus anyakönyvekbe, láthatjuk, hogy az 1850-es, 1860-as években sok római katolikus Tifán szerepel a bejegyzések szövegében és a mutatókban. Pl. az 1850. évi születettek között találjuk Tifán Mózest és Tifán Pétert, az 1852-ben születettek között Tifán Istvánt és Tifán Máriát. A házasulók között is bőven akadt római katolikus Tifán. 1855-ben Tifán István elvette Barabás Erzsébetet, 1860-ban Tifán Gergely nőül vette Mihály Teréziát, Tifán György pedig Vas Katalint, 1861-ben Tifán Antal felesége lett Dénes Klára. Érdemes figyelnünk a menyasszonyok nevére. Csupa patinásan csengő, több évszázados oroszhegyi név! Mindannyian a jövevény Tifánok jobbján! A magyarázat valószínűleg abban az egyszerű tényben rejlik, hogy

---

[129] VAPI. Plébániai iratok. 1934.

[130] Természetesen, amit az 1930-as években a Stefán = Tifán azonosságról, meg a Vitéz Mihály korabeli névcseréről összezagyváltak a botcsinálta varsági etimológusok, (BÖZÖDI György 1943. 214.), nem vehetjük komolyan, inkább arra érdemes figyelnünk, hogy románlakta helységek román lakossága között, pl. Gyergyótölgyes románjai között előfordul a Tifán családnév. (Barabási Gergely korábbi oroszhegyi plébános szíves közlése.)

a fentebb emlegetett Tifán nevű oroszhegyiek a beköltözött Tifánok első rétegének leszármazottai lehettek, akik már magyarként és római katolikusként éltek Oroszhegy magyar társadalmában. Felszabadulván a jobbágysorból, Varságon irtott kaszálóik jó szénatermésével és sikeres havasi állattartásukkal társadalmilag és gazdaságilag is közelítettek Oroszhegy társadalmának előkelőbb múltú rétegeihez.

Ugyanennek a kornak anyakönyveiben és más egyházi irataiban megtalálhatjuk a később jött Tifánokat is, akik még görögkatolikus vallásúak voltak, vagy éppen vallást változtattak. 1866. novemberében jegyezték be az oroszhegyi anyakönyvbe a varsági hegyekben született Tifán Mártont, a görögkatolikus Tifán Imre és a római katolikus Szász Julianna gyermekét, akit római katolikusnak kereszteltek. Ez az eset jelzi a Tifánok római katolikussá és egyben magyarrá válásának egyik lehetséges útját. 1886. jún. 3-án, amikor Oroszhegyen 549 lelket részesítettek a bérmálás szentségében, egy 76 éves bérmálkozó is akadt Tifán Péter személyében, akinek bérmaapaságát Laiber Antal plébános vállalta. Bár ebben az időszakban nem voltak ritkák az idősödő bérmálkozók, a 76 éves Tifán Péter kései bérmálkozása talán kései beköltözést és vallásváltoztatást sejtet.[131]

Az Oroszhegyen letelepedő Tifánok második, illetve kései hullámához tartozhattak azok a Tifán nevű férfiak, akiknek képviselői 1883. máj. 7-én kinyilvánították ama szándékukat, hogy a görögkatolikus vallásról át kívánnak térni a római katolikus vallásra. Mivel jobbára Varságon tartózkodtak, a hegyi tanyák kialakulásának bemutatása során az esetre még visszatérek. Itt a vallásváltoztatási szándék miatt idézem a korabeli jegyzőkönyv bejegyzését: "*Alul irt tanúk előtt* (községi és egyházközségi vezetők - BJ.) *megjelentek oroszhegyi Tifán Antal és Tifán Imre mint megbízottak az erdei lakosok* (fölé írva: görög katolikusok) ... *u. m. Tifán Imre, 2. Tifán Ferenc István, 3. Tifán Ferenc Ferenc, 4. Tifán János árva, 5. Tifán András ifjú, 6. Tifán Mihály, 7. Tifán Ferenc diafalvi, 8. Tifán János diafalvi, 9. Tifán Gergely diafalvi, 10. Tifán Gy. Antal, 11. Tifán Péter, 12. Tifán János alszegi, 13. Tifán Márton, 14. Tifán György Ferenc képében, az oroszhegyi plébánia lakban, a hol is mint megbízottak kijelentették, hogy nevezett egyének ajánlkoztak, az oroszhegyi római katholikusok soraiba kivánnak, mint római katholikusok lépni, s minden, a templom, iskola és bér fizetést tehetségekhez mérten állani és fizetni kivánnak e mai naptól kezdve*".[132]

Az oroszhegyi Tifánok sorában voltak tehát korábban jövők és később jövők, korábban és később római katolikussá válók. Joggal merülhet föl a kérdés: mikor jöttek a korábban érkezők? Áttekintve a XVI. század végi törvénykezési perek bőséges oroszhegyi névanyagát, nem találunk Tifán nevet. Ugyanezt mondhatjuk a XVII. századi kiadatlan perek általam tanulmányozott iratkötegeiről.[133] Az 1602 és

---

[131] OPI. Anyakönyvek és anyakönyvi mutató.- A bérmálási jegyzék az oroszhegyi róm. katolikus egyh. jkv. (1869-1902.) c. kötet végén szám nélkül.

[132] OPI. Az oroszhegyi róm. katolikus egyh. jkv. (1869-1902). 16. p. - Az áttérés bizonyára megtörtént, bár a fizetéssel akadtak gondok a következő évben. U. ott. 19. p. –Orbán Balázs 1867. évi egyházi adatok alapján Oroszhegyen 2815 római katolikusról és 97 görögkatolikusról tudott. (ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 17.) – Három évtizeddel később sem az 1900. évi népszámlálás adatgyűjtői, sem az 1903. évi egyházmegyei Schematismus készítői nem találtak görögkatolikust Oroszhegy területén. (NÉPSZ. 1902. 457. – SCHEMATISMUS 1903. 209.)

[133] USZO. I-III. Helynévmutatók. Oroszhegy címszavai. - KÁL. UTJ. XVII. század.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1741 között készített udvarhelyszéki állami összeírások oroszhegyi névsoraiban szintén hiába keressük a Tifán családnevet.[134]

A Tifán nevet viselő családok első hulláma, vagy egyik korai őse valószínűleg a XVIII. században, talán a XVIII. század második felében került Oroszhegyre. Tény az, hogy az 1818. évi oroszhegyi összeírás adózó lajstromában már szerepeltek a Tifánok, mégpedig nem is kevesen. A felszabadított jobbágyok, vagyis a libertinusok között olvasható Tifán Pál, Tifán Péter, Tifán István és Tifán István „alszegi" neve. A jobbágyok sorába tartozott Tifán Péter és Tifán István. Abból a tényből, hogy a Tifánok közül néhányan már a libertinusok közé is bekerültek, hosszabb oroszhegyi tartózkodásukra következtethetünk.

1820-ban, amikor földesuranként írták össze a kis létszámú oroszhegyi jobbágyságot, Szabadfalvi Jánosné Török Anna jobbágyaiként szerepeltették Tifán Istvánt, Tifán Mihályt és Tifán Pétert. Utóbbi kettőt zsellér minőségben.[135]

Közbevetőleg szükséges megjegyeznem, hogy a helyi társadalmi ranglétrán elfoglalt hely tekintetében nagy különbség volt a vármegyés területek jobbágya és a székely falvak jobbágya között. A vármegyés területek földesúri fennhatóság alatt élő falvaiban a jobbágyság, különösen annak egésztelkes, féltelkes csoportja jelentette a falusi társadalom vezető rétegét. Belőlük lettek a XIX-XX. századi nagygazdák, módosparasztok. Alattuk húzódott a negyedtelkes, nyolcadtelkes jobbágyok, valamint a házas és házatlan zsellérek széles rétege. Ezzel szemben az udvarhelyszéki székely falvak többségében a helyi társadalom vezető rétegét a primorok, lófők, szabad székelyek jelentették.[136] A jobbágyok lejjebb, a társadalmi ranglétra alsó lépcsői táján helyezkedtek el.

Ha rátekintünk a XVII-XIX. századi összeírásokra, láthatjuk, hogy az oroszhegyi székely társadalom vezető erejét és nagy többségét a különböző időpontokban különböző neveken emlegetett lófők, szabad székelyek alkották. A fölöttébb alacsony létszámú, néha csak néhány családból álló jobbágy jogállású csoport a helyi társadalom alsó rétegének számított. 1818-ban pl. a jobbágysorban élők a Cinciri és a Tifán nevűek közül kerültek ki. Valószínűleg a Cinciriket és a Tifánokat is, mint különböző időpontban érkezett jövevényeket oroszhegyi jobbágytelekkel rendelkező földesúri famíliák fogadták be, és ültették jobbágytelekre. Az 1818. évi összeírás fontos tanulsága, hogy néhány Tifánnak, valószínűleg azoknak, akik

---

[134] KÁL. SZL. VIII./1. Összeírások. - Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a legrégebben Oroszhegyen élő Tifánok ősei a XVIII. század közepe előtt nem érkezhettek Oroszhegyre, csak szolga sorsúak lévén, Tifán néven nem szerepelnek az összeírásokban. A XVII. századi összeírások áttekintése könnyen meggyőzhet bennünket arról, milyen légbőlkapott és értelmetlen elmélkedésekkel hozakodtak elő Stefánról és Tifánról és más hasonlókról az 1930-as évek varsági névmagyarázó apostolai. (Vö.: BÖZÖDI György 1943. 214.) - Fentebb már utaltam arra, hogy az oroszhegyi székelyek a XVII-XVIII. században, sőt már a XVI. század végén is alkalmaztak román pásztorokat, szolgákat, befogadtak román jobbágyokat. 1595-ben pl. az oroszhegyieknek volt román pásztora, akit Lupsai Oprának, fiát pedig Istvánnak nevezték. Ugyanekkor a szentlélekiek és a bogárfalviak is alkalmaztak román pásztorokat Peter Illjés, Toba Benedek, Dan István és Borkan István személyében. (USZO. II. 209. - Ha a kényszerű kipontozás kétségessé tenné a megnevezett pásztorok román voltát, Vö.: III. 405. oldalán közölt regesztával). - Ki tudja, miféle eredeti nevet takart egy Zetelakán lakó kadicsfalvi nemes oroszhegyi jobbágyának Olá András neve 1737-ben? (KÁL. UTJ. II. 89. 1737.)

[135] CSÁL. Fondul 38. Adóösszeírások. 1818-1848. Oroszhegy. 1818. - CSÁL. Fondul. 73. 19. dosszié. 1820. évi urbárium. Oroszhegy.

[136] IMREH István 1973. 18.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

korábban érkeztek, és szorgos munkával megteremtették anyagi biztonságukat, már sikerült a felfelé haladó úton a jobbágyok rétegéből a libertinusok, vagyis a felszabadítottak rétegébe átlépni.

A XX. század végének varsági társadalmában a Tifánok meghatározó szerepet töltenek be. Megbecsült tagjai a hegyi tanyák székely közösségének. Feltételezhető, hogy az egykori jobbágyok utódai számára a jogi értelemben vett XIX. századi jobbágyfelszabadítással párhuzamosan a varsági élet nagy olvasztókohója hozta meg a teljes "egyenlősödést", a helyi közvélemény által is elismert társadalmi felemelkedést. A Tifánok, mint kevésbé módos oroszhegyiek valószínűleg élen jártak a havasi erdők irtásában, a hegyi kaszálók alakításában, az állattartás fellendítésében, a varsági "honfoglalásban". A varsági havasok világában, a természetátalakítás harcaiban keveset ért a büszke lófő múlt. Az emberi erények sorában első helyre került a kitartás, az ügyesség, a szorgalom. A havasi élet megpróbáltatásai közepette elhalványultak a régi rangkülönbségek, és elmosódtak a székely múlt társadalmi réteghatárai. A mindennapi munka sikere, eredményessége vált az emberi megítélés alapjává. Valahogy úgy, mint a pionírok Amerikájában. Varságon az számított sikeres, megbecsült gazdának, aki nagyobb kaszálót foglalt az erdőből, aki eredményesebben irtotta a bozótot, követ a keveset termő szántóföldről, aki több fát, zsindelyt és más faterméket adott el a vásárokon és a fában szegény tájakon, aki több szénát gyűjtött, aki több és szebb állatot nevelt. Ebben a ki nem mondott, de mégis létező versengésben a Tifánokat nem gátolta kései érkezésük, idegen eredetük és jobbágyi múltjuk. A tanyai élet lehetőségei gazdasági tekintetben egy szintre hozták őket törzsökös oroszhegyi sorstársaikkal, sőt esetenként eléjük is kerülhettek. Varság ege alatt váltak a székely sorsközösség valódi részeseivé.

Az oroszhegyi faluközösség önszervező és rendfenntartó szerepének néhány eleme

A nevezetes székely falutörvények kiváló képet adnak a XVI-XIX. századi székely faluközösségek önigazgatásának rendjéről és rajta keresztül a székely falvak népének életkeretéről, életfeltételeiről, életmódjáról. A falusi társadalom belső életének és önszerveződésének fontos adatait tartalmazzák a faluközösségi határozatok jegyzőkönyvei.[137] Sajnos oroszhegyi írott falutörvény nem maradt az utókorra, legalábbis a kutatás során ezidáig nem került elő. A XVIII. századi, XIX. század eleji faluközösségi jegyzőkönyvek is valószínűleg elvesztek, jobb esetben valahol lappanganak. Szerencsére a csíkszeredai levéltárban, a korábbi udvarhelyi múzeumi dokumentum-gyűjtemény részeként, fennmaradt Oroszhegy község 1850-es évekbeli jegyzőkönyve.[138] Ez egy viszonylag kései forrás, de a faluközösségi önigazgatás rendje, a székely falusi társadalom önszerveződésének gyakorlata a XIX. század közepéig valószínűleg keveset változott a XVIII., vagy akár a XVI-XVII. századhoz képest. A faluközösségi önigazgatás néhány elemét jórészt az 1850-es évek példái alapján mutatom be. A kialakuló kép azonban sok esetben visszavetíthető a XVI-XVIII. századra is. Más szóval: az 1850-es években papírra vetett oroszhegyi jegyzőkönyvi adatok, illetve a belőlük kirajzolódó közösségi

[137] IMREH István 1973. 1983.
[138] CSÁL. OKJ.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

önszervező gyakorlat legtöbbször korábbi évszázadok faluközösségi hagyományát is megőrizte.

Oroszhegy faluközösségének élén a "falusbíró" vagy *főbíró* állt, akit a falu népének gyűlése választott.[139] Megbízatása általában egy évre szólt. Munkáját a *hütősök*, *hitesek*, vagy hivatalos kifejezéssel élve, az esküdtek testülete segítette. A faluközösség egészét érintő fontos ügyekben a falusfelek összejövetele, a teljes falugyűlés döntött. Az 1850-es évek közepén a falugyűlést a választmányi tagok összejövetele helyettesítette.

A falusbíró tisztség föltehetőleg egyidős Oroszhegy községgel, mint közigazgatási egységgel. 1569-ből fennmaradt egy korai oroszhegyi bíró, Gergeli Bálint neve. Ugyancsak korán, 1590-ben több perben is emlegették Pál Tamást, Oroszhegy bíróját.[140] 1857-ben a bíróválasztást a hitesek és a választmányi tagok megválasztásával együtt Szentgyörgy napján, vagyis április 24-én tartották. Részt vett rajta méltóságos Főder Mihály "császári és királyi udvarhelyi járási elnök". A három "candidált" személy közül "Oroszhegyi Diafalvi Hajdó Ferencz" kapta a legtöbb szavazatot. 80 pengő forint fizetést ajánlottak meg számára.[141]

Nem állnak történeti források rendelkezésünkre ahhoz, hogy megfelelőképpen követhessük a hitesek számának alakulását. A fentebb említett 1857. évi bíróválasztó falugyűlésen 12 hitest választottak, névszerint: Veres Jánost, Csortán Bálintot, Márton Pált, Gergely Mihályt, Sándor Pált, Tamás Andrást, Páll Ignáczot, Bálint Ignácot, Bálint Ferencet, Barabás Antalt, Nagy Andrást és Páll Jánost. Fejenként 6-6 pengő forint fizetést kaptak. A 12-es létszám azt sejtteti, hogy a hitesek megválasztásakor nem csak praktikus szempontok, hanem számmisztikában gyökerező nagymúltú hagyomány is vezérelte a falugyűlés résztvevőit.

Források hiányában nem állapítható meg, hogy a falugyűlést helyettesítő választmány mekkora múltra tekinthet vissza. A XVII-XVIII. századi székely falutörténetben nem találjuk nyomát.[142] Gyaníthatólag új intézménynek számított a XIX. század közepén. Maga a választmány szó is viszonylag új nyelvi fejlemény. Bajlódott is vele eleget az 1850-es években az oroszhegyi jegyző. Néha sikerült neki a helyes szóhasználat, pl. amikor a "választmányi tagok gyűlése" kifejezést leírta. Máskor viszont fölöttébb torz formákat vetett papírra, pl. amikor néhány kontraktus végén a választmányi tagok felsorolása előtt a furcsa "Választmányok" kifejezést használta.

A XIX. századi oroszhegyi "választmány" párhuzamai leginkább az alföldi magyar kis mezővárosok kommunitásainak "külső tanácsai"-ban, "nagytanácsai"-ban, "hatvanyos" testületeiben lelhetők föl.

1854-ben az erdei favágás szabályzása céljából "*Oroszhegynek Fő Bírája Tamás György mellette lévő hitösseivel ugy a teljes falu egyellő akarattal teljes falu*

---

[139] Az önkényuralom korának anomáliáival függhet össze, hogy 1853. jan. 3-án "császári és királyi biztos" *nevezte ki* Bálint Ferenc oroszhegyi bírót, Bálint Márton oroszhegyi jegyzőt és a hét oroszhegyi esküdtet. A megválasztott tisztségviselőknek be kellett menni Udvarhelyre, hogy ott esküt tegyenek. (CSÁL. OKJ. 23. V.)

[140] USZO. I. 16., 109., 138., 274.

[141] CSÁL. OKJ. 95.

[142] Vö.: IMREH István 1973.

gyűlést határoztak és tartottak".[143] A következő években azonban, különösen 1856-ban és 1857-ben, a leglényegesebb döntéseket nem falugyűlésen, hanem a hitesek és a választmányi tagok közös gyűlésén hozták. Pl. a két testület együttes ülésén fogadták meg a legfontosabb pásztorokat. 1857. április 24-én, Szentgyörgy napján, a fentebb már többször említett bíróválasztás idején 39 oroszhegyi lakost választottak meg a "Választmány"-nak nevezett tanácskozó és helyi döntéshozó testület tagjává. A gyűlés jegyzőkönyvírójának magyarázata szerint: "*Némely felsőbb rendeletek és a község dolgai ell intézése alkalmával az egész község öszve hívása nehézséggel jár, ezen okbol 39 tagból álló választmány választatott, kik illy ügyekben az egész Községet fogják képviselni a Községi Elöljárósággal*"[144]

Az oroszhegyi faluközösség kisebb szomszédsági közösségekre tagolódott. A rendelkezésre álló forrásokból a falu tizesbeosztása nem rekonstruálható, de a tizesek léte igazolható. Az oroszhegyi *feltizes*t már 1597-ben emlegették.[145] 1838-ban is használták az *oroszhegyi felső tized* helymeghatározást.[146] 1855-ben Szabó János, 1856-ban Tamás István és Gál János *tizedbíró* neve került be Oroszhegy község jegyzőkönyvébe. Az adóbeszedés nehéz feladatát végezték. 1857-ben egyik *tizesbíró* a tűzoltás megszervezésével összefüggésben szerepelt.[147]

Természetes belső tagoltságot adtak Oroszhegy társadalmának a különféle gazdatársulások, szomszédsági és birtoklási közösségek, esztenatársaságok stb. 1856-ban szerepelt Oroszhegy helység jegyzőkönyvében a *Diafalvi cimboraság*, amelynek május 4-én tartott "gyűlésén" a községi bíró és néhány esküdt jelenlétében a "cimboraság" kötelékébe tartozó gazdák, *fűpásztort* választottak a *Küküllő vizitűl a Varság viziig* terjedő Kis Bagzos nevezetű helyre.[148]

Alábbiakban néhány XIX. századi példával érzékeltetem, hogyan szabályozta önmaga életkeretetét választott vezetőin és képviselőin keresztül az oroszhegyi faluközösség; miként szervezte meg mindennapi éltetét Oroszhegy, a "rendtartó székely falu". A példák leginkább a csíkszeredai levéltárban őrzött 1850-es évekbeli oroszhegyi községi jegyzőkönyvből valók.[149] Az oroszhegyi faluközösség önszervező tevékenységének bemutatására többnyire olyan eseteket választottam ki, amelyek valamilyen körülmény miatt, pl. területi alapon, a megemlített személyek tekintetében, vagy a Küküllőn túl végzett munka révén Varság szűkebb históriája szempontjából sem közömbösek.

A XIX. század közepén Oroszhegy hatalmas határának még több mint két harmadát erdő borította. A faluközösség erdeje a rendszeres irtás és az alkalmi pusztítások révén fokozatosan fogyott. Az oroszhegyiek megélhetésében központi helyet töltött be az erdő, a favágás, a fafeldolgozás és a faszekerezés. Ez együtt járt a közösségi erdő bizonyos szakaszainak kisebbedésével, ritkulásával, lassú kiveszésével. Bár erdő volt bőven, az oroszhegyi faluközösség fontosnak tartotta az erdőőóvást, az oktalan erdőpusztítás megakadályozását. Különösen arra fordított

---

[143] CSÁL. OKJ. 38. v.
[144] U. ott. 95.
[145] USZO. II. 344.
[146] OPI. Lelkészi Ügyiratok. 1838.
[147] CSÁL. OKJ. 77., 84., 97.
[148] U. ott. 75. v.
[149] A következő adatok forrása: CSÁL. OKJ. 1-151.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

nagy gondot, hogy a külső, más falubeli fatolvajok oroszhegyi területen végzett favágásait meggátolja.

1854. január 28-án az oroszhegyi falugyűlés a felsőbb hatóságok akaratával megegyezően szabályozta az erdei favágást. Általános elvként elfogadták a falugyűlés résztvevői azt a szabályt, hogy az erdőn, a favágás helyszínén nem szabad fát eladni. Így tilalmas lett "a havason a csütörfa vágás" azonnali értékesítés céljából. Az oroszhegyi lakos vághatott a havason *csütörfát*, de haza kellett hoznia a faluba. Otthoni feldolgozás után "készen" adhatta el. Ugyancsak tilalmas lett a *barna* azaz boronafa vágása a fenyvesekben eladásra. Saját szükségükre vághattak a falu lakói, de haza kellett vinniük. Lécet saját szükségére sem vághatott senki a "Küküllőn innen", föltehetőleg azért, mert ott jobban fogyatkoztak az erdők, mint a későbbi Varság község távolabbi havasi területén. A Küküllőn túl minden oroszhegyi vághatott lécet, de azt csak maga számára használhatta, el nem adhatta. A Küküllőn innen és túl egyaránt tilalmas lett a szőlőkaróvágás, hiszen az eleve eladás céljából történt, mivel az oroszhegyiek szőlőtermesztése nem volt számottevő. A Küküllőn innen tilalom alá került a *hamvászás*.[150]

Hamvászás alatt a hamu-égetést és hamuzsírfőzést értették, amit a Küküllőn túli, vagyis varsági területeken vállalkozók kérésére a faluközösség általában engedélyezett. Erről tanúskodik az oroszhegyi hitesek és választmányi tagok együttes ülésének határozata alapján 1856. dec. 8-án fogalmazott "Hamvászatróli egyezés". A megállapodás szerint a meg nem nevezett *hamvászok* a havasi erdők földön heverő, ledőlt bükkfáiból "hamvat égethetnek", majd "hamu zsirt főzhetnek", oly feltétellel, hogy a keletkezett hamu mázsája után a községi kasszába 20 pengő krajczárt fizetnek, és a tűz terjedésére vigyáznak. A hamuégetés és a hamuzsír főzés mennyiségének ellenőrzését a faluközösség úgy oldotta meg, hogy a *hamvászati* termékek értékesítését "falu pecsétlye alatti orvosi engedély cédula" felmutatásához kötötték. Aki enélkül akart "hamvat égetni" és "hamuzsírt elvinni" az oroszhegyi erdőkből, "hamva és hamuzsírja elvesztésével" valamint 3 pengő forint fizetésével nyerte el a büntetését.[151]

1856. dec. 7-én az oroszhegyi hitesek és választmányi tagok gyűlésén két erdőpásztort fogadtak az 1857. esztendőre: *a Küküllő vizin inneni erdők* felügyeletére Nagy István oroszhegyi lakost, a *Küküllőn túli* erdők őrzésére Diafalvi Kováts Márton oroszhegyi lakost.

Nagy István köteles volt "*az úgy nevezett falu tilalmassát a' Láz oldallal együtt egész tilalommal őrizni*". Ha a tilalmas területen favágáson kapott valakit, a fa "*bírói zár alá helyezése mellett*" az elkövetőt szekerenként vagy szánonként egy pengő forintig meg kellett zálogolnia. A "Küküllőn inneni fenyőben" megengedhette oroszhegyiek számára az épületfa-vágást, de csak akkor, ha az építkezés előtt álló favágó a "falupecséttyével" ellátott engedélyező cédulát tudott felmutatni. Ha valaki cédula nélkül próbált fát vágni, 3 pengő forintig terjedő értékben zálogot kellett adnia, kivágott fáját pedig elvesztette.

A Küküllőn túli havasokban kisebb volt a szigorúság, de akadt dolga bőven Kováts Márton erdőpásztornak is. Elsősorban arra kellett vigyáznia, hogy a

---

[150] CSÁL. OKJ. 38. v.
[151] CSÁL. OKJ. 89. v., 90.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

hasogatott csötör fákat az oroszhegyiek ne adják el idegeneknek. A "hibázókat" 3 pengő forintig zálogolhatta és a fát lefoglalhatta. A már levágott *tutaj fákat* a falu pecsétjével ellátott levél nélkül senki nem vihette el, a további "tutaj fák" vágása pedig szálanként egy pengő forint büntetés terhe mellett tilalom alá esett. A havasi erdőpásztor köteles volt büntetni a fenyőfa-hántást és a lehántott fenyőfa-kéreg eladását. Akit rajtakapott fenyőfa-hántáson, attól egy-egy fenyőfa kérgéért egy-egy pengő forint büntetést kellett szednie.

Mindkét erdőpásztornak előírták, hogy az "idegen", tehát nem oroszhegyi fatolvajt "*marhájával és szekerivel Bírói zár alá hozza*". Az oroszhegyi vétkest elég volt *felzálogolni* és az elöljáróságnak bejelenteni.

Az erdőpásztor nem hallgathatta el az erdő rendje ellen vétkezők nevét, nem köthetett velük "magánüzletet", nem engedhette el őket büntetés nélkül. Ha efféle eset kitudódott, 12 pengő forint büntetésben részesült. Nagyobb bajt jelentett, hogy "hitét, betsületét" elvesztette, és mint "betstelen ember" az erdőpásztori állástól azonnal megfosztatott.

Az erdőpásztorok egyenként évi 33 pengő forint 20 krajczár fizetést kaptak. Emellett részesültek a zálogdíjakból és a büntetés-pénzekből. Bérüket negyedévenként vehették föl.

A falu elöljárói az erdőpásztori kontraktus szerint havonta szemlét tartottak az erdőkben. Ha olyan "hibát" tapasztaltak, amit az erdőpásztor nem jelentett, vagy nem vett észre, a kárt az erdőpásztorral fizettették meg.[152]

Az oroszhegyi határ visszamenőleg 1592-ig adatolható makkos erdei a XIX. század közepén is fontos szerepet töltöttek be a sertéstartásban. 1856. szept. 13-án a hitesek és a választmányi tagok gyűlése megállapította, hogy a "*Boros és Tálas Bükke*" makkja elégséges az oroszhegyi sertések számára, ezért a "*Szentsed sorkán, Tartodon, Hosszúkőn és Varság bükkin*" termett makk haszonbérbe adassék árverés útján a legtöbbet igérőnek, törvényes kontraktus mellett. Ugyanezen a napon meg is történt az árverés, és a megnevezett területek makkját Boldizsár Ferenc kapta meg 160 pengő forintért, amely összeget karácsonykor kellett megfizetnie. A bérlő kikötötte, hogy a makktermő fák táján ne járjanak kecskék és juhok. Ha mégis odavetődnének, gazdájuk fizessen 2 pengő forint büntetést, miként az is, "*aki ottan makkot seprene*". Sajnos nem derül ki, hogy a makkbérlő hová valósi volt. Nevéből ítélve lehetett oroszhegyi, de akkor mért nem járatta a többi oroszhegyi gazdával sertéseit? A megszokottnál több sertése volt, amennyit nem hajthatott ki az oroszhegyi falkával? Igaz, a szerződésben nem a makkoltatás jogának bérléséről, hanem a makk árendálásáról volt szó. Lehet, hogy nem is hajtott a megnevezett területre sertéseket, hanem maga is söpréssel gyűjtötte a makkot, amitől másokat óvott?

1856. szept. 13-án, a hitesek és a választmányi tagok gyűlése intézkedett arról is, hogy miként történjen az oroszhegyi sertések makkoltatása a Boros Bükke és a Tálas Bükke területén. A szabályzatból úgy látszik, hogy az oroszhegyi gazdák köztehervállalásuk arányában hajthatták ki sertéseiket a makkra. Erre utalhat a "*minden egy pengő rovatra bocsátasság egy sertés*" kifejezés. A gyűlés hozzájárult ahhoz, hogy azok a szegények is kihajthattak egy sertést, akik csak 30 krajczár *rovatalt* fizettek.

---

[152] CSÁL. OKJ. 88., 88. v., 89.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Néhány nappal később, szept. 23-án megszületett a kontraktus a Boros Bükkin és a Tálas Bükkin makkoltató oroszhegyi sertéspásztorok alkalmazásáról. A "*Hitesi és Választmányi gyűlésben*" Bálint Ferenc diafalvi és Bálint Ferenc oroszhegyi lakosok kapták meg a felelősségteljes megbízatást.

A makkoltatás kilenc hétig tartott. Ha ítéletidő tombolt a havasokban, előbb is haza lehetett hajtani a sertéseket. Viszont, ha jó volt az idő és ennivaló makk is akadt még, meg lehetett nyújtani a gabonabér emelésének reményében a kinttartózkodást.

"*Miután a bükk makk bő sózást kíván*", a felelős pásztorok kötelesek voltak hetente kétszer sót adni a sertéseknek.

Ha valamelyik sertés elveszett, a pásztorok kötelesek voltak megfizetni. Ha *vad* pusztította el, vagyis ha farkas tépte szét, a *jegyét* mutató kanászok csak a kár felét fizették meg. Ha medve okozta a kárt, és ezt valamiféle "jeggyel" be lehetett bizonyítani, a pásztorokat nem terhelte fizetési kötelezettség.

A makktermő bükkösök területén marhák nem járhattak, és *hír nélkül* nem lehetett makkot söpörni. Ha a sertéspásztorok e szabály megszegését tapasztalták, híradásukat elvárta az elöljáróság. A büntetéspénz fele a bejelentőké lett.

A makkoltató sertéspásztorok minden sertés után "*egy kupa gabonát*" és hetente egy pengő krajczárt kaptak az állat gazdájától. Emellett makkoltathatták 130 saját sertésüket is.

A kontraktusból gyanítható, hogy a makkoltatott sertéseket két falkában "pásztorolták". Egyik falkában jártak a *hízó sertések*, másikban a *rüdegek*.[153]

Az oroszhegyi esküdtek és választmányi tagok 1856. ápr. 27-én tartott gyülésén a tanácskozó gazdák alaposan megtárgyalták a faluközösség legelőinek helyzetét. Kijelölték, hogy hol járjanak a szarvasmarhák, hol barangoljanak a *ló fiak*, és hol legeljenek a juhok. Eldöntötték, hogy hány juhnyáj menjen ki a határba, melyik nyáj hol legeljen, korabeli kifejezéssel élve: döntöttek az esztenák kiállításáról.

A juhnyájak felelős számadó pásztorait, a *major*okat már bizonyára előbb kiválasztották az esztenatársaságok hangadó gazdái, hivatalos megbízásukat azonban a faluközösség képviselőinek április végi tanácskozásán foglalták írásba. A határozat szerint 1856-ban hat esztenát állított ki, más szóval hat *major*t küldött a határba Oroszhegy község népe. Öt major a szűken értelmezett Oroszhegy lakosainak juhait őrizte, egy majorra pedig a diafalvi negyed gazdái bízták juhaikat.

Az oroszhegyi majorok közül Máté András és Tifán Ferenc az ún. *Tartód* határrészen, Tifán Mihály *Szencsed sorkán*, Tifán Péter *Köves Somojó*ban, Tifán János *Nyulád*ban legeltethetett. Tifán András a diafalvi juhokat ugyancsak Nyulád területén járathatta.

A *major*ok vagyonukkal feleltek a rájuk bízott juhokért. Abban az esetben, ha vagyonukból nem telt volna ki a kártérítés, a hiányzó összeget azok a gazdák fizették, akik kezességet vállaltak értük. Ezért a jegyzőkönyv írója gondosan rögzítette, hogy Máté Andrásért Magyari Pál és Bálint Ferenc, Tifán Ferencért Tamás Péter és Boldizsár Ferenc, Tifán Mihályért Mihály Ferenc és Nagy Ferenc, Tifán Péterért Pál Ignác és Pál Ferenc, Tifán Jánosért Csortán Bálint és Bálint Márton, Tifán Andrásért Hajdó Ferenc és Bálint Ferenc vállaltak kezességet.

---

[153] CSÁL. OKJ. 80., 80. v., 82., 82. v., 83. - Az 1592. évi makkoltatási adat forrása USZO. II. 85., 95.

Oroszhegy vezető gazdái különösen nagy gondot fordítottak annak szabályozására, hogy idegen juh ne kerüljön a *major*ok elé. Elrendelték, hogy május 5-én, amikor a gazdák számba adják a juhaikat, azokról bármikor ellenőrizhető lista készüljön. Fontosnak tartották, hogy a *major*ok *mérő*je "*meg pecsételtessék*", vagyis hitelesítessék, nehogy a gazdák megkárosodjanak, amikor kimérik túrójukat és ordájukat.[154]

1856. nov. 30-án a hitesek és a választmányi tagok gyűlésének résztvevői megegyeztek Oroszhegy-diafalvi Hajdó Péterrel "*a' Falu Bikája ki teleltetéséről*". Hajdó Péter ígérte, hogy a bikát tisztességesen kitelelteti, ellátja zabbal és szénával. Az állat gondozásáért és teleltetéséért 12 pengő forintot kapott. Ezen kívül járt a bátor vállalkozónak egy "*tisztességes bükkfa a tilalmasból*".[155]

1857. aug. 16-án Oroszhegy elöljárói a faluközösség nevében *éjjeli őrt* fogadtak a faluba Péter Ferenc oroszhegyi lakos személyében. A megfogalmazott kontraktus bevezetőjének tanúsága szerint korábban valószínűleg házszám szerint, *szerre* őrködtek a lakosok. Mivel a bevezető a varsági szálláshasználat története szempontjából is fölöttébb figyelemre méltó, érdemes itt szó szerint idéznem: "*Miután községünknek jobb része többnyire a havasoba foglalatoskodik s ide haza nem léte miatt képtelen az elöljáróság rendesen szerre ház szám szerint kiállítani, azon szempontból is inkább, hogy mindenki egyformán érezze az éjjeli őrködést, jónak láttatott egyet állandóul fogadni. mátol kezdve egy egész évre*".

A megfogadott őr köteles volt minden nap estéli harangszótól hajnali harangszóig folyamatosan az utcákon őrködni, csengővel óránként csöngetni "*és minden órát kiáltani*". A faluban talált idegent éjjel és nappal a jegyző vagy a bíró elé kellett vezetnie, hogy az ellenőrizhesse, rendben vannak-e az *úti levelei*. Hitesek segítségével *fenyítő helyre* kellett vinnie az *éjjeli lármásokat*. Nem nézhette el a pipázást, a *csóré gyertyával járást*, éjjeli tíz óra után a lámpás nélküli közlekedést. Munkájáért évi 100 m. forintot vagy 30 forint 20 krajcárt kapott a községtől. Bérét évnegyedenként vehette föl.[156]

Az esküdtek és a választmányi tagok talán azokon a gyűléseken hozták a legfontosabb határozataikat, amelyeken a falu pásztorait választották meg. Alaposan meg kellett fontolni, hogy milyen feltételekkel, kire bízzák a nagyértékű állatállományt.

1856. ápr. 20-án Oroszhegy vezetői a faluközösség nevében *ménespásztort* fogadtak egy nyárra, vagyis a kontraktus megírásától Szent Mihály napig. A megfogadott ménespásztor, oroszhegyi Lőrintz Ábrahám a *lófiakat* őrizte, valószínűleg a Küküllőn túli havasi területeken. Munkájáért állatonként "fél huszast", két állatonként egy kenyeret és három állatonként egy véka gabonát kapott.[157]

---

[154] CSÁL. OKJ. 74., 74. v. - Szükséges megjegyeznünk, hogy az esztenák kiállításáról szóló határozatban az Oroszhegyen közismert Tifán családnevet, valamilyen rejtélyes ok miatt a jegyző következetesen Difán-nak írta.

[155] CSÁL. OKJ. 85. v.

[156] CSÁL. OKJ. 116.

[157] CSÁL. OKJ. 73. v. - A *ménespásztor* fogadásának ténye látszólag ellentmond annak a néprajzi adatnak, amely szerint az oroszhegyi lovak pásztor nélkül, szabadon csatangoltak a havasokban. Tanulságosak ebből a szempontból Tagán Galimdsán 1941. nyarán készített varsági feljegyzései. A

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1856-ban máj. 4-én, 1857-ben pedig jan. 22-én fogadott *tehénpásztort* az oroszhegyi esküdtek és választmányi tagok gyűlése. Első alkalommal Albert Mihályt és Máté Jánost, második alkalommal Péter Mártont bízták meg a tehéncsorda őrzésének feladatával.

A tehenek a falubeli portákon töltötték az éjszakát. A pásztorok reggelente kihajtották, este hazahajtották a csordát. Mindebből következik, hogy a tehéncsorda a falutól nem túl távol, mindenképpen a "Küküllőn innen" legelt. Ennek ellenére előfordult, hogy farkas pusztította az állatokat. Mindkét kontraktusban szerepel ugyanis az a kikötés, hogy ha farkasok tépnék szét valamelyik marhát, és a pásztor *jegyét tudja mutatni*, a marha árának csak felét kell megtérítenie.

A pásztorbér, amit a tehenek tulajdonosai adtak, többféle járandóságból tevődött össze. 1856-ban minden tehéntől fél véka gabonát kapott a pásztor. 1857-ben négy marhától egy vékát, vagyis marhánként negyed vékát adtak a gazdák. Emellett azonban két marhánként egy kenyér is járt a pásztornak. Mindkét éveben

---

baskír úrból lett magyar néprajzkutató a lótartásról is faggatta a varsági hegyi tanyák székelyeit. Adatközlői szerint a nem igázott lovak, vagyis a *cellengő kabalák* legtöbbször családi falkákban jártak a havasi legelőkön. Előfordult azonban, hogy 4-5 varsági gazda az év egy szakaszára közös ménest szervezett, és közös ménespásztort fogadott. A megszólaltatott varsági gazdák némelyike tiltakozott a lovak pásztor nélküli havasi tartásának felvetése ellen, mondván, ha nappal szabadon jártak is a lovak, éjszaka a család valamelyik férfitagjának vigyázni kellett rájuk, mert őrzés nélkül a farkasok széttépték őket. Más gazdák viszont beszéltek a lovak pásztor nélküli szabad havasi csatangolásáról. Szász Márton 95 éves varsági lakos részletesen elbeszélte, miként védekeznek a szabadon járó lovak a támadó farkasokkal szemben. Állítólag fejüket összedugva kört alkotnak, és ha közel merészkednek a farkasok, nagyokat rúgdosnak hátrafelé. (EA. 1856. 29-37.) – Tagán Galimdsán 1941. évi varsági feljegyzései valószínűleg visszavetíthetők a XIX. századi oroszhegyi lótartásra is. A fentebb jelzett ellentmondás tehát tulajdonképpen nem ellentmondás. Miként a XX. századi Varságon, a XIX. századi Oroszhegyen is többféle formája élt egymás mellet a lótartásnak. Attól, hogy 1856-ban Oroszhegy faluközössége a gazdák egy csoportjának fiatal lovai számára a nyári hónapok idejére ménespásztort fogadott, bizonyára sok gazda családi falkában legeltette lovait a havasokban. Valószínűleg voltak olyan gazdák, akik éjszakánként pásztort küldtek a lovaik mellé, hogy biztosítva legyen eladásra nevelt, értékes állataik védelme. A gazdák többsége azonban bizonyára nem törődött az aggodalmaskodók aggályaival, hanem régi szokás szerint kicsapta igázatlan lóállományát a havasokba, bízva az állatok természetes védekező ösztönében. A lótartás többféle módja élt tehát egymás mellett. Közülük valószínűleg a lovak pásztor nélküli, szabad havasi csatangoltatása számított a legrégiesebbnek és a legjellemzőbbnek. – Pásztor nélkül legeltetett, szabadon járó „ménes lovakat" emlegettek már 1599-ben Lengyelfalva határában. (USZO. III. 122.) Orbán Balázs, miközben dicsérte a *híres oroszhegyi fürge lovak*at, leírta, hogy a határtalan havasokban legelnek szabadon, télen is. Oláhfalu leírásánál is megemlékezett a Hargita lejtőin farkukat felvágva vadul száguldozó havasi lovakról. (ORBÁN Balázs 1868-1873. I: 76., 96.) – Földes László 1958-ban összefoglalta az oroszhegyi lótartásról megjelent tudósításokat, és 1956. évi kutatóútjának tapasztalatai alapján részletes leírást készített a zetelakiak havasi rideg lótartásáról. (FÖLDES László 1958. 33-37.) – Az 1990-es évek első felében, varsági néprajzi kutatásaim idején, meglepetéssel tapasztaltam, hogy némely varsági lótulajdonosok, lovaikat felügyelet nélkül kicsapják a havasi erdőkbe, ahol azok akár hetekig is bolyonganak anélkül, hogy gazdájuk látná őket. Egyik alkalommal házigazdám kijelentette, hogy „felmegy a Bolygóba": megnézi hetek óta felügyelet nélkül legelésző lovait. Vele tartottam. Viszonylag rövid keresés után megtaláltuk az erdős, hagyásfás, dimbes-dombos hatalmas legelőn a havasi szabadságot láthatóan élvező, vidáman járó-kelő lovakat. A lovak örvendeztek régen látott gazdájuknak, a gazda is örvendezett épen és egészségesen talált állatainak. Miután kigyönyörködtük magunkat a tájban és a lovakban, az állatokat újra magukra hagytuk, és visszatértünk házigazdám templom környéki házába. – A havasokban szabadon legelésző lovak kérdéskörére: IMREH István – PATAKI József 1970. 178-179. – A székelyföldi pásztorszerződésekre: IMREH István 1959.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

szerepelt a járandóságok között tehenenként egy pengő krajcár *bocskorpénz*, valamint a *kitsi bornyús tehénnnek* egyszeri teje. 1856-ban szerepelt még a pásztorbérben *minden gazdától egy fő kender*.[158]

1857. jan. 22-én diafalvi Bálint János Ferenc személyében *sertéspásztort* fogadott az esküdtek és a választmányi tagok gyűlése. A kanász koratavasztól késő őszig őrizte az oroszhegyi lakosok sertéseit. Az elveszett sertés teljes árát, a farkas által károsított sertés árának felét kellett megfizetnie. A faluközösségtől hat sertésenként egy véka búzát, egy kenyeret, 6 krajcár *bocskorpénzt* és *egy fő kendert* kapott. Valószínűleg ebben az időben tilalmazták az oroszhegyi vezetők, hogy egyesek családi falkákban járassák disznaikat, mert a sertéspásztor kontraktusában úgy rendelkeztek: azok a sertéstulajdonosok is fizetik a pásztorbért, akik megpróbálják külön falkában járatni állataikat.[159]

A *kecskepásztor* fogadásához 1856-ban nem hívták össze a választmányi tagok gyülését. Úgy látszik, ehhez elég volt az esküdtek tanácskozása, akik nov. 16-án megalkudtak Nagy Márton Jánossal és a Süket melléknevű Máté Mihállyal a kecskepásztori teendők ellátásáról. A megfogadott kecskepásztorok, akiknek szolgálata 1856. nov. 17-től 1857. nov. 18-ig terjedt, a naponta kijáró kecskenyájat az ún. *nyomás*on legeltették. Különösen vigyázniuk kellett arra, hogy a rájuk bízott állatok fiatal erdőbe ne kerüljenek. Ha valamely kecske elveszett, árát a pásztorok kötelesek voltak megtéríteni. Ha farkas ragadta el és *jegyét* tudták mutatni, fél árat fizettek. Ha medve pusztította el és ezt bizonyították, nem kellett fizetniük.

A kecskepásztorok minden kecske után nyári időben 6 és fél *kupa*, téli időben 4 *kupa* gabonát és egy váltó krajcár *bocskorpénzt* kaptak. A friss fias kecskéket egyszer megfejhették. A Szent Márton nap előtti héttől a hó leestéig maguk fejhették valamennyi kecskét. Ezért kötelesek voltak elegendő bakkecskét tartani a falubeli kecskék "serege" számára.[160]

1856. máj. 6-án az oroszhegyi esküdtek és választmányi tagok teljes gyűlése Jánosy József, tekintetesnek titulált, úrféle oroszhegyi lakost megfogadta *határ inspectornak*. Gyanítható, hogy ez a lépés felsőbb sugallatra történt, mert a megszületett kontraktus tanúsága szerint az inspectori tisztség inkább hasonlított valamiféle rendtartó hivatalnok, mezőrendőr posztjára, mint a hagyományos "népi" határpásztorok, fűpásztorok állására. Figyelemre méltó, hogy 1857 áprilisában, amikor *vetéshatárpásztort* fogadtak, előírták számára, hogy a tilosban talált marhákat adja át az "*akoly felügyelőnek, ...egyszer s mind határ rend őri jegyzőkönyv vezetőjének*". Ez a komplikált nevű tisztség valószínűleg a rövid életű határinspectorság helyébe lépett. 1857 elején Oroszhegy vezetői már *akolfelügyelőt* fogadtak.[161]

1856-ban, amikor a határinspector tisztsége létezett, joghatósága valószínűleg csak a közelebbi, "Küküllőn inneni" határra terjedt ki, mivel kontraktusának

---

[158] CSÁL. OKJ. 74. v., 75., 90. v., 91.

[159] CSÁL. OKJ. 90., 90. v.

[160] CSÁL. OKJ. 85. - 1855. jún. 18-án az udvarhelyi "csász. kir. járási elnök" körlevélben utasította a falvak vezetőit, hogy vessenek gátat a fiatal fenyőfák kecsketakarmány gyanánt történő felhasználásának. A járási vezető szerint a székely falvakban az a nagyon rossz szokás él, hogy a kecsketulajdonosok a fiatal fenyőfákat levagdalják, és télen azzal etetik kecskéiket. (53. v.)

[161] CSÁL. OKJ. 104.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

megkötése előtt két nappal, máj. 4-én a diafalvi cimboraság külön fűpásztort fogadott Bagzos területére. A határinspector maga valószínűleg nem igazán járta a határt, hanem fizetéséből három embert alkalmazott, akik felügyeltek mindazokra a "*veteményekre és kaszálókra*", amelyek "*nem kertben, hanem a határ szabad tábláiban*" voltak.[162]

1857. ápr. 27-én az oroszhegyi "Esküdt és Választmányi Gyűlés", Nagy György Isván és Nagy György Gergely oroszhegyi lakosok személyében, valószínűleg régi minták alapján újra *határ pásztorokat* fogadott "*a hegy alatti vetéshatár pásztorolására*". A megfogalmazott kontraktusban részletesen leírták, hogy miként kell behajtani a falusi akolba azokat az állatokat, amelyeket tulajdonosuk vagy pásztoruk gondatlansága miatt "kár"-ban találnak.

A *határpásztorok* "hívséges és szorgalmatos" pásztorlásukért az alábbi fizetségben részesültek:

- "*Minden hetedik ősz vagy tavasz kalongya Gabonától egy kéve*".
- "*minden huszadik véka török buzából egy véka, valamint minden huszadik véka pityóka*".
- "*Gergely Köve felöli kaszálókrol minden huszadik fiók boglya széna*".
- "*A szántók közötti kaszálók felügyelésiért a láz alatti községi darabotska bokros hely termése*".

A határpásztori járandóságot minden terményből *hordás alkalmával* adták ki a gazdák utcájuk végében, ahol a károk rendezése is megtörtént a határpásztorok vagy az általuk felfedezett és gondosan nyilvántartott károkozók fizetése révén.[163]

A XX. századi Varság község határába eső hajdani oroszhegyi havasi területeken külön *fűpásztorok* óvták a kaszálókat és részben a vetéseket az őrizetlen vagy gondatlanul őrzött állatoktól. Bagzosi fűpásztori szerződés 1856-ból és 1857-ből, sólyomkői fűpásztori szerződés 1857-ből maradt fenn.

Az 1856. évi bagzosi *fűpásztori* szerződést, miként fentebb, a cimboraság témakörénél már szó volt róla, máj. 4-én a *diafalvi cimboraság* kötötte Szász Márton fűpásztorral. A bagzosi fűpásztor a tilosban talált marhát behajthatta *szállására* és a kereső tulajdonostól vagy pásztortól *hajtópénzt* szedhetett. A hajtópénz mértéke attól függött, hogy először, másodszor vagy harmadszor történt a kártétel. Idegen, vagyis nem oroszhegyi marha után dupla hajtópénzt számolhatott.

A fűpásztor minden Bagzosban birtokló diafalvi gazdától két *kupa* gabonát kapott fizetség gyanánt. Emellett a "*Bagzos mezeje alatti út helyet*" és egy másik kis kaszálót kaszálhatta a maga szükségére.[164]

A következő évben, 1857-ben, április 26-án már nem a diafalvi cimboraság, hanem az oroszhegyi faluközösséget képviselő *Hites és Választmányi gyűlés* fogadott fűpásztort Bagzosba Tóth János személyében. Az új fűpásztornak nemcsak a diafalvi gazdák kaszálójára kellett vigyázni, hanem minden kaszálóra, amely Bagzos területén feküdt. Fizetését is komplikáltabban határozták meg, mint 1856-ban. 6 *kupa* gabonát csak a *nagyobb birtokúaktól* kapott. A *közepesitől 4 kupa*, a *kevesebb birtokúaktól* 2 *kupa* gabona járt számára. A korábbi fűpásztorokhoz

---

[162] CSÁL. OKJ. 75., 75. v.
[163] CSÁL. OKJ. 98. v., 99.
[164] CSÁL. OKJ. 75. v.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

hasonlóan, kaszálhatott az arra kijelölt területeken, többek között a *Bagzosi mezőn belüli köz czéheres* helyen. A kárban ért marhák után fizetendő *hajtópénz* fele is a fűpásztort illette.[165]

1857. máj. 21-én kapta megbízatását Péter András János sólyomkői *fűpásztor*. Szolgálata Kisasszony napjáig tartott. Az oroszhegyi falujegyzőkönyvben megőrzött kontraktus elején, a szokásokkal ellentétben nem tüntették föl, hogy milyen testület ülésén fogadták meg a fűpásztort. A szöveg közepén azonban áttételesen utaltak arra, hogy a Sólyomkő területén birtokló oroszhegyi gazdák voltak a megbízók. A fűpásztoron és a jegyzőn kívül 11 oroszhegyi gazda: Magyari Pál, Márton Pál, Csortán Bálint, Nagy András, Nagy Mihály, Jakab Gergely, Gagyi Antal, Márton Ferenc, Pál András, Nagy János, Tamás János nevét írták a szerződés végére. Valószínűleg ők voltak a legjelesebb Sólyomkőn birtokló oroszhegyiek. *Hitesek* és *választmányi tagok* is akadtak közöttük.

A sólyomkői fűpásztori kontraktusban művelt földekről és azok terményeiről is szó esett. Ez a forrás tanusítja, hogy a XIX. század közepén az oroszhegyiek már a kaszáláson kívül szántóföldi műveléssel is próbálkoztak havasi birtokaikon.

A sólyomkői fűpásztor a Sólyomkőn birtokló oroszhegyi gazdáktól remélhette bérét. Minden gazdától kapott *3 kupa gabonát*, minden *kalangya* gabonából egy kévét, minden *húsz kosár pityókából egy kosár pityókát*.

A *kárban* talált marha gazdájával vagy pásztorával megfizettethette a kárt. Emellett először 1 pengő krajcár, másodszor fél huszas, harmadszor egy huszas hajtópénzt szedhetett. Ha három alkalomnál többször tett kárt valakinek a jószága, az esetről tájékoztatnia kellett a községi elöljáróságot.[166]

1856 őszén és 1857 elején földmérő munkálatok folytak Oroszhegy határában. Ez meghatározó jelentőségű esemény volt a következő évtizedek helyi agrártörténetét és birtoklástörténetét tekintve. 1856. szept. 7-én a határt mérő mérnök mellé segítőket fogadott az oroszhegyi elöljáróság. Ugyanezt tette 1857. ápr. 19-én, amikor *lánchúzókat* fogadott a buzgólkodó *inzsellér* munkájának előmozdítására.[167]

1855-ben járási rendeletre *határvizsgálatot* tartottak Oroszhegy és Zetelaka közös határán. Ahhoz, hogy a határjáró urak és falusi elöjárók végigmehessenek a két helység határán, az elvadult határsávban ki kellett ritkítani a fákat, bokrokat. A járási hatóság jún. 13-án Oroszhegyről és Zetelakáról legényeket rendelt ki a hegyvidéki határvonal megtisztítására. Oroszhegy helység, Zetelakához hasonlóan, 40 legényt küldött a munka elvégzésére.[168]

---

[165] CSÁL. OKJ. 98., 98. v.
[166] CSÁL. OKJ. 104. v.
[167] CSÁL. OKJ. 79., 94.
[168] CSÁL. OKJ. 53., 54. v.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

3. A HAVASHASZNÁLAT MÚLTJA A NAGYKÜKÜLLŐ FORRÁSVIDÉKÉN

A HAVASOK BIRTOKLÁSÁNAK RENDJE

A XX. század eleji kép

A XX. század eleji Udvarhely vármegyében a megszokottól eltérő, különleges alakú faluhatárokra figyelhetett föl a más vidékről érkező szemlélődő. A havasalji falvak némelyikének határa széles sávban vagy keskeny csíkban messze elnyúlt kelet felé. Más falvaknak pedig két határuk volt: egy a falu közelében, egy pedig messze keleten, a havasok területén. A két részre tagolódó faluhatárok jól láthatók Udvarhely vármegye XIX. század végi és XX. század eleji térképein. Akadt térképész, aki a könnyebb eligazodás kedvéért a kettős határokat Ülke 1.- Ülke 2., Szentlélek 1.- Szentlélek 2., Atyha 1.- Atyha 2. felirattal különböztette meg.[169]

Hosszan elnyúló, de összefüggő határa volt Parajdnak, Korondnak, Farkaslakának, Oroszhegynek, Szentkirálynak, Zetelakának. Közülük Parajd, Oroszhegy és Zetelaka határa elérte a gyergyói helységek határát, a Görgényi-havasok vízválasztóját.

A Nagyküküllő és a Kisküküllő legfelső szakasza között, vagyis a XX. századi Székelyvarságtól északnyugatra Alsósófalva, Felsősófalva, Atyha és Csehétfalva havasi birtokai feküdtek. A keleti irányba forduló Nagyküküllőtől, vagyis Varságtól délre havasi határok sokasága tarkította mozaikszerűen a térképet. Itt, az oroszhegyi határ déli és északi nagy tömbje között terült el Kecsedkisfalud harmadik,[170] Szentmihály, Szentlélek, Malomfalva, Bogárfalva, Farcád, Lengyelfalva, Ülke, Szenttamás, Fancsal és Kadicsfalva második határa. A délnek forduló Nagyküküllőn és a zetelaki földeken túl Kápolnásfalu környékén, tehát már a Hargita területén ugyancsak voltak második faluhatárok, amelyeket hargitaalji helységek birtokoltak.

A XIX-XX. században Székelyudvarhely környékén fölöttébb természetes dolognak számított a távol fekvő második határ. Olyannyira, hogy Pesty Frigyes 1864. évi helynévgyűjtésének válaszadó főjegyzői általában nem tartották figyelemre méltónak helységük határának két részre tagolódását. Csak a "közhavas" kifejezés és a "havas" szó bármiféle összetételű előfordulása sejteti az olvasóval, hogy bizonyos helynevek a második határban találhatók.[171]

---

[169] JAKAB Elek-SZÁDECZKY Lajos 1901. melléklete: Homolka József térképe 1896-ból. – OSZK. Térképtára. Udvarhely vármegye átnézeti vázlata é. n. Utóbbi térképen a Székelyvarság névvel jelzett település karikáját nem jó helyre tette a rajzoló.

[170] Kecsedkisfalud határa három részre: egy belsőre és két havasira tagolódott. A második határ a többi falu második határától délnyugatra, Pálfalva és Farkaslaka földjei közé ékelődött. Kecsedkisfalud határának harmadik szakasza a havasalji falvak második határának tömbje szélén feküdt, és Tartód vára közelében elérte a Nagyküküllőt. - Erre utal a XX. századi varságiak szóhasználatában fölöttébb gyakran szereplő "Kecseti ház" földrajzi név a Nagyküküllő jobbpartján.

[171] PFH. - Legjobban talán az Ülke falu helyneveinek végén olvasható "Jegyzet" emlékeztet arra, hogy egy távoli második határ helynevei következnek. (PFH. 96-97.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

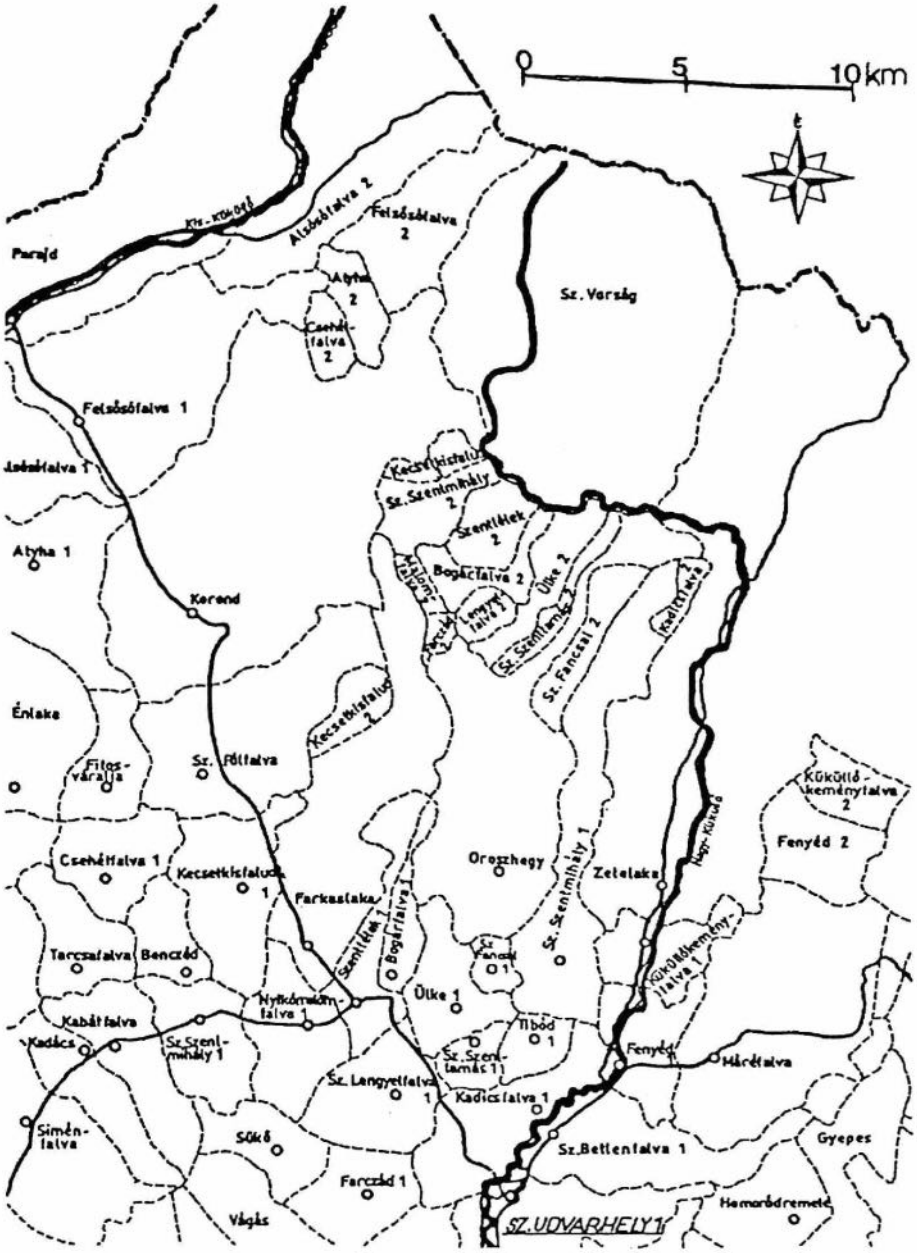

4. *ábra.* Alsó és fölső (havasi) részre tagolódott faluhatárok Udvarhely környékén a XX. század elején. (Udvarhely vármegye 1912. évi vázlatos, nyomtatott térképének részlete. A másolat az OSZK Térképtárának példánya alapján készült).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A térképet szemlélve, olyan gyanakvásunk támad, hogy a zetelaki határhoz hasonlóan, talán az oroszhegyi határ is közbeékelődő idegen határok nélkül, széles sávban húzódhatott valaha a gyergyói földekig. Mintha egy láthatatlan kéz hintette volna a Nagyküküllő déli felére, az oroszhegyi havasok közepére 11 havasalji falu második határát. Mindenesetre ez a rendező erő "folyosót" hagyott Oroszhegynek a szenttamási és a fancsali havasok között, amely "folyosó" összekötötte a faluhoz közelebb eső határrészt a Küküllő menti és a Küküllőn túli oroszhegyi havasokkal. Így Oroszhegy határa összefüggő maradt, és nem tagolódott első és második határra. Az oroszhegyiek évszázadokon át az "összekötő folyosón" közlekedtek, ha a tartódi, varsági birtokaikra igyekeztek. Figyelemre méltó, hogy a 11 havasalji falu nem a gyergyói határszélen, vagyis a legtávolabbi helyen szerzett magának havast, hanem az oroszhegyi Nyulád és a Nagyküküllő közti területen, a messze elnyúló oroszhegyi havasi határ középső részén. Ugyancsak felkeltheti figyelmünket az a körülmény, hogy az oroszhegyi határ a legészakibb területen nyugati irányban alaposan "fölévágott" a korondi határnak. Felsősófalva második határával együtt elzárta Korondot a gyergyói területek érintésétől. A Nagyküküllő legfelső szakaszán való átlépés, a Kisküküllő irányába eső kiöblösödés Tartód vára és a tartódi erdőségek birtoklását jelentette. Miként fentebb már utaltam rá, ez a távoli, északnyugati havasbirtoklás talán Oroszhegy falu és Tartód vára koraközépkori kapcsolatára vezethető vissza.

Természetes módon merül föl a kérdés: Hogyan alakult ki ez a helyzet? Milyen múltra tekinthet vissza a havasok birtoklása? Hogyan változott a birtoklás rendje? Miként alakultak ki a különleges "második határok"? A felelet nem könnyű, mivel az általam feltárt, számbavett és megismert források erről a témáról fölöttébb hiányosan tájékoztatnak. Az biztosnak látszik, hogy a táj népének rendszeres havashasználata visszavezethető a történeti források bővebb buzogásának kezdetéig, a XVI. század közepéig. Az is nyilvánvalónak tűnik, hogy a Nagyküküllő forrásvidékének havasbirtoklási viszonyai nem választhatók el Erdély más vidékeinek havasbirtoklási rendszereitől.[172]

Havasbirtoklás a Székelyföldön

A Székelyföld területéről sok példa sorakoztatható föl a havasok hajdani osztatlan birtoklására. A birtokló közösségek köre néhány falutól a szék egészéig terjedhetett. A falvak osztatlan, közös birtoklása és a széki havasbirtoklás valószínűleg a hajdani nemzetségi települési rend emlékét őrizte.[173]

A közös havasbirtoklás és a közös havashasználat kiválóan megszervezett rendjét valósította meg hét csíki falu: Menaság, Mindszent, Szentlélek, Várdotfalva, Csomortán, Pálfalva és Delne az ún. Negyedfélmegye havasán. Fennmaradt rendtartásuk 1620 táján készült. Ebben utalnak arra, hogy korábban Báthori Kristóf fejedelem erősítette meg őket havasaik birtoklásában.[174]

---

[172] Imreh István Erdély határain is túltekint, amikor több falu osztatlan havasbirtoklására alpesi és más európai példákat említ: IMREH István 1983. 147.

[173] IMREH István 1983. 147.

[174] TAGÁNYI Károly 1896. I. 343-346. - ENDES Miklós 1938. 493-495. - IMREH István 1983. 150., 294-297.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A közös havasbirtoklás jó példáját nyújtja az aranyosszéki falvak Torockó környéki, Székelykő mögötti erdőségének históriája. A "Székelyerdő" közös széki birtoklását már 1538-ban emlegették. 1640-ben I.Rákóczi György fejedelem kinyílvánította, hogy a hatalmas erdő Aranyosszék helységeinek közös birtoka. A XVIII. században kísérletek történtek helységenkénti felosztására, vagyis a "széki közbirtok kisebb falusi köztulajdoni formákra" történő redukálására.[175]

Több falu közös havasbirtoklásának további jellemző példái: A háromszéki "kilenc falu erdeje," az ugyancsak háromszéki "Hatod" erdeje, legelője, Marosszék három széki havasa,[176] valamint az udvarhelyszéki "Tizenhétfalu havasa," az un. "Tizenhétfalusi Hargita". Kérdéses, hogy az utóbbi , amely Oroszhegyhez, Varsághoz viszonylag közel, Szentegyházasoláhfalu környékén feküdt, valóban több falu közös birtoklású területe volt-e, és ha igen, mikor osztották föl a falvak egymás között? A XX. század eleji Udvarhely vármegyei térképeken ugyanis a Tizenhétfalusi Hargita területén ugyanolyan távoli második faluhatárok hálózatát látjuk, mint a Varságtól délre fekvő erdőségekben.[177]

Kérdés: Volt-e valaha a "Negyedfélmegye havasa" birtoklási és használati rendjéhez hasonló falvak közötti osztatlan, közös havasbirtoklás a Görgényihavasok déli nyúlványán, a Nagyküküllő forrásvidékén, a XX. századi Varság község tájékán? Vajon Oroszhegy falutól a gyergyói határig Oroszhegy község privilégiuma volt-e a havashasználat, vagy a többi havasaljai falu is részesedett közös birtoklás keretében a hatalmas erdőségek áldásaiból? Sajnos, e sorok írója a rendelkezésére álló források alapján a megnyugtató válasszal ezen a helyen adós marad.

Biztosnak látszik azonban, hogy ha volt is valaha a havasalji falvaknak havasbirtokló közössége, az nagyon korán felbomlott. A havashasználó közösséghez tartozó falvak megosztoztak a birtokon, és a határokkal tagolt havasi erdőterületeket faluközösségi birtokokként használták tovább. Amikor a XVI. század közepén felbukkantak az érdemi történeti források, már viták, pereskedések voltak a havasaljai falvak között a Varság környéki havasok birtoklásának joga miatt. A havasi erdőségekben elhatárolódtak a különböző falvak birtokai, de a határok nem voltak stabilak, szilárdak. Emiatt törtek ki az összetűzések. A XVI. századi, korai perekből úgy tűnik, mintha a havasokra áhítozó kis falvak a helyzeti előnyben lévő Oroszhegy ellen törtek volna, törekedvén pozícióinak gyengítésére és havasi privilégiumainak csorbítására.

---

[175] IMREH István 1979. 20. - IMREH István 1983. 149.

[176] IMREH István 1983. 149-153.

[177] SÁNDOR István 1942. 6-7. - A Csíkszeredai levéltárban őriznek egy nagy köteg határpert a XIX. század elejéről a "Tizenhétfalusi Hargita" határviszonyairól. A perben nem tizenhét, hanem tizenhat falut emlegettek. Többször hivatkoztak egy 1583. évi levélre, amely a határok kijelöléséről szól. (CSÁL. UMGy. Nr. 985) - A zetelaki plébánia irattárában ugyancsak található egy 80 oldalas per 1832-ből Zetelaka és Bögöz havasi határáról, amelyben többször emlegették a "Tizenhétfalu" havasi birtoklását. (ZEPI. Acta Parochialia. 1735-1840. 32.) - Pesty Frigyes helynévgyűjteményében Máréfalva leírásának bevezetőjében olvasható: "Fenyédvize ered a 17 falusi Hargita ...erdeéből". (PFH. 79.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az Ország havasa fogalmáról

A XX. századi Varság község határát és annak közvetlen környékét, a Görgényi-havasok délkeleti nyúlványát a XVI-XVII. századi történeti források *Ország havasa* néven emlegették, miként a Görgényi-havasok északnyugatabbra fekvő területét, a Marosszéki *Ország havasát* is.[178] Az *Ország havasa* név valószínűleg arra az időre emlékeztet, amikor a Görgényi-havasok területének egy része még királyi, majd fejedelmi birtoknak, a görgényi váruradalom tartozékának számított.

Az udvarhelyszéki Ország havasa területét nehéz pontosan körülhatárolni. Szükebben értelmezve Oroszhegy "Küküllőn túli" birtokait, a XX. századi Székelyvarság község területét, tágabban értelmezve az útra kelt Nagyküküllő mindkét oldalán elterülő havasi erdőségeket értették alatta. 1592-ben az oroszhegyiek prókátora így fogalmazott: "*Orzag Hawassa Gyergio felöl, Vrunk byrodalma*". Ugyanebben a perben az oroszhegyiek azt állították, hogy a vitatott Nyulád nevű határrészük egyik vicinusa az Ország havasa. Ezzel a nagyvonalú megfogalmazással tulajdonképpen arra céloztak, hogy a *Nyulád* és a Nagyküküllő közti terület, vagyis a különböző hegyaljai falvak által használt erdőség is az Ország havasához tartozik. A fancsaliak persze saját érdekükben azt hangsúlyozták, hogy a *Székelyaszó pataka*, a *Fancsali fenyő* és a *Fancsali vez* nevű területek Nyulád igazi határai. Ezzel a megfogalmazással kimondatlanul bár, de a Küküllőn túlra igyekeztek tolni az Ország havasa déli részét. A nevezetes havast egyébként egyik nyilatkozatuk a *Fejedelem Havasa* névvel illette.[179] Nem kevésbé tanulságos egy lengyelfalvi tanú vallomása 1612-ből, aki az "*Ország havasára, Zetelakán felül...Kis Küküllő oldalában*" kifejezést használta.[180] Vagyis *Ország havasának* nevezte a két Küküllő legfelső szakasza közti területet is, amely részben az oroszhegyiek, részben az alsó- és felsősófalviak "birodalma" volt.

Feltételezhető tehát, hogy a XVI-XVII. századi udvarhelyszéki szóhasználatban Ország havasának azt a hatalmas erdőséget nevezték, amely a Zetelakát Gyergyóval összekötő és a Görgényi hegyeket a Hargitától elválasztó völgytől a Marosszék széléig terjedt, északkeleten Gyergyó határáig, déli irányban pedig az oroszhegyi határ közepe tájáig nyúlt.

Fentebb már idéztem az "Ország havasa,...Urunk birodalma" kifejezést, amelyet az oroszhegyiek használtak 1592-ben, és amelyben az Urunk kifejezés a szövegösszefüggésekből következően Erdély fejedelmét jelenti. Tudjuk viszont, hogy a "Küküllőn túl" való havasokat, vagyis az Ország havasa nevű terület lelkét egy széki bíróság 1569-ben már Oroszhegynek ítélte.[181] Sajnos, e helyen megválaszolatlanul

---

178 IMREH István 1983. 149. - USZO. III. 327. A mutató készítője a Varság környékére vonatkozó Ország havasa tájnevet így határozta meg: "Ország Havasa: a Hargitai-havasok". A perekben emlegetett udvarhelyszéki Ország havasa nem a Hargita, hanem a Görgényi-havasok egy részét jelentette. Vö.: a 2. fejezet elején írottakkal!

179 USZO. II. 73-74., 99. - Az Ország havasa fogalmába valószínűleg beletartoztak azok a Küküllő jobbparti erdőségek is, amelyeket a havasalji kis falvak birtokoltak Nyulád és a Nagyküküllő között. Erre utal egy szentkirályi tanú 1592. évi vallomása, amely szerint "*...teob falwk is fel járnak Fenyeoben az Orzagh Hawassara*". 1569 óta adatolható, hogy a "Küküllőn túl" csak Oroszhegy birtokolt. A fent említett több falu erdeje a Küküllő jobbpartján feküdt.(USZO. II. 84.)

180 KÁL. UTJ. II. 5. 11.

181 USZO. I. 15-16.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

kell hagynunk azt a kérdést, hogy miként volt összeegyeztethető birtokjogi szempontból egy bizonyos terület egyidejű fejedelmi és faluközösségi birtoklása. Ugyancsak nehéz megnyugtató választ adni arra az általános érvényű kérdésre: miként vált egy királyi, majd fejedelmi birtok néhány faluközösség tartós és kizárólagos birtokává? Egyszerűbben és konkrétabban szólva: Hogyan lett Varság XX. századi területe fejedelmi birtokból Oroszhegy falu birtoka?

Az ún. *Székely ládá*ban fennmaradt egy XVIII. századi udvarhelyszéki iratlajstrom, amelynek 2. tétele az alábbi címet viseli: "Bethlen Gábor fejedelem privilegiális levele a sófalvi, parajdi, korondi Havasokról a János király adománya szerint. 1614. aug.. 9." Néhány sorral alább, a 13. tétel: "E havasokban nincs Jus Regium. Erről való akták."[182]

A János király, majd Bethlen Gábor által adományozott havasok közvetlenül érintkeznek az oroszhegyiek havasaival. Tulajdonképpen részei az un. Ország havasának. Feltételezhető, hogy az oroszhegyiek is rendelkeztek valamiféle fejedelmi adománylevéllel, de nem maradt fenn, illetve kutatásaim során nem került elő.

Nehezíti a kutatást, hogy a tájra vonatkozó legrégibb érdemi források, a XVI. századi és a XVII. század eleji udvarhelyszéki törvénykezési iratok az 1562. évi székely felkelés leverését követő félévszázadban, a székely szolgaság korában keletkezetek, ahonnan a tanúk mindig nagy nosztalgiával tekintettek 1562 előttre, a "székely szabadság" idejére. Ennek a körülménynek a fényében kell tehát értelmeznünk a fejedelmi hatalom, az udvarhelyi vár kapitányainak beavatkozásait. A kutatónak néhány esetben nehéz eldönteni, hogy a tanulmányozott szövegben birtoklási hagyományokon alapuló régi fejedelmi hatalomról, fejedelmi tulajdonról van-e szó, vagy pedig a székelyeket kordába szorító, a székely szabadságot nyirbáló, bosszúálló fejedelmi hatalom valamely megnyilvánulásával állunk szemben. Mert ha valóban középkori múltba gyökerező, élő gyakorlat volt a XVI. század közepén a fejedelmi birtokjog az Ország havasa táján, miként magyarázható Joannes Fodor 40 éves ilkei tanú 1599-ben elhangzott vallomása: *"Migh az Fejedelem zamara el nem foghlaltak uala ott az tartomant, addigh mÿ zallasunk uala ott az Taplocza mellett, az orozhegiek es lengelfaluiak ket felöl vettek zallasokkal, de senki nem haborgatott sem eöket, sem mÿnket, bekessegesen megh alkuttunk mind harom falual".*[183] Mit jelent az a kifejezés, hogy a fejedelem számára elfoglalták ott a tartományt? Nem de nem, hogy a középkor végén a fejedelmi birtokjog inkább csak elméleti tényező, jobbára csak fikció volt, amelyről a havasalji nép jószerével tudomást sem vett? Nemhogy ezt az elméleti fejedelmi birtokjogot a székelységet elnyomó, bosszúálló fejedelmi politika, mint alkalmatos hatalmi eszközt aktivizálta és juttatta gyakorlati érvényre 1562 után, a XVI. század második felében? Szerencsére a székelyellenes fejedelmi politika szigora a XVII. század elejétől alábbhagyott. A XVII. század első felének nagy fejedelem egyéniségei igyekezetek maguk mellé állítani a székelységet. Ebbe a képbe illeszkedik a messze tekintő Bethlen Gábor fejedelem fentebb említett 1614. évi privilegiális levele a parajdi, sófalvi és a korondi székelyek számára. Talán hasonló privilégiumban erősítette meg ekkortájt az oroszhegyieket és a havasaljai kis falvak népét is a szomszédos havasaik birtoklásában.

---

[182] KÁL. SzL. 87.
[183] USZO. III. 116.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A XVI. század második felének udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvei többek között arról tanúskodnak, hogy a székely szabadságot korlátozó, a szabad székelyeket fejedelmi jobbággyá változtató állami hatalom igyekezett rajta tartani tekintetét a havasokon.

A fentebb idézett ilkei vallomás idillikus képet festett a székely szabadság korának havashasználati rendjéről. Hasonlóképpen szólt Sebastian Kadar, 50 éves malomfalvi lakos 1599-ben: *"a reghj zabadsagh ÿdeöbe az Nyres Mezeön felljel Orzagh Hauassanak hjttak, zabad volt mindennek, seöt Farcad megjejenek, Lengelfaluanak, Malomfaluanak vgian zallas heliek uagion oda fel s teöb falunak is. Senki nem haborgatta megh egjmast".*[184] A fenti vallomásból és a korábban idézett ilkeiből is úgy tűnik, mintha a székely szabadság idején a Nagyküküllő jobbpartján fekvő erdők táján a havasokat békésen élő Oroszhegy környéki kis falvak lakói maguk egyeztek volna meg egymás közt arról, hogy melyik falu népe, hol tart szállást, hol legeltet, hol vág fát. Legmesszebbre ment az idealizálásban Gregorius Nagy Bodó 70 éves szentkirályi lakos, aki 1592-ben a vitatott Nyuládról azt állította: *"...Erdeyet keozeossen ellek az Hawas Allia, Ilkej, Zent-Thamas, Zentkiralj, Orozhegj".*[185] Mielőtt vérszemet kapna az olvasó, és a szövegben szereplő "közös" szócska miatt az idézetet az egymás közelében fekvő falvak osztatlan közös erdőbirtoklásának perdöntő bizonyítékaként értékelné, el kell mondanom, hogy a tanú határozottan a fancsaliak pártján állt, és Oroszhegy havasbirtokló privilégiumainak nyesegetése érdekében idealizált. Ettől függetlenül ez az egyetlen tanúvallomás, amelyből szószerinti értelmezés esetén a "Negyedfélmegye havasának" fentebb említett használati rendjéhez hasonló, falvak közötti osztatlan közös havasbirtoklás esetleges hajdani létezése gyanítható.

Az oroszhegyiek váltig bizonygatták, hogy Nyulád és környéke hajdan az ő "birodalmuk" volt. A többi falu tulajdonképpen betolakodott a havasi területre. 1592-ben különösen a fancsaliak térfoglalását sérelmezték. Többször úgy fogalmaztak, hogy a más falubeliek az oroszhegyiek engedelméből kezdtek irtani, kaszálni, fát vágni. Ilyen szellemben nyilatkozott 1592-ben a 35 éves Blasius Farkaslaki kisfaludi lakos is: *"Laktam zolgalaton Orozhegjben Pal Balintnal. Tudom, mondotta, hogj Nywladot az orozhegiek nemelliek az fanczialiaknak attak zallasnak, de megh lezen oly jdeo, hogj megh bannyak megh az giermekek is. Vgian megh szitta vala azokat, kik oda attak volt".*[186] Akadt olyan tanú 1592-ben, aki a fancsaliak térfoglalását családi okokkal magyarázta. Szerinte Miklós Jakab oroszhegyi gazda apja kezdett először irtani Nyuládon. Leányát Fancsalba adta férjhez Gergely Péterhez, aki oroszhegyi apósától elkérte és átmenetileg megkapta az irtást. Így kapaszkodtak meg a fancsaliak Nyuládon.[187] Előfordult az is, hogy az Oroszheggyel jobbára szemben álló falvak valamelyikének képviselője állította azt egy másik falu lakóiról, hogy azok az ő engedelmükből kezdték élni a havasokat. Így nyilatkozott 1599-ben több szentléleki lakos, mondván, hogy a lengyelfalviak régen, még a székely szabadság idején, tőlük, a szentlélekiektől *kértek "egj*

[184] USZO. III. 119.
[185] USZO. II. 84.
[186] USZO. II. 78.
[187] USZO. II. 79.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

eztendőre walo zallas heljet az Taploczan tul". Azóta sem hagyták el a területet. Különösen szép szavakkal vallott a témáról Stephanus Sandor 48 éves szentléleki székely szabados, felemlítve a közösség megsüvegelésének régi szokását: *"Hallottam... regj emberekteöl, hogj a' zentlelekjekteől siuegek le veue kertek uola eleözer helet marhaioknak a' lengelfaluiak".*[188]

Bárhogy történt is a falvak térfoglalása, a XVI. század második felében Oroszhegynek el kellett viselnie, hogy hosszan elnyúló határa középső részén, Nyulád és a Küküllő között környékbeli falvak távoli birtokai sorakoztak. A XVI. századi határperekben Oroszhegy havasbirtoklásán kívül Ülke, Lengyelfalva, Szenttamás, Bogárfalva, Szentlélek, Fancsal, Malomfalva, Tibód és *Farcád megyéje* havasbirtoklásáról olvashatunk az Oroszhegytől északra eső havasi tájon. A felsorolt falvak némelyike szűken értelmezve is havasalji, pl. Ülke, Szenttamás, Tibód. Mások viszonylag távol esnek a havasi táj szélétől, pl. Malomfalva, Lengyelfalva és különösen Farcád. Ezek a falvak a Havasalja tágabb fogalma értelmében tekinthetők havasalji településeknek.[189]

Azok a falvak, amelyek közvetlenül a havasok szélén épültek és határuk benyúlt a havasokba, a helyi jogszokás, sőt talán a törvények szerint is némi előnyt élveztek adózás tekintetében azokkal a helységekkel szemben, amelyek távolabbról próbálkoztak a havasbirtoklással. 1592-ben az oroszhegyiek a fancsali per során emlékeztettek egy korábbi "ország végzésére" és fejedelmi engedményre, amely szerint *"az mely faluk az hawashoz ragattak"* részben mentesek a fejedelem számára végzett sertésdézsmálás alól, annyiban, hogy a saját határukban makkoltatott disznók után lófőik és darabantjaik nem kötelesek dézsmát adni.[190] Az oroszhegyiek ebből a havasaljiak számára kedvező rendelkezésből igyekezetek előnyöket kovácsolni maguknak a fancsali per során. Állították, hogy a fancsali sertéseket megdézsmálták az udvarhelyi vár tisztjei Nyuládon, következésképp Nyulád nem fancsali határ.

A székely szabadság idejében, vagyis 1562 előtt a havasbirtokló falvak, Oroszhegyet is közibük számítva, valószínűleg békésen megegyeztek a kisebb súrlódások, összezörrenések, területi viták esetén. A helységek havasi birtokai között nem voltak éles határok, ami idő haladtával egyre több összeütközéshez vezetett. Még 1600-ban is úgy fogalmaztak egy perben, hogy Oroszhegy és Farkaslaka között a Fehér-Nyikó felső folyása táján nem volt "hasított határ".[191] A jelentősebb összetűzéseket és viszályokat széki tisztségviselők igyekeztek elsimítani. Az ilyen kiszállások, határigazítások emléke sokáig élt, a terepbejárás során elhangzott kijelentéseket későbbi perekben sokszor idézték. 1592-ben a nyuládi perben több tanú is megemlékezett

---

188 USZO. III. 118-119. - A közösség megsüvegelésével előadott kérelem szép példáját olvashatjuk egy váraljai tanú tarcsafalvi vonatkozású, 1596. évi vallomásában: *"Az zentegihaz Mezejenek kit hjnak tudom, hogj egjzer Marton Deák kiraljbirosagaba predikatio után a' chinterem eleött Tarchafaluan az megjeteöl siuege le veue kere megh abban egj darabot, s megh engedek".*(USZO. II. 276.)

189 Itt nem soroltam fel azokat a havasalji falvakat, amelyek nem Oroszhegy mögött, hanem Oroszheggyel párhuzamosan, a saját falujuk irányában birtokoltak havast. Ilyen falu volt pl. Szentkirály és Farkaslaka.

190 USZO. II. 73. - 1592-ben egy ilkei tanú úgy emlékezett, hogy Nyuládon belül szabad volt az erdőhasználat a *"Hauas Allianak"*. Példaként Oroszhegyet, Ilkét, Szenttamást említette. (USZO. II. 94.)

191 USZO. III. 202.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

János Gereb hajdani határigazításáról. János Gereb a *"Szek hagiasabul"* járt Nyulád tájékán. A tanúk emlékezése szerint vele voltak: Vágási Kelemen, Balássi János, Szabó Imre, Nyírő Ferenc és *"teöbb jamborok"*. Az oroszhegyiek beleegyezésével megfelelő területeket "szakasztottak" a szenttamásiaknak és a fancsaliaknak.[192]

A legkorábbi fennmaradt udvarhelyszéki törvénykezési perben is nyomára akadhatunk egy Oroszhegyet érintő havasi egyezségnek. 1569-ben többször emlegettek egy *compositionalis levelet* vagy kontraktust, amely Ugron János és Orbán Ferenc előtt született. A két férfiú valószínűleg széki tisztségviselő volt. Kontraktuális levelükkel "megosztották" a Nagyküküllőtől Oroszhegy felé eső erdőségeket Szentlélek és Bogárfalva között.[193] Ez az esemény 1569 előtt, valamikor a XVI. század közepén történt. Perbéli jegyzőkönyvi megörökítése a fejedelmi közhavas, az *Ország havasa* helységek közötti tartós felosztásának legrégibb fennmaradt írott emléke.

Az 1592. évi fancsali határperben olvashatunk más hivatalos osztozkodásról is, pl. egy 70 éves ilkei tanú, Antonius Kandó előadásában: *"Egjczer hatart is czinaltak vala az Hauas Allia keozeot, Orozhegj, Ilke és Szent-Thamas keozeot"*.[194] Több tanú emlegette Oroszhegy határkijelöléseit, amelyekre alább még visszatérek.

1594. jún. 20-án Báthory Zsigmond fejedelem levélben biztosította Fancsal, Pálfalva, Váralja és Farkaslaka helységek lakosait arról, hogy az emberi emlékezet óta szabadon használt közös erdőket és havasokat, különösen a *Farczádszállása* és *Fenyőczötört* nevű helyeket, az ott járatandó sertések tizedének megadásával ezután is szabadon használhatják. Ugyanekkor megengedte Perusith Mátének és utódainak, akiknek a fenti falvakban részjószágot adott, hogy az említett erdőkben és havasokban sertéseiket szabadon tarthassák.[195]

1592-re úgy elmérgesedett az oroszhegyiek viszonya a fancsaliakkal a nyuládi havasi erdők miatt, hogy a legmagasabb rangú patrónushoz, a fejedelemhez fordultak. Az oroszhegyiek tájékoztatták a fejedelmet a fancsaliak nyuládi erőszakos foglalásairól. A fejedelem missilis levelében megparancsolta az udvarhelyi kapitánynak, Mindszenti úrnak, hogy a Fancsallal való vität törvény előtt igazítsa el. A fejedelem kinyílvánította, hogy az oroszhegyi határt megoltalmazza.[196] Így kezdődött az Oroszhegy és Fancsal közötti 1592. évi nyuládi per, amelynek bemutatására alább még visszatérek.

A székely felkelés leverése és az udvarhelyi Székelytámad vára megépítése utáni félévszázadban, a székely elnyomatás idejében sok szó esett a perekben a "fejedelem számára" végzett havasi sertésdézsmálásokról és más makkfoglalásokról. E hatósági beavatkozások a fejedelmi havasbirtoklás feleleventett hagyományán alapultak. 1599-ben megszólalt tanúként az egyik "végrehajtó" is, Farcadi Jakab Miklós, aki valaha a "warhoz valo ispán" volt és feljárt Nyuládba, hogy a "fejedelem számára" dézsmálja a makkon tartott disznókat.[197]

---

[192] USZO. II. 92-93.
[193] USZO. I. 15.
[194] USZO. II. 94.
[195] SzO. VIII. 322-324.
[196] USZO. II. 73.
[197] USZO. III. 116.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A székely havasokra nehezedő fejedelmi hatalom valamiféle lazulása következett be 1599 táján. Erre utalhat az oroszhegyiek 1599. évi megnyilatkozása a Lengyelfalvával vívott havasi perben: *"Ez mostani Urunk pedigh kit-kit megh zabadított most birodalmiban mÿs megh zabadultunk ebben"*. Hasonló sóhajtás olvasható a lengyelfalusi válaszban is: *"mjert most az Uristen illjen zabadsagot adoth, hogy az reghi zabadsaghnak ideje s modia zerent mindenek megh zabadultak birodalmokban, mÿs megh zabadultunk ebben ugjminth reghtől foghua valo birodalmunkban"*.[198]

Oroszhegy határa és az oroszhegyi határperek

Oroszhegy helység hosszan elnyúló határáról és benne a későbbi Székelyvarság területéről az első érdemleges írott adatot 1569-ből ismerjük. Ekkor Bogárfalva és Szentlélek perbe hívta Oroszhegyet a Küküllőn túli havasok birtoklásáért. A perbéli jegyzőkönyv legfontosabb része fennmaradt. Szövegével indult 1983-ban a Székely Oklevéltár új sorozata. Különös kutatói szerencse, hogy a legkorábbi megőrződött udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyv éppen oroszhegyi, sőt varsági vonatkozású.[199]

A perszövegben előforduló *"az Küköllön tull valo perben forgó nevezetes heljek"*, *"az Küköllön tul valo hauasnak allapottja"*, *"az Küköllönek Gjergjo felöl való fele"* kifejezések kétségtelenül arra a területre vonatkoznak, amelyen a XX. században Székelyvarság község létrejött. Ezt a területet a néhány évvel későbbi perekben rendszeresen Ország havasának hívták. 1569-ben azonban nem használták az Ország havasa kifejezést, pedig kiváló alkalom kínálkozott rá. Ez lehet véletlen. Jelentheti azonban azt is, hogy az Ország havasa, mint ismert, de ritkán használt kifejezés a XVI. század utolsó évtizedeiben, a régi székely szabadság megnyirbálása idején, a fejedelmi hatalom hangsúlyozásának nyelvi vetületeként erősödött meg az udvarhelyszéki hivatali nyelvben.

Az 1569. évi per legfontosabb tanulsága - témánk szempontjából – az, hogy Oroszhegy népe már 1569 előtt, vagyis a XVI. század közepén "bírta és élte" a Küküllőn túli havasokat, a XX. századi Varság község területét. "Küküllőn túli" havasbirtoklása feltehetőleg hosszú múltra nyúlt vissza.

1569 táján a szentlélekiek és a bogárfalviak, akik egy korábbi egyezség alapján a Küküllő jobbpartján már legálisan megvetették lábukat, valószinüleg megirigyelték az oroszhegyiek jósorsát, és sertéseiket áthajtották a "Küküllőn túlra". Valószínüleg korábban is csináltak már ilyet "titkon kapdosva" vagy az oroszhegyiek engedelméből. Most azonban az oroszhegyiek rajtakapták őket és elhajtották sertéseiket. Ezért indították el a pereskedést.

A bírák nehezen tudtak igazságot tenni. Végül úgy határoztak, hogy 58 oroszhegyi gazda, valószínüleg a gazdák összessége, esküvel bizonyítsa a Küküllőn túli oroszhegyi birtoklás kizárólagosságát. Egészen pontosan arról kellett esküt tenniük, hogy a bogárfalviaknak és a szentlélekieknek a Küküllőn túl "békességes birodalmuk nem volt". Az oroszhegyi férfiak vidáman letették az esküt és ezzel megnyerték

[198] USZO. III. 110.
[199] USZO. I. 15-16.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

a pert. Bogárfalva és Szentlélek örök időkre kirekesztődött az áhított Küküllőn túli területek használatából. A Gyergyó felé eső havasok erdőrengetege, Tartód, Bagzos, Varságtisztása, Forrásköze, Tálasbérce, Sólyomkő tájéka évszázadokra vitathatatlanul Oroszhegy faluközösségéé lett. Meg is tartotta Oroszhegy a XX. század elejéig, Székelyvarság község megalakulásáig. Nem ismerünk olyan pert, amely 1569 után vitatta volna Oroszhegy elsőségét a Küküllőn túli havasok birtoklásában.

Oroszhegy határtörténete szempontjából az 1569. évi pernek van még egy nagyon fontos tanulsága. Nevezetesen az, hogy a Küküllő jobbpartján, az összefüggő oroszhegyi határ középső részén 1569-ben már élő gyakorlat volt az Oroszhegy környéki havasalji falvak havasbirtoklása. Szentlélek és Bogárfalva havasi birtokait egy néhány évvel 1569 előtt kötött egyezség garantálta, amelyre fentebb a széki tisztviselők határigazító szerepe kapcsán már utaltam. Az 1569. évi perben más falvakról nem esett ugyan szó, de szinte biztos, hogy ekkortájt már a többi havasalji falu is részesült a havasokból. A következő két évtized oroszhegyi vonatkozású havasi perpatvaraiban sorra felbukkantak havashasználóként azok a falvak, amelyek a XX. század elején az oroszhegyi határ középső részén, a Nagyküküllőtől délre második határt tudhattak magukénak. Lakosaik vallomásai gyakran idézték föl a székely szabadság idejét, vagyis az 1562 előtti éveket. Következésképp, a XVI. század közepéig igazolható "Küküllőn inneni" havashasználatuk.

Mivel az 1569. évi per bírái végleg és vitathatatlanul Oroszhegynek ítélték a "Küküllőn túli" havasokat, a havasaljai falvaknak nem volt esélyük, hogy ott, a Varság pataka tájékán birtokot szerezzenek maguknak. Ezért arra törekedtek, hogy a Küküllő délnyugati oldalán fekvő havasi birtokaikat támpontként használva délnyugati irányba terjeszkedjenek Oroszhegy rovására. Igyekeztek az oroszhegyi határt minél inkább visszaszorítani. Így természetes, hogy a havasaljai falvak havasi birtokaival érintkező oroszhegyi határrész, a Nyulád néven emlegetett hegyes, erdős havasi terület hamarosan a legfontosabb összeütközések színterévé vált, és 1592-ben az egyik legnagyobb udvarhelyszéki határper tárgyává lett.

Az 1592. évi nyuládi pert az oroszhegyiek indították a fancsaliak ellen, akik egyre beljebb hatoltak az oroszhegyi határnak számító Nyulád területén irtásaikkal, szállásaikkal, kaszálóikkal. Sőt arra vetemedtek, hogy Nyuládot őstől való birtokuknak mondják. Mivel az oroszhegyiek panaszára a fejedelem is megparancsolta az udvarhelyi vár kapitányának, hogy bíróság előtt tétessen igazságot, a nyuládi viszályból hatalmas per kerekedett.[200] Vallatási jegyzőkönyvei a Kolozsvári Levéltárban 31 eredeti kéziratos oldalt, az új Székely Oklevéltárban pedig 27 nyomtatott oldalt tesznek ki. A per folyamán 167 tanút hallgattak ki, akiket több mint 30 udvarhelyszéki faluból és néhány távolabbi, más székbeli helységből idéztek meg.[201] A per szövege a XVI. századi székelyföldi havashasználati módok: az irtás, a kaszálás, a szállástartás, a makkoltatás, a favágás, a zsindelycsinálás legkiválóbb forrása. Az 1592. évi Szent Margit asszony nap táján (júl. 13) kezdődött pereskedés 1593. jún. 5-ig tartott, amikor a szék bírósága végre ítéletet hozott Oroszhegy javára. Az oroszhegyi gazdáknak újra esküt kellett tenniük arról, hogy Nyulád saját

---

[200] USZO. II. 73-99., II. 151. - Eredetije: KÁL. UTJ. II. 1. K. 1592. 53-83. p.

[201] Az USZO. regesztája (III. 395) 262 tanút említ. Összeszámolással 167-et sikerült találnom. - A távolból megidézett tanúk kiváló bizonyítékai a Székelyföldön belüli migrációnak.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

határuknak számított, és ott soha békességesen birtokolni nem hagyták a fancsaliakat. Az oroszhegyiek nem tétováztak az eskü letételével, és Nyulád örök időkre az övék maradt. Tanulságos az ítélet szövegének néhány kifejezése. A bírák megállapítása szerint Oroszhegynek a peres hely *propriomja,* azaz tulajdona. Ezzel szemben a fancsaliak csak *usust*, azaz használatot bizonyítottak. Mivel a *proprietas* „...*Oroszhegynek suffragál*...", vagyis a tulajdon bizonyítása Oroszhegynek kedvez, a vitatott terület nekik itéltetik.[202]

A nagy horderejű, sok tanút megmozgató határperek közti "békés" időszakokban is bizonyára voltak vitái Oroszhegynek a havasbirtokló falvakkal. Előfordult, hogy Oroszhegy hivatalosan kinyílvánította egy bizonyos területen határvonalát, és azt megörökítette a szék könyvében. Az efféle határdeklarálást *tilalom tétel*nek is nevezték ekkortájt. 1599-ben Lengyelfalu Oroszhegy elleni replikájában vetették papírra: "*Ennek eleötte való ÿdeökben Orozhegi falua eö maghanak hatart neuezett, tilalmat is tett az Zek zinen, az neuezettbelj hatarok jrua megh techenek az Zek keönjueben*".[203] Az oroszhegyi határkijelölésre kiválóan emlékezett egy 58 éves Michael Bogartfalui nevű bogárfalvi primipilus is, akinek szavait a megemlített szép helynevek miatt érdemes hosszabban idéznünk. A helynevek az oroszhegyi határ középső részére, a havasalji falvak havasbirtokaival érintkező oroszhegyi területekre vonatkoznak: "*Tudom, hogi egizer tilalmat teön Orozhegi falua. Az Ouagott utrol be a' Chorgoskut Patakara, azon ala a' Ferniko melle az Eled Lapossan fel a' Feriko mellett a' Nyresre, a' mezeöre, az Nyresreöl a' Farcadi Zallasra, a' Farcadi Zallas mellett fel a' Nagj Bwk Fara, a Nagj Bwk Farol fel a' Halomra, a' Halomrol be az Halom Patakara, az Halom Patakarol be a' Nagj Elleteöre, eddigh tiltak es vetek hataroknak zeleth, Nagj Elleteöreöl esmet a' Hasab Fa majorhaza mellett, atol a' Fenjeö Zelre, az Fenjeö Zelen az Ilkej Zallas mellett el, keöuÿl, annan Kis Kun Meszeöre, onnan Ket Lazara, Ket Lazadrol Njuladra...azt mondak, hogj hataroknak hatara ez*".[204]

1598-ban, amikor Zsámbokréthy Mihály és Bogártfalvy Mihály az adományozó Báthory Zsigmond fejedelem megbízásából Perusith Mátét és Apaffy Mihályt beiktatta a megkapott szentléleki részjószágba, Gyulaffy Lestár viszont a beiktatásnak ellentmondott, malomfalvi, oroszhegyi, farkaslaki, bogárfalvi, lengyelfalvi és derzsi székelyeket idéztek törvénybe különböző vitatott területek hovatartozásának tisztázása céljából. A falvak képviselőinek nyilatkozatai érintettek havasi határpontokat is, elsősorban azokat, amelyek a szentlélekiek havasi birtoka körül vagy annak közelében sorakoztak. Tanulságos idéznünk Pál Tamás oroszhegyi bíró szavait, mivel az általa elmondott szövegben ismereteim szerint először fordul elő a *Varság* szó, mégpedig Varság patakának neveként: "*Az Farczádi szállásnak mindenestől fogva tartományával egyetembe, onnat Hosszú mocsárról alá menvén Fekete Pálné patakára, onnat ahon az Fekete Pálné pataka be esik Hideg aszóba, onnat az mely út által megyen Veres patakra, onnat Kis Ágh patakára be, onnat*

---

[202] USZO. II. 151.

[203] USZO. III. 110.

[204] USZO. III. 111. - Bogardfalvi Mihály kiváló képességű, helyismereti kérdésekben járatos, jogtudó ember lehetett. A fejedelem megbízásából fontos jogügyleteket, pl. birtokba iktatásokat, törvénybe idézéseket hajtott végre. (Vö: SZO. VIII. 337.) Prókátorként is működött. (USZO. I. 149.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Tartod nyakára által az Varságra, Varságh tövéről az Kikelőbe, azon az Nagy elletőre, azon fel Nyresbe az Halom vetésre".[205]

1599-ben Oroszhegy község Lengyelfalvával keveredett perbe a lengyelfalviak havasi birtokainak határai miatt. Lengyelfalva volt a felperes, mivel a vitatott területekről 1599. dec. 13-án, Szent Lucia ünnepén az oroszhegyiek beűzték a lengyelfalvi disznókat Oroszhegybe. A vallomástevők a *Nyíres*, a *Taplocza* és az *Ugron* kútja helyneveket emlegették leggyakrabban. Ezek táján húzódott a vitatott terület. A per első felében 117 tanút hallgattak meg. 1600 elején további hat tanú vallomását jegyezték föl.[206]

1600 első felében nagy per zajlott a felperes Malomfalva és az alperes Oroszhegy között a *Fekete Pálné* nevű havasi terület hovatartozásáról. 138 tanút hallgattak meg. Vallomásuk nem maradt fenn, csak a júl. 2-án hozott széki itélet. Eszerint a *Fekete Pálné* nevű hely Malomfalvát illette. Az oroszhegyieknek bírságot kellett fizetni a malomfalvi disznók behajtása miatt. Az ítéletbe nem nyugodtak bele, hanem a kapitány székére fellebbeztek. Bogárfalva és Szentlélek is bejelentette igényét a perben szereplő havasi határrészre.[207]

Némiképp más jellegű határper zajlott 1600-ban Farkaslaka és Oroszhegy között. A másságot az jelentette, hogy Farkaslakának nem volt havasi második határa, hanem egy különösen hosszú havasi határral rendelkezett. Ez a határ hosszú szakaszon érintkezett az oroszhegyi birtokkal, majd felcsúszott a havasalji falvak második határai mellé. A felső, havasi terület határpontjairól, a Fehér-Nyikó menti földek hovatartozásáról támadt vita Oroszhegy és Farkaslaka között. A per 115 tanújának vallomása maradt fönn. Valószínüleg további vallomástételek is következtek. Bogárfalva és Szentlélek képviselői más perekhez hasonlóan a farkaslaki perben is bejelentették, hogy ők is igénylik a vitatott havasi területet, "*az peöres helben nekik is wolna igazsagok*".[208]

A Székely Oklevéltár új sorozata, amely a legrégibb udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek szövegének közreadását tekintette feladatának, az 1600-as esztendővel lezárul. Nem zárul le azonban az eredeti jegyzőkönyvek sora, hanem folytatódik a Kolozsvári Állami Levéltárban a XVII. század perszövegeivel. Ezek tanulmányozása, elolvasása, értelmezése, elemzése sok időt, rengeteg kitartást, kiváló paleográfiai ismereteket igénylő nehéz kutatói feladat.[209] 1993-ban kolozsvári kutatásaim során a rendelkezésemre álló idő alatt igyekezetem minél több eredeti udvarhelyszéki törvénykezési iratot átnézni, és lehetőleg felfedni néhány oroszhegyi

---

[205] SZO. VIII. 342. - a "Nagy el(w)ető" helynév téves olvasat vagy elírás. A helyesebbnek látszó olvasat: "Nagy ellető". Vö: USZO. III. 111. - Miként fentebb már utaltam rá, ez a szöveg nem csak a Varság pataknév első előfordulásának helye, hanem a Tartód helynévé is.

[206] USZO. III. 109-121., 145-146., 426-427., 429. - Az *Ugron kútja* helynevet vö.: az udvarhelyszéki tisztségeket sokszor betöltő udvarhelyszéki *Ugron* családnévvel. (UT. 332., 397., USZO. I. 15., 50., 53., 80., 90., 149., 204.)

[207] USZO. III. 180., 244. - A *Fekete Pálné* helynévre, szálláshelyre, pataknévre vö.: SZO. VIII. 342., USZO. II. 209., 210., III. 109., 244.

[208] USZO. III. 195-204., 434. - A más forrásokban többször szereplő *Ferniko* és *Feriko* helynév valószínűleg azonos a *Fehér-Nyikó* víznévvel és környékével. Vö.: SZO. VIII. 342., USZO. II. 213., 337., III. 111.

[209] USZO. I-III. - KÁL. UTJ. II. 3., 4., 5., 6., 7., 17., 50., 51., 52.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

témájút. E törekvésemnek köszönhetően alább XVII. századi perekkel folytathatom az oroszhegyi vonatkozású határperek fentebb bemutatott sorát.

1608-ban per támadt Oroszhegy és keleti szomszédja, Szentkirály között. Szentkirály Farkaslakához hasonlóan egybefüggő, keskeny és különösen hosszú határral rendelkezett, amely északi irányba messze felnyúlt a havasokba. Hosszú szakaszon érintkezett az oroszhegyi határral. A XX. században Üknyéd néven emlegetett hegyi tanyás terület tájékán, valahol a szentkirályi és az oroszhegyi határ találkozása táján feküdt az az irtásföld, amely miatt a per kirobbant. A tanúk egy része úgy emlékezett, hogy Berze Máté szentkirályi lakos irtott először a vitatott helyen. Mások az oroszhegyi Kis Lőrincnek tulajdonították az írtás elsőbbségét. Kiderült, hogy a vallomások még a hely nevét tekintve sem egybehangzóak. Az oroszhegyiek az irtás környékét *Nagy völgy oldalának*, a szentkirályiak *Iknjed* (vagyis Üknyéd) *oldalá*nak nevezték.[210]

1609-ben 162 tanút felvonultató per zajlott Tibold és Szentkirály között. A per több szállal is kötődik Oroszhegy határtörténetéhez. Egyrészt olyan terület miatt robbant ki a viszály Oroszhegy szomszédfaluja, Szentkirály és a délebbi Tibold között, amely érintkezett az oroszhegyi havasokkal. Másrészt Tibold birtoklási kisérlete fényt vethet a havasi területekkel nem érintkező havasalji falvak havasi határt óhajtó törekvéseire, a második határok kialakulásának körülményeire. A per tárgyát az *Aklos* nevű hely képezte, amely a hosszú, keskeny szenkirályi határ északi részén feküdt, beékelődve Oroszhegy és Zetelaka havasi határai közé. Tibold arra törekedett, hogy az Aklost második határ gyanánt megszerezze magának. A környező falvak példáját akarta követni, némi késéssel. Törekvése valószínüleg nem járt eredménnyel, mert a XX. század elején Tibold nem rendelkezett második határral. Volt viszont második határa Kadicsfalvának, mégpedig a szentkirályi határ északi részén. Az aklosi perben több kadicsfalvi tanú is megszólalt, amiből gyanítható, hogy már a XVII. század elején is jártak-keltek kadicsfalviak a vitatott területen.

1609 előtt bizonyára sokszor előfordult, hogy Szentkirály faluközössége megengedte a kis lélekszámú Tibold lakóinak, hogy az "*Aklos megett való bükkben*" disznót makkoltassanak és az Aklos tájékán fát vágjanak. Előfordult, hogy a tiboldiak a szentkirályi cinterem előtt kérték a szentkirályiaktól a makkoltatás és a favágás engedélyezését. Több tanú emlékezett arra, hogy Tiboldi György disznai együtt jártak a szentkirályi kondával, a "*vez alatt*". Más megfogalmazás szerint, volt rá példa, hogy a tiboldi disznók "egy szállásban háltak" a szenkirályi disznókkal. Ezt a szentkirályiak által megengedett havashasználatot próbálták a tiboldiak 1609-ben úgy beállítani, mintha különleges nagymúltú joguk lenne az Aklos használatához. Akadtak is tanúk, akik példákat emlegettek a tiboldiak aklosi havashasználatára. Más tanúk azonban állították, hogy a tiboldiak havashasználata csak a szentkirályiak engedelméből történt, Tiboldnak Aklos területén nincs "határa". Különösen tanulságos egy 70 éves oroszhegyi tanú, Nikolaus Barnabas vallomása, aki elmondta, "*Tiboldnak sem határát, sem birodalmát nem tudom ott az Aklos megett.*"[211] Úgy látszik tehát, hogy Tibold hosszú időn át ugyanazt tette, mint más havasalji falvak: "élte" a havast, ha szüksége volt rá. A többi falu azonban, elsősorban Bogárfalva,

[210] KÁL. UTJ. II. 4. B. 39. 127-130.
[211] KÁL. UTJ. II. 4. H. 19. 75-90.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Szentlélek, Lengyelfalva, Fancsal, Szenttamás előbb felismerte a székely szabadság elmúltával előállt veszélyeket és lehetőségeket: jogi eszközökkel is igyekezett biztosítani, örökérvényűvé tenni havashasználatának kialakult területi kereteit. A XVII. század második felében egyezményekkel, perekkel rögzültek, és a táj népének tudatában elfogadott ténnyé váltak a második határok. A kis lélekszámú Tibold népe későn döbbent rá arra, hogy patriarchális havashasználati gyakorlata fölött eljárt az idő, így kimaradt a havasokra áhítozó havasalji falvak lázas osztozkodásából.

1612-ben "*Nagy karácsony táján*" a korábbi perekben is sokszor szereplő havasi *Ugron kútja* nevű hely hovatartozásának értelmezése miatt keveredett perbe egymással Lengyelfalva és Oroszhegy. 1612 decemberének elején, Szent Miklós nap táján a lengyelfalviak felküldtek néhány emberüket a havasi "szabad birodalmukba", hogy megnézzék a falu disznait. Amint a lengyelfalviak Ugron kútjánál jártak, amelyről vallották, hogy emberi emlékezet óta "lengyelfalvi birodalom", észrevették, hogy az oroszhegyiek disznai lengyelfalvinak tudott területen vannak. 18 disznót kiszakasztottak a kondából. Amint a lefoglalt disznókat hajtották az "ország útján", az oroszhegyi határban megtámadták őket az oroszhegyiek, akik "falustól" rájuk mentek. Visszavették a disznókat, és alaposan elverték az egyik lengyelfalvi embert. Nem sokkal később a sértett lengyelfalviak elindították a pert, amelyben a verekedés vált a viszály főeseményévé. A lengyelfalviak magától értetődő, természetes dolognak tartották havasi birtoklásukat, távoli második határukat.[212]

1617-ben a távoli második határt birtokló falvak közül csapott össze kettő: Lengyelfalva és Szentlélek a *Szencsed mezeje* nevű havasi terület hovatartozása miatt. A Lengyelfalva által indított perben ötven tanút hallgattak ki, köztük sok oroszhegyit. 1617 őszén, Szent Márton nap táján Szencsed mezeje térségében a szentlélekiek megtámadták a lengyelfalvi Orbán István szolgáit, amikor azok fát akartak kivágni. Igyekeztek fejszéiket elvenni. A csetepaté után Orbán István szolgái üres szekérrel voltak kénytelenek hazamenni Lengyelfaluba. A bíróság előtt Orbán István azt állította, hogy a lengyelfalviak emberi emlékezet óta mindig hordtak fát Szencsed mezeje tájáról. A tanúk többsége azonban a szentlélekiek érdekében szólt, mondván: Szencsed a szentlélekiek birtoka. Elhangzott a szokatlan "szentléleki tulajdon" kifejezés is.[213]

Az oroszhegyi vonatkozású határperek sorát Szencsed 1617. évi perével zárom. A határvillongásoknak és a kisebb-nagyobb határpereknek bizonyára nem lett vége ekkor, de a havasbirtoklás kialakult rendjében, a havasalji falvak részesedésének mértékében ezután feltehetőleg hosszú ideig nem következtek be igazán lényeges változások.

Helynevek a határperekben

A fentebb bemutatott határperek, határkijelölések és határigazítások során sok helynév került szóba, amelyeket megörökítettek a jegyzőkönyvek készítői. Alábbiakban ABC-be rendezve felsorolom azokat a helyneveket, amelyeket XVI-XVII. századi iratok örökítettek meg Oroszhegy felső határából, az Oroszheggyel

[212] KÁL. UTJ. II. 5. 7-10.
[213] KÁL. UTJ. II. 6. 297-302.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

szomszédos szentkirályi és farkaslaki havasi területekről, valamint a havasalji falvak "második" határainak tájékáról.

A helyneveket általában XX. századi írásmóddal szerepeltetem. Kivételt képeznek azok a nevek, amelyeknek korabeli ejtésmódja vitatható lehet. Ezeket valamelyik előfordulásuk betűhű alakjában, idézőjelben vettem föl a listára. A nevek után idézőjelben korabeli ragozott alakváltozatok, zárójelben a legjellemzőbb megörökítési időpontok és a legfontosabb előfordulási helyek szerepelnek.

Aklos, "oklosra ieöve ala", (1599 - USZO. III. 119.), "Aklos megett való bükben", (1609 - KÁL.UTJ.II.4.H.19.75-90)
Aklos karéja, "föl Aklos Kareaigh", (1608 - KÁL.UTJ. II.4.B.39.)
Békás patak, (1600 - USZO. III. 200.)
Bencéd szállása, "Benched zallasa", (1599 - USZO. III. 109.)
Bogárfalui szállás, "Bogartfalui zallas mellé", (1599 - USZO. III. 117.)
Csorgó patak, "az Chorgo patakan felliel", "Chorgos patakigh", (1600 - USZO. III. 1999-200.)
Csorgóskút pataka, (1599 - USZO. III. 111.)
Demeter mocsara, (1592 - USZO. II. 91.), (1609 - KÁL. UTJ. II. 4. H. 19. 77., 84.)
Eger Taplocza, (1599 - USZO. III. 119.)
"Eled laposa", (1599 - USZO. III. 111.)
"Eled moczara", (1612 - KÁL. UTJ. II. 5. 3. 7.)
"Eled pataka", "Elied patakaigh", (1594 - SzO. VIII. 342), (1600 - USZO. III. 200.)
"Elied sorka", (1600 - USZO. III. 200.)
Fancsali fenyő, (1592 - USZO. II. 74)
Fancsali Lőrinc tanorokja, (1592 - USZO. II. 85.)
Fancsali Nyulád, (1592 - USZO. II. 74.)
Fancsali út, (1592 - USZO. II. 84., 85.)
"Fanczialj Vez", "Fanchjalj wezek", (1592. USZO. II. 85., 74.)
Fenyőcsötört, "Fenjewchieoteortt", (1594 - SzO. VIII. 323.)
Fenyőszél, "Fenjeö Zelre", (1599 - USZO. III. 111.)
Farcád megyéje szállása, "Farczad megjeie zallasaigh", (1599 - USZO. III. 112., 115.)
Farczád szállása, Farcadi szállás, (1594 - SzO. VIII. 323., 342., - USZO. III. 111., 117.)
Farkaslaki gyepü, (1594 - SzO. VIII. 342.), (1600 - USZO. III. 198.)
Fejedelem havasa, (1592 - USZO. II. 99.)
Fejér-Nyikó, "oda fel Feier Nikoba", (1600 - USZO. III. 195.), "Feierniko kett felit" (1600 - USZO. III. 198.)
Fekete Pálné, "az Fekete Palne neuÿ helj", (1599 - USZO. III. 109.), "Fekete Palnénak is ellene mondunk", (1594 - SzO. VIII. 341., 342.), "Fekete Palne neuÿ tartomanj megett", (1595 - USZO. II. 209.)
Fekete Pálné pataka, (1594 - SzO. VIII. 342., 343.)
Fernikó (Vö: Fejér-Nyikó), "Fer Nikon is által", (1600 - USZO. III. 200.), "Fernikóig be", (1594 - SzO. VIII. 342.), "Ferniko", "Feriko", (1599 - USZO. III. 111), "Ferniko", (1600 - USZO. III. 197.)

Fernikó ága, (1594 - SzO. VIII. 342.), "Ferniko Agharol", (1599 - USZO. III. 115.)
Hajnal kapuja, "az Hajnal Kapuianak melliet hínak", (1592 - USZO. II. 98.)
Halom, "az Halom vetésre", (1594 - SzO. VIII. 342.), "fel a' Halomra", (1599 - USZO. III. 111.)
Halom havasa, "Halom Hauasat", (1599 - USZO. III. 112.)
Halom pataka, (1599 - USZO. III. 111.)
Hasábfa majorháza, (1594 - SzO. VIII. 343.), "Hasab Fa majorhaza mellett", (1599 - USZO. III. 111.)
Hegyi Bálint szénafüve, (1612 - KÁL. UTJ. II. 5. 3. 7.)
Havasalja, "Hawas Allia", (1592 - USZO. II. 84.)
"Hawasba Jaro Uth", (1599 - USZO. II. 66.)
Hideg aszó, "az Fekete Palné pataka be esik Hideg aszóba", (1594 - SzO. VIII. 342.)
Hosszú mocsár, (1594 - SzO. VIII. 342.)
Iknyéd (Üknyéd) *oldala*, „Iknjed oldala", (1608 - KÁL.UTJ. II. 4. B. 39.)
Ilid pataka, "az Chorgos patakan, melliet mas newel Ilied patakanak is hinak", (1600 -USZO. III. 202.)
Ilid sarka, "Ilid sorka", (1600 - USZO. III. 201.)
"Ilid sorka mezeje", (1600 - USZO. III. 201.)
Ilkei (ülkei) *szállás*, "Ilkej zallas", (1592 - USZO. II. 85, 1599 - USZO. III. 111.)
Kápolna, (1592 - USZO. II. 92.)
Kápolna mezeje, (1592 - USZO. II. 84.)
Kápolna ösvénye, "Közep Rezben az Kapolna eösvenie mellett", (1592 - USZO. II. 90.)
Karácsony mocsara, "Karaczon moczara", (1612 - KÁL. UTJ. II. 5. 3. 7.)
Két lázad, "Két Lazara", "Ket Lazadrol", (1599 - USZO. III. 111.)
Kiság pataka, (1594 - SzO. VIII. 342.)
Kis bükk, "Kws Bik", (1592 - USZO. II. 77.)
Kis kun mező, "Kis Kun Mezeore", (1592 - USZO. II. 74.)
Kis Péter mocsara, (1592 - USZO. II. 85., 90.) Vö.: Péter mocsara!
"Komlós Vez", "Komlós Wezigh", (1600 - USZO. III. 199.)
Kő aszó part, (1592 - USZO. II. 86.)
"Közep Rez", (1592 - USZO. II. 74.)
Küküllő, "az Küköllön tull", (1569 - USZO. I. 15.), "Kikelőbe", (1594 - SzO. VIII. 342.), "az Kukölleöigh", (1617 - KÁL. UTJ. II. 6. 118.)
Küküllőnek Gyergyó felöl való felében, (1569 - USZO. I.15.)
Küküllőnek más felöl való része, (1569 - USZO. I. 15.)
Küküllőn túl való havas, (1569 - USZO. I. 15.)
Lengyelfalui szállás, "lengelfalui zallasnak", (1599 - USZO. III. 115.)
Nagy bükk fa, "Nagj Bwk Fa", (1599 - USZO. III. 111.)
Nagy ellető, (1594 - SzO. VIII. 342 - Elírva!), "Nagj elleteöre", (1599 - USZO. III. 111., 118.), "Nagj elleteön", (1617-KÁL. UTJ. II. 6. 118.)
Nagy hágod tető, "Nagj Hagod teteoteol", (1592 - USZO. II. 74., 85.)
Nagy nyíres, (1594 - SzO.VIII. 343.) – Vö.: Nyíres!
Nagy nyíres mezeje, "Nagj nires mezeie", (1612 - KÁL. UTJ. II. 5.3.7.)
Nagy Taplocza, (1594 - SzO. VIII. 343.) Vö.: Taplocza

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Nagy völgy oldala, "Nagj völgj oldala", (1608 - KÁL. UTJ. II. 4. B.39.)
Nyíres, (1594 - SzO. VIII. 342.), "Nyresre", "Nyres zellen", "Nyresigh", "Nyres neuÿ tartomanjira", (USZO. III. 109., 111.)
Nyíres mezeje, "Nyres mezejen", (1595 - USZO. II. 209.)
Nyulád, "Nyulad",(1592 - USZO. II. 73., 74., 99., 1599 - USZO. III. 111.,1609- KÁL.UTJ. II. 4. H. 75)
Oroszhegyi bükk, "Orozhegj Bik", (1592 - USZO. II. 85.)
Oroszhegyi gyepü, "orozhegy gyepwhez", (1600 - USZO. III. 199.)
Ország havasa, "Orzag Hawassa", (1592 - USZO. II. 73., 74.), "Orzagh Hauassa", (1599 - USZO. III. 119.)
Ország út, "orzag utá", (1612 - KÁL. UTJ. II. 5. 3. 7.)
Péter mocsara, "Peter mocziara", (1592 - USZO. II. 91.)
Szencsed, "Zenched", (1599 - USZO. III. 115., 118.)
Szencsedbe menő út, (1599 - USZO. III. 113.)
Szencsed mezeje, "Zenczed mezeie", (1617 - KÁL. UTJ. II. 6. 118.)
Szencsed pataka, (1612 - KÁL. UTJ. II. 5. 3. 7.)
Szencsed sarka, "Zencied sorka", (1594 - SzO. VIII. 343.)
Szentléleki szállás, "zentleleki zallas helj", (1599 - USZO. III. 118.)
Szentléleki út, (1594 - SzO. VIII. 342.)
Szentkirályi fenyőszeg, "zentkiralj fenyeo-szegh", (1592 - USZO. II. 85.)
Szentkirályi út, (1592 - USZO. II. 86.)
"Zentkiralj Vez", (1592 - USZO. II. 86.)
Székely aszó, "Szekelj Aszo", (1592 - USZO. II. 91.)
Székely aszó mezeje, "zekelj Aszo mezeje", (1592 - USZO. II. 92.)
Székely aszó pataka, "zekelj Aszo pataka", (1592 - USZO. II. 74., 85., 86., 1599 - USZO. III. 116., 1609 - KÁL. UTJ. K.4. H. 19. 85.)
"Szekelj Aszo Vez", (1592 - USZO. II. 93.)
Taplocza, (Toplocza alakban is!), (1599 - USZO. III. 109., 111., 115., 116.)
Tartod nyaka, (1594 - SzO. VIII. 342.)
Ugron kútja, "Ughron Kuttia", (1594 - SzO. VIII. 343., 1599 - USZO. III. 109., 118., 1612 - KÁL. UTJ. II. 5. 3. 7., 1617 - KÁL. UTJ. II. 6. 118.)
Varság, (1594 - SzO. VIII. 342.)
Varság töve, (1594 - SzO. VIII. 342.)
Vágott út, (1594 - SzO. VIII. 342.), "Ouagott út", (1599 - USZO. III. 111.)
Vágott út tartománya, (1612 - KÁL. UTJ. II. 5. 3. 7.)
Veres Máté nevű hely, (1594 - SzO. VIII. 342.)
Veres patak, (1594 - SzO. VIII. 342.)
"Wesz", "az Weszen alol", (1600 - USZO. III. 199.), "Veszben", (1609 - KÁL. UTJ. II.4. H. 19. 84.)
"Vez", (1592 - USZO. II. 81., 83.)
"Vez mező", (1592 - USZO. II. 97.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A HAVASOK HASZNÁLATA ÉS A HAVASI SZÁLLÁSOK A XVI-XVII. SZÁZADBAN

A szállás fogalma

A havasok haszonvétele a XVI. század közepétől történeti forrásokkal igazolhatóan - gyaníthatóan azonban korábban is - hozzátartozott a havasalji falvak mindennapi életéhez. A magas hegyek lábainál fekvő helységek népe a havasokba járt épületfáért, tüzifáért, zsindelyért, feldolgozni való fáért; a havasokban legeltette lovait, szarvasmarháit, juhait, kecskéit; a havasi makkon hízlalta sertéseit; a havasi erdőkből irtott újabb és újabb kaszálókat, szántóföldeket. A távoli havasok bármiféle használata csak úgy volt lehetséges, ha a havasokban tartózkodó emberek telepeket, telephelyeken felállított épületeket hoztak létre maguk és állataik számára. A havasi telep lehetett hevenyészve összeállított kaliba; mozgatható, arrébb költöztethető esztena, "kosár"; mezei szénatartó; gondosan megépített csűr, amely mellé kis faház is kerülhetett. A havasi telephelyet, bár nevezték *akol*nak, *esztená*nak, *kosár*nak, *majorlak*nak is, a XVI. századtól összefoglalóan jobbára a régi magyar *szállás* szóval jelölték.

A XVI-XVII-XVIII-XIX. századi udvarhelyszéki nyelvhasználatban, miként a Kárpát-medence más tájainak magyar nyelvhasználatában is, a szállás szó egyszerre, egyidőben többféle dolgot jelentett. Ezért, ha történeti forrásban a szállás kifejezésre bukkanunk, érdemes alaposan tanulmányoznunk a sokféle jelentésű szó szövegkörnyezetét.

A XVI-XIX. századi udvarhelyszéki írott forrásokból, elsősorban perszövegekből a szállás szó alábbi alapjelentései bogozhatók ki:

1. *Városi-falusi ház, lakás* jelentés. 1590. évi fiatfalvi vallomásban fordul elő: "*Georgy uram hazaban visza szalla, mint hogy az eleött is ott volt szallasa, lakassa.*"[214] 1595-ben perlekedő, verekedő, egymás házát háborító udvarhelyi lakosok perében vallották: "*jeöve oda zallasomra fegjveres kezzel*".[215] Ebbe a jelentésbe belefér az alkalmi városi, falusi megszállás, az ideiglenes tartózkodási hely, a bérelt lakás, az "Unterkunft"- értelmű vendégszállás jelentés is. Két példa 1597-ből: "*mert Bekesj Janos Vram hazanal tart Zallast Teövissen*".(Bikafalva). "*Az I. nallam tart uala zallast*". (Farkaslaka).[216] 1596-ban Medeséri Lőrinc Péter Kadicsfalván járván meglátogatta rokonát, Tibold Antalnét, akinek házánál bort is mértek. Az asszony a "kis erezbe" vetett neki ágyat. Az egyik italozó kadicsfalvi lakos rátört a pihenő férfira és megverte. A sértett panaszában szerepel a "*zallasomra jött, az ajtót betörte*" kifejezés. A verekedő kadicsfalvi védekező szavai szerint tette nem "*házra menés*", hiszen az épület kocsma, ahova bemehetett, és a panaszkodónak ott "*sem hazat, sem zallasat nem tuttam, sem tudom*". A sértett válaszában nyelvészeti fejtegetésnek beillő magyarázatot olvashatunk: "*Az hol mondgia, hogy nem volt*

---

[214] USZO. I. 132.
[215] USZO. II. 211.
[216] USZO. II. 321., 334.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

zallasom, mindgiart zallasa embernek az, holott megh zall, lefekszik s agia uagion".[217]

Utóbbi jelentés megfelel a szállás szó legjellemzőbb, legismertebb köznyelvi jelentésének.

2. *Földterület, birtok, szállásföld* jelentés. Nem idegen a magyar nyelvhasználattól, hiszen a XVII-XVIII. században az Alföldön is neveztek földterületet, pl. kaszálót szállásnak.[218] A fölöttébb homályos adatokból feltételezhető, hogy egy-egy falu távoli havasi birtokát, vagy annak egy-egy kiirtott darabját nevezték szállásnak. Ilyenfajta havasi terület, földdarab jelentés húzódhat meg a földrajzi névvé merevült "ilkei szállás", "lengyelfalvi szállás", "farcádi szállás", stb. kifejezések némely előfordulása mögött is. Néhány példa:

"*Nywladot az orozhegiek nemelliek az fanczialiaknak attak zallasnak*". (1592 - Blasius Farkaslaki, Kisfalud)[219]

"*Migh az fejedelem zamara el nem foglaltak uala ott az tartomant, addigh mÿ zallasunk uala ott az Taplocza mellett, az orozhegiek es lengelfaluiak két felöl vettek zallasokkal.*" (1599 - Joannes Fodor, Ilke)[220]

"*Voltam az lengelfalui zallasba regen batiainmal ifiú koromba ghernie faierth*". (1599 - Joannes Czender, 65 éves, Szenttamás)[221]

"*Mikor az warhoz ualo jspan valek, jeöttem en ide fel...kerdeztem en az helieket, ki melj falu hatara volna, az orozhegiektöl: eö magok megh neveztek, ki melj falu zállása, megh nevezte az bogartfaluj, lengelfalui es farcadi zallast*". (1599 - Farcadi Jakab Miklós)[222]

"*az fanchialiak zallas helieknek fat azaltak*". (1592 - Valentinus Lazló, Szentistván)[223]

"*Mondgiak, hogj ember emlekezetire mindenkor eö birodalmok lett volna, de hataroknak, lengelfalui hataroknak eök sem mondgiak, sem mondhattjak is. Az njluan lehet kegielmeteknél, hogj az zallas embernek nem eöreksege, nem saiattya*". (1599 - oroszhegyi kollektív válaszban)[224]

"*Orozhegj Mate Istwan teot volt tilalmat Ilke falwa ellen valamj szallas veget, kj vagion az erdeon. Capitanj Vram megh zabadítia az ilkeieket az zallasban, az kit birtanak mindenekben*".(1591)[225]

"*Az mi az havas avagy zallas dolgát nézi*". (1612 - Lengyelfalva kollektív vádiratában Oroszhegy ellen)[226]

3. *Legeltető, makkoltató pásztorok, zsindelyfaragó erdőmunkások enyhelye, telephelye, vagyis pásztorszállás, famunkás szállás* jelentés.

---

217 USZO. II. 268-269.
218 BÁRTH János 1996. 108., 110., 113.
219 USZO. II. 78.
220 USZO. III. 116.
221 USZO. III. 120.
222 USZO. III. 116.
223 USZO. II. 82.
224 USZO. III. 109-110.
225 USZO. I. 226.
226 KÁL. UTJ. II. 5. 8. (1612).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Miként az Alföldön, Erdélyben is rengeteg adat tanúsítja a közösségi pásztorok közlegelőn, közerdőben készített ideiglenes telephelyének hajdani szállás elnevezését.[227] Alföldi vonatkozásban már településnéprajzi közhelynek számít, hogy a pásztorszállás nem tekinthető a magyar tanya ősének.[228] Ugyanez mondható el az erdélyi havasok pásztorszállásairól is. A XX. századi hegyi tanyák nem a közerdők pásztorszállásaiból nőttek ki. Ennek tudatában érdemes olvasnunk a XVI-XVII. századi pásztortelepek szállás adatait!

Ugyanebbe a kategóriába tartoznak azok a szállás megnevezések, amelyek a famunkákat végző, pl. zsindelyt készítő erdei munkások telephelyeire vonatkoznak.

Néhány példa:

"*az Keözep Rezben maknak jdeyen szallas heliek volt az fanczialiaknak*". (1592 - Stephanus Demyen, Szentkirály)[229]

"*Az Vj Kosaron felljel az vt feleöl az melj o-Kosar helj uagion, tudom, hogy regj ÿdőbe az lengelfaluiak zallas helek volt maknak idejen...*" "*Lengelfalui Demeternel eöt esztendőt laktam az ÿdeöben, es az fia Demeter Janos egj erez fat is faragott uala ott abban az regi zallas heljben, honnan hoztak uala hasza*". (1599 - Balázs Demeter, Gyepes)[230]

"*az war kezdete elott is Mihaly Benedek eörizte az lengielfalui diznot, Nagy Elletőn innet ott wolt az berczechken zallasok*". (1600 - Hegyi Lukács, Szentlélek)[231]

"*Nyresen beleöl, ...egizer maknak dijan tartiak uala a' lengelfaluiak diznajokat, az patak mellett kylljel, Nyres feleöl az patak martian vala zallas heljek*".(1599 - Joannes Lazlo, Farkaslaka)[232]

"*eöriztem a' lengelfalui zallasban...a' diznoth*". (1599 - Franciscus Fanchali, Szombatfalva)[233]

"*A Tiboldi Zentkiralj diszno egjütt járt, egj szallasba hált*". (1609)[234]

"*Nem tudom az egj zallasoknak teöbbet az lengelfaluiaknak, de abba nem szallottak most. Azért abbul a' zallas heljböl a' migh el ertek el jartak diznajokkal, a' lengelfaluiak bekessegessen bírtak, de zallas heljek nem volt ott, hanem az mostani puzta zallas heljekböl jartak ki*".(1599 - Damianus Tamás, Bogárfalva)[235]

"*Thudom, hogy az Szeles Kútnál valánk szallason ket falka juual. Én eggik falka juual valék kwleon: mikor én oda mentem volna az zallasra,...ninczj ott az Ronczj Istvan zolgaia Janos, s Salamon, Mark Mihalj zolgaia az zallason, el*

---

227 Rugonfalvi Kiss István a székely nyelv szállás szavát a pásztorszállással azonosította. (RUGONFALVI KISS István 1939. I. 112.)

228 BÁRTH János 1996. 100-101. - Sajnálatos, hogy Szabó István valószínűleg megfelelő információk híján a hegyi szállást a havasi pásztorépítménnyel azonosította. Így természetes, hogy elhatárolta az alföldi tartozéktanyától, amely magánbirtokon alakult paraszti telephelyként jött létre. (SZABÓ István 1960. 140.)

229 USZO. II. 85.

230 USZO. III. 117.

231 USZO. III. 146.

232 USZO. III. 112.

233 USZO. III. 111.

234 KÁL. UTJ. II. 4. H. 19. Tibold - Szentkirály pere.

235 USZO. III. 118.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

mentenek onnét valahowa, Mathe az Ferenczj János pasztora volt eddigh az juual, eo hajtotta be is az zallasra. Én tüzet rakék az zallason". (1591 - Sonaj Thamas)[236]

A fancsaliaknak..."*az Kapolna Mezeien beleol ...is volt szallas heljek...bírták, esztena heliek is vagion ott. Az Fenywbwl...fát hoztanak oda, es ott czinaltak sendelt, mint az eöweken, vgan ott fel vagdaltak.*" (1592 - Stephanus Demyen, Szentkirály)[237]

"*ez mostani fanczialiaknak eleiek, attiok, ezek twdom hogj sendelt is czinaltak Nywladban es szallasokban haltam is juhual vellek. Az Keozep Rezben twdom, hogj diznaioknak szallasok vagion*". (1592 - Gregorius Nagy Bodó, Szentkirály)[238]

"*Laktam Pal Balintnal Orozhegjben, jartam wneo barommal az Nywladban, talatam fanchialiakat, hogj kalibajok volt, sendelt czinaltak*". (1592 - Georgius Gellérd, Farkaslaka)[239]

Természetesen a havasi pásztortelepekről, famunkás enyhelyekről szólva a történeti források megfogalmazói használták a szállás kifejezést. Előfordult, hogy perbéli tanúk a szállás szó helyett *esztenát*, *kalibát*, *aklot*, *majorházat*, *kosarat* emlegettek. Jellemző az azonos jelentésű kifejezések keverésére egy 1599. évi abásfalvi, vagyis kutatott területünktől némileg távol eső, de mégsem idegen adat: "*Gal Pal... maior hazat chinalt uala rah*". Néhány sorral odébb: "*Gal Pal eztenat, juh zallast chinala ez peres földre*".[240] Valószínüleg a havasi állattartás emléke a Szentkirály határában és a vele érintkező oroszhegyi Nyulád térségében 1592-ben és 1609-ben emlegetett *Aklos* helynév.[241] A *majorház*, *esztena*, *kosár*, *kaliba* kifejezések a XVI-XVII. században gyakran szerepeltek a XVI-XVII. századi vallomásokban.[242]

---

236 USZO. I. 312. - A történet nehezen lokalizálható. Valószínüleg nem az általam vizsgált havasi területre vonatkozik, de messze sem esik attól. Mindenképpen Udvarhelyszékre vonatkozik.

237 USZO. II. 85.

238 USZO. II. 84.

239 USZO. II. 80. - Sajnos a szövegből nem derül ki, hogy a zsindelycsináló fancsaliak egy családi magánirtáson dolgoztak-e, vagy közterületen állítottak kalibát a zsindelycsinálás idejére. Ezért az adatot itt szerepeltetem.

240 USZO. III. 137.

241 USZO. II. 66., 134-135., - KÁL. UTJ. II. 4. H. 19. 75-90.

242 1599-ben többször emlegették a "*Hasábfa major ház*" oroszhegyi helynevet. A kifejezésben a majorház nyílvánvalóan egy hajdan ott állt juhtartó telep építményeire utal. (USZO. III. 112.). Valentinus Sándor szentléleki tanú vallotta 1592-ben az oroszhegyi Nyuládról: "*Minekeonk egj nehanizor volt az orozhegiekkel major hazunk abban az heljben; az orozhegiek vittek beleie*". (USZO. II. 78.) 1595-ben vallotta Paulus Tóth oroszhegyi lakos egy gyilkossági perben: "*Úgj vegezönk egjmassal, mikor el valank egjmastol gomba keresni, hogj megh varjuk egjmast az maior haznal*" (USZO. II. 209.) A szentlélekiek szencsedi juhtartó telepéről vallott 1617-ben Birtalan Lőrinc oroszhegyi drabant: "*tartottak maior hazatis raita*". (KÁL. UTJ. II. 6. 118.) - 1592-ben Nyulád perében vallotta Lukas Nagy szentkirályi lakos: "*Megh az zekelj zabadsaghnak jdein... az fanczialiaknak es ilkeieknek esztenaiok is vala Nyuladon*". "*...holott az ilkeiek tartiak vala juhokat, melj helien az orozhegiek ell hantak vala az ilkeiek esztenaiokat*" (USZO. II. 84.) - Egy 1599. évi Oroszhegy és Lengyelfalva közti perben többször emlegettek havasi "kosarat" állattartó hely értelemben: "*Az melj kosarat mutatanak ma az orozhegiek, hogy az lengelfaluiak chinaltak uolna ez eztendeöbe, nem ott uala annak eleötte eö nekik zallas heljek*". (USZO. III. 111.) "*...egjzer az Taplocza zelben vala egj kosar, affeleöl azt mondgiak vala, hogj lengelfalui kosar*" (USZO. III. 115.) Egy évvel később, 1600-ban vallotta Oroszhegy és Farkaslaka perében Zondi István szentkirályi lakos: "*Az Chorgos patakon felliel a hon most az orozhegyek kosart wagtak wolt, a mellet eztenaiokat tudom, hogy wolt az orozhegyeknek.*" (USZO. III. 202.) A XVI. század közepére, sőt a század közepe

[Erdélyi Magyar Adatbank]

4. *Magánbirtoklású havasi irtáson létrehozott paraszti telephely* jelentés. Témánk szempontjából ez a jelentés a legfontosabb, mert az efféle magánbirtokon létrehozott szállások tekinthetők a hegyi tanyák ősének. Bármilyen furcsa, példát nehezen idézhetünk, mert amikor kifejezetten családi gazdasági telepekről volt szó a korai perekben, a tanúk valami fatális véletlen folytán a szállás kifejezést ritkán használták. Pl. 1592-ben, amikor Oroszhegy és Fancsal Nyuládi perében rengeteg szó esett a fancsaliak nyuládi irtás eredetű telepeiről, a tanúk részletesen elmondták, hogy mit csináltak a fancsaliak egy-egy szálláson, de valahogy a szállás szó egy-egy családi telep esetében nehezen került szóba. Inkább az *irtás*, *aszalvány*, *szénafű* kifejezést használták, amelyen kaliba és többféle állattartó, szénatároló épület állt. Ezeket a vallomásokat alább részletesen bemutatom. Itt csak olyan vallomásokat idézhetek, amelyekben a fancsaliak nyilvánvalóan egyenként is szállásnak hívott, magánbirtoklású telepeiről általánosságban szóltak a tanúk:

"*Fanchialiak bírtak Nywladot. Lattam, hogy szenat raktak be benne, szallasokat is tudom benne*". (1592 - Petrus Bereczkj, Szentkirály)[243]

"*Nywladban zallas helieket twdom fanczialiaknak*". (1592 - Valentinus Szentkirályi, Szentkirály)[244]

"*Kazaltam es fat is azoltam Nywladban az gazdamnak. Az szenat ott keolteottwk ell télben. Sendelt is czinaltunk ott szallaswnkban*". (1592 - Valentinus Hegy, Bikafalva)[245]

A fenti, magánbirtoklású irtásföldön létrehozott szállásokra vonatkozó adatok valójában akkor kelnek életre, ha alább, a szálláshasználat bemutatása során idézem majd a mindennapjaikra vonatkozó, de jobbára a szállás szó előfordulása nélkül fogalmazott adatokat.

A szállás szó fentebb bemutatott négyféle jelentése közül témánk szempontjából most a 2., 3., 4. jelentés a figyelemre méltó. Ez a három jelentés azonban a XVI-XVII. századi tanúvallomásokban több esetben összemosódik. Csak alapos elemzéssel, a szövegkörnyezet aprólékos tanulmányozásával választható szét. Valószínű azonban, hogy esetenként nemcsak a szó jelentése az összemosódó, hanem a mögötte meghúzódó tartalom is. A szállástartás formái, az alföldi, különösen az ártéri területekhez hasonlóan, a havasokban sem lehettek mindig kristálytiszták, játszi könnyedséggel tipusokba sorolhatók. Különösen sok átmenet lehetett a pásztorszállás, a közösségi szállástartás és a magánbirtoklású irtások családi szállásai között. Gondolok itt a 2-3-4-5 gazda társulásával létrehozott gazdaközösségek, legeltető közösségek szállásaira, az egymás közelében irtott magán irtások családi szállásainak füzérszerű láncolataira. Mindezt komplikálja az

---

előtti évtizedre nyúlt vissza Szász Mátyás ilkei lakos vallomása: "*az fanczialiak, ilkejek eggjwt tartottak Koezep Rezben diznaiokat kosarban, ennekeleotte 50 eztendeouel is mak jdyen*". (USZO. II. 95.). A "székely szabadság idejére", 1562 előttre emlékezett Balázs Demeter gyepesi lakos is 1599-ben: "*Az Vy Kosaron felljel az vt feleöl az melj O Kosar helj uagion, tudom, hogj regj ydöbe az lengelfaluiak zallas helek uolt maknak idejen, es onnan minden fele, mind az Vy Kosar fele, mind az Taplocza meghe, mind pedigh tul az Ughron kutia fele ualamigh el erth marhajok, zabadon birtak*". (USZO. III. 117.)

243 USZO. ii. 83. – „*A szénát raktuk be*" kifejezés nyilvánvalóan azokra a családi telephelyekre vonatkozik, amelyekről más vallomásokban oly sok szó esik.

244 USZO. II. 87.

245 USZO. II. 89.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

emlékező vallomástevők nagyvonalúsága, hiányos emlékezete, nyelvi pontatlansága, a per kimenetele érdekében felerősített esetleges tendenciózus törekvése.

Az irtás

A családi birtoklású havasi szállás alapjának az *irtás*, az irtott kaszáló és az irtott szántóföld tekinthető. Természetesen, nem minden irtáson keletkezett szállás, de szinte valamennyi családi birtoklású állattartó - szénatermelő - földművelő havasi szállás erdei irtáson jött létre. Következésképp, a szálláshasználat bemutatása előtt ki kellene térnem az irtás kérdéskörére, elsősorban birtokjogi vonatkozásaira és technikáira, illetve mindezek változásaira. Ez azonban olyan hatalmas téma, hogy kitölthetné egy önálló könyv kereteit. Úgy gondolom, hogy az irtás kiterjedt kérdéskörének részletes taglalása nem e tanulmány feladata. Néhány adatot azonban idézek a hajdani havasi irtások világának felvillantására.

Imreh István találó megfogalmazásával szólva a faluközösség aszerint ítélte meg az irtást, hogy *ki, mikor, hol* és *milyen célra* szakított ki magának területet a közösség erdejéből.[246] Természetesen, a XVI. századtól a XX. századig sokat változott a természeti környezet, fogytak az erdők, szigorodtak az erdővédő törvények. Következésképp, az irtás lehetősége csökkent, szabadsága korlátozódott, társadalmi és jogi megítélése egyre kedvezőtlenebbé vált. Nyilvánvaló azonban, hogy egy bizonyos időpontban, például a XIX. század elején más megítélés alá esett a belső határ lecsökkent területű erdejének irtása és a végtelennek látszó havasi erdők egy részének kaszálóvá alakítása. Ugyanazért a tevékenységért egyik helyen kemény büntetés, a másik helyen kimondatlan vagy kimondott dicséret járhatott.

Némi általánosítással azt mondhatjuk, hogy Oroszhegy havasi erdőterületein és a többi szomszédos havasalji falu közhavasain a XVI-XVII-XVIII-XIX. században a közösség tudtával végzett irtás megbecsült, elismert tevékenységnek számított.

1592-ben Balázs Márton szentkirályi lakos pert indított az ugyancsak szentkirályi Fábián István ellen egy irtásföld birtoklásáért. A földet valaha a felperes nagybátyja, Domokos Mihály irtotta az Oroszheggyel szomszédos Szentkirály határában a *Pap Cihere* bércén, illetve más megfogalmazás szerint a *Kosár Cihere* dombján. A kis területű, kb. 1 holdas irtást Domokos Mihály halála után, 1572 táján, örököseitől megvette Fábián István három véka búzáért és egy kenyérért. Tovább irtotta a környező erdőt és három holdasra növelte az irtás területét.

Tanulságos idéznem a per főszereplőinek és tanúinak néhány megfogalmazását: "*az mi kiczin foglalassa Domokos Mihaljnak ott volt, azt én megh veottem... arwaitul. Ezt a falw erdeiebwl foglalta volt; megh eddigh mi nallwnk szabad volt eladni az ki az falwiebul foglalt. Seott az mellett ahoz mi nagiot eppitetteonk hozza az falw erdeiebul: meg is ganeioztam, vagion száz szekér ganey rajta*". "*Azt én nappal éppítettem nem eyen, mind eddig sem ellenzettek rolla.*" (Fabian István) Az irtás megnagyobbítását is az eredeti foglaló kezdeményezte a kiirtandó fák gyűrűzésével: "*Azt is Vgian Domokos Mihalj foglalta, fejzekkel kerulte megh az fayt, ha te irtottad is ki*". (Balázs Márton). "*...fen a teteon kiczydet foglalt vala Domokos Mihalj, be kertelte vala, ahhoz építe ozton teobbet Fabian Istwan*

[246] IMREH István 1983. 199.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

keornywl". (Demeter Péter szentkirályi), "*...igen kiczien helj vala az kit Domokos Mihalj foglalt vala, de én azt nem tudom ha fa azalassal foglalt-e teobbet vagj nem*". (Nagy Lukács szentkirályi); "*Damokos Mihalj egj kiczien heliet foglalt vala... kendert is vetet bele*". (Badó György szentkirályi)[247]

Oroszhegy és Szentkirály 1608. évi havasi határperében fontos szerep jutott egy irtásnak, amely a vitatott területen feküdt. A tanúk nagyon eltérően vallottak arról, hogy a szentkirályi Berze Máté, vagy az oroszhegyi Kiss Lőrinc érdeme-e a terület fáinak kiirtása és a föld szánthatóvá tétele. A helyzetet bonyolította, hogy olyan irtásról volt szó, amely egyszer elhanyagolódott, elbozótosodott és tulajdonképpen újra kellett irtani. A munka jól sikerült, mert az erdőtől elhódított területen búzát is termesztettek. A sok tanulságos vallomás közül álljon itt Joannes Geörgi oroszhegyi lakos megfogalmazása: "*Először az orozhegi Kis Balint fia kezdette vala jrtani azt az jrtást, megh hala, fel veré az bokor, úgy kezdé irtani Kis Leőritz, eö vala benne eléjével, fejzéjével ekkorig.*"[248]

Irtásra vonatkozó adatok sokasága hangzott el az Oroszhegy és Fancsal között zajló 1592. évi havasi határperben, amikor a Nyulád nevű terület birtoklásának joga volt a tét. Az alábbi idézetek némi ízelítőt adnak azokból a vallomásokból, amelyekben irtásról és az irtások használatáról esett szó:

"*Kis Kun Mezeon beleol Keozep Rezben is tudom, hogy Fanczialj Dyenesnek jrtassa vagion, melliet zant vala, lent vett vala bele, kazallia vala is*". (1592 - Joannes Cziender, Szenttamás)[249]

"*Vgian ott az Kapolna eoswenie mellett lattam egj jrtast, hallottam mondottak, hogj Dienes Balase*". (1592 - Gregorius Kiss Badó, Szentkirály)[250]

"*Laktam Fanczialban, zolga zamaban kazaltam az Nywladban, fat is azaltam megh benne Fanczialj Leorinczj elteben Tanorokban is vagtwk az Nywlad mellet Fanczialj Leorinczjnek egj darab zena fwvet s wgj kazaltuk*". (1592 - Miclael Nagy, Szentkirály)[251]

"*egjczer az fanchialiak megh aszalnak benne egj darabot, az orozhegiek ra menenek es el hozak az faiat*". (1592 - Georgius Zaz, Énlaka)[252]

"*Jrtottam Nywladban fanczialj Dyenes Balasnak, senkj nem haborított megh rolla, fakat is aszaltam meg*". (1592 - Michael Balasj, Ilke)[253]

A XVI. század végi perekben gyakran esett szó *aszalt* fa hordásáról, ami az irtással, illetve a fentebb már említett fa-gyűrűzéssel, körbevágással kapcsolatos. Előfordul az égetéses irtás emlegetése is.[254]

---

247 USZO. II. 66-69. - Az ügy előzményei USZO. I 28-29.
248 KÁL. UTJ. II/4. b. 39. 127-130.
249 USZO. II. 92.
250 USZO. II. 90.
251 USZO. II. 83.
252 USZO. II. 81.
253 USZO. II. 97.
254 USZO. II. 85., 86.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Fentebb, amikor ismertettem a szállás szó sokféle jelentésének négy csoportját, a negyedik csoportban utaltam a havasi irtásokon létrehozott magánbirtoklású paraszti telephelyekre, a XX. századi hegyi tanyák előképeire. Alábbiakban ezekre a korai tartozéktelepülésekre idézek adatokat, elsősorban az Oroszhegy és Fancsal közötti 1592. évi "nyuládi" perből.[255] Természetesen, nem szerepeltetem itt a közerdőben, közlegelőn létrehozott pásztorszállások, makkoltató telepek, favágó szállások, esztenák tengernyi adatát, mivel azok nem tekinthetők tanya-ősöknek.

A vallomásokból idézett szövegek legtöbbször többféle agrárnéprajzi adatot is tartalmaznak. Tematikus rendben haladva elkerülhetetlen lenne egy-egy szöveg többszöri szereplése. Ezért azt a módszert választottam, hogy csokorba szedve felsorakoztatom a legfontosabb szövegeket és utána kisérelem meg néhány tanulság megfogalmazását.

Nyuládban "*...Fanchialj Leorinczj szantat is, kazaltat is vala megh az zabadsagnak ideien ... az Szekelj Aszo patakaigh, az ilkej birodalomigh...*" (1592 - Gregorius Nagy Badó, Zetelaka)[256]

"*Laktam Fanczialj Lukaczjnal Nywladban; kwldeot barommal, vagyon 20 esztendeje, ott tartottam szenan*". (1592 - Jakobus Beczj, Lengyelfalva)[257]

"*Fanchialj Leorinczj Kis Kwn Mezeon beleol tartotta barmajt szenan tauasszal*". (1592 - Georgius Istwan, Szenttamás)[258]

"*Fanchialj Leorinzjnek istalloia volt ott, barmait ott tartotta.*" (Nyuládon), (1592 - Antonius Kandó, Ilke)[259]

"*Nywlad zeleben Fanchialj Leorinczjnek tudom jnnen jrtasat es kertit, meljnek vagion 32 eztendeie miolta bírta. Vgian azon Nywladban hauasi erdei hazat tudom Fanczialj Leorinczjnek es eokreyenek valo arniekat többeknek is, fanczialiaknak feyzeyekkel, tuzekkel való birodalmokat eppiteseket tudom*". (1592 - Martinus Vincze, Lengyelfalva)[260]

"*Nywladban tudom, hogj Fanchialj Leorinczjnek jrtasa es honoson lakó kalibaja vala, Keozep Rezben Fanczialj Dyenesnek jrtasa,...az fanczialiaknak*

---

[255] USZO. II. 73-99. - A nevezetes perből 1970-ben, tehát jóval az USZO. megjelenése előtt néhány vallomást idézett Imreh István és Pataki József. (IMREH István - PATAKI Tózsef 1970. 177.) Kár, hogy fontos adatok közlését és új kutatási irányok felvillantását tartalmazó írásuk hosszú ideig elkerülte a magyarországi néprajzkutatók és agrártörténészek figyelmét.

[256] USZO. II. 84. - a "szabadság ideje" 1562 előttre vonatkozik.

[257] USZO. II. 86. - A "*laktam*" kifejezés itt nem XX. századi köznyelvi jelentéssel szerepel, hanem "átmenetileg tartózkodtam", "szolgáltam" jelentésű szóként fordul elő. A "lakik" kifejezés efféle régies jelentésére sok példát láthatunk a XVI. század végi udvarhelyszéki vallomásokban: "*mikor ott laktunk maknak idejen*" (1599 - USZO. III. 115.), "*én ott laktam marhánkkal egy nehanyszor*" (1599 - USZO. III. 115.), "*Eleget laktam Nywladban juhwal*" (1592 - USZO. II. 79.), "*lattam kosarakban laktak ott, barmokat tartottak ott*" (1592 - USZO. II. 98.), "*Fanczialj Leorinczet is tudgia, hogj Nywladban lakot barommal szénán*" (1592 - USZO. II. 93.), "*Én is tartam az Fanczialj Ferenczj diznait ott, vggian ot laktam vellek*" (1592 - USZO. II. 94.) – Vö.: UMT. III. 708.

[258] USZO. II. 93.

[259] USZO. II. 93.

[260] USZO. II. 85.

eoseokteol, attioktul marat birodalmok volt; fejzeyekkel, twzekkel eppítettek, vgj bírták. Eokreoket ott tartottak az szenan". (1592 - Ambrosius Pogan, Swkeo)[261]

"*Az Koezep Rezt twdom, hogj szantottak, kazaltak az fanczialiak. Az Nywladot is tudom, hogj kazaltak, szenat czinaltak rajta es telbe marhaiokat rajta tartottak, az kik haza nem hoztak. Az Koezep Rezben penigh az szantasban, tudom, hogj Fanczialj Dienes vett vala lent*". (1592 - Georgius Bodó, Szentkirály)[262]

"*Laktam Fanczialj Peternel, kazaltam nekj Nywladban, beraktam ott az szenaiat, telbe hoztam haza.*" (1592 - Stephanus Gall, Bögöz)[263]

"*Az fanczialiaknak meneseket Thiboldj Georgiet tartottam Nywladba szenan: nappal agat vagtam, eyel szenat attam nekik*". (1592 - Georgius Chiki, Ilke)[264]

"*Menteonk Nywladban fayert vramnak s lattam Fanczialj Lwkazjnak hogj menesit tartottak ott szenan es agon*". (1592 - Gregorius Benkeo, Szombatfalva)[265]

"*Mentem zenayert es fayert Fancziali Marton elteben az Szekelj Azon altal az fenywben. Nywladbwl zenat hoztwnk, takartunk, Keozep Rezbwl aszw fat hoztwnk... Nywladban kalibat czinalank, ott laktwnk az barommal, mert en Fanczialj Marton zolgaia voltam: vagyon 16 eztendeje*". (1592 - Matthias Dienes, Zetelaka)[266]

"*Az elmult eztendeoben laktam Miklos Janosnal Fanczialban. Kazaltam es fat is azoltam Nywladban az gazdamnak. Az szenat ott keolteottwk ell telben. Sendelt is czinaltunk ott szallaswnkban*". (1592 - Valentinus Hegy, Bikafalva)[267]

Az idézett tanúvallomások legtöbbször nem a per időszakáról, az 1590-es évekről szóltak, hanem 16, 20, 32, sőt 50 évvel korábbi emlékeket elevenítettek föl. Így a segítségükkel kialakítható kép a XVI. század második felére, közepére, az 1562 előtti, sokat emlegetett székely szabadság korára vonatkoztatható. Akad olyan vallomás is, amely az 1540-es évek elejére, a középkori Magyarország három részre szakadásának korára vetíti vissza mondanivalóját.

Az 1592. évi "nyuládi" pert Oroszhegy nyerte meg, és Nyulád területe napjainkig oroszhegyi föld lett. Az oroszhegyiek és az oroszhegyi párton álló tanúk szerint korábban is oroszhegyi föld volt, de a fancsaliak fokozatosan behatoltak területére. Kétségtelen, hogy Fancsal helységnek a XX. század elején volt második havasi határa az oroszhegyi területeken túl, Nyulád szomszédságában. Ez a birtoklás, más havasalji falvakéhoz hasonlóan, már a XVI. század második felében is létezett. Így a hatalmas erdőrengetegben a fancsali gazdák könnyen átléptek irtásaikkal olyan területre, amely az oroszhegyiek felfogása szerint oroszhegyi határnak számított. Mivel havasi erdő volt bőven, az oroszhegyiek évtizedekig tűrték a

---

261 USZO. II. 86.

262 USZO. II. 84.

263 USZO. II. 89. - A "beraktam ott az szénát" kifejezés valószínűleg arra utal, hogy szénatartó épület is állt az irtáson. Ez lehetett egyszerű, egyhelyiséges faépület, de fából ácsolt hatalmas csűr is. Mindkettőre akadt példa a Nagyküküllő felső folyása tájékán a XVIII-XIX-XX. századi havasi szálláshasználatban. - A széna téli hazahordása bizonyára leginkább szekérrel, szánnal történt. A szekér emlegetése: 1592 - USZO. II. 83., Taliga Nyuládon: 1592 - USZO. II. 75. (A havasalji székely falvak nyelvében a taliga a szekér egyik típusát jelenti). A szénát rövid távon összekötve nyalábban (1592 - USZO. II. 96), hosszabb távon lóháton (1592 - USZO. II. 76.) is szállították.

264 USZO. II. 95.

265 USZO. II. 87.

266 USZO. II. 91.

267 USZO. II. 89.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

fancsaliak Nyulád-széli, nyuládi haszonvételét. 1592-ben azonban pert kezdeményeztek, amit szerencsésen meg is nyertek.

A fancsaliak több havasalji falu lakóihoz hasonlóan, Oroszhegy területén jártak át, amikor havasi birtokaikra mentek, vagy onnan jöttek. Következésképp, kénytelenek voltak használni az oroszhegyi "vetéskapukat". Sok tanú felemlegette 1592-ben ezt a tényt, többek között a zetelaki Martinus Gergely alias Kovács: "*Thudom, hogj mikor Ozozhegien alol mennek oda fel az fanczialiak, ket vetes kapwn mennek által, de mikor az falwnal mennek, harom kapwn altal kell mennj*".[268] Joannes Mathae farkaslaki tanú megfogalmazása szerint:...a fancsaliak... "*két vetes kapw által mennek fel Nywladban és egj barom ellen valo kapw altal*".[269]

Több utalásból is kikövetkeztethető, hogy a havasok erdeiben kitaposott szekérutak kanyarogtak. Ezeken közlekedtek a havasok használói. 1592-ben Szentkirály területén emlegették a "*Havasba járó út*" helynevet.[270] 1612-ben "*az havasra jaró orzagj utián...orozhegi hatarban*" tört ki a verekedés az oroszhegyiek és a lengyelfalviak között.[271] Ugyanebben a perben emlegették a "*Vagott ut tartomaniat*", amely helynévben a "*vágott út*" kifejezés bizonyára közmunkával kialakított útszakaszra utal.[272] A havasi utak bizonyára nem voltak tartósan kihaltak és járatlanok. Erre utal Petrus Menihart ilkei tanú 1592. évi vallomása, amelyben arra emlékezett, hogy egyszer Nyuládon az irtáskaszálót birtokló Fancsali Lőrinc "*hidat czinalt vala egj saros arokra, hogj az szena fwet ell ne jarjak*".[273]

Az 1592. évi nyuládi perben névszerint is emlegették azokat a fancsali székely gazdákat, akiknek irtása, gazdasági telephelye, szállása volt a vitatott havasi területen. A megidézett tanúk vallomásai Fancsali Dienes, Fancsali Ferenc, Fancsali Lőrinc, Fancsali Lukács, Fancsali Márton, Fancsali Miklós, Fancsali Péter, Dienes Balázs, Gergely Péter, Miklós János, Péter György és Tiboldi Gergely hajdani fancsali gazdák nevét örökítették meg. Legtöbben talán Fancsali Lukács havasi állatteleltető szállását emlegették.

A vallomásokban szereplő fancsali gazdák a falujuktól távoleső erdőkben fák kérgének körbevágásával, "aszalással", égetéssel, illetve az elszáradt fák kivágásával, elhordásával irtásokat hoztak létre, amelyeket fűkaszállásra és részben földművelésre használtak. A szűkszavú vallomásokban szó esett nyuládi irtásterület szántásáról és rajta len termesztéséről is.

A szántásnál jóval nagyobb jelentősége lehetett a szénakaszálásnak és "szénatakarásnak".[274] Az elkészített szénát a szálláson "berakták" valamiféle tároló építménybe. Egyes gazdák az otthoni szükségletnek megfelelően lassan hazahordogatták a faluba havasi szénatermésüket. A szállítás az őserdei szekérutakon fölöttébb sok vesződséggel és nehézséggel járt. Bizonyára ezért is választották más

---

[268] USZO. II. 79-80.
[269] USZO. II. 81.
[270] USZO. II. 66.
[271] KÁL. UTJ. II. 5. 3.
[272] A „*vágott út*" kifejezést vö.: Téglás Gábor hajdani fejtegetéseivel a *Tatárok útja* egy szakaszának mesterségesen „kivágott", kimélyített voltáról. (TÉGLÁS Gábor 1895. 315.)
[273] USZO. II. 90.
[274] "*Takartam szenat Nywladban Fanczialj Drabant Benedeknek*" (1592 - Antonius Bodo, Szentkirály - USZO. II. 88.)

gazdák azt a lehetőséget, hogy szénájukat a havasi irtáson etessék föl télen és tavasszal állataikkal. A vallomástevők a széna mellett *ág*at is emlegettek takarmányként. Ezzel a kifejezéssel valószinüleg a lombtakarmányt jelölték.[275]

A fancsali székely gazdaságok havasi szállásain barom, vagyis nagyállat, pontos megjelöléssel pedig ökör és ló teleltetéséről emlékeztek meg az 1592-ben valló tanúk. A vallomástevők következetesen Fancsali Lukács méneséről, Tiboldi Gergely méneséről, Fancsali Lőrinc ökreiről, Fancsali Lőrinc barmairól, vagyis családi állatállományról szóltak. Az állatteleltetés és a havasi állattartás családi jellege valószínűleg nem zárta ki mások állatainak befogadását, vagyis a bérért végzett teleltetést, legeltetést, makkoltatást. Utóbbira kiváló példákat emlegettek a perbéli tanúk. Matthaeus Seoczj, siménfalvi lakos vallotta: "*Disznaimat tartotta makkon az fanczialj Marton Péter, en nekj fizettem*".[276] Gregorius Leorincz malomfalvi lakos is hasonlóéppen nyilatkozott: "*Disznainkat tartotta Fanczialj Lwkaczj az Nywladban makkon. Az medve meg is zaggatott vala bennek*".[277] Bizonyára kerültek idegen állatok a családi juhfalkákba is.[278]

A legutóbb idézett vallomás, illetve a benne szereplő Fancsali Lukács név azt a gyanunkat ébresztheti, hogy a XVI. század második felében nem mindig határolható el egyértelműen a havasi családi gazdasági telephely és az un. pásztorszállás. A tulajdonos személye összekapcsolhatta őket. Fancsali Lukácsnak ugyanis Nyuládon volt irtáskaszálója, szállása, ahol "barmát", "ménesét" széná̧ztatta. Ugyanakkor és ugyancsak Nyuládon makkoltatta sertésfalkáját, amelybe malomfalvi gazdák sertései is jártak. Kérdés, hogy a sertésfalka pásztora az egész havasi tartózkodás ideje alatt külön szálláson pihentette-e állatait, vagy pedig használta gazdájának nyuládi szénafeletető, "baromteleltető" szállását? Bizonyos időszakokban az utóbbi látszik valószínűnek.[279] Mindebből következik, hogy óvatosan kell eljárnunk a tanya-ősnek számító családi gazdasági telephelyek és a tanya-előképnek nem nevezhető "pásztorszállások" elhatárolása során. Fentebb, amikor négy csoportba rendeztem a szállás szó jelentésére felsorakoztatott szövegeket a gondos mérlegelés ellenére is kerülhetett oda nem illő szöveg a harmadik csoportba. A XIX. században viszonylag könnyen elhatárolódott a havason létrehozott paraszti gazdasági telephely és a közlegelők, közerdők un. pásztorszállása. Különösen a falu kondájában legelő, makkoló sertések és a "cimboraságok", "esztenatársaságok" közös juhnyájai esetében. A XVI-XVII. századra vonatkoztatva azonban az elhatárolás nehéz, mert a disznó is, juh is nagyrészt családi falkákban járt a havason. Következésképp, a szükszavú és gyakran felületesen elnagyolt szövegekből nem lehet mindig biztosan megállapítani, hogy ha egy pásztor valamelyik perben hajdani havasi szállásáról,

---

275 Vö.: PALÁDI-KOVÁCS Attila 1983.

276 USZO. II. 98.

277 USZO. II. 90.

278 A juhok családi jellegű tartására: "*Laktam Orozhegjben Istwan Thamasnal. Thudom, hogj juhait Nywladban tartotta, en teolem az paztornak ennj kwldeot*" (1592 - Gregorius Szaz, Ilke-mindez "Bekes hada", vagyis 1575 előtt történt - USZO. II. 97.)

279 Gregorius Nagy Badó szentkirályi tanú 1592-ben, amikor felsorolta névszerint a legnevezetesebb fancsaliakat, akik Nyuládban szállást tartottak, megjegyezte: "*szallasokban haltam is juhual*". (USZO. II. 84.) Ez az adat talán arra utal, hogy a havason tartott családi juhfalkák a rájuk vigyázó pásztorral együtt gazdájuk irtáskaszálón létrehozott gazdasági telephelyén is tölthették az éjszakát.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

vagy ha egy kívülálló tanú havasi pásztorok szállásáról beszél, az a szállás valóban településnéprajzi, tanyatörténeti értelemben vett pásztorszállás-e, vagy egybeesett az állatok gazdájának, a pásztor alkalmazójának irtáskaszálón létrehozott havasi családi telephelyével. Az utóbbi lehetőséget semmiképpen nem zárhatjuk ki. Más szóval, a XVI-XVII. század esetében nem minden pásztorszállást sejtető adat vonatkozik valódi, néprajzi értelemben vett pásztorszállásra, és nem minden családi gazdasági telephelynek látszó adat jelent valódi szénafeletető - állattartó - földművelő telephelyet. A pásztorkodás domináns családi jellege miatt a kétféle szállás összemosódhatott, illetve az irtáskaszálón létrehozott családi telephely magába fogadhatta a családi falka pásztorának szállását. Mindez arra int, hogy a kutatónak az átlagosnál is figyelmesebb, alaposabb szövegfilológiai elemzést kell végeznie, amikor XVI. századi vallomásokat tanulmányoz.[280]

Az 1592. évi per vallomásai alapján megállapíthatjuk, hogy a fancsaliak nyuládi családi gazdasági telephelyein jobbára szolgalegények tartózkodtak kint az állatokkal. Gondozták, etették a rájuk bízott jószágot. Fennmaradó idejükben zsindelyt készítettek, lécet faragtak.[281]

A havasi irtáskaszálókat általában vékony fa rudak felhasználásával bekerítették. Az irtásokon létrehozott szállások néhány épületét megemlítették az 1592. évi per vallomástevői. A tanúk emlékezete szerint a fancsali gazdák havasi szállásain volt: *kaliba, honoson lakó kaliba, havasi erdei ház, árnyék,*[282] *istálló.* A sort valószínűleg megtoldhatjuk a meg nem nevezett csűrrel, amelybe a szénát "berakták" és amelynek talán része volt az istálló.

Alföldi párhuzamok. a szállástartó gyakorlat egyetemessége

A XVI. század végi, különösen a fentebb idézett 1592. évi havasi szállástartásra vonatkozó adatok azért fontosak a magyar településnéprajz és agrárátörténet számára, mert a havasalji székely gazdák havasi szállástartó gyakorlatát dokumentálják, és visszavezetik a XVI. század közepéig, a történeti források tömeges feltűnésének kezdetéig. A XVI. századi udvarhelyszéki perekből megismerhető szállás-adatok nagyjából egyidősek alföldi testvéreikkel, a XVI-XVII. századi kecskeméti és nagykőrösi mezei-kert-adatokkal. Mindebből következik, hogy az udvarhelyszéki székelyek magánbirtoklású irtáskaszálókon létrehozott havasi szállásai nemcsakhogy valamiféle mellékhajtásai a magyar paraszti tartozéktelepülések nagy fajának, amelyre ajánlatos figyelni az Alföldre koncentráló magyar tanyakutatásnak, hanem egyidősek a megosztott mezővárosok és falvak településtartozékainak legrégibb alföldi példáival.[283]

---

280 A pásztorkodásra, illetve annak településnéprajzi megítélésére: BÁRTH János 1996. 100-102.

281 USZO. II. 86., 89.

282 Az *árnyék* szarvasmarhák számára épített nyitott oldalú fészer, szín, amelynek szalmából, szénából, gazból, ágakból rakott fedelét faágasok, faoszlopok tartják. Az 1592. évi adat jóval régebbi, mint az EMSZT I. köt. 428. oldalán szereplő 1692-es előfordulás.

283 Az alföldi tanyafejlődés kezdeteire: MÁRKUS István 1943 - PAPP László 1936 - BÁRTH János 1996 (további irodalommal!) - az alföldi ártéri szállásokra ANDRÁSFALVY Bertalan 1975 - BÁRTH János 1975.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Amikor a XVI-XVII. században Kecskemét és Nagykőrös határában a mezővárosi gazdák kialakították távoli pusztai magánbirtokaikon, "mezei kertjeiken" szállásaikat, a hatalmas alföldi tanyavilág előképeit, illetve amikor az alföldi ártéri tájak parasztjai a mocsári erdők göröndjein, szárazabb földhátjain családi szénafeletető, állatteleltető szállások láncolatait tartották fent, az erdélyi Székelyföld havasalji népe is létrehozta erdei irtáskaszálóin a havasi gazdálkodásához szükséges, *szállás*nak nevezett telephelyeket. Ezek a tények a magyar "szállástartó gondolat" életképességét, nélkülözhetetlenségét és egyetemességét tükrözik. Az alföldi korai mezővárosi tartozéktanya, az alföldi ártéri szállás és a hegyvidéki havasi szállás ugyanannak a nagymúltú gazdálkodási és településszervezési gyakorlatnak a különböző formái, amelyeket alapvetően az ökológiai viszonyok, valamint a velük összefüggő gazdálkodási módok határoznak meg és tesznek egyéni arculatúvá. Összeköti őket valamiféle tájakon átívelő "szállás elv", amely praktikusságánál fogva a legkülönbözőbb időpontokban és a legkülönbözőbb természeti viszonyok között is alkalmazható, múltja pedig a beláthatatlan messzeségekbe vész.

A HAVASOK HASZNÁLATA ÉS A HAVASI SZÁLLÁSOK A XVIII-XIX. SZÁZADBAN

Források és tanulságok

Az udvarhelyszéki havashasználat és a havasi szállástartás ezidáig feltárt és általam megismert történeti forrásainak két, egymástól jól elhatárolódó süsüsödési köre van. Az egyik sűrűsödési kör a XVI. század végére a másik a XIX. század közepére esik.

A XVI. század végére vonatkozó források a Kolozsváron őrzött és fentebb már bemutatott udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek, illetve néhány hozzájuk kapcsolódó egyéb dokumentum. Visszanyúlnak a XVI. század közepéig, és elvezetnek a XVII. századba, elsősorban annak első felébe.

A XIX. századra, különösen annak középső évtizedeire vonatkozó történeti források Oroszhegyen keletkeztek. Az oroszhegyi plébánia irattárában és a Csíkszeredai Levéltárban lelhetők fel. Utóbbiak szerény töredékei egy hajdan gazdag helyi forrásanyagnak. Első hírnökeik feltűnnek a XVIII. század végén, és bő áramlással átvezetnek a XX. századba. Korban hozzájuk kapcsolható a szomszédos helységek: Zetelaka, Korond, Atyha plébániáin fellelhető, illetve az e falvakat érintő és Csíkszeredán megtalálható levéltári iratanyag, valamint néhány Budapesten őrzött forráscsoport.

A történeti források két sűrűsödési köre nemcsak időben tér el egymástól, hanem területileg is tartogat meglepő eltéréseket. Az első süsüsödési kör forrásai, a fentebb bemutatott udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek Oroszhegyet érintő dokumentumai az un. "Küküllőn inneni", vagyis a XX. századi Varsággal szomszédos, de annak határán mégis kívüleső területre vonatkoznak. A második sűrűsödési kör forrásai pedig az un. "Küküllőn túli" tájról, vagyis a XX. századi Varság területét képező oroszhegyi havasok világáról tudósítanak. A területi átfedés nagyon kevés és fölöttébb esetleges.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Miként fentebb már utaltam rá, a "*Küküllőn innen*" és a "*Küküllőn túl*" kifejezés oroszhegyi tájszemléletet tükröz, amelynek forrása az Oroszhegy faluból való északra tekintés. Az efféle megkülönböztetés alapja a Nagyküküllőnek az a szakasza, nagyjából nyugat-keleti folyásiránya, amellyel átmetszi, kétfelé tagolja a hosszan elnyúló oroszhegyi határt.

A történeti források két sűrűsödési körének időbeli és térbeli elhatárolódása a havashasználat varsági múltjának kérdéskörét tekintve felvet bizonyos kutatási nehézségeket. Mivel tanulmányom a varsági hegyi tanyák kialakulásának folyamatáról szól, nyilvánvalóan felmerül a kérdés: Meddig vezethető vissza az oroszhegyiek varsági szállástartása és havashasználata? Mivel Varság XX. századi területére a második sűrűsödési kör forrásai vonatkoznak, a válaszban csak a XIX. század elejét és a XVIII. század végét jelölhetjük meg, mint dokumentálható időpontot. Valószínű azonban, hogy az oroszhegyiek varsági havashasználata és havasi szállástartása ennél jóval régebbi. Erre int az a körülmény, hogy az alapul vehető források, a második sűrűsödési kör dokumentumai ekkor kezdődnek, és e forrásokból, feltűnésük idején, a havasi irtáskaszálók és a havasi szállások használata élő, bevett gyakorlatnak látszik. Másrészt az első sűsűsödési kör legrégibb dokumentumában, a fentebb már többször hivatkozott 1569. évi perben a "Küküllőn túl való nevezetes helyekről", a "Küküllőn túl való havas állapotjáról", vagyis a XX. századi Varság területéről esett szó.[284] Az a tény, hogy 1569-ben Szentlélek és Bogárfalva erősen áhítozott Varság területére, Oroszhegy pedig minden eszközzel védelmezte Küküllőn túli havasait, arra mutat, hogy a Varság pataka táján elterülő havasok fontos szerepet töltöttek be Oroszhegy népének gazdálkodásában. Sajnos, az 1569. évi perrel az éppen induló fonal megszakad. A források első sűrűsödési köre, legalábbis annak feltárt és megismert része, nem lép túl a Küküllőn.[285] A "Küküllőn inneni" terület havashasználatának jól feltárulkozó XVI. századi rendje, különösen a nyuládi havasi szállások világa némileg sejteni engedi, hogy miféle havashasználati módok jellemezték az oroszhegyiek "Küküllőn túli" birtokait is.

Joggal feltételezhető, hogy más hegyi tájakhoz hasonlóan, a havashasználat Varság területén is egyidős a havasbirtoklással. A havasi szállás pedig a havashasználat egyik fontos eszközének tekinthető, következésképp, valószínűleg egyidős a havashasználattal. Az oroszhegyiek 1569 óta dokumentálható varsági havasbirtoklásának kezdete a középkor jeltelen homályába vész. Vele együtt merül a középkor írástalan messzeségébe a Küküllőn túli havashasználat és a varsági havasi szállástartás kezdete.

A források két sűsűsödési köre, pontosabban 1569 és a XIX. század varsági havashasználati adatai között további levéltári kutatásokkal talán még fellelhetők az összekötő láncszemek. Ehhez azonban sok kitartás és nagy kutatói szerencse kell!

Oroszhegy havasi határának egészére tekintve, amelynek egyik felére a források első sűrűsödési köre, másik felére pedig a források második sűrűsödési köre vonatkozik, megállapítható, hogy a XVI. századi Küküllőn inneni havashasználat és a XIX. századi Küküllőn túli, varsági havashasználat között nem mutatkozik

---

284 USZO. I. 15.

285 Leszámítva azt az 1594. évi periratot, amelyben a *Tartódnyaka*, valamint a *Varság* és a *Varság töve* helynevek először előfordulnak. (SZO. VIII. 342.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

számottevő különbség. Oroszhegy és a többi havasalji falu havashasználata, irtásgazdálkodása, havasi szállástartása az esetleges területi változásokat leszámítva nemcsakhogy folyamatosnak tekinthető a XVI. századi említésektől a XIX. századi adatsokaságig, hanem változásokban sem igazán bővelkedett. A középkor végén már létező havashasználati formák jórészt változatlanul éltek tovább évszázadokon át. A havashasználat, az irtásgazdálkodás és a havasi szállástartás nagy változása hosszú változatlanság után a XIX. század közepe és XX. század közepe között zajlott le. Erre az időre esett a havasalji lakosság egy részének végleges és kizárólagos havasi megtelepedése, az állandóan lakott hegyi tanyák megszületése, lassú elszaporodása és az udvarhelyszéki havasi szórványtelepülések hatalmas hálózatának kiformálódása.

Összekötő láncszemek a XVIII. századból

A történeti források fentebb említett két sűrűsödési köre között a kutatások jelen szakaszában is akadnak olyan feltárt összekötő láncszemek, amelyek a havasalji falvak, köztük Oroszhegy havashasználatának folytonosságát dokumentálják a XVIII. századból.

1735-ben per támadt a sófalvi juhtartó és a "juhatlan" gazdák között, mivel az utóbbiak a sófalvi havasokban kiszakítottak három mezőt a faluközösség birtokából, hogy ott a maguk hasznára kaszáljanak. A megidézett parajdi, sófalvi és atyhai tanúk szavaiból felvillan a sófalvi havasok használatának, különösen az ottani juhtartásnak és szénakaszálásnak sok részlete. A perben emlegetett sófalvi havas északnyugatról határos a XX. századi Varság területével.[286]

Varság másik oldalán, a Zetelakához tartozó Küküllőmezőn ugyancsak élénk havasi gazdálkodás folyt a XVIII. században. A XX. század végén Küküllőmező hegyi tanyákkal meghintett terület Varság Sólyomkő nevű határrészének szomszédságában. 1771-ben Küküllőmezőn zetelaki gazdák irtáskaszálókat birtokoltak és használtak.[287]

1736-ban Szent Márton nap előtt két héttel Oroszhegyen leégett egy ház, amelyben Kadicsfalvi Török Sámuel jobbágya Olá András lakott. Olá Andrással nem volt jóba a szomszédja Oroszhegyi alias diafalvi Jósa Mihály szabad székely. Többször perlekedtek. Következésképp, a tűz után a gyanú azonnal Jósa Mihályra terelődött. Témánk szempontjából tanulságos a megszólaltatott tanúk érvelése: Jósa Mihály nem okozhatta a tüzet, mivel a tűz időpontjában úton volt. A havasokba ment "sertvései látására". Néhány jelemző megfogalmazás: "*dél után ment az erdőre az pásztoroknak, hogy kenyeret vigyen*"; "*Ő kigyelme háza vatsora tájban égett el, s Jósa Mihály nap haladat tájban az havasra elment az sertvésekhez, az vész bércze nevű helyen találtuk...meg*"; "*azon nap naphaladat tájban hozzánk jöve...másnap is velünk járt az sertvésekkel*"; "*Jósa Mihály sokkal előbb el ment nap haladatnál az havasra, az a ház el égett vatsora tájban*"; A ház "vatsora idő tájban" égett el, Jósa Mihály pedig "*vetsernye idő tájban el ment az havasokra az sertvésekhez*". Józsa

[286] KÁL. UTJ. II. 87. Sz. n. (1735)
[287] KÁL. SZL. 89.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Mihály havasi útja jó alibinek bizonyult, mivel a lehető legtermészetesebb dolognak számított Oroszhegy XVIII. századi közvéleménye számára.[288]

Oroszhegyi havashasználat és szállástartás Varság területén

1791. márc. 30-án egyezséget kötött "*nemes Oroszhegyi Megyének Plébánussa, Tisztelendő Demién Sámuel uram, más részről pedig Oroszhegyben lakó Márton Katalin Asszony, néhai Kováts Gergelnek özvegye*". Az asszony átadott a papnak egy *benn való jószágot*, amely határos volt az egyház *benn való jószágával*, vagyis a plébánia telkével. A nagyértékű ingatlanért a plébános több külső apró földdarabot ajánlott cserébe, amelyek korábban többnyire hagyatkozás, ritkábban vétel révén jutottak az egyház birtokába. A plébánia szántóföldjeinek és *szénafüveinek* felsorolásában olvasható az egyik kaszálóról: "*Havason vagyon a Küküllön túl az alsó mezőn, mely közös Albert Fernccel, mind egészen három szánra való, mellynek vicinussa egy felöl a Küküllő vize más felöl a Tamás fiak.*"[289] Az egyezségben kétségtelenül olyan havasi irtáskaszálóról esett szó, amely Varság XX. századi határában feküdt a Küküllő közelében. Szomszédságában hasonló kaszálók terültek el.

1817-ben Czincziri András oroszhegyi lakos az oroszhegyi egyháznak adományozott egy Küküllőn túli irtáskaszálót. Az adományozási levél sok adatot tartalmaz a lelki váltság gyanánt felajánlott varsági *orotvány kaszáló* keletkezéséről, jogi helyzetéről, határbeli elhelyezkedéséről, szomszédokkal határoltságáról. Ezek az adatok Oroszhegy és Varság agrárhistóriájának fontos láncszemévé avatják a tengernyi fáradtsággal irtott hajdani kaszálót, illetve annak írott említését. Emellett a levél kitűnik patinás székelymagyar nyelvezetével, régies kifejezéseivel, a népi vallásosság megnyilvánulásait rögzítő és a népi életszemléletet, bölcsességet megörökítő részleteivel. Ezért nem csak az irtáskaszálóra vonatkozó sorokat idézem, hanem a jeles egyezséglevelet teljes terjedelemben közlöm:

"*Aláb írtak adgyuk tudtára mindeneknek, a kiknek illik mostaniaknak és jövendőbélieknek, hogy midőn jelen volnánk ezen folyó 1817-dik Esztendőben az Oroszhegyi parochialis háznál, meg jelenék előttünk Oroszhegyi efiab Andrási alias Czincziri András eö kegyelme Édes Atyánakis üdőseb Czincziri András eö Kegyelmének Képében a kiis mind kettönknek elyjen Istenes szándékát jelenté be,*

---

288 KÁL. UTJ. II. 89. 5. - A "*Vész bércze*" nevű hely Oroszhegy "Küküllőn inneni" havasi határában feküdt. Vö.: OPI. Lelkészi ügyiratok 1811. "*Oroszhegynek felső forduló havasos határában a Magyaró között vész bércze nevezetű hellyen két darabotska kaszáló*".

289 OPI. Lelkészi ügyiratok 1791. - A Küküllőn túli kaszáló még 1793-ban is az egyház birtokában volt. Megjegyezték róla, hogy "*osztatlan K. Albert Ferenccel*". (OPI. Számadáskönyv. 228. p.) - Valószínűleg ugyanerről a kaszálóról esett szó 1811-ben. Ekkor hivatkoztak egy húsz évvel korábbi, 1791. jan. 23-án kelt egyezségre, amelyben Albert Ferenc 20 forintért eladott az akkori plébánosnak "*a Küküllőn túl György Kováts mezején egy darabotska Kaszáló helyet*". 1811-ben változtattak a korábbi megállapodáson: "*az írt György Kováts Mezején lévő hely visszamarada Albert Ferencnek*", aki helyette két másik kaszálót adott a papnak a "Küküllőn innen". (OPI. Kontraktusok.) - A "*György Kováts mezeje*" helynév valószínűleg az ősfoglaló György Kovácsra emlékeztet. (A György Kovács név a XVI. század végén a legkülönbözőbb udvarhelyszéki falvakban előfordult. Vö.: USZO. I-II-III. Névmutató. - A Kovács családnév Oroszhegyen 1569-től adatolható - USZO. I. 16. - Kovács György nevű lakost összeírtak Oroszhegyen 1655-ben, 1692 és 1696 között minden évben, 1702-ben, 1706-ban, 1709-ben, 1711-ben, 1740-ben. - KÁL. SZL. VIII/1. összeírások 56., 55., 54., 86.)

hogy lészen eö Kegyelmeknek a Küküllőn túl Tálas Kaliba nevezetű helyben a Közönséges falu Erdeiből nagy munkával ki irtot egy darab Oratvány Kaszáló hellyek, melynek vicinussa nap keletről Szabó András Kaszáló helyje nap nyugatról a Berketzi János fijaji Oratásos helyjek, eö kegyelmek ezen helyre tett munkájoknak fele jutalmát által akarván tenni oda, ahol sem a rozsda meg nem emészti, sem a máj meg nem eszi, sem a Tolvajok el nem lopják, ezen vicinált Oratásos Kaszáló helyjeknek a hason fele részit által adák az Oroszhegyi Plébános Urak számára...örökösön oly kötelezés alat, hogy Esztendőnként eö Kegyelmekért, élő és meg holt Atyok fiajiért egy Szent Mise szolgáltassék énekes, melyre a mostani fungens Plébános Úr magát kötelezvén, az ez után következendő plébánus uraknak Képében a fent írt Jóságot Birodalmában általis vevé. Mely Istenes adomány és Kötelezés e szerént mene véghez müis ezen obligatorialis levelet ki adtuk nevünk alá írásával és petsétünkkel meg erősítve. Oroszhegy 1817. 6. Martii. Márton András, Szabó András falu nótáriussa."[290]

A következő adat azért tekinthető fontos mérföldkőnek a varsági hegyi tanyák múltjának históriájában, mert megfogalmazója végre megemlítette a szálláshellyé vált irtáskaszálók legjellemzőbb épületét: a "derék pajtát".[291] Ez a kissé jelkép értékű épület tette a szállást igazán szállássá.

1836. aug.. 23-án havasi kaszálóiról végrendelkezett Hajdó György oroszhegyi-diafalvi lakos: "*Vagyon a Küküllő folyó vize mellett két Kaszálló hellyem, a felsőt magam rész szerént cselédim és más fogadottak által sok költségekkel s fáradságokkal szerzettem, eztet, hogy a Hajdó néven levő atyámfiaihoz vérségi hajlandóságomat meg bizonyítsam, nékiek hagyom az igen derék pajtával edgyüt 15, az az tizenöt m. forintokba. Az alsót, a fűrészeknél valót szerzettem 28, az az huszonnyoltz m. forintokkal, a rajta lévő pajta és kert 10 az az tíz forintokba az alább meg írt conditio alatt marad Márton Pál Etsém Uramnak.*"[292] A pajták emlegetésén kívül a szöveg nagy érdeme az irtott kaszálók adásának, vevésének, örökíthetőségének dokumentálása, valamint "fűrész", vagyis vízzel hajtott fafűrészelő telep 1836. évi varsági működésének bizonyítása.

1855. tavaszán a székelyudvarhelyi "járási elnök" külön rendeletben utasította Oroszhegy vezetőit, hogy akadályozzák meg falusfeleik tartós havasba költözését:

„*Rendelet Oroszhegy községre nézve.*

Értésemre esvén az, hogy több Családok a' Falvából egész éven át mind fel költöznek a' havasra, folytonosan ott laknak, 's ez által a' köz igazgatási dolgok nagyon hátráltatnak, ennél fogva az Elöljáróságnak kemény felelet terhe alatt meg hagyatik, hogy kivévén a nyári kaszálás vagy is szénacsinálás idejét, tellyességgel senkinek semmi szín alatt meg ne engedje, hogy egész családostol a' havasra fel költözzék 's ottan lakjék, mert

Először: Ezáltal a' Czellengőknekis a' havason lakók által alkalom adatik arra, hogy ottan magokat azoknál meg húzzák és ottan tolvajkodjanak.

---

290 OPI. Kontraktusok. 1817.

291 Föltehetöleg csürröl volt szó, de az iratot fogalmazó jegyző a pajta szót használta. Mindezt azért szükséges megjegyeznem, mert a XX. századi Székelyföldön a pajta szó a csűrnek nevezett faépítmény egyik részére vonatkozik.

292 OPI. Lelkészi ügyiratok 1836.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Másodszor: Az erdők az ilyen havason lakó Családok által nagyon pusztíttatnak, eztet a' Bíró a' Falu között háromszor egymás után mindeneknek tudomására juttatni tartsa szoros kötelességének, hogy ha pedig mind ezen fenn írtaknak ellenére is valaki azt merné cselekedni, a' F. Bíró mindannyiszor az ők rovásokra embert fogadva küldjön fel utánnok, 's le hívatván őket a' havasról, meg zálogolván őket 3 forintig bűntesse meg. Székelyudvarhely. Április 25-én 1855. Cs. Kir. Járási elnök."[293]

Történeti-néprajzi értelemben a rendelkezés legfőbb érdeme, hogy kétséget kizáróan bizonyítja az oroszhegyiek varsági szállásainak korabeli létezését. Ez ugyan a kutató számára nyilvánvaló, de forrásokkal nehezen dokumentálható. A hivatalokat ugyanis nem túlzottan érdekelték a parasztság gazdálkodásának technikai és munkaszervezeti részletei, így a havasi szálláshasználat csínyja-bínja sem. Jellemző, hogy a rendelkezés fogalmazója számára természetes volt az a több évszázados múltra visszatekintő szállástartási mód, amelynek sarkalatos eleme a nyári munkák idejére és az itt nem említett állatteleltetés idejére szóló határban tartózkodás. Az efféle szálláshasználatot az önkényuralmi hivatalnok sem ellenezte, mivel tudta vagy legalábbis gyanította, hogy enélkül megvalósíthatatlan a havasalji falvak népének paraszti gazdálkodása. A rendelkezés a szálláshasználatnak azt az elemét kifogásolta és tilalmazta, ami akkortájt újmódinak számított, nevezetesen a tartós kintlakást, a végleges kiköltözést, az oroszhegyi társadalomból való kiszakadást. A hivatali érvek fölöttébb ismerősen csengenek a magyar tanyakutató számára. A tanyára költözés ellenzői Alföld-szerte ugyanígy érveltek: a kiköltözők kivonják magukat a közmunkák, a közterhek és a közigazgatás éber tekintete alól, másrészt a távoli tanyák kiváló búvóhelyei a csavargóknak, a törvény elől bujkálóknak, tolvajoknak.[294] Az udvarhelyi járási vezető érveiben az alföldi regulákhoz képest viszonylag új elem az erdőpusztítás veszélye, ami az eltérő ökológiai adottságokból következik.

A XIX. század közepén nemcsak Oroszhegynek, henem más havasalji falvaknak, így Korondnak, Zetelakának is voltak irtáskaszálókon létrehozott havasi szállásai. A szállásokkal kapcsolatos szigorú járási rendelkezés mégis egyedül Oroszhegynek szólt. Ez a körülmény is arra mutat, hogy az oroszhegyi nép élen járt a havasi szállástartás, illetve a hegyi tanyák létrehozásának útján. A többi helység határában, miként jobbára az oroszhegyi havasokban is, még a szállástartás elfogadott, "bevett" formái divatoztak, az oroszhegyiek közül azonban néhányan már megpróbálkoztak valami újjal, a tilalmas állandó kintlakással. Erre a tényre reagált az udvarhelyi járási vezető, akinek rendelkezése időben egybeesett a magyarországi illetékes hivatalok egyik legelszántabb tanyaellenes intézkedés-sorozatával.[295]

Az udvarhelyi "járási elnök" szigorú rendeletének a tanyára költözést tiltó alföldi rendelkezésekhez hasonlóan, nem lett tartós foganatja. Miként az Alföldön, Oroszhegy varsági havasain sem lehetett hivatali regulákkal megállítani, feltartóztatni és visszafordítani az állandóan lakott tanyák megszületésének egyszer már elindult folyamatát.

---

[293] CSÁL. OKJ. 48. f.
[294] SZABAD György 1980. - SZABÓ István 1960. 145.
[295] Vö.: SZABÓ István 1960.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1857. augusztus 16-án Oroszhegy község bérért éjjeli őrt fogadott a falu éjszakai nyugalmának biztosítása érdekében. Addig az éjjeli őrködést házszám szerint *szerre* végezték az oroszhegyi lakosok. A "szerre" őrködés azonban egyre nagyobb nehézségekbe ütközött, mivel folyamatosan növekedett azoknak a száma, akik a nyári hónapokat jobbára a varsági havasokban töltötték szénakaszállással, szénagyűjtéssel és különböző növények termesztésével. Az éjjeli őrrel kötött kontraktus bevezető sorainak megfogalmazója szerint: *"...községünknek jobb része többnyire a havasokba foglaltoskodik, s ide haza nem léte miatt képtelen az elöljáróság rendesen szerre, ház szám szerint kiállítani..."* az őröket.[296]

Az 1860-as évek közepétől a lakosok havasokba költözése, illetve huzamos havasi tartózkodása tükröződött az oroszhegyi keresztelési anyakönyvekben is. A megkereszteltek 1857 és 1870 között használt anyakönyvébe, a "Domicilium et Numerus domus", vagyis a "Lakóhely és házszám" rovatba a keresztelést végző oroszhegyi pap az "Oroszhegy", illetve az "Oroszhegy-Diafalva" helymeghatározást jegyezte be. 1865-ben hirtelen megváltozott a rovat addig egyhangúnak mondható képe. Föltűnt a többször ismétlődő "Oroszhegy in Alpibus" bejegyzés, amelyben az "in Alpibus" a havasokra, Varság XX. századi területére vonatkozott.

1865-ben 98 gyermeket kereszteltek Oroszhegyen. Közülük 11 számított havasi lakosnak. Többségüknél Barabás Erzsébet bábáskodott, aki a faluban ritkán szerepelt. Ott inkább Bartos Rozáliát hívták a szülő asszonyokhoz. A havason lakó apák legtöbbjének foglalkozásaként az "agricola", vagyis a "földműves" kifejezést jegyezte föl a pap. Egy apa, Kovács Moyses kapta a mercenarius, azaz a béres besorolást.

Az apák nagy többségének "agrikola" foglalkozása azt sejteti, hogy az első havason lakók Oroszhegy nagymúltú székely családjaiból kerültek ki. Méginkább ezt tükrözik a családnevek. Mindez azért fontos, mert a XX. század második felében erdélyi értelmiségi vélekedés gyanánt többször megfogalmazódott az a felületes nézet, hogy a varsági hegyi tanyákat bizonyára valamiféle kóbor hegyi pásztorok hozták létre. Ennek ellensúlyozására érdemes felsorolni az 1865-ben keresztelt 11 "havasi" gyermek szüleinek nevét. Ők mondhatók Varság első lakóinak. Nevükből ítélve többnyire nem "kóbor pásztorok", hanem évszázadok óta Oroszhegyen honos törzsökös székely famíliák vállalkozó hajlamú fiatal tagjai voltak.

1865. jan. 3.(4). András, Tifán Mihály és Tifán Barbara fia
1865. jan. 12.(13). Terézia, Fancsali Ferenc és Tifán Klára lánya
1865. jan. 26.(29). András, György (Mihály) András és Józsa Klára fia
1865. máj. 11.(11). Julianna, Sinkovics Antal és Tifán Julianna lánya
1865. máj. 7.(12). Antal, Kovács Moyses és Dénes Anna fia
1865. jún. 17.(18). Mihály, Gergely Mátyás és Vass Anna fia
1865. jún. 20.(20). Terézia, Bálint Antal és Józsa Rozália lánya
1865. júl. 2.(3). Erzsébet, Györ István és Máté Barbara lánya
1865. szept. 8.(10). Mihály, György Ferenc és Lőrincz Erzsébet fia
1865. dec. 5.(6). Antal, Nagy Antal és Magyari Terézia fia
1865. dec. 5.(6). Terézia, Nagy Antal és Magyari Terézia lánya

---

[296] CSÁL. OKJ. 116. f.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

(A fenti felsorolásban a hónap neve utáni szám a születés napját, a zárójelben lévő szám a keresztelés napját jelenti.)

A születési dátumok tanúsága szerint a havason élő házaspárok gyerekei az esztendő minden szakaszában születtek. Fontos az, hogy télen (januárban, decemberben) is. Ez a körülmény valódi, állandó kintlakásra vall.

Az 1865-öt követő években is folytatódtak az "in Alpibus" jellegű anyakönyvi bejegyzések. 1866-ban hat "havasi" gyereket kereszteltek. Közülük kettőnél feljegyezték, hogy "Pater ignotus", vagyis apja ismeretlen. Nyilvánvalóan törvénytelen gyermekként jöttek a világra.

1866-tól előfordult, hogy az "in Alpibus" bejegyzés után feltűntették azt a havasi területet is, ahol a szülők laktak. Ez azért alakult így, mert a XX. századi Varság területének a XIX. században még nem volt összefoglaló neve, hacsak nem számítjuk annak a túlzottan általános, illetve köznévként is használatos *Havast*. A későbbi Varság község alkotóelemeit külön-külön, a nevükön emlegették. Így a kereszteltek anyakönyvében 1866-ban lakóhelyként előfordul: "In Alpibus Varság tisztája", "in Alpibus Bagzos", "in Alpibus Varság". 1867-ben az "in Alpibus" után Bagzos, Forrásköze, Varságtisztája, Küküllő, 1868-ban: Tziligyi, Tósfenyő, Bagzos, Varságtisztája, Varság szerepelt.[297]

1865-ben, amikor Pesty Frigyes helynévgyűjteménye számára az oroszhegyi jegyző megküldte az oroszhegyi helynevek ismertetését, megemlékezett a varsági szétszórt épületekről, és azokat a "magyarhoni tanyák"-hoz hasonlította. *Varságloka*, *Sólyomkő*, *Tálas*, *Forrásköze*, *Bagzos*, *Varságtisztája*, *Vaskaliba* és más helynevek fölsorolásakor megemlítette, hogy területükön sok szétszórt ház van, amelyekben télen-nyáron laknak. Állnak magányos "csűrpajták" is, amelyeket csak időszakosan használnak oroszhegyi tulajdonosaik. A jegyző adatközlő leírásában olvashatunk rozs, árpa, zab, káposzta, kender, len varsági termesztéséről is. Alábbiakban szószerint idézem azokat a részeket, amelyekben az oroszhegyiek varsági szállástartásáról, földműveléséről és hegyi tanyáiról esik szó:

"Szencsed sorka, ez egy szép kaszáló hely, a' hol nyári lakházak s pajták vannak.

Küküllő loka, a hol sok ház és pajták vannak.

Varságloka hol sok épületek vannak 's téllen nyáron mint egy 30 gazda lakik ottan s azon kívül sok puszta ház és csűrpajta van hová csak nyáron mennek inkább.

Középső havas lábja - Sólyomkő hol sok ház csűrpajta létezik, lakosok is vannak.

Tosfenyő itt is sok puszta épületek vannak 's lakosok is.

Sálosfenyő ittis épület sok van.

Tálas az elnevezését vette a sok fatál csinálásáról, a mellyet még máig is csinálnak. Ittis sok épületek vannak.

Forrásköze, magesra emelkedő igen szép kilátású nagy mező, hol árpa, zab, káposzta, kender és más kerti veteményeket az ott lakosok termesztenek, van ittis sok puszta ház és pajta, hová a szénát bé rakják s ottan vagy meg étetik vagy Oroszhegybe lehozzák.

---

[297] OPI. Anyakönyvek. Megkereszteltek anyakönyve 1857-1870.

Oroszhegyi Bagzos-Diafalvi Bagzos ezen két Bagzosba is sokan laknak, egy része kaszáló, de termik itten is még rozs is, ezen kívül árpa, zab, len, kender, káposzta és más kerti vetemények ittis sok ház és pajta van, úgy néz ki nyáron kivált mint szinte a Magyarhonba lévő tanyák, ezek is hasonlók: Lapos Magyaró, Varságtisztája - Vaskaliba mind sok termesztménnyel gazdagok kivált széna és zabbal, a sok ház s épület mián falunak is beillenek."

A derék oroszhegyi jegyző *Varság patakáról* megjegyezte, hogy "*eleven folyam*". "*Sok fűrész és malom van rajta*".[298]

1866. május 24-én Csató József udvarhelyi esperes felháborodott levelet írt az oroszhegyi plébánosnak a Varságon kint élő oroszhegyiek papi ellátatlanságának bonyodalmai miatt: "*Szomorúan értesültem, hogy az oroszhegyi havasokon hívei közül többen azon merényre vetemedtek, hogy elhalt keresztény társaikat a' lelkészi hivatal tudta nélkül eltemették.*" Utasította az oroszhegyi plébánost, hogy azonnal tájékozódjon és intézkedjen.[299]

1868-ban Orbán Balázs Oroszhegyről írva megemlékezett a falu havasi szállásairól: "*...e falunak éléskamrája azon roppant kiterjedésű havas, mely itt kezdődve több négyszög mértföld kiterjedésben Gyergyó és Sófalváig rúg. Az e havas közti irtásokat Szállásnak nevezik, itt van mindenkinek havasi lakása, pajtája, itt él e falu népe nyaranta, itt legelteti nyájait, itt csinálja téli széna készletét, mert e nép főként marhatenyésztéssel foglalkozik határtalan havasán legelnek szabadon még télen is azok a híres oroszhegyi fürge lovak*". Tudósítását megtoldotta egy humorosnak szánt ismeretlen szerzőjű versezettel, amely olyan "vadonfi" legénykéről szól, aki a varsági havasokban nőtt föl, és amikor egyszer az apja lecsalta az oroszhegyi faluba, ugyancsak rácsodálkozott a falusi életre, különösen pedig a templomi ceremóniára.[300]

1880 első napjaiban Laiber Antal, a nemrégiben kinevezett oroszhegyi plébános annak rendje-módja szerint házszentelést tartott Oroszhegy területén. Mivel komolyan vette feladatát, havasi híveinek házait is igyekezett fölkeresni. A nagy hóban ez a merész vállalkozás rengeteg fáradságába került. Frissen szerzett havasi élményeiről 1880. jan. 26-án levélben számolt be Fogarassy Mihály gyulafehérvári püspöknek, egyben segítségét kérte a különleges helyzetből adódó feladatok megoldásában:

---

298 PFH. 82-83.

299 OPI. Plébániai iratok 1867. - Hasonló esetre került sor 1883-ban is, amikor Tifán Mihály és Tifán Zsuzsanna oroszhegyi illetőségű "*varságtisztási lakosok*" testvérüket Tifán Erzsébetet "*minden szokásos szertartás nélkül*" a havasokban eltemették. Az ügy a szolgabíró tudomására jutott, aki 1884. aug.. 16-án határozott intézkedéseket foganatosított. (OPI. Plébániai iratok 1884.)

300 ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 96-98. - Orbán Balázs valószínűleg nem látta az oroszhegyiek varsági szállásait. A XX. századi Varság község területének nyugati szélén, Tartód váránál járt ugyan, de hat órás gyaloglás után Korond felől érkezett. Közben volt alkalma tanulmányozni a korondiak fenyőkúti és pálpatakai szállásait (I. 131.). Oroszhegyen természetesen járt. Költői szépségű sorokban ecsetelte az Őrhegyről végignézett naplementét. (I. 104-105.) Oroszhegyi tartózkodása során a helység vezetőitől sokat hallhatott a falu népének havasi gazdálkodásáról. Egyébként is Oroszhegy, az oroszhegyi havasbirtoklás, az oroszhegyiek havasi szállástartása nem jelentett ismeretlen, idegen világot számára, hiszen Oroszhegy közelében, Lengyelfalván született, egy olyan havasalji faluban, amelynek népe évszázadok óta birtokolt havasokat az oroszhegyi havasok szomszédságában.

"E jelen évi ház szentelés alkalmával meglátogattam havason lakó híveimet is, kik az anyamegyétől 5 órányi távolságban egy szép, de nagy kiterjedésű fensíkon jobbadán szétszóródva laknak. A nagy fensíkot két külön coloniára különíti egy a Varság vize által tekintélyes mélyre vájt vízvágány. Egyik részt lakják az úgynevezett varságiak és bagzosiak 94 családdal 434 lélekkel. A másikat a forrás közi, tálasi, somkőhegyi, sárosfenyői és küküllői hívek lakják 53 családdal, 229 lélekkel. Ezen utóbbiak, azonban jóval többen vannak, kikhez részint a nagy hó, részint a nagy távolság miatt eljutni nem lehetett. A havasi családok számát 160-ra, a lelkek számát pedig 700-ra bizton tehetni, sőt mert naponta szaporodnak, egy-két év múlva 1000 is lesz. - Ezen tiszta katolikus hívek és romlatlan lelkek, szánandó elhagyatottságban szenvednek." Iskolai tanításuk, a már létező kisérletek ellenére, jórészt megoldatlan. Havasi templomra és harangra lenne szükségük.[301]

Laiber Antal plébános friss havasi élményeket és végtelenül nagy tenniakarást tükröző levele korszakhatárnak tekinthető dokumentum Varság történetében. Számadatai kellőképpen érzékeltetik, hogy a több évszázados oroszhegyi szállástartás talaján megszületett az állandóan lakott hegyi tanyák birodalma, amelyeknek hóban, fagyban is Varságon tartózkodó lakossága elindult az egymással való társadalmasulás és az Oroszhegytől való függetlenedés útján. Ezek a témák tanulmányomnak már egy másik fejezetébe kivánkoznak.

Kitekintés

A XVIII-XIX. századi oroszhegyi havashasználatról és szállástartásról szóló fejezetet lezárva érdemes röviden kitekintenünk a környékre, azt keresve: zajlottak-e ott és miként az oroszhegyihez hasonló havashasználati változások és településfejlődési folyamatok.

A legközelebbi szomszédságba, Korondra, Zetelakára tekintve láthatjuk, hogy a havashasználat és a havasi szállástartás ott is fontos része volt a lakosság XVIII-XIX. századi gazdálkodásának. A rendelkezésre álló kevés adat alapján azonban úgy látszik, hogy Korond és Zetelaka határában az állandóan lakott hegyi tanyák kialakulása, illetve a tanyavilág önszerveződésének folyamata Oroszhegyhez képest néhány évtizednyi késést mutat. A Görgényi-havasok déli nyúlványai tájékán valószínüleg Oroszhegy havasának, Varságnak voltak először tömegesen kiköltözött állandó lakói, Varságon építettek először külterületi iskolát, havasi templomot, plébániát, községházát. A környéken Varságon alakult először havasi egyházközség. Varság területe szakadt el először anyaközségétől és vált önálló tanyaközséggé. A varsági fejlődést, mint modellt, követte némi késéssel Korond határában Fenyőkút és Pálpataka, Zetelaka határában Zeteváralja és Sikaszó tanyavilágának önszerveződési és önállósodási folyamata.[302]

---

[301] OPI. Plébániai iratok 1880 - A házszentelési élménybeszámoló piszkozatban, dátum nélkül maradt fenn Oroszhegyen. A püspöki válaszlevélből állapítható meg, hogy Laiber Antal plébános levele 1880. jan. 26-án kelt és a 18/1880-as számot viselte. Az iskolára és a harangra vonatkozó részeit később idézem.

[302] A korondi hegyi tanyák rövid bemutatása: BÁRTH János 1997/b.

A korondi római katolikus plébánia sok pusztítást megért irattárában azok az iratok, amelyeknek számottevő agrártörténeti és agráretnográfiai forrásértéke van, jobbára a XIX. század elején kezdődnek. Mivel adományozások, vétel és csere révén az egyháznak is voltak földparcellái, a XIX. század elejétől viszonylag gyakran emlegették a Korond havasi határában, vagyis *Pálpatakán*, *Fenyőkúton*, *Datkán*, *Tópatakán*, *Vadasmezőn*, *Kadácsmezőn* lévő irtványokat, kaszálókat.[303]

1868-ban Orbán Balázs szép leírását közölt a *Korondi hegy* szállásairól: "*Szép e fennsík: gyönyörű bükkrengetegei között lévő irtványaival, ez irtványokon legelésző kolompos nyájaival, s azon sok regényes fekvésű pajtával, melyek körül munkás nép sürög forog, mert a korondiaknak mint marhatenyésztéssel foglalkozóknak szintén*[304] *két lakásuk van, téli házuk a faluban, szép üde nyaralójuk fenn a havasokon, s nyaranta a nép nagy része, főként a nők idejöket fenn töltik e havasi nyaralókon. A szabadságszerető székely kedveli ezen független, ezen költőileg szép életet....e fennsík nem unalmas, egykedvű; mindenütt kedves kis lakok vannak szétszórva, hová egy-egy piros pozsgás havasi nympha vendégszeretőleg hívogatja az utast, mert hát az emberek, főként a nők, itt is kiváncsiak az alanti világról hírt hallani, s ha betértél e szélcsapkodta, vihartánczoltatta szerény lakokba, ott mindenütt székely szívességgel...találkozol; felraknak elődbe friss tejet, vajat, a havasok ízletes gyümölcseit a málnát, epret és áfonyát...*"[305]

Orbán Balázs leírása kiválóan megörökítette a *Korondi hegy* szállásainak tartozéktelepülés jellegét, vagyis azt az állapotot, amikor a hegyi szállás a télen lakott falusi ház havasi párjaként a nyári tartózkodás helyének számított.

A következő két évtizedben Korond határában is akadt példa arra, hogy a későbbi pálpatakai és fenyőkúti tanyalakók előhírnökeként, néhányan állandóan kiköltöztek a havasokba. 15 évvel Orbán Balázs leírásának megjelenése után, 1883. okt. 8-án a korondi iskolaszék vizsgálatot folytatott arról, hogy ki miért nem járatja iskolába a gyerekét. A lajstromban akad néhány olyan név, amelynek viselője kapcsolatban volt ugyan a szállásokkal, de tartós iskolai mulasztása nem az állandó tanyán lakással függött össze. Ilyen gyerek volt Balázs Ferencné Antal fia, akiről megjegyezték, hogy a "*havason szolgál, azért karácsonyig felmentetik*". Hasonlóképpen felmentették Fábián Zsiga Lajos leányát "*a havasról haza költözésig*". Ők valószínűleg olyan családban éltek, illetve olyan családnál szolgáltak, amelyik későőszig, esetleg karácsony tájáig megnyújtotta a nyári havason tartózkodást. Ugyanilyen elbírálásban részesültek Gere Mózes községi sertéspásztor gyermekei, akik karácsonyig kaptak fölmentést, mert segíteniök kell apjuknak a sertések legeltetésében. Négy esetben azonban, állandó havason lakás miatt, határidő nélküli felmentést kellett adni az iskolalátogatási kötelezettség alól: az elszegényedett Máté

---

303 KOPI. 1831. évi visitatio jegyzőkönyve, valamint a hozzá másolt 1811. és 1820. évi kontraktusok - A dokumentumok és az említések különösen az 1850-es években szaporodtak meg. (KOPI. Rendeletek protokollumai). (Erősen szakadt, rongálódott példányok 1783-tól). - Sajnos, a korondi plébános pálpataki, vagyis havasi kaszálóján álló "ház"-ra és csűrre csak 1883-ból került elő írott adat. A "kettős pajtájú" csűrről megjegyezték, hogy omlófélben van, következésképp fölöttébb régi épületnek számított. (KOPI. Plébániai iratok. IV. köteg. 1881-1883. 237.)

304 Néhány lappal előbb ismertette az oroszhegyiek havasi szállásait. Arra utal a "szintén" kifejezés.

305 ORBÁN Balázs 1868-1673. I. 131. - Orbán Balázs személyes tapasztalatokat gyűjtött a korondi szállásokon, útban Tartód vára felé.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Mózes fiát, Ferencet "*a havason lakása miatt*", az ugyancsak szegény, *hegyi* megkülönböztető nevet is viselő István József fiát a "*távolság*" miatt, a szintén *hegyi* megkülönböztető névvel is megjelölt szegény Lőrincz János fiát, mivel "*a községbe lakása nincs*", Tófalvi Mihályné fiát hasonlóképpen "*a hegyen lakás miatt*" mentették föl.[306]

A tanyán lakó korondiak száma a XIX-XX. század fordulója táján fokozatosan növekedett. 1910-re elérte a 808 főt.[307] Míg Oroszhegy, illetve Varság történetében az 1880-as évek elején már fontos szerepet töltöttek be a havasi iskolák, Korond római katolikus egyházi irataiban 1900 táján sikerült először "hegyi" iskola nyomára bukkannom. 1900. dec. 7-én Udvarhely vármegye főispánja levelet írt a korondi elöljáróságnak a "Pálpataki községi iskola" ügyében. Valószínűleg ekkor akartak megnyitni Korond pálpatakai tanyavilágában egy kezdetleges iskolát. A korondiak bizonyára pénzt igyekeztek szerezni az üres terem berendezéséhez. A főispán utasította a korondiakat: Szállítsák ki a belterületi iskolában fölöslegessé váló padokat Pálpatakára, mivel azok "*a havasi tanyákon lévők számára*" is készültek. Ha bizonyos számú gyerek a havasi iskolába fog járni, a padok egy része a pálpatakai iskolát illeti.[308] Tíz évvel később, 1910-ben több korondi testület is foglalkozott a pálpatakai és a fenyőkúti új "hegyi" iskolák felépítésének kérdéskörével.[309]

Fentebb, a XVI-XVII. századi és a XIX-XX. századi adatok összekötő szálait bogozva már szó esett a zetelakiak 1771-ben emlegetett küküllőmezei írtáskaszálóiról. Hasonló irtáskaszálók sokasága szerepel a XIX. század első felében keletkezett zetelaki vonatkozású iratokban. 1817-ben pl. a "*Gyöngyös bértze nevű helyben egy darabotska Falu Zetelaka erdeiből felfogott Irtovány*" cserélt gazdát.[310]

1822-ben nagy per támadt Zetelaka és Bögöz között a *Tizenhét falu havasának* határai miatt. 1832. szept. 18-án nagy létszámú határvizsgáló csoport ment fel a Hargita havasaiba, a *Nagy Súgó patak* és az *Ivó patak* "összeszakadása" tájékára. Érdemi munkát azonban nem végezhettek még másnap sem, mert itéletidő tombolt. A széki urak, valamint a két perben álló falu társadalmát reprezentáló férfiak a zetelakiak havasi szállásépületeiben húzták meg magukat. A perből nyílvánvaló, hogy a távoli havasi területeten sok zetelaki gazdának volt irtáskaszálója, rajta közelebbről meg nem nevezett épülettel, föltehetőleg csűrrel. Érdemes idéznünk a perszöveg néhány megfogalmazását: ...A bizottság..."*meg telepedik...a Sugó tövinek neveztető hellyen, Közepső Kalapáts József Épületébe, melynek szomszédjai Péter Antal és Ferentz zetelaki, Kalapáts Gergely*". - "*azolta itt terhessen a' Havason sanyarognak a' Szüntelen való esőzés miatt.*" - "*a' Bögözi Communitásnak nem lévén itt sem birtoka, sem épülettye a' már bé állott rossz időben a' Méltóságos és Tekintetes Biztosságnak szállást sem adhatott, hanem a Biztosság kérésére a' zetelaki közönség fogadta be' a' Biztosságot a' Közönség tagjainak itten Sugó tövén lévő épülettyeiben, az idő mostohaságát tekintetben vévén a' Bögözi Közönséget is...*".[311]

---

[306] KOPI. Plébániai iratok. IV. köteg. 1881-1883. 220.
[307] NÉPSZ. 1912. 629.
[308] KOPI. Plébániai iratok.VI. köteg. 1901-1916. 279.
[309] KOPI. Plébániai iratok. VI. köteg. 1901-1916. 310.
[310] ZEPI. Acta Parochialia. 1735-1840. 18.
[311] ZEPI. Acta Parochialia. 1735-1840. 32.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Zetelaka külterületén 1910-ben 703 fő lakott. Közülük 325 fő Zsigmondtelepen, a későbbi Zeteváralján élt.[312] 1907-ben és 1916-ban egyaránt használták a "*zetelakai erdei lakosok*" kifejezést.[313] A zsigmondtelepi külterületi iskola 1907-ben nyílt meg magániskolaként.[314]

1865-ben, amikor Pesty Frigyes helynévgyűjteménye számára a küküllőkeményfalvi helyneveket számbavette a falu jegyzője, megörökítette a helység havasi szállásait is: "*Magyaró Láz, Égetvész itten egyes embereknek havasi szállásaik is vannak*".[315]

Távolabbra tekinteve, Kőváry László 1842. évi székelyhoni leírásában Homoródalmás időszakosan használt havasi szállásairól olvashatunk: "... *s ha széna-csinálás jő, szekérre kerekedik az egész család, mennek...vargyasra, hol házok, ólok készen várja, s megnépesítik, megijjítják az erdőket népdalaikkal...élvezetes...elnézni egy ily nap szombat estvéin, miként költözik haza a munkás nép szekeren és lovakon, magával hordva tehenét, kecskéjét, mik héten át tápat nyujtának. Vasárnapra megnépesül a puszta falu...*"[316] Kicsit kívülálló és arisztokratikus a szemlélet, amellyel ez a leírás készült, talán némiképp pontatlan is az előadás, a lényeg azonban benne van: a Vargyas patak völgyében szétszórt nyári szállások szerepe, jelentősége a homoródalmásiak gazdálkodásában. Néhány oldallal később ugyanezeknek a szállásoknak az állatteleltető jellegét domborítja ki a gyakran uraskodva fogalmazó szerző: "*Egy órai veszélyes út után feltűnik a Vargyasvölgy, mezei lakjaival, hol a nyárban begyűjtött szénát, télben a marhák fellegelik, s volt rá példa, hogy sok éveken át laktak itt emberek, kiknek még az úrasztalát is itt kellett megteríteni.*"[317] Az anekdota ízű utolsó mondat félreértésre adhat okot. Nyilvánvaló, hogy itt nem kiköltözőkről, állandó havasi lakosokról van szó, hanem olyan férfiszolgákról, akik a marhák teleltetésével a tél nagy részét is a havason töltik, vagyis napjaik többsége a havasokon telik el.

Kőváry László tudósításának megjelenése után négy évvel, 1846-ban tanulságos leírást készített a homoródalmási szállásokról jánosfalvi Sándor István: „*Almásnak legbecsesebb szénatermő helye ezen folyó melletti gyönyörű völgyében lévén, ezért azt házakkal és széna csűrökkel s körülötte vadállatoktól át nem hágható magas fa és vessző kerítésekkel úgy beépítették, hogy mind egy elszéledett havasi falu akképpen látszik a néző előtt. Itt ül az almási gazda néha egész népével és marháival több hetekig nyáron keresztül a széna csinálás miatt, s itt egész télen által is többire a ház tájának öregebb tagjai, vagy juhászai, s néha fiaik és leányaik is, gondot viselvén a számos juhokra és kecskékre. Hol a magos favárban lévő kis házikókban, mellyekben a tűz mellett egy hosszú fabölcső, szék, vagy ha kell, ágy a szegletben, cövek lábakon álló asztal s a fogason puska, csákány, fejsze és tarisznya tészik az egész készületet. A téli estéket jó tűz mellett, vagy csendes magányos mélázással, vagy erdei munkák, mint pl. ablakok, seprűk, kosarak, varsák, nyírfa-sótartók sat. csinálásával, vagy szomszéd kalibákból jött pajtásokkal való*

---

[312] NÉPSZ. 1912. 629.
[313] ZEPI. Házak listája 1916-ból; a zsigmondtelepi iskola ügye 1907-ből.
[314] ZEPI. A zsigmondtelepi iskola ügye.
[315] PFH. 76-77.
[316] KŐVÁRY László 1842. 97.
[317] KŐVÁRY László 1842. 103.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

beszélgetésekkel, kik addig gonosz komondoraikra bízzák a vigyázást. Vagy az egymást itt is felkereső két nembeli ifjaknak egymással való társalgási guzsajaskodásaikkal, vagy végre a faluból estvére érkezett tele átalvetőből és áldott tarisznyából való jóízű vendégeskedésekkel töltvén az estéket, mint egy valósíttani láttatnak az egykori árkádiai pásztori életet vagy Theokrit és Gesner szép Idilljeit. Csak templomjok hiányzik még, mert az egykori Varjas kis templomának már csak romjai látszanak, ellenség ellen erősség gyanánt szolgált régi védsáncok közt. De kipótolja e hiányt egy-egy leveles ágakból készített szín, egy-egy nagyobb élőfa alja, vagy a természet szép nagy temploma, melyben Jézus is legtöbbet taníta, hova az almási pap néha ki is jár istentiszteletet tartani az akkor mindenünnen egybegyülekező mezei népnek, azután pedig egy jóízűt ebédelni velük a szép hideg folyó melletti berkek hűs árnyai közt".[318]

A homoródalmási Vargyas-völgy szénagyűjtőiről és havasi pajtáiról megemlékezett Orbán Balázs is: "*...ezen nagyszerű keretbe foglalt békés völgyben...énekelve dolgozó takarók (szénagyűjtők), kolompos nyájak, idyllien fekvő pajták (nyári tanyák) és szénakazlak az emberi szorgalom és földművelés e jelvényei tűnnek fel*".[319]

A homoródalmásiak időszakosan használt havasi szállásai a XX. század közepén önálló néprajzi tanulmány főszereplői lettek, és belekerültek az erdélyi magyar szépirodalomba is.[320]

A XVII-XIX. században a gyergyói medence sok székely famíliája birtokolt irtás eredetű havasi kaszálókat, amelyekre nyaranta a falvak apraja-nagyja kiköltözött "szénát csinálni". A csűrbe gyűjtött szénát legtöbbször nem szállították haza, hanem télen helyben etették föl az állatokkal. Az efféle szénagyűjtő és szénafeletető családi szállások némely helység, pl. Gyergyóújfalu határában a XX. századra szórványtelepüléssé alakultak, másutt azonban, pl. Gyergyószentmiklós határában megőrizték tartozéktelepülés jellegüket.[321]

Egy 1733. évi tanúkihallgatás során sok tanú vallott arról, hogy Aranyosszék nagy közös erdejét a szomszédos hidasiak módfelett pusztítják. A fát távoli vásárokban értékesítik. Kovács Tamás kövendi tanú a hidasiak erdei szállásairól is szólt: "*Ezen kérdésben forgó erdőnek a Székelyvár alatt levő részét nehai Toroczkay János uram főkirálybíróságában elégették, irtották és pusztították volt az hidasiak, és hogy szállót ne tartsanak, sokan közülök a faluból oda költöztenek volt lakni, házat, csűrt, pajtát csináltanak oda, s szántóföldet is irtottanak volt immár szinte; említett királybíró uram...felprédáltatta őket, amely házat, csűrt, majort oda építettenek volt felégettette*".[322] A jeles főkirálybíró az erdőírtás, az erdőpusztítás, a közerdő bizonyos részeinek magánkézbe kerülése ellen hadakozott. A szállások felégetését e harc eszközeként, az erdővédelem módjaként alkalmazta. Ha a fentebb idézett vallomást szószerint értjük, akkor az 1733-ban lejegyzett szöveget a hegyi tanyák kialakulásának korai emlékeként tarthatjuk számon.

---

[318] SÁNDOR István 1942. II. 21-22.
[319] ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 92.
[320] MÁRKOS András 1958. - Szabó Gyula: Gondos atyafiság c. több kiadást megért regényének néhány jelenete a homoródalmási szállásokon játszódik. A regényre Imreh István hívta föl a figyelmemet.
[321] TARISZNYÁS Márton 1982. 58.
[322] TAGÁNYI Károly 1896. I. 689-690. - Idézi és elemzi: IMREH István 1979. 21.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

4. AZ OROSZHEGYI HAVASOK NÉPÉNEK ÖNSZERVEZŐDÉSE, TÁRSADALMASULÁSA, VARSÁG KÖZSÉG KIALAKULÁSA

A HAVASI NÉPESSÉG

A lassan születő újkori szórványtelepülések lakossága az önszerveződésnek mindig és mindenütt ugyanazon a fokozatain, állomásain halad át. Az önállósodási, társadalmasulási folyamat általában a külterületi iskolák megteremtésével kezdődik. Folytatódik az egyházi önállóság elnyerésével, és befejeződik a közigazgatási önállóság kivívásával. Az önszerveződés azonban csak akkor lehetséges és akkor sikeres, ha van elegendő olyan tanyai lakos, akinek érdekében áll a társadalmasulási és önállósodási folyamat véghezvitele. Ezért a varsági tanyaközség kialakulási folyamatának bemutatása során is először az önszerveződés alapját, a szétszórtan élő havasi népet kell a rendelkezésemre álló kevés adat alapján ismertetni.

Kiindulásként visszautalok Laiber Antal oroszhegyi plébános 1880. január 26-án íródott és az előző fejezet végén idézett levelére, amelyben arról tudósította püspökét, hogy hívei közül körülbelül 700-an élnek állandó jelleggel a Küküllőn túli havasokban.[323] Ez az óriási szám a hegyi tanyák kialakulásának előrehaladott állapotáról tanúskodik. Fentebb idéztem az udvarhelyi "járási elnök" 1855. évi rendelkezését, amellyel szigorúan megtiltotta, hogy némely oroszhegyiek tartósan, illetve véglegesen kiköltözzenek havasi szállásaikra. Az 1855. évi tiltás bizonyára a kiköltözés kezdeti próbálkozásait jelzi. Az 1880. évi házszentelés idején pedig Oroszhegy község 2540 fős[324] népességéből már 700 fő a Küküllőn túli havasok hegyi tanyáiban lakott. Az 1855 és 1880 közötti 25 esztendő hozta meg tehát azt a lényeges változást a nagymúltú oroszhegyi havashasználat és havasi szállástartás történetében, amelynek eredményeként a havasi szállások egy része állandó lakóhellyé alakult át, vagyis időszakosan használt tartozéktelepülésből szórványtelepülés alkotó egységévé, teljes életkeretet jelentő hegyi tanyává vált.

Az 1880 után keletkezett oroszhegyi hivatali iratokban sokszor szó esett a havason lakó oroszhegyiekről. A hivatali szóhasználatban többek között *erdei lakosok*nak, *havasi lakosok*nak nevezték őket. Előfordult, hogy alföldi mintára, a varságiakat az *oroszhegyi puszták lakói*, a hegyi iskolákat pedig az *oroszhegyi puszták iskolái* megjelöléssel illették. A nyakatekert fogalmazás kiváló példájának látszik a szétszórt varsági házak *erdei laktanyák* megnevezése.[325] Az együvé tartozás tudatának szép megnyilvánulásaként értékelhető viszont az a levél, amelyben Oroszhegy vezetői 1902-ben *havason lakó falusfeleink*nek nevezték a varságiakat.[326]

1880. aug. 24-én az oroszhegyi *teljes megyegyűlés* évi 20 forint fizetést szavazott meg a frissen megválasztott Kovács Imre *megyebíró*nak: "*mivel a megyebíró*

---

[323] OPI. Plébániai iratok. 1880.
[324] NÉPSZ. 1912. 871.
[325] OPI. Egyházközségi jegyzőkönyvek. 1869 - 1902. 8., 10., 16., 19., 23., 24., 126.
[326] OPI. Plébániai iratok. 1902. A varsági templom építésének ügye. - A telekadományozó levél másolata megtalálható a VAPI-ban is.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

nemcsak itten Oroszhegyben, hanem a havason, szétszórtan lakó 7-8 száz lelket számláló hitfeleink és rokonaink köztis nagy és igen terhes szolgálatokat teljesít."[327] Az indoklás érzékelteti, hogy 1880 táján a hegyi tanyák léte és a tanyákra költözés divatja, gyakorisága nemcsak a község közigazgatási és egyházi vezetőit állította új feladatok elé, hanem megváltoztatta a népi tisztségviselők szerepkörét is. Ide kivánkozik az az adat, amely szerint 1882. ápr. 23-án az oroszhegyi egyházközségi gyűlés az *almegyebíró* és a *megyefiak* választása során választott egy *megyefiat* a varságtisztási és nagykútpatakai erdei lakosok számára is. A havasi *megyefia* a külterületi iskolákat is ellenőrizte.[328]

A XIX. század második és a XX. század első felében az erdélyi római katolikus egyházmegye bevett szokása szerint házasságkötések alkalmával a pap ún. *szabadegyezkedési levél*ben rögzítette a házasulandó felek legfontosabb adatait. Ezek a szabadegyezkedési levelek évenként kötegelve általában megtalálhatók a legrendezetlenebb plébániai irattárban is. Az oroszhegyi szabadegyezkedési levelek sorában 1880-ban tűnt fel az első olyan eset, amikor a házasulandó felek havasi lakóhelyet diktáltak be a papnak. 1880. júl. 5-én az oroszhegyi plébánián kinyilvánította házasságkötési szándékát a *Varságtisztáján lakó* 26 éves Pál Ignác és az ugyancsak *Varságtisztáján lakó* 45 éves Szőcs Katalin, Máté András hátramaradott özvegye.[329] Az eset nem lehetett mindennapi. Az ifjú legény valószínűleg a jobb megélhetés reményében, a varsági gazdaságért *szállott reá* a jóval idősebb özvegyasszonyra. Oroszhegy 1857 és 1889 között vezetett házassági anyakönyvében is feljegyezték a különös házasság megkötése alkalmával, hogy a fiatal férjet szerző özvegyasszony Varságtisztásán lakott. Egyébként az anyakönyvben ez az első eset, amikor az oroszhegyi illetőségű házasuló fél lakóhelyeként nem Oroszhegy, hanem az egyik oroszhegyi havas neve szerepel.[330] 1880 után a szabadegyezkedési levelekben gyakran előfordultak olyan házasuló felek, akik oroszhegyi illetőségű személyként a Varság pataka tájékán, hegyi tanyán laktak. Az elsők közül említem "*oroszhegyi, a Forrásközén lakozó Berkeczi Antalt*", aki 1881. jan. 23-án az oroszhegyi Bálint Annát vette feleségül, valamint az "*oroszhegyi - a Varság tisztáján lakó*" Tamás Ignácot, aki 1882. ápr. 30-án az "*ugyancsak oroszhegyi - a Varság tisztáján lakó Kis Borbárát*" választotta élete párjául.[331]

1881 májusában kiderült, hogy a tavaszi hónapokban sok varsági lakos gyereke nem látogatja a nagy igyekezettel létrehozott tanyai iskolákat. Érdemes itt szószerint idéznünk a mulasztó gyerekek névsorát, mert szüleikkel együtt Varság első állandó lakosai közül kerültek ki. Bennük a legrégibb varságiak egyik csoportját tisztelhetjük. Íme az iskolába nem járó, illetve sokat mulasztó varságiak 1881-ből:

---

[327] OPI. Egyházközségi jegyzőkönyvek. 1969-1902. 5.

[328] U.ott. 10.

[329] OPI. Plébániai iratok. 1880. Szabadegyezkedési levelek.

[330] CSÁL. Anyakönyvek. Házassági ak. 1857-1889. 1880. júl. 5. - Szükséges megjegyeznem, hogy az 1889-ig vezetett anyakönyvben 1880 után sem fordul elő több olyan eset, amikor valamelyik oroszhegyi illetőségű házasuló felet havasi lakosként tüntették volna fel. Minden oroszhegyi illetőségű lakos lakóhelyeként az Oroszhegy helységnevet jegyezték be. Ez szemléleti kérdés, ami tulajdonképpen érthető, de valójában nem pontos. Nyilvánvaló, hogy ebben az időben az oroszhegyi házasulók jelentős része már varsági lakos volt. Erről tanúskodnak többek között a szabadegyezkedési levelek.

[331] OPI. Plébániai iratok. 1881., 1882. - Szabadegyezkedési levelek.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

"*Dénes Györgyéi: Márta, György, Mária; Szász Páléi: Ferenc, Mária; Vas Balázsé: Klára; Berkeczi Gergelyé: Trézsi; Bíró Józseféi: Zsuzsa, János; János Sándornéi: Juli és Pál; Péter Józsefé: Márta; Balázs Mihályé: Márton; Czincziri Andrásé: Julis; Bálint Mózesé: György; Dénes Ferenczé: Imre; Dénes Mózesé: Anna; Bálint Mózesé: Imre; Pál Mózeséi: Péter és Márta; Lőrincz Jánosé: Antal; Péter Józsefé: Anna; Tamás Mihályé: István; Czincziri Andráséi: Boris és Mária; Duka Andrásé: Ferencz; Lőrincz Péteré: Péter; Márton Dánielé: Anna; Péter Mihályé: Gergely; Tamai Jánosé: Mária*"[332]

1893 februárjában, amikor az oroszhegyi plébánia "havasi" hívei templomépítési kérelemmel fordultak plébánosukhoz, illetve rajta keresztül püspökükhöz, bizonyító érv gyanánt elkészítették az állandóan havason élő oroszhegyiek két listáját. Az egyik lista, amelyet a nép felkérésére, pontos összeírás alapján Ambrus Mózes, György István és Tifán Pál készített 1893. február 10-én, a varságtisztási körzet, vagyis jobbára a *Bagzos* és a *Tisztás* tanyáinak családfőit mutatja családtagjaik létszámával együtt. A másik lista a nagykútpatakai körzet, vagyis: *Forrásköze*, *Kükülló*, *Nagykútpataka* és *Sólyomkő* állandó lakosait vette számba. A varsági lista 127 családban 522 lelket, a nagykútpatakai lista 78 családban 340 lelket tüntet föl. A későbbi Varság község területén tehát 1893-ban 205 családban 862 lakos élt.[333] Tanulmányom függelékében közlöm a varsági állandó lakosok 1893. évi listáit.

Közbevetőleg szükséges megjegyeznem, hogy a varsági földeken ekkortájt, különösen tavasztól őszig, jóval több ember járt-kelt, mint ahány főt a fenti lélekösszeírás kimutatott. A nyári hónapokban ugyanis további több száz oroszhegyi lakos tartózkodott nyári szállásain mezőgazdasági munkavégzés céljából. A téli hónapokban is előfordultak állatteleltető oroszhegyi férfiak az időszakosan használt szállásokon. Az átmenetileg szállásukon tartózkodó oroszhegyiek hosszú varsági jelenlétével is érvelt az oroszhegyi pap, amikor támogatta az állandó varsági lakosok templomépítési kérelmét.

Tanulságos rövid szemlét tartanunk afölött, hogy 1893-ban miként alakult a hegyi tanyákon élő családok lélekszáma. Szükséges előrebocsátanom, hogy az összeírások kísérő levelében a varságiak a családok számát azonosították a házak számával. Mindebből következik, hogy a családfők nevével számbavett családokat demográfiai értelemben egy-egy háztartásnak tekinthetjük.[334] A varsági háztartások lélekszáma tehát 1893-ban így alakult:

---

332 OPI. Plébániai iratok. 1881.

333 UPI. Főesperesi iratok. 1893. (Dos. 132. 154. sz.) Az iratot a korabeli iratkezelés során áthelyezték: Dos. 141. 90. sz. alá (1898).

334 A nagykútpatakai összeírás készítője külön rovatban jelölte a szolgákat. Ugyanezt nem tette meg a "varsági" összeíró. Ez a következetlenség nem tette lehetővé, hogy különös figyelmet fordítsak a szolgák kérdésére. A néhány feltüntetett szolgát családtagnak vettem.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A HÁZTARTÁSOK			
nagysága	száma	%-a	összlétszáma
1 fős	8	3,9	8 fő
2 fős	36	17,5	72 fő
3 fős	43	21,0	129 fő
4 fős	36	17,5	144 fő
5 fős	32	15,6	160 fő
6 fős	23	11,2	138 fő
7 fős	14	6,8	98 fő
8 fős	7	3,4	56 fő
9 fős	3	1,5	27 fő
10 fős	3	1,5	30 fő
	205	100,0	862 fő

3,9 %-os volt tehát az egy fős háztartások részesedése. A 8 magányosan élő varsági lakos Oroszhegy havasi népességének 0,9 %-át tette ki. Valószínűleg özvegy férfiak és nők tartoztak ebbe a csoportba. A háztartások többsége, összesen 115 háztartás, a havasi háztartások 56,1 %-a 2-3-4 főből állt. Ez egyrészt arra utal, hogy jobbára fiatal házaspárok próbáltak szerencsét a végleges havasra költözéssel, bár a két fős háztartások között bizonyára akadtak olyanok is, amelyekben gyermekeiket már kiházasított idősebb házaspárok éltek. Másrészt az alacsony lélekszámú háztartások magas száma azt sejtteti, hogy a havasra költözéssel szétszakadtak olyan nagy háztartások, amelyek a faluban együtt maradtak volna. Más szóval: sok esetben a tágan értelmezett család egy része Oroszhegyen maradt, másik része pedig felköltözött a havasi birtokra. A 2-3-4 tagú családokban 345 fő élt. Ez a lélekszám a hegyi lakosság 40 %-át jelentette. Az öt fősnél népesebb 82 háztartás, a havasi háztartások 40 %-át tette ki. Ezekben a háztartásokban 509 fő élt, Oroszhegy havasi népességének 59 %-a.

1899-ben és a következő egy-két esztendőben többször előfordult, hogy valamilyen kérvényt, nyilatkozatot alá kellett írni a varsági lakosság képviselőinek. Ezek a tömeges aláírások azért fontosak, mert a XIX. század végi hangadó varsági lakosok neveit örökítették meg. A legteljesebb lista talán annak a jegyzőkönyvnek az utolsó oldalán található, amelyet 1899. június 28-án vettek föl egy varsági népgyűlésen a tervezett varsági templom és plébánia építéséhez szükséges közmunkák megajánlása érdekében. A gyűlésre "házanként" meghívták a havasi lakosságot, amely "*csak nem teljes számban megjelent*". A Bakó Antal tanító által fogalmazott közmunka megajánlást 48 varsági családfő írta alá. Valószínűleg ők voltak a legmódosabb, legbefolyásosabb, leghangadóbb havasi tanyalakók. Mivel a XX. század végi varságiak száz évvel korábban élt őseiről van szó, érdemes felsorolnom neveiket az aláírások sorrendjében: Tifán Pál, György János, Tóti Ferencz, Fancsali Márton, Ambrus András, Tifán András idős, Szőcs Gergely, Fancsali Ferencz, Péter Antalné, Tifán János baba, Barabás Bertalan, Pál Ignácz, Tifán Gergely árva, Kovács L. István, Balázs Mózes, György András, Bálint János, Tifán Gergely felső, Tifán

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Péter, Vas Károly, Vas János, Tifán Ferencz, Tófalvi Ferencz, Tifán Imre, Tamás Ignácz, Tifán András, Tifán István, Gergely Mózes, Gegő József, László István, György András, Bálint Pál, Bálint Péter, Lengyel Ferencz, Ambrus Mózesné, Péter Jánosné, Péter László, Albert Mihály, Major Gergely, Bálint János, Kovács Mátyás, Lőrincz János, Nagy Sándor, Szász Antal, Szász Mihály, György István megyebíró.[335] Az első négy név: Tifán Pál, György János, Tóti Ferencz, Fancsali Márton, valamint az utoljára szereplő György István megyebíró neve sajátkezű, görcsös írással került a papírra. A többi 43 nevet Bakó Antal tanító írta le és viselője keresztet húzott a jegyzőkönyv végére. Az írástudatlanság és az írástudás aránya tehát a "jobb gazdák" körében: 43:5. Ijesztően rossz arány ez a XIX. század utolsó évéből! Valószínűleg azzal magyarázható az írástudatlanság eme hallatlanul nagy mértéke, hogy az aláírók többsége ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely 1880 előtt volt gyerek és jobbára Varságon töltötte ifjú éveit. Az oroszhegyi iskolát a nagy távolság és a sok munka miatt nem látogatta, Varságon pedig még nem működött iskola. Így a betűvetés tudományát nem sajátította el.[336]

Az 1900. évi népszámlálás demográfiai adatainak közreadása során a statisztikusok még nem különítették el a belterületi és külterületi népességet. Következésképp, a népszámlálási statisztika községsoros demográfiai táblázatából nem derül ki, hogy Oroszhegy 3072 fős népességéből hány fő lakott a varsági tanyákon. Szerencsére a népszámlálás után nem sokkal, 1902. nov. 23-án Oroszhegy község vezetői egy hivatalos nyilatkozatukban tanúsították, hogy az újonan megszervezett Oroszhegy-varsági római katolikus plébánia területén 1082 fő él, közülük 187 Bagzosban, 241 Forrásközén, 209 Sólyomkőn, 41 Küküllőben. Az erdélyi római katolikus egyházmegye 1903. évi Schematismusa pedig, valószínűleg 1900. évi számbavétel alapján, Oroszhegy politikai község lakosságából 1060 lelket szerepeltetett az új Oroszhegy-varsági plébánia híve gyanánt. Az 1060 és a 1082 nincs messze egymástól. Végeredményként megállapítható, hogy a XIX-XX. század fordulóján Oroszhegy község lakosságának valamivel több mint egy harmada varsági hegyi tanyán lakott.[337]

Az 1910. évi népszámlálás az ezer éves történelmi Magyarország életében az utolsó, az 1907-ben keletkezett varsági tanyaközség életében pedig az első népszámlálásnak számított. Ez a népesség-számbavétel Oroszhegy község kötelékében 2128, Székelyvarság község kötelékében 1233 főt talált.[338] A két község lakossága együtt 3361 főt tett ki. Ezt a számot összevetve a tíz évvel korábbi 3072-es számmal, láthatjuk, hogy a szaporodás 289 fő. Némi számolással könnyen megállapíthatjuk, hogy a szaporodás nagyobbik hányada Varságnak jut. Más szóval: a varsági hegyi

---

335 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1902). 1902. évi csomag.

336 A XIX-XX. század fordulóján valószínűleg rohamos javulás következett be az írni-olvasni tudás arányát illetően. 1899-ben a nyilatkozatot valószínűleg középkorú és idősebb családfők, gazdák írták alá. Az írni-olvasni tudás nagyfokú hiánya a fentebb említett okok miatt éppen az ő korosztályukat jellemezte. Egy évtizeddel később, 1910-ben, az új Varság község 1233 lakosából 659 tudott írni és olvasni. Ők valószínűleg a fiatal nemzedékből kerültek ki, akik már kisebb nagyobb rendszerességgel tanultak a varsági iskolákban. 1910-ben az 1233 fős varsági népességből 343 fő 6-19 éves, 359 fő 20-39 éves volt. A 659 írni-olvasni tudó lakos többsége valószínűleg a 6-39 évesek 702 fős csoportjába tartozott. (NÉPSZ. 1912. 458-459.)

337 NÉPSZ. 1902. 456-457. - VAPI. Plébániai iratok. 1902. - SCHEMATISMUS 1903. 209.

338 NÉPSZ. 1912. 458-459.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

tanyák népességszáma a XX. század első évtizedében nagyobb mértékben növekedett, mint Oroszhegy falué.

Mivel Varságnak, mint új tanyaközségnek 1910-ben semmiféle "belterülete" nem volt, a számbavett 1233 lakos tanyai lakosnak számított.[339]

1910-ben Varság 1233 lakosából 1221 fő magyarnak és 1197 fő római katolikusnak vallotta magát. A két német, a 9 tót, az 1 rutén, illetve a 4 görögkatolikus, a 17 református, a 3 unitárius és a 12 zsidó jobbára a fakitermelő, fafeldolgozó, fakereskedő vállalkozások alkalmazottja lehetett.

Néhány évvel Erdély és benne Varság román uralom alá kerülése után, 1927-ben a varsági plébános lélekösszeírást készített híveiről. Az összeírást 1927. jún. 30-án írta alá és küldte el feletteseinek Péter Imre plébános, de címe szerint a lajstrom az 1926-os állapotokat tükrözi. Tanulmányom függelékében közlöm a fölöttébb értékes összeírás legfontosabb adatait: a családfők neveit, foglalkozását, szűkebb lakóhelyét és családtagjainak számát. Eltekintek az állami adóra vonatkozó adatok közzétételétől.[340] Az eredeti összeírás összesítő adatai több számolási hibát takarnak. Ezeket a hibákat kijavítottam. Következésképp, a közölt összesítő adatok eltérnek az eredeti irat összesítő számadataitól.

Az 1926. évi varsági lélekösszeírás ABC-be rendezve[341] 281 családfő nevét tartalmazza. Közülük 16 magányosan élt. A többi családfő 295 kisebb (1-6 éves) és 229 nagyobb (7-16 éves) gyermeket nevelt. A házastársak és a 16 évnél idősebb eltartottak 425 főt tettek ki. Az adatokat összesítve megállapítható, hogy 1926-ban a varsági plébánia területén 1230 római katolikus élt.[342]

A varsági plébános a családfők, illetve házastársuk[343] foglakozásának jelölésére legtöbb esetben az összevont "napszámos-földműves" kifejezést használta. Tíz név után került a foglakozás rovatba más bejegyzés. Élt és dolgozott Varság társadalmában 6 iparos: 3 kovács, 2 cipész és 1 mészáros, valamint 2 boltos, 1 tanító és 1 kántor.

---

339 Ezzel a ténnyel nehezen birkózott meg a statisztika. Az 1910-es népszámlálásnak ugyanis nagy érdeme, hogy egy táblázatban bemutatta a népesebb "külterületi lakotthelyeket". Ám a bemutatás során a statisztikusok szigorúan belterületben és külterületben gondolkoztak. Vagyis minden "külterületi lakotthelyet" valamelyik belterület tartozékának értelmezték. Ebbe a keretbe nem fértek bele a tanyaközségek, amelyeknek nem volt belterületük. Igazából nem fért bele az új Varság község sem. "Külterületi lakotthely"-ként a községházától távol eső Bagzost, Forrásközt, Sólyomkőt jelölték meg, mintha a többi tanyás terület valamiféle „anyaközség" lenne. (A Varságtelep kifejezéssel nehezen tudunk mit kezdeni, mert nem világos, mit értett alatta a közigazgatási szóhazsnálat.) Mindebből következik, hogy a feltüntetett külterületi lakotthelyek összenépessége messze elmarad az ugyanazon statisztikában közreadott varsági népességszámtól, holott a varsági lakosság egésze tanyai népességnek számított. Mindez a formálódó külterületi népességstatisztika buktatója és gyötrelme, ami más tanyaközségek esetében is tetten érhető. (NÉPSZ. 1912. 628.)

340 VAPI. Plébániai iratok. 1927. 1926. évi lélekösszeírás.

341 A nevek ABC sorrendje a 247. családfőig következetes. Onnan összevisszaságban következnek azok a nevek, amelyek valószínűleg kimaradtak az ABC-be rendezés során.

342 A valóságban legalább öttel több, vagyis 1235 fő élt Varságon. 5 családfő neve után ugyanis a plébános megjegyezte, hogy házastársa református, illetve unitárius. Ezek a házastársak nem szerepelnek az összesítésben, mivel a táblázat készítője a római katolikusokat vette számba.

343 Az előző jegyzetben említett protestáns házastársak közül három kapcsolatba hozható az ipari tevékenységgel.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az 1926. évi összeírást készítő plébános a "lakás" rovatban megjelölte azt a szűkebb területet, határrészt, ahol az összeírt személy Varság község területén belül lakott. A következő határrész-neveket használta: *Bagzos*, *Forrásköze*, *Küküllő*, *Sólyomkő*, *Varság*. Utóbbi kifejezés alatt a későbbi *Központ* tájékát és a *Tisztást* értette. A felsorolt határrészek az alábbi arányban részesedtek a 281 családból: Bagzosban 48, Forrásközén 58, Küküllőben 10, Sólyomkőn 57, "Varságon" 106 család lakott.[344]

Az azonos családnevek legtöbbször szétszóródtak a varsági területen. Pl. Vass nevűek laktak Forrásközben, Sólyomkőn, Bagzosban és Varságtisztáson egyaránt. Néhány esetben azonban megfigyelhetjük a nevek "csoportosulását" egy-egy határrészen. Pl. a Pál Katona nevűek nagy többsége Küküllőben lakott. Még jobb példának látszanak a Tifánok, akik kivétel nélkül a Varság-nak jelzett területen, vagyis leginkább a Tisztás nevű határrészen laktak.

Az 1926. évi varsági összeírás, annak ellenére, hogy a plébános készítette, nem szokványos egyházközségi *kepelajstrom* és *nem* plébániai *párbér összeírás*, hanem a plébániához tartozó családok létszámának és az állami adó mértékében tükröződő jövedelmének számbavétele. Ezért az összeírás 281 tételét egy-egy családnak értelmezem. Feltételezem, hogy a családok száma megegyezett a háztartások számával.

A varsági családok lélekszáma 1926-ban a következőképpen alakult:

A CSALÁDOK			
nagysága	száma	%-a	összlélekszáma
1 fős	16	5,7	16 fő
2 fős	43	15,3	86 fő
3 fős	46	16,4	138 fő
4 fős	55	19,6	220 fő
5 fős	39	13,9	195 fő
6 fős	38	13,5	228 fő
7 fős	21	7,5	149 fő
8 fős	12	4,3	96 fő
9 fős	8	2,8	72 fő
10 fős	2	0,7	20 fő
12 fős	1	0,3	12 fő
	281	100,0	1230 fő

Az 1 fős családtöredékek a családok 5,7 %-át tették ki. A 16 magányosan élő személy a lakosság 1,3 %-át jelentette. 144 család, a családok 51,2 %-a tartozott a kis létszámú, 2-3-4 fős családok csoportjába. 444 fő élt kötelékükben, a varsági lakosság 36,1 %-a. A nagy létszámú, 5-12 fős családok sorába 121 család, vagyis az összes családok 43,1 %-a tartozott. Ezekben a háztartásokban 770 fő élt, Varság népességének 62,6 %-a.

[344] Jakab Márton "csavargó" (275.) és a névsort záró Keresztes Márton (281.) egyik területhez sem volt köthető.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Ha összehasonlítjuk az 1926. évi varsági lélekösszeírás és az 1893. évi varsági népesség-összeírás adatait, láthatjuk, hogy a 2-3-4 fős kis lélekszámú családok részaránya 56,1 %-ról 51,2 %-ra, összlélekszáma pedig 40 %-ról 36,1 %-ra csökkent. Ezzel párhuzamosan 40 %-ról 43,1 %-ra, összlétszámuk tekintetében pedig 59 %-ról 62,6 %-ra növekedett a nagy létszámú, 5-12 fős családok részesedése.

Az Erdély északi részének visszacsatolása után kiadott, 1940. évi adatok alapján készített 1944. évi magyar helységnévtár Székelyvarság község területén 398 házat és 1677 lakost tüntetett föl.[345]

1948-ban az újra birtokba jutott román államiság népszámlálói 364 háztartásban 1664 varsági lakost találtak. 1956-ra a hegyi tanyaközség népessége 1893 főre emelkedett.

A varsági lakosság létszáma az 1960-as években érte el a legnagyobb magasságot. Az 1966. évi népszámlálás idején 2152 varsági állandó lakost vettek számba az összeírók. A következő tíz évben fogyásnak indult a hegyi tanyák népessége. 1977-ben már csak 1808 fő élt Varságon. Az ezredforduló felé haladó években a népességfogyás, elsősorban az elköltözések révén, tovább folytatódott.

Az 1992. évi népszámlálás összeíró biztosai 1673 lakost vettek számba Varság község kötelékében. 137 varsági azonban huzamosan távol tartózkodott. Így az 1992. évi állandó varsági lakosok számát 1536 főben határozta meg a statisztikai felmérés. 1532 fő magyarnak, 4 személy románnak vallotta magát. 1516 fő a római katolikus vallást követte. Mellettük akadt 7 református, 6 pünkösdista, 3 unitárius és 4 görögkeleti vallású lakos is.[346]

Valószínűleg az 1992. évi népszámlálás előmunkálataként, 1991. szept. 5-i keltezéssel a varsági Polgármesteri Hivatal készített egy román nyelvű jegyzéket Varság község telkeiről, házairól és lakosairól.[347] A jegyzéket tanulmányom függelékében közreadom, azzal a változtatással, hogy a román intézményneveket és a román nyelvű megjegyzéseket magyar fordításban szerepeltetem. A házakra vonatkozó adatokkal tanulmányom egy másik részében még foglalkozom. A lakosság létszámát az 1991. szeptember 5-i kimutatás 1640 főben jelölte meg. A Varság község területét alkotó határrészek között a népesség a következőképpen oszlott meg: 316 fő lakott Sólyomkőn, 224 Forrásközén, 470 Tisztáson, 203 Bagzosban, 113 Küküllőben és 314 a Központban.

Az 1991. szept. 5-i varsági telek-, ház-, lakás-, háztartás- és lakosjegyzék meglehetősen bonyolult román népszámlálási szempontrendszer alapján készült. Tervezőjét más szempontok és más célok vezérelték, mint a varsági népesség tanulmányozásával bajlódó néprajzkutatót. Így értelmezése, tanulmányozása rengeteg nehézséggel jár. E nehézségek, ellentmondások, hiányosságok némelyikére hívom fel alább a figyelmet:

---

[345] HN. 1944. 538.

[346] Az 1948 és 1992 közötti népszámlálási adatok forrásai: ERD. NÉPSZ. 1930-1992. 88., 308., 360. – VOFKORI László 1996. 133. – VAKI. Népszámlálási iratok. – A jelzett forrásokban az 1992. évi adatok néhány fős eltérést mutatnak.

[347] VAKI. Népszámlálási iratok.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az összeírás elemzése során a ház, a lakás és a háztartás fogalmával nem juthattam messzire. Ezért az összeírási egységek népességszámát nem vetíthettem ezekre a bevett fogalmakra.

Varság területén sok tanyai telephelyen két lakható faház is áll. Ennek sokféle oka lehet. Egyik helyen kicsi volt a régi ház, és mellé építettek egy nagyobbat, de a régit is meghagyták. Másutt a fiatal házasoknak kellett egy kisebb ház, ami idővel üres lett, illetve raktárként, kamraként, vendégházként használták. Ezekben az esetekben az összeírás "Házak száma" rovatában két ház szerepel. Emiatt, ha a népességszámot a házak számára vetítjük, csalóka eredményre jutunk.

Az összeírásban a lakás fogalma fölöttébb szabadosan értelmeződött. Pl. az új emeletes családi házakat két lakásnak vette az összeíró, annak ellenére, hogy egy család lakott bennük. Ezért a népességszámot lakásszámra sem volt érdemes vetíteni.

A demográfiában a népességszámot általában a háztartások számával hozzák összefüggésbe, de az 1991. évi varsági összeírás esetében ez a módszer is nehézségekkel járt. Pl. ha egy telken két háztartást jeleztek, a lélekszámot együtt tüntették föl. Így az efféle háztartásokat nem sorolhattam be a családlétszámok kimutatásába. Másrészt a háztartás összeírásbeli értelmezése is sok bizonytalanságot tükröz. Pl. volt egy telken két ház, két lakás egy háztartás; volt két ház, két lakás, két háztartás; végezetül volt egy ház, egy lakás, két háztartás. Az utóbbi eset nehezen képzelhető el falusi, tanyai környezetben.

Mindezek miatt természetesen nem egyezik a házak, a lakások, a háztartások és a telkek száma. Mivel a családnagyságok sem házra, sem lakásra, sem háztartásra nem vetíthetők, a közléskor helykímélés céljából csökkentettem az összeírás rovatainak számát.

Az összeírás elemzése során nyilvánvalóvá vált, hogy akkor járok el leghelyesebben, ha a családlétszámokat a lakott telkekre vetítem ki. A lakott telkek száma ugyanis majdnem azonos a valódi lakóházak, a valódi lakások és a valódi háztartások számával. Bár a fentebbi okok miatt léteznek árnyalatnyi eltérések, ezek elhanyagolhatók. A pontosság kedvéért azonban elemzésem során nem a ház, nem a család, nem a lakás, nem a háztartás, hanem a lakott telek megnevezést használom, amikor a családlétszám kivetítési egységéről írok.

A *tanyai telephely*, *udvar*, *telek*, *bennvaló*, *élet* olyan különleges jogállású terület, amely telekkönyvi értelemben elkülönül a termőföldektől, kaszálóktól, erdőktől. Lakóhelynek, telephelynek számít. Másképp adóznak utána, mint a termőföld és az erdő után. Házszáma van.

Az 1991. évi összeírás első rovatában ugyan papírforma szerint házszámok vannak, de ezek a házszámok gyakorlatilag a Varságon fellelhető *telek* jogállású területek számai. Az összeírás készítője gyakorlatilag a telkeket vette számba a rajtuk lévő házakkal, lakásokkal, háztartásokkal, lakosokkal. Ezek a telkek azonban többfélék. Bár folyamatos számsorral és betűjelekkel jelzettek, a különböző megjegyzések és birtoklási adatok alapján érdemes elkülönítenünk a jól körülhatárolható fajtáikat. Efféle aprólékos elemzéssel megállapíthatjuk a tényleges telkek, a tulajdonképpeni lakott telkek számát, amelyekre a népességszám kivetíthető.

A középületek (intézmények, hivatalok, kereskedelmi egységek, üzemek) telkei házszámmal rendelkeznek ugyan, de építményeik néhány kivételtől eltekintve,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

pl. paplak, egészségház, állatorvosi rendelő stb. az összeírás rendje szerint nem számítanak bele a varsági házak számába.

Azok a telkek, amelyeknek jellemzésére a *teren viran* román kifejezést használták, valószínűleg épület nélküli, beépítetlen területek voltak, de valamilyen oknál fogva telek jogállással rendelkeztek. A *teren viran* jelleg eredete az összeírásból nem állapítható meg. Az efféle parcella lehetett olyan terület, amelyet valaha telephely gyanánt használtak, de időközben telephely jellege megszűnt. Pl. hajdan egy oroszhegyi szállás épületei álltak rajta. Az épületeket szétszedték ugyan, de helyük telekkönyvi értelemben megmaradt telek jogállású területnek. A másik lehetőség a XX. század utolsó harmadában szaporodó üdülőtelkek körében keresendő. A *teren viran*-nak jelzett terület ugyanis lehetett olyan föld, amelyet a patakok mellett építendő hétvégi ház telkének vettek meg, jobbára idegenek, de még nem építettek rá. Telek jogállása miatt azonban az összeírás idején házszáma már volt. A *teren viran*, vagy magyarul a *beépítetlen telek* kifejezés két különböző dolgot takar tehát, amelyek az összeírás alapján nem különíthetők el egymástól.

Ugyancsak két elkülöníthetetlen dolog húzódik meg a "most épül" kifejezéssel fordítható megjegyzés mögött. Az összeírás elemzője nem tudhatja meg, hogy a "most épül" kifejezéssel jellemzett telkeken 1991-ben lakóház vagy üdülő épült, holott témánk szempontjából a kettő különbsége fölöttébb fontos.

Azok a telkek, amelyek rendelkeztek gazdával, lakóházzal, lakással, de nem működött a területükön háztartás és nem élt rajtuk lakos, két lehetőséget rejtettek. Egyrészt olyan elhagyott, üres, romló, vagy gazdasági telephelyként megtartott, megvásárolt öreg tanyaházak telkei voltak, amelyekből kihaltak vagy elköltöztek a lakosok. Másrészt lehettek új építésű hétvégi házak, amelyekben állandóan ugyancsak nem lakott senki. Tanulmányom szempontjából fölöttébb fontos lenne a kétféle tartalom elválasztása, de a statisztika megtervezője ezzel a nagyon lényeges településtudományi kérdéskörrel nem törődött. A két fölöttébb különböző múltú telekfajta szétválaszthatatlanul kevert marad. Némi tájékozódást nyújthatnak a földrajzi elhelyezkedés adottságai. Pl. ha Bagzosban volt az ilyen telek, valószínűleg elhagyott, lakatlan, öreg tanya telkét értették alatta. Ha Küküllőben vagy Nagykútpatakán vettek számba ilyen telket, az adat valószínűleg üdülőtelekre vonatkozott. (Inkább elméletileg, de létezik egy harmadik lehetőség is: ide sorolható az a néhány telek, amelyen a régi idők divatjának maradványaként „*oroszhegyi kicsi ház*" és csűr áll, vagyis eredendően időszakosan használt szállásnak számít.)

Végezetül hosszas elemző munkával kigyűjthetők az összeírásból azok a telkek, amelyekhez gazda, ház, lakás, háztartás és lakos egyaránt tartozott. Ezek képezik az összeírás legfontosabb tételeit. A 644 számbavett telek közül 455 sorolható körükbe. A demográfiai feldolgozó munka során a családnagyságokat erre a 455 telekre tudtam kivetíteni. (Témánk szempontjából elhanyagolható az a négy lakos, akik magányosan egy-egy középület szolgálati lakásában laktak.)

Joggal felmerülhet a kérdés, hogy a fentebb röviden bemutatott rengeteg kutatási nehézség láttán, mért nem dobtam félre az 1991. évi varsági összírást? Buktatói, következetlenségei, hiányosságai ellenére miért bajlódtam vele érdeménél többet? Makacs kutatói gyötrődésem és kitartó időfecsérlésem két okkal magyarázható: 1. Nem ismerek jobb összeírást ebből a korból. 2. Minden hibája, nagyvonalú felületessége ellenére az 1991. szept. 5-i varsági összeírás nagyon fontos forrás, mert

[Erdélyi Magyar Adatbank]

képet alkothatunk belőle arról, hogy a) hány házban, illetve a ház fogalmának bonyolult értelmezése miatt hány telken laktak lakosok? b) egy-egy lakott teleknek mekkora volt a népességszáma? Mindezek az eredmények részben feledtetik a kutatóval, hogy a hétvégi üdülőházak és az elhagyott, elöregedett tanyák számát, értelmezési nehézségek miatt az 1991. évi összeírásból nem derítheti ki.

Az 1991. szept. 5-én készített összeírás számadatai alapján a 455 varsági lakott telek népességszáma a következőképpen alakult:

A LAKOTT TELKEK			
lélekszáma	száma	%-a	összlélekszáma
1 fős	78	17,1	78 fő
2 fős	83	18,2	166 fő
3 fős	86	18,9	258 fő
4 fős	64	14,0	256 fő
5 fős	47	10,3	235 fő
6 fős	54	11,9	324 fő
7 fős	29	6,4	203 fő
8 fős	11	2,4	88 fő
9 fős	2	0,4	18 fő
10 fős	1	0,2	10 fő
	455	100,0	1636 fő

Az összlélekszám négy fős eltérését az okozza, hogy négy varsági lakos középület szolgálati lakásában lakott. Ők nem szerepelnek a fentebbi táblázatban.

A telkekre vetített családnagyságok táblázatát szemlélve azonnal szembetűnik az 1 fős telkek, vagy ha úgy tetszik az 1 fős háztartások száma. Míg 1893-ban a háztartások 3,9 %-a , 1926-ban pedig a családok 5,7 %-a volt egyszemélyes, 1991 őszén a varsági lakott telkek 17,1 %-át lakták magányosan. A 78 egyedül élő személy a varsági lakosság 4,8 %-át, a középületek szolgálati lakásaiban tartózkodó további 4 magányos lakos hozzáadásával számított 82 magányos varsági pedig a hegyi község népességének 5 %-át tette ki. A magányosok kimagaslóan nagy száma valószínűleg a tanyavilág egy részének elöregedésére, lassú elnéptelenedésére utal.

233 telken, a lakott telkek 51,2 %-án 2-3-4 fős családok éltek. Összlétszámuk 680 főt tett ki, ami a varsági lakosság 41,5 %-ának felel meg.

A nagy létszámú, 5-12 fős telkek sorába 144 telek, az összes lakott telkek 31,6 %-a tartozott. E telkek családjaiban 878 fő élt, a varsági népesség 53,5 %-a.

Figyelemre méltó, hogy 1926-hoz viszonyítva csökkent ugyan a nagylétszámú, 5-12 fős családok, illetve a kötelékükben élők aránya, számuk még 1991-ben is magasnak számított. Az évezred utolsó évtizedének elején a varságiak 53,5 %-a, tehát több mint fele nagy lélekszámú családokban élt, ami bő gyermekáldást tükröz, és a varsági hegyi tanyák egy részének erős vitalitásáról tanúskodik.

Az előző fejezetben végigkísérhettük azt a lassú gazdaságtörténeti folyamatot, amelynek eredményeként Oroszhegy lakói a falujukhoz tartozó "Küküllőn túli"

[Erdélyi Magyar Adatbank]

havasok területén állandóan lakott hegyi szórványtelepülést hoztak létre. Mivel e folyamat során oroszhegyi gazdák szállásai változtak át hegyi tanyákká, más szóval: oroszhegyi tartozéktelepülések hálózata alakult át hegyi szórványtelepüléssé, nyilvánvaló, hogy Varság havashódító lakosai Oroszhegy népéből kerültek ki. A varságiakban a XX. század végén is elevenen él az oroszhegyi származás tudata. Ennek megnyilvánulásaival lépten-nyomon találkozhat a hegyi tanyák világában bolyongó néprajzkutató.

Mindez azért kerül itt szóba, mert Hargita megye értelmiségi köreiben a varságiak eredetét illetően ezzel ellentétes, különös vélekedéseket lehet hallani. Egyesek tudni vélik, hogy a varsági hegyi tanyák népe a szélrózsa minden irányából érkezett nehéz sorsot nyújtó lakhelyére. Ezek a vélekedések valószínűleg azért kaptak szárnyra, mert a XX. század végi Varságon valóban élnek néhányan, akik nem tekinthetők oroszhegyi származásúaknak. Exponált, esetleg vezető személyiségek lévén, a kívülről jött felületes szemlélő velük találkozik először. Akad köztük közigazgatási hivatalnok, egészségügyi dolgozó, tanító, rendőr, erdőgazdasági alkalmazott, állatgyógyító "technikus" stb. Közülük többen gyökeret eresztettek Varságon és varságinak mondják magukat. De efféle beköltözések a világ minden falujában előfordultak, különösen a XX. század második felében! Miért éppen Varság lenne a kivétel? Családtörténeti beszélgetésekből tudjuk, hogy a XX. század első felében is kerültek elvétve nem oroszhegyi eredetű "idegenek" Varság területére. Tudunk pl. olyan erdészről, aki az 1920-as években Korondról került Varságra, ahol évtizedekig erdészkedett. Közben birtokot szerzett és tanyát épített magának. Gyerekei, unokái, dédunokái a varsági társadalom tagjai. Mesélnek egy farkaslaki szénégetőről, aki varsági munkája során, ugyancsak a két háború között beleszerelmesedett egy varsági "fehérnépbe," és "reá szállt," vagyis beházasodott a gazdaságába. Utódai öntudatos varságiak.

Ezek a tanulságos példák azonban a nagy egészet, a népesedéstörténeti folyamat teljességét tekintve természetes kivételek. Nem befolyásolják a XIX-XX. századi népmozgásról tudatos kutatással kialakítható kép meghatározó jelentőségű, domináns irányát. Nem változtatnak, mert nem változtathatnak azon a népesedéstörténeti tényen, hogy a varsági hegyi tanyák római katolikus magyar népe oroszhegyi eredetű.

KULTURÁLIS ÖNÁLLÓSODÁS - HAVASI ISKOLÁK

Laiber Antal oroszhegyi plébános 1880. jan. 26-án kelt, fentebb már idézett levelében, amellett, hogy tájékoztatta püspökét a havasokban szétszórtan lakó híveiről, tudósított a havasi gyerekek iskolai tanításának helyzetéről is. Elsősorban amiatt bánkódott, hogy az éppen formálódóban lévő tanyai oktatás az előző plébános nemtörődömsége miatt máris nem felekezeti, hanem községi jelleget öltött. Fogadkozott, hogy mindent megtesz a tanítás katolikus szellemiségének biztosítása érdekében.[348] Helyzetelemző levelének egyik eléggé homályos mondatából arra gyanakodhatunk, hogy az első, hivatalosnak tekinthető iskola megnyitása előtt a Varsági havasokban tartózkodó oroszhegyiek közül néhányan az 1870-es évek

[348] OPI. Plébániai iratok. 1880.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

második felének telein, valahol egy tanyai szobában már megpróbálták gyermekeiket együtt taníttatni. A tanyai oktatásnak ez a korai formája jól ismert a magyar Alföld hatalmas tanyavilágának történetéből.[349]

1879 nyarán az udvarhelyi magyar királyi tanfelügyelő "kiszállt a helyszínre", az oroszhegyi havasokba, és ezzel hivatalos síkra terelődött a varsági gyerekek oktatásának ügye. Az illetékes hatóságokkal sikerült elfogadtatnia két tanyai iskola azonnali megépítésének tervét. 1880. jan. 26-án Laiber Antal oroszhegyi plébános arról számolhatott be püspökének, hogy az egyik iskola már fel is épült. Berendezésén éppen dolgozik egy asztalos. A másik iskolát tavaszra építik föl. Egy tanító már került Chedről, a másikat a második iskola felépülte után hívják Varságra. A tanító egy bérelt tanyában megkezdte a tanítást és azt katolikus szellemben végzi.

A megépült iskola valószínűleg ugyanúgy fából készült, mint a havasi tanyai lakóházak. Bizonyára külsőre nem is különbözött azoktól. Szükség esetén szét lehetett szedni és tovább vinni. Tulajdonképpen szükségiskola volt, amelynek használata alig különbözött a tanyai gazdák korábbi zugiskolai kísérletétől. Egy dologban azonban mégis előrelépést jelentett. Hivatalos iskolának minősült, amelyen rajta tartotta tekintetét az állami és az egyházi hatóság egyaránt. Az 1879 őszén épült iskola kezdetleges faépület voltára utal, hogy az 1880-as évek elején Oroszhegy közélete a varsági iskolaépítések gondjától-bajától volt élénk. Az iskolák száma ekkortájt nem szaporodott. Következésképp, legalábbis egyik esetben a meglévő ideiglenes épület helyett kellett tartósabb, állandóbb iskolákat építeni.

Az oroszhegyi római katolikus egyház 1880-as években felvett jegyzőkönyvei alapján az alábbi módon foglalható össze a varsági tanyai iskolák születésének és első évtizedének története.[350]

Oroszhegy község havasain a XIX. század utolsó negyedében két tanyai iskola jött létre. Egyik a később *Központ*nak nevezett területen, amelyet általában *varsági* vagy *varságtisztási* iskolának neveztek. A bagzosi és a tisztási gyerekek tanultak benne. A másik iskola a sólyomkői, a forrásközi és a küküllői gyerekek számára jött létre a Nagykút pataka mentén, és legtöbbször *nagykútpatakai* iskola néven emlegették.[351]

Az ún. varsági iskola és tanítói ház 1883-ban épült föl. Helyét az 1881. 05. 28-i oroszhegyi egyházi gyűlés határozata alapján egy bizottság jelölte ki a *Mélypatak dombján*, a későbbi templom tájékán. Az 1879/80-as, az 1880/81-es, az 1881/82-es és 1882/83-as tanévben bérelt tanyaépületben folyt a tanítás. Az első tanítót Dobai Jánosnak hívták. 1885-ben betegsége miatt nyugdíjba vonult. Évi 250 forint fizetést kapott.

Az ún. nagykútpatakai iskola és tanítói ház 1882-ben épült föl. Helyét szintén az 1881. máj. 28-i határozat alapján jelölték ki "*Kováts Imre kertje alsó szegénél az úton kívül*". Az 1880/81-es és az 1881/82-es tanévben egy másik épületben működött az iskola. Első tanítóját Tamás Józsefnek hívták, és 1880/81-ben próbálkozott a havasi gyerekek oktatásával. 1881/82-ben Angi Péter töltötte be a tanítói tisztséget.

---

349 NAGY Gyula 1975. 423-428. - SZABÓ István 1960. 191., 207.

350 OPI. Az oroszhegyi róm. kat. egyház jegyzőkönyve (1869. aug.1-től 1902. dec. 31-ig. Különösen a 7., 10., 23., 24.)

351 1881-ben előfordul a "Forrásközött lévő iskola" megnevezés is. A szövegösszefüggésből azonban látható, hogy a máskor nagykútpatakainak nevezett iskoláról van szó.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1882. júl. 1-én levélben kérte az oroszhegyi plébánost, hogy vegye föl oroszhegyi harangozónak. Panaszkodott, hogy *az erdőn* nehezen telnek a napok. Leveléből kiderül, hogy nagykútpatakai tanítóskodása előtt is harangozóként működött Oroszhegyen. 1882/83-tól Orbán János tanított a nagykútpatakai iskolában.

Mindezeket figyelembe véve, arra a kérdésre, hogy mióta működött iskola Varságon, válaszként az 1879-es évszámot ajánlom, mivel ekkor oktatott először hivatalos keretek között tanító havasi gyerekeket iskolának nevezett varsági épületben.[352]

Az első két varsági iskola létrehozásában, működtetésében múlhatatlan érdemei voltak Laiber Antal oroszhegyi plébánosnak. A varsági iskolatörténetben és a korai varsági közéletben kiemelkedő szerepet játszott Bakó Antal tanító, aki valószínűleg 1891-től az 1910-es évek közepéig tanítóskodott az oroszhegyi havasokban. Élharcosa és ügyintézője volt a varsági hegyi tanyák egyházi és közigazgatási önállósodásának, az önálló varsági tanyaközség megteremtésének.

Az ún. varsági vagy központi és nagykútpatakai iskola megszületése után néhány évtizeddel további két iskola jött létre a XX. században Varság község területén: a sólyomkői és a tisztási. Az állandó sólyomkői iskola megépülése előtt bérelt házban már folyt tanítás Sólyomkő területén. Néprajzi adatközlésből tudjuk, hogy 1910-1912 táján Dénes Mózes házában[353] működött iskola. Dénes Mózes, amíg bérbe adta a házát, egy szomszédos "oroszhegyi kicsi házban" húzódott meg.

A sólyomkői iskola XX. század végén is iskolaként használt épülete 1969-ben épült. Az ezredfordulón is álló tisztási iskolaépület és tanítói lakás 1932-33-34-ben épült föl a varsági közbirtokosság anyagi támogatásával. Előzőleg már folyt tanítás Tisztás területén különböző magánházak bérelt helyiségeiben.[354]

Az első két iskola természetesen a XX. században többször átépült, illetve faépületük kőépületre cserélődött. A XX. század végén is létező emeletes nagykútpatakai iskolaépület valószínűleg 1925-ben épült. A központi iskola emeletes főépülete 1980-ban készült el. A mellette lévő másik két iskolaépületet 1954-ben és 1962-ben építették. Az 1962-es építkezés előtt, 1960-ban bontották le a régi központi iskolát.[355]

Laiber Antal oroszhegyi plébános 1884-ben arról tájékoztatta püspökét, hogy a plébániájához tartozó havasok egyik iskolájában 76, a másikban 56, a diafalvi iskolában 78, az oroszhegyi központi iskolában 314 gyereket kell tanítani a 6 tanítónak.[356] Mindebből azt a következtetést szűrhetjük le, hogy az oroszhegyi plébánia kötelékében élő 524 tanköteles gyermek közül 392, vagyis a gyerekek háromnegyede belterületi, 132 pedig, vagyis a tanulók egynegyede külterületi lakosnak számított.

---

352 A varsági iskolatörténet első évtizedének adataival szembesítve felületesnek tűnnek a varsági Historia Domus utólag fogalmazott, elnagyolt sorai a varsági iskolai oktatás 1891. évi kezdetéről és a nagyérdemű Bakó Antal tanító első varsági tanítóként való szerepeltetéséről. (VAPI. Historia Domus).

353 A Sólyomkő 19. sz. ház tulajdonosa 1993. máj. 1-jén néhai Dénes Mózes fia: Dénes Gábor. - A bérelt házban működött hajdani tanítókat *Gaál tanító* és *Fábián tanító* néven emlegetik.

354 Tisztási adatközlők emlékezete szerint pl. folyt tanítás Szőcsné Berkeczi Ilona házának pincéjében.

355 Az utóbbi adatokat László Pál varsági polgármesternek köszönöm.

356 OPI. Plébániai iratok. 1884.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az 1880-as években a havasi tanköteles gyermekek késő őszig dolgoztak szüleik gazdaságában. Az első tavaszi napsugár újra az állatok mellé és a földekre csalogatta őket. Így csak a leghidegebb téli hónapokban látogatták az iskolát. Hosszú időnek kellett eltelni, amíg a varsági gyerekek rendszeres iskolábajárók lettek. Az 1880-as évek elején, a varsági iskolák működésének kezdetén, Oroszhegy egyházi és közigazgatási vezetőinek sok gondot okoztak a havasai iskolai mulasztók. 1881. májusában az Udvarhely megyei alispán elrendelte, hogy záróvizsgákat kell tartani a varsági tanyai iskolákban. Laiber Antal oroszhegyi plébános azt tervezte, hogy máj. 31-én meglátogatja a havasi iskolákat és megtartja a záróvizsgákat. Amint ez kiderült, Dobai János varsági tanító máj. 14-én sietve levelet küldött a plébánosnak, amelyben kérte, ne jöjjön vizsgáztatni, mert "*Varságtisztáján sem tanító, sem tanoncz nincs*". Ezalatt azt értette, hogy a gyerekek májusban már nem járnak iskolába, a tanító pedig nem kapja a járadékát. Saját maga kénytelen fizetni a lakbérét, mert a szülők *feje*: Berkeczi Mihály és Tótutcai Tifán Antal így rendelkezett. Hasonlóképpen nyilatkozott a magykútpatakai tanító, Tamás József is, aki máj. 17-én írta meg a plébánosnak: ne jöjjön záróvizsgálatot tartani, "*mivel a gyermekek annyira elszélledtek, hogy e hóban egyet sem láttam még az iskola felé járni sem, s még a múlt hóban is kevés volt*". A szülők neki sem adták még meg a "tandíját".[357]

A tanyai iskolák eredményesebb működését és valószínűleg a mulasztók számának csökkentését akarta elérni az oroszhegyi egyházközségi gyűlés, amikor 1882. ápr. 23-án a plébános javaslatára az *erdei laktanyákra* Berkeczi Mihályt *iskola látogató*nak és *megyefiának* megválasztotta. A szűkebben értelmezett Varságon Tamás András fia Márton, Nagykútpatakában pedig Tamás Dobogós János lett a segítője.[358]

Az 1880-as évek végén az egyházi és községi vezetők igyekeztek rászorítani a havasiakat, hogy gyerekeiket iskolába járassák. Valószínűleg pénzbüntetést vetettek ki a mulasztó gyermekek szüleire. Erre utal egy 1889. nov. 24-én kelt föltűnően görcsös parasztírással íródott "Szomszédi bizonyítvány", amelyben Balázs Jánosné havasi lakos négy szomszédja bizonyítja, hogy az asszony gyermekei betegség miatt nem mentek iskolába. Az oroszhegyi plébános elfogadta a tanúskodást, és Balázsnét felmentette a büntetés terhe alól.[359]

Az oroszhegyi, illetve a varsági határ tanyai iskolái nemcsak a gyermekek tanításának és nevelésének színtereiként működtek, hanem fontos szerepet töltöttek be a tanyán élő népesség közéletében is. Tanítóik a környék "ügyvédei", tanácsadói, kérvényírói, ügyintézői voltak, akik szükség esetén képviselték a havasi lakosság érdekeit. A XIX. század végi és a XX. század eleji egyházközségi iratokból megállapítható, hogy a tanyai iskolákban tartották az egyházi és községi önállósodásról, templomépítésről, harangvásárlásról és más hasonló fontos kérdésekről tárgyaló népgyűléseket. A Központ területén felépített régi tanyai iskolában 1904 előtt miséztek is.

A XX. század első felében a tanyai iskolák váltak az erőteljesen bontakozó közművelődés fórumaivá. A két világháború között, különösen László-Domokos (1927-1931) és Lázár Albert (1931-1932) varsági plébánossága idején fellendült és

---

357 OPI. Plébániai iratok. 1881.
358 OPI. A róm. kat. egyház jegyzőkönyve (1869-1902). 10.
359 OPI. Plébániai iratok. 1889.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

pezsgett a varsági kulturális élet. Ifjúsági Egyesület alakult. Az iskolákban működtető előadásokat rendeztek a tanyai ifjúság aktív részvételével. László Domokos plébános Varságon közművelődési házat akart építtetni, de a kirobbant gazdasági válság miatt tervét nem sikerült megvalósítania.[360] A később mégiscsak létrejött varsági kultúrház, mint a tanyai nép kulturális önállósodásának és "kulturális önkiszolgálásának" szimbóluma, tovább vitte a tanyai iskolákban kialakított közművelődési hagyományokat. Létével, működésével átformálta a tanyai társasélet és a varsági ünnepi szokások rendjét. Példaként említhetem a lakodalmat, amely a kulturházi "közös lakodalmak" divatba jöttével sarkalatos jelentőségű átalakuláson esett át.

EGYHÁZI ÖNÁLLÓSODÁS

Harang, harangláb

1880. jan. 26-án Laiber Antal oroszhegyi plébános a már többször idézett levelében azt is megírta püspökének, hogy havasi híveinek nagy szükségük lenne egy 4 mázsás harangra. A házszentelés alkalmával felkeresvén tanyáikat, szóbahozta nekik a harangállítás ügyét, és a havasiak 174 forintot megajánlottak a harang elkészítésére. Tudván, hogy ez a pénz kevés, kérte püspökét: egészítse ki az összeget, és segítsen a harangrendelés lebonyolításában.[361] Négy nappal később, jan. 30-án a főpásztor már válaszolt is. Közölte az oroszhegyi plébánossal, hogy a püspökség megrendelt egy 3 mázsás harangot Manchen Mihály segesvári harangöntőnél. A megígért 174 forintot szedje össze és küldje el Gyulafehérvárra. A harang szállításáról és a harangláb fölállításáról maga gondoskodjon. 1880. máj. 10-én a püspökhelyettes levélben közölte az oroszhegyi plébánossal, hogy a megrendelt harang elkészült. 368 forint 60 krajcárba került. Igyekezzen a megígért 174 forint beszedésével és beküldésével. A különbözetet a püspök fizeti. A 174 forint valószínűleg nehezen jött össze, mivel 1880. jún. 23-án a püspökhelyettes már kemény hangon figyelmeztette a plébánost a pénz beküldésére.

Ezen a ponton a haranghistória fonala megszakad. Laiber Antal plébános bizonyára nagy nehézségek árán tudta csak összegyűjteni a varságiaktól a megajánlott 174 forintot. Emiatt fölöttébb kellemetlen helyzetbe került. Amikor végre eljutott a harang az oroszhegyi havasokba, valószínűleg az ún. varságtisztási területen állították föl. Az 1882. évi oroszhegyi plébániai iratokban arról olvashatunk, hogy Dobai János tanító a *harangszék* építésére szánt összeg egy részét másra fordította.[362] Dobai János nem nagykútpatakai, hanem ún. varsági tanító volt. A későbbi Központ tájékán tanított. Következésképp, ha ő foglakozott a harangláb építésének ügyével, akkor a harangot nem a nagykútpatakai iskola területéhez tartozó Sólyomkön, hanem a "varsági" iskola tájékán szándékoztak fölállítani.

Tifán András tisztási gazda 1997-ben néprajzi adatgyűjtés során elmondta, hogy apja sokszor mesélt neki egy harangról, amely valaha egy élőfán függött a házuk mögött. A 200-as számú varsági házban lakó Tifán András öregapját Tótutcai

---

[360] VAPI. Plébániai iratok. 1928 - valamint Historia Domus.
[361] OPI. Plébániai iratok. 1880.
[362] OPI. Plébániai iratok. 1882.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Tifán Ignácnak hívták. Valószínűleg azonos azzal a Tifán Ignáccal, aki nagyon sokszor szerepelt a XIX-XX. század fordulója táján keletkezett oroszhegyi-varsági iratokban, egyrészt mint tisztségviselő, másrészt mint falusfeleinek névaláírója. Befolyásos, közéleti emberként átmenetileg valószínűleg helyet adott birtoka egyik élőfáján az 1880-as évek első felében felállított havasi harangnak, amíg a "harangszéket" sikerült megépíteni. A föltehetőleg 1882-ben készült katonai térképen a későbbi *Központ* tájékán, a *Mélypatak* dombján látható egy kisebb szakrális építményre vonatkozó jel, ami valószínűleg az új harangláb jeleként értelmezhető.[363]

Ennek a harangnak a létezésére utal az az 1898-ban kelt levél, amelyben az udvarhelyi főesperes többek között arról tájékoztatta püspökét, hogy a havason lakó oroszhegyieknek *még egy* harangra lenne szükségük.[364] 1904-ben a régi tisztási harangot a sólyomkői haranggal együtt az új templom tornyába helyezték át.[365]

Az első "harang-akció" után 18 évvel, 1898-ban gróf Majláth Gusztáv Károly püspök 429 forintért harangot öntetett a "nagykútpatakai" havasi hívek számára Manchen Mihály segesvári harangöntő mesterrel. Laiber Antal oroszhegyi plébános szentelte föl 1898. jún. 26-án Borommaei Szent Károly tiszteletére.[366] Mivel ebben az időben a "nagykútpatakai" kifejezést a Nagykút pataka völgyében épült iskola körzetére használta a hivatali nyelv, mintegy a "varsági" kifejezés társaként, joggal feltételezhető, hogy a püspöki adományként érkezett és 1898-ban felszentelt harang a ma is álló sólyomkőhegyi harangláb első harangját jelentette.

A sólyomkői harang hangjában nem sokáig gyönyörködhettek a sólyomkői, a forrásközi és a küküllői lakosok, mert 1904. augusztus 10-én Fábián Sándor püspökhelyettes utasította Németh Gellért varsági plébánost, hogy a "künn lévő harangokat", vagyis a fentebb említett tisztásit és a sólyomkőit vitesse át az új templom éppen elkészült tornyába.[367] A sólyomkői ellenállás szele valószínűleg már érezhető volt, mert a püspökhelyettes a varsági plébános feladatává tette a nép meggyőzését az intézkedés szükségességéről.

A sólyomkőiek nagyon zokon vették "ajándék harangjuk" elvitelét. A sérelmes esetet a XX. század végén is úgy emlegetik, természetesen időpont nélkül, mint a sólyomkői harang hajdani "ellopását". Képviselőik mindent megtettek, hogy újra harangot szerezzenek az 1898-ban épített, impozáns méretű, átmenetileg elárvult harangtornyukba. A mozgalmat Miklós Antal nagykútpatakai tanító vezette. 1905. szept. 10-én gyűlést tartott Sólyomkő és Forrásköze népének a nagykútpatakai iskola udvarán. Ezen a gyűlésen *"...elhatároztatott, hogy a Sólyomkőhegyen lévő harangtoronyba, az ajándék harang helyett, mely a varsági templomtoronyba lett víve, egy más új harang vétessék közadakozás útján"*. A gyűlés után egy gyűjtőíven

---

363 HIT. III. kat. fölv. 5375/3.

364 UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 1898/90.

365 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1919). 1904.

366 OPI. Római katolikus egyház jegyzőkönyvei (1869-1902). 126. - A gyulafehérvári püspök 1898. máj. 16-án kérte föl Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperest, hogy az "Oroszhegy-nagykútpatakai" harangot "benedicalni szíveskedjék", hamár úgyis fölmegy a havasokba. Mivel a főesperes tervezett havasi útja elmaradt, a fölszentelés jogát átruházta Laiber Antal oroszhegyi plébánosra. (UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 1898.)

367 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1904.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

megkezdődött a megajánlások és a befizetések számbavétele.[368] Közben valószínűleg az oroszhegyi havasok új egyházközségének papja püspöki támogatást is kért a harangszerzők számára. Majláth Gusztáv erdélyi püspök 1905. nov. 25-én arról tájékoztatta Tódor Imre varsági plébánost, hogy kiadásainak "apadása" után szívesen segít anyagilag is a harang beszerzésében. Bíztatta a sólyomkői híveket adományaik mielőbbi összegyűjtésére.[369] Miklós Antal nagykútpatakai tanító 1905. dec. 10-ére újabb gyűlés engedélyezését kérte a főszolgabírótól. Ezen a gyűlésen valószínűleg jelentősen előrehaladt a pénzadományok gyűjtése. A nagy és egy kisebb harang öntésére kivételesen nem Manchen Mihály segesvári, hanem Hőnig Frigyes aradi harangöntő mester kapott megbízást. A mester 1906-elején elvégezte a munkát, és részletesen lerajzolta a nagykútpatakai tanítónak, hogy az eddigi egy harang helyére miként akasszanak föl két harangot. A varsági plébánia irattárában fennmaradt az a vasúti fuvarlevél, amellyel 1906. febr. 17-én az aradi mester Udvarhely felé elindította a Sólyomköre szánt harangokat és azok tartozékait. A sólyomköiek közmunkával serénykedtek a harangok helyre rakása során. A munkálkodók két liter pálinkát fogyasztottak el. A pénzügyi elszámolás egyik tétele szerint: "*A harang megáldásakor a papnak fizetés semmi, de finom szilva pálinkával meg lett kínálva - 90 fillér*".[370]

A sólyomköiek az összegyűjtött pénzből 400 koronát adtak föl postán az aradi mesternek a harangokért. Ez az összeg a harangok árának csak a kisebbik részét jelentette. 1906. április 27-én ugyanis Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök arról értesítette Tódor Imre varsági plébánost, hogy a "*nagykútpatakai harangok ára fejében*" 518 koronát megküldött Hőnig Frigyes aradi harangöntőnek.[371]

Temetők

1883 előtt Varság területén nem voltak temetők. Ha valaki meghalt az oroszhegyi havasokban, holttestét hazavitték Oroszhegyre, és ott temették el.

Valószínűleg előfordult, különösen tomboló hóviharok idején, hogy a szegényebb, kevésbé ismert havasi halottat nem vitték haza Oroszhegyre, hanem hozzátartozói, munkatársai hivatalos egyházi szertartás nélkül eltemették a távoli hegyek köves földjébe.[372] Ilyen esetek híre juthatott Csató József udvarhelyi esperes tudomására 1866-ban, aki máj. 24-én kelt levelében keményen figyelmeztette az oroszhegyi plébánost, hogy sürgősen foglalkozzon az illegális temetések kérdéskörével, és semmiképpen se nézze el az efféle bűnös cselekedeteket: "*Szomorúan értesültem, hogy az oroszhegyi havasokon hívei közül többen azon merényre vetemedtek, hogy elhalt keresztény társaikat a' lelkészi hivatal tudta nélkül*

---

368 VAPI. Plébániai iratok. (1910-1913). 1911.

369 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1905.

370 VAPI. Plébániai iratok. (1910-1913). 1911.

371 VAPI. Plébániai iratok. (1902- 1909). 1906. - Nem tartozik szorosan a témánkhoz, de mégis érdemes megemlíteni, hogy a Sólyomköről 1904-ben a varsági új templom tornyába átszállított harangon valószínűleg "átok ült". 1911 és 1913 között ugyanis újabb "harangöntési ügy" foglalkoztatta a fiatal varsági egyházközséget, amelynek során nagy vita és pereskedés kerekedett Manchen Mihály segesvári harangöntővel. 1912-ben azért kellett harangot önteni, mert a régi megrepedt.

372 Efféle illegális temetésekre akadt példa az alföldi tanyatörténetben is. Vö: BÁRTH János 1996. 184.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

eltemették - E merény minden esetre büntetésre méltó, és azért, ha Nagytisztelendő Uraságod erről értesülve lévén, eddig lépést nem tett"...azonnal feleljen és intézkedjen.[373]

Mielőtt az olvasót téves következtetések irányába terelném, sietek kijelenteni, hogy Varságon nem alakultak ki olyan szétszórt családi temetők, amelyek a szomszédos Sóvidék temetkezési hagyományát jellemezték. A legnyugatibb fekvésű tanyákat néhány kilométer választja el a legkeletibb korondi tanyáktól. A két tanyás terület népe között eleven a házassági kapcsolat. Mégis fölöttébb eltérő a *korondi hegy* és a hajdani oroszhegyi havasok XX. század végi lakosságának temetkezési rendje.

A varságiak emberemlékezet óta temetőbe temetkeznek. A szomszédukban lakó pálpatakaiak és fenyőkútiak a tanyájukhoz tartozó birtok legtávolabbi végébe, családi földbe, magányos sírokba, illetve néhány síros családi temetőkertekbe temetkeznek. A tanyákhoz tartozó családi temetkezőhelyek a tanyákkal együtt behálózzák a pálpatakai és a fenyőkúti határt. A Varságról Pálpatakára férjhez ment *fehérnépek* először ugyancsak rácsodálkoztak az ottani szokásra, de lassan megbarátkoztak azzal a gondolattal, hogy az élők sorából eltávozó családtagjaikat nem közös temetőbe, hanem a "kertek aljába", a birtok végén álló nagy fa vagy facsoport alá temetik. Egy varsági származású pálpatakai idősödő asszony kérdésemre 1995-ben elmondta, hogy Pálpatakára kerülése után, fiatal korában egy ideig vizet is alig mert inni, mert arra gondolt, hogy a víz a családi birtokon eltemetett rokonok porladó testén folyt keresztül.

Varság határában is létezik ugyan néhány magányos sír, de azokba olyan személyeket temettek el, akik kiváltak a katolikus egyházból és különböző szekták tagjai lettek. A katolikus pap nem temette el őket sem a templom melletti, sem a sólyomkői temetőben. Így a családi birtok lett a végső pihenőhelyük. A varságiak magányos sírként néhai Tifán István, Józsa Mártonné, Tifán Gligor Gáspár és Tifán Gligor Jánosné sírját tartják számon a XX. század végén Varság területén.

1883-ban az oroszhegyi havasokban két temető nyílt meg: az egyik a mai templom közelében, a másik pedig a nagykútpatakai iskola, illetve a mai nagykút-patakai bolt tájékán.

Laiber Antal oroszhegyi plébános 1883 nyarán kérte püspökét, hogy a havasi temetőket megszentelhesse. A püspök aug. 29-én engedélyezte a szertartást: "*...az oroszhegyi havasokon lakó hívek temetkezési helyéül kiszemelt két kisebb területet ünnepélyesen megáldhasd... engedélyezem*". A főpásztor figyelmeztette a plébánost, hogy a havasi temetőket erős kerítésekkel vegyék körül az állatok távoltartására. A havasi hívek fordítsanak gondot a temető-kerítések rendszeres javítására.[374]

A havasi temetők létrehozása a havasi halottak eltemetésével kapcsolatos valamennyi nehézséget nem oldotta meg. Bizonyos esetekben, elsősorban fagyos telek, hóviharos ítéletidők idején legalább olyan nehézséget okozott a papnak, hogy Oroszhegyről felmenjen a havasi temetőkhöz temetési szertartását végezni, mint a gyászoló családoknak, hogy Varság tájékáról levigyék halottaikat Oroszhegyre. Ezért a XIX. század végén egy különleges féllegális-félillegális formája alakult ki a

---

[373] OPI. Plébániai iratok. 1867.
[374] OPI. Plébániai iratok. 1883.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

temetéseknek az oroszhegyi havasokban. Járhatatlan utak és rossz idő esetén a halottat pap közreműködése nélkül eltemették a havasi temetők valamelyikében, majd néhány nap múlva, amikor a hozzátartozók némelyike le tudott menni a faluba, a pap elvégezte a temetési szertartást az oroszhegyi templomban. A temetéseknek erről, az egyházi hatóságok által hallgatólagosan tudomásul vett, de tulajdonképpen soha nem helyeselt, különös rendjéről Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperes egyik leveléből értesülhetünk, amelyet 1893. márc. 12-én írt a gyulafehérvári püspöknek a varsági templomépítés és a varsági lelkészi állás megteremtése érdekében. A levél egyik mondatából még szóvirágként hathat a pap nélküli temetés tényének közlése: "*...ott a havason 8-900 lélek csaknem minden hitbeli ismeret nélkül nő fel, lelki vigasztalás nélkül él és szentségek nélkül hal meg, sőt még koporsójára sem hull a szenteltvíz harmata...*". Nem sokkal alább azonban olyan sorok következnek, amelyek kétségtelenné teszik a főesperes tájékoztató szavainak lényegét: "*Ha beteg van - az pedig 8-900 ember közül gyakran akad - talán buzgó és fájó sóhajtások között, de szentségek nélkül kínlódik és hal meg, - s ha meghal, elhantolják életben maradt rokonai, - s az oroszhegyi lelkész napok mulva az oroszhegyi templomban végzi el a temetési szertartásokat - mert hát ő is képtelen arra, hogy őszi és téli időben, mikor a betegedések és halálozások a leggyakoribbak, hetenként 2-3 szor megtegye a havasi utat*".[375]

Öt évvel később, 1898-ban, amikor terítékre került a varsági templom és a varsági papi állás ügye, a főesperes röviden újra összefoglalta az 1893-ban leírt tájékoztatást: "*bár meg van a közös temető, de a halottak eltemettetnek pap nélkül*".[376]

A mai *Központ* területén nyitott temető 1928-ban betelt. Mellette jelölték ki az új temetőt a templom közelében, a *Mélypatak* dombján.[377]

A hajdani nagykútpatakai temető a XX. század végén még fel-felbukkan a népi emlékezetben, bár a XX. század első felében Sólyomkőhegyén, a harangláb felé vezető út mellett nyitottak helyette új temetőt.[378]

Plébánia, pap, templom, egyházszervezet

Laiber Antal oroszhegyi plébános sokszor idézett 1880. jan. 26-i levelében már jelezte püspökének, hogy havasi híveinek templomra is szükségük lenne. A gondolat felvetésétől a templom felszenteléséig 24 esztendő telt el. Az 1880-as években a havasi lakosokért sokat buzgolkodó plébános energiáit az iskolaépítések tennivalói, a harang készíttetés bonyodalmai, a temetőnyitás gondjai kötötték le. Az egyházi

---

375 UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 1898/90. (eredeti helye: 1893/154.)

376 UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 1898/90.

377 VAPI. Historia Domus. - Az 1928-ban betelt temetőt a XX. század végén *régi temető*-ként emlegetik. A megnevezés a templomot félkörben övező temetőterület iskola felé eső részére vonatkozik.

378 A mai sólyomkői temetőt valószínűleg 1938 táján nyitották meg. Előfordul benne 1938-as halálozási évszámú kereszt. 1940-es kereszt több is található. Mielőtt a mai sólyomkői temetőt Csortán György földjén megnyitották, a harangláb felé eső szomszédos területen, Bálint György hajdani földjén már volt egy korábbi kis temető. A mai temetőben van egy sírkő, amelyen 1934-es halálozási évszám olvasható. Egy fiatalon elhunyt asszony sírköve. Ezt az asszonyt 1934-ben még a harangláb felé eső régi sólyomkői temetőbe temették el. Néhány év múlva, amikor megnyílt a mai temető, sírját felbontották és maradványait átvitték az új temetőbe.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

önállósodás eseményei: a varsági plébánia építése, az új egyházközség megszervezése, a havasi templom felépítése jórészt a XIX. század utolsó és a XX. század első éveire estek.

Közben, 1893-ban a varságiak egyházi önállósodásának volt egy nagy föllángolása, de ez a lobogás 1894 táján elaludt.

Az 1893. évi mozgalom azzal lépett ki Varságtisztás és Sólyomkő tájékáról, hogy 1893. febr. 15-én az oroszhegyi havasok lakosságának képviseletében Ambrus Mózes, György István és Tifán Pál levelet írtak Laiber Antal oroszhegyi plébánosnak, amelyben hivatalosan is felvetették a havasi templom építésének gondolatát.[379] Ajánlatot tettek arra, hogy a hegyi lakosok elvégzik a "kő és fa anyag előállítását", valamint a szükséges mész szállítását. Kérték plébánosukat, hogy a leendő havasi templom érdekében pártolólag tegyen lépéseket a gyulafehérvári püspöknél. Mondanivalójuk alátámasztására mellékelték a varságtisztási és a nagykútpatakai lakosok 1893. febr. 10-én elkészített lélekösszeírását, amelyet tanulmányom egyik korábbi fejezetében már elemeztem. A fontos listát a Függelék 4. tételeként közre is adom.

A kérelem fogalmazói igyekeztek minél lehangolóbb képet festeni az oroszhegyi havasok 843 lakójának lelki elhagyatottságáról. Eredményként elismerték, hogy a kiterjedt hegyi tanyavilágnak van két "*jókarban lévő iskolája*", római katolikus tanítókkal, "*kik kötelesek olvasómondás és imák végzésére összve gyült híveket vezetni s kormányozni*". Ebből a megfogalmazásból a két iskolához kötődő népi ájtatosságokra gyanakodhatunk, amelyekben a tanítóknak olyan szerep jutott, mint hajdan a pap nélküli tájak licentiátusainak. A kérelmezők hálájukat fejezték ki az oroszhegyi plébánosnak azért, hogy évenként "*többször meglátogatja*" havasi híveit, és húsvét táji megjelenésével lehetővé teszi, hogy húsvéti szentgyónásukat "*helyben*", vagyis a havasokban elvégezhessék. (Bár a levélben nincs róla szó, feltételezhető, hogy az oroszhegyi pap a havasi hívek gyóntatását a két iskolában végezte el. Bizonyára más "látogatásai" alkalmával is jobbára az iskolák épületeiben találkozott havasi híveivel.)

A kérelmezők szerint a havasok népe lelki fájdalommal viselte el, hogy a nagy távolság és a rossz utak miatt ritkán léphette át templom küszöbét. Érdemes idéznünk a varságiak érdekében fogalmmazott sorokat: "*Gyermekeink 15-20 éves korukig nőnek anélkül, hogy az első áldozás alkalmát kivéve templomba mehetnének... Messze van tőlünk az anya templom, - egy nap nem is lehet megjárni - s messze, a gyermekeknek gyengeség, az apák és anyák családi felügyelet, a vének az azzal járó gyengeség miatt nem mehetnek*".

A havasi lakosok kérelmét Laiber Antal oroszhegyi plébános 1893. február 21-én továbbította a gyulafehérvári püspöknek. Elsősorban a magas havasi lélekszámmal érvelt a hegyi templom mielőbbi megépítése mellett. Szükségesnek tartotta azonban a templomépítést az Oroszhegyen maradó lakosok szempontjából

[379] UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 90/1898. - 1898-ban, amikor lendületet kapott a varsági egyházi önállóság ügye, a 90/1898. sz. alatt a Főesperesi hivatal összegyűjtötte a korábbi években keletkezett varsági vonatkozású iratokat. Így az 1893. évi iratokat is kiemelték helyükről. Átkerültek a 90/1898. sz. alá. Következésképp, amíg tanulmányomban az 1893. évi varsági tervekről és eseményekről esik szó, több lábjegyzetet nem készítek. Valamennyi adat forrása a Dos. 141-ben található, a 90/1898. sz. alatt.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

is, mivel a havasi szállásokon sok oroszhegyi tartózkodott kint ideiglenesen a különböző mezőgazdasági munkák idején, akik a nagy távolság miatt gyakran elmulasztották az oroszhegyi templom látogatását. Úgy vélte, hogy az új templomot 1000-1200 férőhelyesre kell tervezni, mert a havasi lakosság száma folyamatosan növekedni fog. Figyelmeztetett arra, hogy a templom felépítéséhez a vallásalap segítségére lesz szükség, mivel "*a havasi hívek nagyon szegények*", emiatt többet nem adhatnak annál, amit felajánlottak. Az előrelátó plébános kérte püspökét, hogy káplánt is biztosítson az oroszhegyi plébánia számára, mert egy pap képtelen ellátni a falubeli és a havasi hívek lelki gondozásának együttes feladatát.

A püspök 1893. márc. 4-én kelt felszólítására 1893. márc. 12-én Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperes hosszú levélben fejtette ki véleményét az oroszhegyi havasok lakóinak templomépítési kérelméről és az oroszhegyi plébános pártoló sorairól. A főesperes racionális módosításokkal, de mindvégig világos és okos érveléssel támogatta az oroszhegyi kérelmet. Leveléből fentebb már idéztem a pap nélküli temetésre vonatkozó sorokat. A templomtól és paptól távol élő havasiak lelki elhagyatottságáról más jellemző vonásokat is megörökített. Lebecsüléssel írt a lelkészi felügyelet nélkül tevékenykedő két havasi tanító hitoktatásának színvonaláról. Szomorúan állapította meg, hogy a havasi lakosok felnőtt korukban is alig részesednek a templomlátogatás és a papi ténykedés tudatformáló hatásából: "*a nagy távolság miatt a templomba csak legfennebb a 3 sátoros ünnepen jön le a faluba a hívek egy része, tehát a legnagyobb rész szentmisét, prédikációt évszámra nem hallgathat*".

Jung Cseke Lajos főesperes úgy vélte, hogy ha megfelelő föld hiányában Varságon nem lehet téglát égetni, a leendő templomot kőalapra faragott fákból kell fölépíteni. Túlzásnak érezte Laiber Antal plébános igényét az 1000-1200 fős templomra, mondván: a híveknek legfeljebb csak a fele jelenik meg egyszerre misén. Elengedhetetlenül fontosnak tartotta a kért segédlelkészi állás megteremtését, de Laiber Antal plébánossal ellentétben azt javasolta, hogy az új káplán ne Oroszhegy belterületén telepedjen le, hanem "*capellam expositus*"-ként, vagyis kihelyezett káplánként költözzön ki a havasokba, mert a hegyi tanyák népének lelki gondozását csak helyben lakó pap végezheti eredményesen. Azt a megoldást sem tartotta lehetetlennek, hogy az oroszhegyi havasokban önálló lelkészség jöjjön létre. A leendő havasi pap állandó havasi tartózkodása mellett érvelve, kiválóan megörökítette az Oroszhegy és havasai közti közlekedés nehézségeit: "*Mert ...ha a fennebb vázolt bajokon komolyan akarnánk segíteni, akkor az Oroszhegyben lakó segédlelkésznek legalább minden 2-ik vasárnap és ünnepnapon fel kellene mennie a havasra, azon kívül tavasszal, ősszel és télen, midőn a betegedések és halálozások gyakoriak, s midőn sokhelyt még a vicinális megyei utak is járhatatlanok, gyakran hetenkint 2-3-szor kellene megtenni azt az utat, mely a hívek állítása szerint is egy napba kerül, s mely még nyáron is csinálatlan erdei utakon vezet ki a tanyára, - ez pedig a legerősebb testalkatú fiatal embert is egy-két év alatt tönkreteszi*".

A főesperesi levél kelte után két nappal, 1893. márc. 14-én a püspöki hivatal utasította Jung Cseke Lajos udvarhelyi apátplébánost, hogy a meleg idők beálltával egy szakértő kiséretében szálljon ki az oroszhegyi havasokba; ott alaposan nézzen szét; készíttessen tervet és költségvetést a havasi templom és paplak megépítésére; vegye számba, hogy a havasi hívek mennyit fizettek évente az oroszhegyi papnak.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az utasításból látható, hogy a püspökség méltányolta Jung Cseke Lajos ajánlásait. A paplak tervezésére vonatkozó felhívás arra utal, hogy nem az oroszhegyi pap elképzelése jutott közel a megvalósuláshoz, aki a havasi hívek lelki szükséglete ürügyén Oroszhegyre szeretett volna káplánt szerezni, hanem a főesperes javaslata állt nyerő helyzetben, aki a havasokban akarta letelepíteni az új papot.

Valószínűleg ez a különös helyzet akasztotta meg és vetette vissza öt esztendőre a varsági egyházi önálkósodás sebesen száguldó ügyét. Bizonyára igaza volt Jung Cseke Lajos főesperesnek, amikor öt évvel később, 1898-ban nagyon finoman bár, de mégis szókimondóan tájékoztatta püspökét: "*Magán úton arról értesültem, hogy a papi állás szervezésének voltak ellenségei, mivel az az oroszhegyi pap jövedelmét csökkentené*".

Mindenesetre különös dolgok történtek Oroszhegyen 1893 tavaszán. 1893. június 6-án Tamás Ágoston oroszhegyi *megyebíró* rövid levélben tájékoztatta az udvarhelyi főesperest arról, hogy ápr. 3-án az egyházközség tanácsa a varsági templomépítés és a havasi káplán hivatalba léptetése ellen foglalt állást. Csatolta leveléhez bizonyos varságtisztási, forrásközi és sólyomkőhegyi lakosok templomépítést ellenző nyilatkozatát.[380] A főesperes felháborodva küldte vissza Oroszhegyre Laiber Antal lelkésznek Tamás Ágoston levelének másolatát és a levél mellékleteit, alaposan kérdőre vonva a plébánost, miként fordulhat elő, hogy egy megyebíró "plébániális ügyben" a plébános megkerülésével közvetlenül levelezik a főesperessel. Egyébként is, milyen egyháztanács az, amely templomépítés ellen tiltakozik? A főesperes öt év múlva is megbotránkoztatónak nevezte az esetet, és ennek tudta be, hogy "*az egész ügy akkor elaludt*".

Jung Cseke Lajos főesperes a történtek ellenére 1894-ben fölment az oroszhegyi havasokba, és személyesen szerzett tapasztalatokat a hegyi tanyák népének életéről.[381]

---

380 Kutatásaim során a Tamás Ágoston megyebíró levelében emlegetett mellékleteket nem sikerült megtalálnom.

381 A varsági plébánián őrzött Historia Domus első részét viszonylag későn, valószínűleg 1934-ben, jórészt anekdota-szerű emlékezések alapján Héjja Albert plébános vetette papírra. Az egy kéz írásával készült első részt 1934. szept. 14-én láttamozta a vizitáló egyházi hatóság képviselője. Mindebből következik, hogy a Historia Domus 1934 előtti része fölöttébb megbízhatatlan. Jellemző példa a püspöklátogatás kétes hitelű históriája. A História Domus 1934 előtti szerzője szerint 1897-ben Gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök meglátogatta Varságot, hogy személyesen szerezzen tapasztalatokat a havasi közállapotokról. Látogatása alkalmával építették a Varság felé vezető kövesutat. A püspök a havasi vendégeskedés hatására méltányolta a varságiak kérését, és az egyházi önállósodás során hamarosan felgyorsultak az események. A Varság felé vezető út kérdésére később még visszatérek. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy 1897-ben még a Fenyéd-Zetelaka-Gyergyó kövesút sem készült el, nemhogy a varsági, amely a gyergyói út mellékútja. (UMA. Főispáni jelentések másolatai.) Az áttanulmányozott plébániai irattárakban (OPI., VAPI., UPI.) nem sikerült nyomára akadnom az állítólagos 1897. évi varsági püspöklátogatásnak. Ha lett volna ilyen látogatás, akkor Jung Cseke Lajos főesperes a varsági helyzetet elemző, 1898. febr. 16-án kelt és az erdélyi püspöknek címzett levelében bizonyára úgy fogalmazott volna: "Miként Méltóságod a múlt évben tapasztalta". Ehelyett a szorgalmasan ügyintéző főesperes a saját 1894. évi varsági látogatására volt kénytelen hivatkozni, amit püspöke rendelt el 1893-ban. (UPI. Főesperesi iratok. 90/1898.) A Historia Domus régi részében lecsapódó varsági emlékezet tehát valószínűleg a valóságosnál három évvel későbbre helyezett főesperesi látogatást magasztosította föl püspöki látogatássá.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A varsági templomépítés és plébánia-alapítás 1893-94 táján "elcsendesedett" ügye 1898-ban kelt újra életre. A gyulafehérvári püspök 1898 elején véleményt kért az udvarhelyi főesperestől Laiber Antal oroszhegyi plébános havasi templomépítést szorgalmazó újabb leveléről. Jung Cseke Lajos főesperes 1898. febr. 16-án ismét kiállt a havasi lakosok lelki gondozásának mielőbbi megoldása mellett. A korábbinál is határozottabban képviselte azt az álláspontját, hogy Varságon nem elég templomot építeni, hanem a templomhoz papi állást is kell szervezni.[382]

1898. szeptember 10-én az udvarhelyi esperes "meghagyásából" Varságon megbeszélést tartott az oroszhegyi havasok népének 12 meghívott hangadó személyisége. Az összejövetelről jegyzőkönyv készült. Eszerint a 12 varsági atyafi a következőkről állapodott meg a "*templom és paplak építése tárgyában*":

1. A templomot és a paplakot a Varság-ként emlegetett területen, a működő iskola környékén építsék föl.

A határozat hátterében az a vita állhatott, amely akörül zajlott, hogy hol építsék föl a templomot. A sólyomkőiek, a nagykútpatakiak és a forrásköziek szerették volna, ha a templom az oroszhegyi tanyás terület vélt közepére, Forrásközére kerül. A bagzosiak és a tisztásiak, korabeli kifejezéssel szólva: a *varságtisztásiak* pedig azt szorgalmazták, hogy a templom a mai Központ tájékán épüljön föl. Végül a varságtisztási párt győzött az alábbi indokokra hivatkozva:

- *Varságon* a lélekszám kétszer annyi, mint a nagykútpatakai iskolához tartozó területen.
- *Varságon* az oroszhegyi közbirtokosságnak nagy földterületei vannak, amelyekből a középületek telke és a papi birtok kiszakítható. A másik területen ezzel szemben nincs közbirtok.
- *Varságon* a pap számára tudnak vizet biztosítani. Ellenben Forrásközén vízhiány van.
- *Varságon* jobb a közlekedés, mint Forrásközén. A közügyek tárgyalása mindig *Varságon* szokott történni, "*mert fekvésénél fogva útba esik*". Útjai jobbak, mint a forrásköziek.
- Forrásköze közel van *Varsághoz*. Közelebb, mint *Varság* két végpontja: Bagzos és Kövespatak.
- Sólyomkő ugyan messze esik a leendő templomtól, de Sólyomkőn kevesen laknak. Megengedhetetlen, hogy a *Varságon* lakók, akik a havasok népének többségét jelentik, miattuk hátrányt szenvedjenek.

2. A templomot és a paplakot kő alapra fából építsék föl! A szükséges fát biztosítani tudja a lakosság. Ellenben a köépülethez szükséges *föveny* (homok) öt kilométerről történő hordása nagy terhet róna a lakosságra. Téglának való agyag nincs a környéken.

3. A paplak építésével nem kell föltétlenül elszakadni az oroszhegyi egyháztól. A közös alapokat fenntarthatják, hogy azokból renoválható legyen a varsági templom és a plébánia. Később is önállósodhatnak, ha elégedetlenek lesznek a varsági részesedéssel.

4. A lakosság a templom és a plébánia építéséhez követ és faanyagot ad. Pénzt azonban szegénysége miatt nem tud fizetni.

---

[382] UPI. Főesperesi iratok. 90/1898.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

5. A Varságon szolgáló papnak a havasi lakosok megadják azt a *kepét*, amit eddig Oroszhegyre adtak. A temetésekért annyit fizetnek, amennyit az *anyamegye* tagjai. Ellenben a havasiak nem adnak fuvart a temetésekre. A beteghez vagy a temetésekre igyekvő pap járjon gyalog vagy a saját fogatán! Aki temetéskor "*koporsó tételt is tétet,*" egy forinttal többet fizet.

6. A keresztelés ingyenes lesz. Az *avatás*ért 12 tojás vagy 20 krajcár jár. Az oroszhegyi gyakorlattól eltérően a házasságkötés díja legyen olcsóbb. A mise nélküli esketés és hirdetés kerüljön egy forintba, a mise szintén egy forintba. Ha a két família közösen mondatja a misét, a forintot közösen fizetik. Azért fontos, hogy a házasságkötés olcsóbb legyen, mert a havasokban 42 pár él vadházasságban. Adassék alkalom nekik az esküvésre! A magas díj ne riassza el őket vadházasságuk törvényesítésétől.

7. A *kepe* kirovását a lakosság által választott tanács fogja gyakorolni.[383]

1899. június 28-án újabb gyűlést tartottak Varságon a templomépítés ügyében. Erre a gyűlésre Bakó Antal tanító a *megyebíró* által "házanként" hívatta meg a havasi lakosságot. A "*csaknem teljes számban megjelent lakosságot*" képviselő családfők az udvarhelyi főesperes felszólítására felelősség terhe mellett kijelentették, hogy ha a főtisztelendő püspök úr kegyes lesz az építkezéshez szükséges pénzt biztosítani, ők "*erkölcsileg és vagyonilag egyenként úgy mint egyetemlegesen*" kötelezik magukat a következőkre:

1. A templom és a paplak fundamentumát illetve pincéjét kiássák. A szükséges földtöltéseket elvégzik.

2. A szükséges terméskövet kitermelik, és a helyszínre hordják.

3. Az alapzathoz és a vakolathoz használandó homokot ugyancsak a helyszínre hordják.

4. Mindkét épülethez gömbölyű állapotban, vagyis faragatlanul a szükséges fát szállítják.

5. A gyalulatlan deszkát, lécet valamint a zsindelyt beszerzik, és az építkezésekhez fuvarozzák.

6. Az építési vállalkozó által készített ajtókat, ablakokat és hasonló épületelemeket a helyszínre szállítják.

7. A vállalkozó által felfogadott mesterembereket egy alkalommal Székelyudvarhelyről Varságra, illetve Varságról Székelyudvarhelyre szekerezik.

A gyűlés megbízta Bakó Antal tanítót és György István *megyebíró*t, hogy az elfogadott nyilatkozatot terjessze be a püspökségre, és a püspöknek köszönje meg a varságiak iránt tanúsított jóindulatát.[384]

Valószínűleg a varsági lakosok és az erdélyi egyházmegye vezetői számára egyaránt nyilvánvalónak látszott, hogy a varsági templom és plébánia felépüléséig évek telnek el, ezért igyekeztek átmeneti megoldásokat kitalálni és megvalósítani. Ilyen átmeneti megoldásnak számított a bérelt paplak, az iskolában misézés, az oroszhegyi káplán rendszeres varsági ténykedése.

---

383 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1898. szept. 10-i jegyzőkönyv.

384 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1899. jún. 28-i jegyzőkönyv. - A megajánlásból látható, hogy ekkor még mindig az a gondolat vezérelte a varságiakat, hogy templomukat fából építik meg.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1899. máj. 24-én du. 4 órakor gyűlést tartottak a varsági iskolában, amelyre György István *megyebíró* és Kovács Mátyás *polgár* közreműködésével Bakó Antal tanító meghívta az oroszhegyi havasok valamennyi lakosát. A népes gyűlés elfogadta azt a javaslatot, hogy átmenetileg határozatlan időre béreljék ki paplaknak György János varsági lakos házát évi 30 forintért. A ház két új szobát, egy előteret és egy kamrát foglalt magába. A határozat értelmében a 30 forint haszonbér "*kepe után rovatik ki*" a lakosságra. A megyebíró szedi be. Fizetése mindig januárban esedékes.

Ugyanezen a gyűlésen a varságiak megajánlották, hogy a szokásos *kepén* fölül házanként 1 régi, vagyis 16 *kupás* véka *zabkepét* adnak a Varságon letelepedő papnak. Ígérték, hogy megadják az Oroszhegyen szokásos 3 forint temetési díjat és a 20 krajcárnyi avatási díjat. Vállalták, hogy "*minden marhás ember egy szán fát viszen*" évente, a marhátlan *gyalogosok* pedig felvágják azt a pap háztartása számára.[385]

Úgy látszik, a varságiak hiába bérelték ki a paplaknak való házat és hiába ígértek különböző földi javakat 1899 májusában leendő lelkipásztoruknak, az első köztük lakó varsági papra még várniuk kellett. Laiber Antal oroszhegyi plébános pedig öregsége, nyugdíjba vonulási tervei miatt, vagy talán éppen az elszakadási törekvések hatására, ezekben az években meglehetősen elhanyagolta havasi híveit. Erre következtethetünk Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspök 1900. január 11-én kelt Jung Cseke Lajos udvarhelyi apát-főespereshez írt leveléből, amelyben a főpásztor tájékoztatta főesperesét arról, hogy előző nap nála járt a varságtisztási hívek küldöttsége. A templom és paplak építését sürgető varsági küldöttek előadták püspöküknek, hogy az oroszhegyi lelkész a havason lakó több mint ezer katolikus lelki gondozását elhanyagolja "*úgy annyira, hogy a havasi hívek a mult 1899. évben papot nem is láttak*".[386] Bár a súlyos kijelentés bizonyára túlzó volt, a püspök közölte az udvarhelyi főesperessel, hogy a varságiak lelki gondozása ügyében a következő fontos rendelkezéseket hozza:

1. "*az oroszhegyi segédlelkész az oroszhegyi lelkésznek adott államsegély és a havasi hívek kepéje terhére köteles minden hónapban egy vasárnapra a havasra felmenni, ott isteni tiszteletet, keresztény tanítást tartani, a betegeket meglátogatni, szentségekkel ellátni és hétfőn délelőtt a gyermekeket a vallásban oktatni*".

2. A káplán varsági fuvarköltségeit az oroszhegyi plébánia fedezze a fentebb említett jövedelmekből. Emellett az oroszhegyi plébános köteles a Varságra járó káplánnak minden két napos út után 6-6, azaz 12 korona napidíjat fizetni.

---

385 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1899. máj. 24-i jegyzőkönyv.

386 A súlyos kijelentés mögött valószínűleg az oroszhegyi plébános-váltás gondjai is meghúzódtak. - Nehézségek támadtak ekkortájt az oroszhegyi káplánok körül is. 1897. júl. 5-én a püspök Sorbán Endre oroszhegyi káplánt "életmódja miatt" eltiltotta a papi teendők végzésétől. A püspöki szentszék ítéletéig be kellett vonulnia az udvarhelyi ferences kolostorba. A bonyodalmakat fokozta, hogy a felszólításnak nem tett eleget, és hónapok múlva is az oroszhegyi plébánián tartózkodott. (UPI. Főesperesi iratok. Dos. 140. 1897.) - Az 1890-es évek végén többször feljelentették püspökénél az erősen öregedő Laiber Antal oroszhegyi plébánost. A vádak alapján vizsgálatok folytak ellene. 1898 elején például két vádpontban marasztalták el: 1. Beteghez menve a szentségek kiszolgáltatásáért 5 Ft-ot kért. 2. A törvénytelen gyermekek kereszteléséért, nevelő célzattal 1 Ft-ot kért. Mindkét cselekedete ellenkezett az erdélyi egyházmegye stólaszedési hagyományaival. (UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 8/1898., 31/1898.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

3. "*A káplán elhelyezéséről és illő ellátásáról havonkint két napra a kepén kívül a havasi hívek kötelesek gondoskodni, ugyancsak a vasárnapi kirándulásokon kívül szükséges alkalmakkor* (: temetés, esketés, provisió (halálos beteg szentségekkel való ellátása):) *a hívek gondoskodnak a fuvarról, temetés és esketéskor a stoláról is*".

A püspök a levél végén fölszólította a főesperest, hogy rendelkezését másolatban juttassa el az oroszhegyi plébánosnak és az oroszhegyi káplánnak. Intézkedésének lényegét ismertesse a varságiakkal is. Egyben szólítsa föl a varságiakat, hogy szerényebb árajánlatot készíttessenek a leendő plébániára. A főesperes a püspöki levelet "*tudomás és miheztartás végett*" elküldte Bakó Antal tanítónak, hogy tartalmát közölje az "*oroszhegyi Varságon és Nagykútpatakán*" lakó hívekkel. Kérte a tanítót, hogy valamelyik közeli kedden délelőtt látogassa meg őt Udvarhelyen, hogy a templom-és plébániaépítés szervezésével kapcsolatos további teendőket megbeszélhessék.[387]

Egy évvel később, 1901 elején az oroszhegyi plébánosnak valószínűleg nem volt káplánja. Erre hivatkozva megpróbált kitérni a rendszeres varsági lelkipásztorkodás terhe alól. Majláth Gusztáv Károly püspök azonban a varságiak lelki gondozását fölöttébb fontosnak tartván figyelmeztette Kiss András oroszhegyi plébánost: "*A varsági hívek lelki gondozására nézve felhívom Főtisztelendőségedet, hogy akár valamelyik udvarhelyi szerzetessel vagy paptanárral, akár végső esetben a zetelaki segédlelkésszel lépjen egyezségre, hogy Főtisztelendőségedet havonként legalább egy vasárnapon Oroszhegyen helyettesítsék, Főtisztelendőséged pedig Varságra menjen fel isteni tiszteletet, keresztény oktatást és a rákövetkező hétfőn hitoktatást tartani s a betegeket ellátni*".[388]

Az egyházi önállósodás figyelemre méltó megnyilvánulásának tekinthető, hogy a varságiak 1900 elején, amikor még se önálló egyházuk, se papjuk, se templomuk nem volt, már búcsúnapot szereztek leendő templomuknak. Az oroszhegyi plébános felterjesztése alapján Majláth Gusztáv Károly püspök 1901. jan. 26-án engedélyezte Péter és Pál apostolok ünnepének különleges varsági tiszteletét: "*helyben hagyó tudomásul veszem azt, hogy a varsági hívek helységük és alakuló egyházuk égi védőivé szent Péter és Pál apostolokat jelölték ki, s a védő apostolok ünnepének nagyobb külső fénnyel való megünneplését készséggel engedélyezem*".[389]

A varsági hegyi tanyák önszerveződésének, Oroszhegytől való elszakadásának fontos állomása következett be 1902-ben, amikor megtörtént a havasi terület egyházi önállósodása. A változás fontos megnyilvánulásának tekinthető a plébánia fölépítése, az önálló egyházszervezet megszületése, az első varsági pap munkába állása, a varsági *megyebíró* megválasztása.

1901. ápr. 18-án Fábián Sándor erdélyi püspökhelyettes tájékoztatta Kiss András oroszhegyi plébánost, hogy a püspökség építési segélyre szánt 1901. évi pénze már elfogyott. Így a varsági papi lak építését 1901-ben a püspök nem támogathatja. 1902 elején adjon be erre vonatkozó kérést. Addig is figyelmeztesse a

---

387 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1900. jan. 11-i püspöki levél.
388 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1901. jan. 26-i püspöki levél.
389 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1901. jan. 26-i püspöki levél.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

varsági híveket, hogy a plébánia építéséhez összehordott faanyagot megfelelő befedéssel és szellős helyen való tárolással óvják meg a pusztulástól.[390]

1902. jan. 9-én kelt az az "Ajándékozási oklevél", amelyben az oroszhegyi közbirtokosság vezetői, az 1901. dec. 23-án tartott közbirtokossági közgyűlés határozata alapján, kinyilvánították azt a szándékukat, hogy az *Oroszhegyi Bagzos* nevű helyen 1 hold területet adományoznak a római katolikus egyháznak a felépítendő varsági templom és paplak telke gyanánt.[391]

1902 februárjában Kiss András oroszhegyi plébános, illetve megbízottja három fontos szerződést kötött a varsági plébánia épületének felépítésére: egyet febr. 10-én felsősófalvi Kis Márton és Parajdi József ácsmesterekkel, egy másikat febr. 15-én a parajdi Pozseni János kőműves mesterrel, egy harmadikat febr. 25-én Szőke Gyula oroszhegyi asztalosmesterrel. A vállalkozó iparosok tevékenysége és a varságiak rengeteg közmunkája révén 1902 nyarán elkészült a plébániaház. Kőalapokra, fából épült, külső és belső vakolással, Pék József és Vladár Ferenc 1900. ápr. 20-án készített tervei alapján.[392]

1902. szept. 23-án kelt Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspöknek az a levele, amellyel formailag is megalapította az önálló varsági lelkészséget: "*Tekintettel a varsági róm. kath. hívek nagy számára s lakásuknak az oroszhegyi plébániától való távolságára a Főtisztelendő Káptalan meghallgatásával Varságot a külön anyakönyvek, pecsét és házasságkötés jogával ezennel önálló lelkészségnek jelentem ki*".

Az udvarhelyi főesperesnek írt levél további részében a püspök a következőkről intézkedett:

- Két oroszhegyi és két varsági küldött jelenlétében jelöljék ki a varsági lelkészség határait.
- A varsági lelkész attól a naptól kapja a varsági hívek kepejárandóságát és az államsegélyt, amely napon elfoglalja hivatalát.
- Az oroszhegyi plébános átmenetileg segélyt kap egy rendelkezésre álló forrásból a varsági hívek kepéjének elvesztése miatt.
- Az oroszhegyi kántor a varsági kántori javadalmat csak abban az esetben tarthatja meg, ha a varsági kántori teendőket személyesen vagy saját költségén fogadott segédkántor által kifogástalanul ellátja.[393]

1902. okt. 18-án a püspöki utasításnak megfelelően az oroszhegyi és a varsági egyház képviselői meghatározták a két lelkészség határát. Abban állapodtak meg, hogy a Küküllő folyót tekintik határnak. A Küküllő jobbpartján lakó családok az oroszhegyi plébániához, a Küküllő balpartján lakó családok pedig az újonnan szervezett varsági plébániához tartoznak. A viták és a kibúvók elkerülése érdekében a két küldöttség úgy döntött, hogy a *kepét* minden katolikus család annak a plébániának adja, amelynek területén az állandó lakása van.[394] Az utóbbi intézkedés

---

390 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó.

391 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1902. jan. 9.

392 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. Építési szerződések. - Az új épület mérnöki felülvizsgálata 1902. szept. 6-án történt meg.

393 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1902. szept. 23-i püspöki levél.

394 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1902. okt. 10-i jegyzőkönyv. - A kepeadás módjának kialakításánál valószínűleg figyelembe vették a régi oroszhegyi szokást. Ennek lényege,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

jellegzetesen összefügg a tartozéktelepülésből formálódó állandó település viszonyaival, illetve némely család ezzel együtt járó osztottságával.

Az első varsági plébános, Németh Gellért Budapestről érkezett a hegyi tanyák világába. Előzőleg katolikus újságíró volt. Állítólag pihenni jött Varságra. Hivatalosan 1902. szept. 1-től 1904. szept. 1-ig számított varsági plébánosnak, de 1902-ben csak október elején foglalta el állomáshelyét. A plébánia kertjét gyümölcsfákkal ültette be. Kezdeményezése követőkre talált a varsági nép körében is. Plébánosságának idejére esett a templomépítés, de a templom fölszentelését már nem várta meg. Visszament Budapestre. Helyét a csíki születésű Tódor Imre foglalta el.[395]

Az 1890-es évek végén keletkezett varsági vonatkozású iratokban többször olvashatunk *megyebíró*ról, sőt előfordul a *polgár* kifejezés is. Így például a Bakó Antal tanító által szervezett 1898-1899. évi gyűlésekre György István *megyebíró* hívta össze a varsági lakosságot. Feltételezhetjük, hogy György István az oroszhegyi *megye* Varságon tevékenykedő *almegyebírája* volt.

1902. okt. 26-án megtartották Varságon "*a varsági róm. kat. hitközség teljes gyűlését*", ahol közfelkiáltással megválasztották a *megyebírót* és az *egyháztanács* tagjait. A gyűlés résztvevői egyetértettek abban, hogy Varságon a megyebírónak "*a plébánia kiterjedése és fölöttébb széttagolt volta miatt, a kepe szedéssel sokat kell bajlódnia...*", ezért a tisztség viselőjének évi 40 korona fizetést hagytak jóvá "*a kepe forrásból*". A választók ifj. György Jánosnak juttatták a *megyebíró* címet és feladatkört. Az egyháztanács tagja lett: Fancsali György, Berkeczi G. Márton, Tamás Antal dobogós, Péter György, Bakó Antal, Berkeczi L. János, id. Tifán Pál, Tifán Ignácz, Tamás Ignácz, Tamás Márton, Tifán András felső, Vas Feri János. A gyulafehérvári püspöki hivatal 1902. dec. 3-án hagyta jóvá a megyebíró és az egyháztanács választásának eredményét.[396]

A nagykútpatakai iskola területén élő tanyai lakosok szemében a fentebb bemutatott 1898. szept. 10-i megállapodás ellenére szálka maradt a templom és a paplak varságtisztási helykijelölése.[397] Lépten-nyomon kinyilvánították nemtetszésüket, és többször tanújelét adták ellenkezésüknek. 1902. február 8-án az

---

hogy a gazdákat a gabonatermésük mértéke alapján osztályokba sorolták. Akinek nem termett gabonája, az pénzt, vagyis *ospora*-t adott. (VAPI. Plébániai iratok. (1910-1913). 1910) - A XX. század első felében kepefizetés tekintetében a varságiak általában öt osztályba voltak sorolva. Az egyháztanács időnként felülvizsgálta a *kepelistát*. Egyeseket más osztályba rakott át.

395 VAPI. Historia Domus.

396 VAPI. Egyháztanácsi jkv. 1902 - 1. - A *megyebíró* kifejezés Varságon egyre halványuló fénnyel bár, de a XX. század végén is él, annak ellenére, hogy a hivatalos egyházi szóhasználat évtizedek óta a jellegtelen *gondnok* kifejezés használatát szorgalmazza. - Az 1930-as években *számadógondnok* néven nemcsak *megyebírót* választottak Varságon, hanem a *tízes*ek számára *almegyebíró*kat is, akik segítettek a megyebírónak a *kepe*hátralékok beszedésében. 1933-ban például Tifán Ignác megyebíró mellé Varságtisztásra Tifán Gergelyt, Forrásközére Tamás D. Mártont, Bagzosba Márton Ferencet, Sólyomköre Veress Ferencet választották meg *almegyebíró*nak. (VAPI. Egyháztanácsi jegyzőkönyvek 1933. máj. 14.) - Amikor 1921. november 2-án a varsági plébánia szerződést kötött Vass Gáspár varsági asztalossal különböző templomi bútorok elkészítésére, a megrendelt bútorok között szerepelt egy háttámlával, imakönyvtartóval, térdeplővel ellátott *megyeszéke*, amelynek a helyét a szentélyben jelölték ki. (VAPI. Plébániai iratok. 1921.) Egy 1940. évi bútorfestési árajánlatban olvasható: "*Pad a megyebíró részére*". (VAPI. Plébániai iratok. 1940.)

397 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó. 1898. szept. 10-i jegyzőkönyv.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

oroszhegyi plébános jelentette az udvarhelyi esperesnek, hogy a forrásközi és sólyomkői havasiak nem hajlandók elvégezni azokat a fuvarozó és egyéb munkákat, amelyeket a paplak építése kapcsán rájuk kivetett. Javasolta, hogy a főesperes kérjen a szolgabírótól karhatalmat a közmunka-megtagadók ellen.[398] 1902 nyarán a sólyomkőiek és a forrásköziek "*egyes bujtogatók hatására*" nem akarták megfizetni az új paplak építése során felmerült kiadások rájuk eső részét.[399]

Alighogy létrejött az önálló varsági plébánia, máris meggyűlt a baja a saját sértett sólyomkői híveivel, akik az oroszhegyi havasok megszervezett egyházi önállóságán belül elkezdték építeni a maguk területi önállóságát. Egyébként elkülönülő törekvésük általános településfejlődési, szórványtelepülés-történeti szempontból is fölöttébb tanulságos. Fábián Sándor erdélyi püspökhelyettes 1903. nov. 9-én arról tájékoztatta az udvarhelyi főesperest, hogy a *varság-nagykútpatakai* hívek kéréssel fordultak hozzá annak érdekében, "*hogy náluk is, az iskola szobában, minden második vasárnap isteni tisztelet tartassék*". A püspökhelyettes megbízta a főesperest, értesse meg a sólyomkőiekkel és a forrásköziekkel, hogy kérésük nem teljesíthető. A varsági plébánia felállítása által helyzetük így is nagymértékben javult. Fáradságuk által hozzanak egy kis áldozatot lelki üdvösségükért.[400]

Az oroszhegyi havasok egyházi önállósodásának betetőzését jelentette a varsági templom fölépítése 1904-ben. A korábbi elképzelésekkel ellentétben végül is a templomot nem fából, hanem kőalapra téglából építették. A 24.000 koronás építési költséget jórészt Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspök fizette ki. A telket és a szükséges faanyagot az oroszhegyi közbirtokosság biztosította. A varságiak rengeteg közmunkával segítették az építkezést.

A varsági templomot ifjú Galter János székelyudvarhelyi műépítész tervezte 1903 első felében. 1903. február 5-én helyszíni szemlét tartott Varságon. A tervdokumentáció legtöbb részletrajzát 1903 áprilisában írta alá.[401]

A templom fölépítésére négy építési vállalkozó tett ajánlatot, köztük a tervező apja is. A megbízatást Fekete Benjamin udvarhelyi vállalkozó nyerte el. Az építési szerződést 1903. júl. 6-án írták alá Székelyudvarhelyen.[402] A szerződő felek sok egyéb mellett az alábbiakban állapodtak meg:

a) Fekete Benjamin a tervrajzok és a költségvetés alapján 1904. szept. 30-ig megépíti a templomot.

b) A szükséges téglát Varság területén a vállalkozó "vetteti" és égetteti.

c) Az építtetők a vállalkozónak több részletben, meghatározott munkafázisok befejezésekor 24010 korona 86 fillér munkadíjat fizetnek. Az összeg magában foglalja a tégla árát is.

---

398 UPI. Főesperesi iratok. Dos. 148. 77/1902.

399 OPI. A róm. kat. egyház jegyzőkönyve (1869-1902). 1902. aug. 3.

400 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1903.

401 UPI. Főesperesi iratok. Dos. 154. (1904.) - A tervrajzok a Dos. 154. jelű csomó végén találhatók szám nélkül.

402 UPI. Főesperesi iratok. Dos. 154. (1904.) valamint VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1904. - A Fekete Benjamin vállalkozóval kötött szerződést a következő személyek írták alá, mint az "Építtető Bizottság" tagjai: Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperes, Németh Gellért varsági lelkész, Bakó Antal varsági tanító, György János varsági megyebíró, Tamás Márton Oroszhegy község másodbírája, Tamás János dobogós, Tamás Ignác, Tifán Pál egyháztanácsosok. Tanúként szerepel a szerződésen ifjú Galter János és Ráduly Simon neve.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

d) Varság közössége a következő közmunkákat és építési anyagokat biztosítja: falak alapjának kiásása és a szükséges föld-töltések elvégzése; mészgödör-ásás, mészoltás, a mészoltáshoz vízszállítás; fa, hely és föld a téglaégetéshez; tégla-szállítás az építkezés helyszínére; terméskő és annak szállítása; faragott kövek és lépcsők helyszínre szállítása; "fövenytelep" (homok) rendelkezésre bocsájtása; vízszállítás a mészhabarcs készítéséhez; állásfák; az építkezéshez szükséges összes faanyag gömbölyű állapotban, meghántva és a helyszínre szállítva.

1903 második fele és 1904 eleje az építkezés előkészítésével telt. Ősszel és tavasszal folyt a téglaégetés. Télen a közbirtokossági erdőben a varsági férfiak kivágták a szükséges fákat. A talaj fagyottságát, illetve a havat kihasználva szekéren és szánkón szállították a nagy rönköket az építkezés helyszínére. Közben Németh Gellért plébános rengeteget vitatkozott az építési vállalkozóval.[403]

1904. május 23-án, Pünkösd vasárnapján Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperes a tervezőmérnök társaságában meglátogatta az építkezést. A torony éppen kiásott alapgödrére és a vállalkozó által égetett tégla minőségére voltak kíváncsiak.[404]

A vállalkozó 1904 szeptemberének végére befejezte az építést. Az új épület "műszaki vizsgálatát" 1904. okt. 9-én tartották. Erdély első római katolikus "havasi templomát" Jung Cseke Lajos udvarhelyi apát-főesperes szentelte föl 1904 novemberében.[405]

A következő években sok gondot és jelentős anyagi terhet jelentett Varság papja és Varság népe számára az új templom fölszerelése. Szerencsére akadtak olyan plébániák, amelyek "fölösleges" felszerelésükből juttattak Varságra. Pl. az abrudbányai plébánia már a templom megépülése előtt, 1902-ben postára adott egy ciboriumot, egy casulát, egy albát, két karinget és egy ostyasütő vasat az új varsági plébánia számára.[406] Korondon és Varságon egyaránt számontartják, hogy a lebontott korondi templom régi oltára került át a varsági templomba 1913-ban.[407] Az ajándék oltárt azonban fel kellett újítani és ki kellett festeni. A varsági plébánia a munkával Herman György udvarhelyi aranyozó és festő mestert bízta meg. Feladatul kapta még a mester, hogy fessen egy új Szent Pál és Szent Péter képet.[408] Az új templom orgonáját a híres pécsi Angster cég készítette. 1908-ban és 1909-ben sok gondot okozott a varsági plébániának és a varsági egyháztanácsnak az Angster József által benyújtott számla kifizetése.[409]

---

403 UPI. Főesperesi iratok. Dos. 154. (1904).

404 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1904.

405 A fölszenteléssel Fábián Sándor püspökhelyettes bízta meg 1904. szept. 24-én Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperest. (UPI. Főesperesi iratok. Dos. 154. 502/1904.) - Különös, hogy Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök a templomszentelés ritka alkalmára is megbízottat küldetett maga helyett.

406 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902.

407 UPI. 1935. évi plébánia és templom-leírások, leltárak. Varsági dosszié.

408 VAPI. Plébániai iratok. (1910-1913). 1913.

409 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1902. évi csomó.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KÖZIGAZGATÁSI, KÖZSÉGI ÖNÁLLÓSODÁS

A Varság helynév és a Varság-fogalom metamorfózisa

Tanulmányom előző fejezeteiben többször idéztem olyan koraújkori szövegeket, amelyeknek tanulsága szerint azt a területet, amelyik a XX. századi Varság községet alkotja, a XVI-XVII. században az *Ország havasa* és a *Küküllőn túl* megnevezésekkel illették. A XIX. században, ha Oroszhegy község legtávolabbi, Küküllőn túli területéről, illetve az ott letelepedett lakosokról írtak, általában a *havasok, havasi lakosok, erdei lakosok* kifejezéseket használták. A később varságinak számító területre a *havasok*, az *oroszhegyi havasok* összefoglaló megnevezéseket alkalmazták. Emellett gyakran a *havas* részének számító valamelyik kisebb terület földrajzi nevét emlegették. Pl. Oroszhegy XIX. századi községi és egyházi irataiban többször szerepel Küküllőn túli, havasi helymegjelölésként a *Bagzos*, a *Forrásköze* és a *Sólyomkőhegye* kifejezés. A *Varság* név ebben az időben az összetett *Varságloka*, *Varságtisztája*, *Varságvize* és *Varságfeje* kifejezések részeként egy volt az oroszhegyi havasok helynevei közül.

1880 tájától két iskola működött az oroszhegyi havasokban. Egyiket a későbbi *Központ* tájékán, a másikat a Nagykút patak völgyében hozták létre. Ettől kezdve a hivatalok az oroszhegyi havasok egy-egy részét a két iskola nevéből képzett helynevekkel jelölték. A *Központ* tájékán létrehozott *varságtisztási iskola* körzetét *Varságtisztás*nak, a *nagykútpatakai iskola* köretét *Nagykútpataká*nak nevezték. A hegyi tanyák lakóira a *varságtisztási lakosok*, vagy a *nagykútpatakai lakosok* megjelölést alkalmazták. Ebben az értelemben a *Varságtisztás* helymegjelölés magába foglalta a régi Tisztást, a Bagzost, a későbbi Központ tájékát és a Varság patak mellékét. A *Nagykútpataka* helymegjelölés kiterjedt a Nagykút patak völgyére, Küküllőre, Forrásközére és Sólyomkőre. Amikor 1880 és 1902 között hivatalos iratban a *Varságtisztás*, vagy röviden a *Varság* helynevet használták, soha nem a XX. századi Varság község teljes területére, hanem annak csak egyik felére: Bagzos és Tisztás tájékára gondoltak. Más szóval: abban az időben a *Varság* helynév nem terjedt ki Sólyomkőre és Forrásközére, sőt a *Nagykútpatakaké*nt emlegetett Sólyomkőtől és Forrásközétől való területi elkülönülésre, térbeli különbözésre utalt.

A *Varságtisztás* név egyik eleme a *Tisztás*: régi helynévnek számított az oroszhegyi havasokban. Névadója egy hajdani fátlan vagy kevés fájú, magas fekvésű mezőség lehetett, amelyet erdőrengeteg vett körül. A helynév másik eleme a *Varság*: régi pataknév. 1594-ben már szerepelt oklevélben. Etimológiája megfejtetlen. Talán úgy képződött, mint a környék többi *ág* végződésű patakneve, pl. a közeli *Kiság*. Ebben az esetben a *Vars* valamiféle ismeretlen etimológiájú jelzője a patak értelmű *ág*nak. Föltételezhető, hogy a név *vars* előtagja a halászóeszköz értelmű *varsa* szóból rövidült.

A *Varságtisztás*, vagy *Varságtisztája* összetételben a *Varság* elem eredetileg a *Tisztás* földrajzi helyzetét magyarázta. Arra utalt, hogy arról a *Tisztás* nevű mezőségről van szó, amelyik a Varság patak felső szakasza tájékán terül el. Az 1880 utáni értelmezésű *Varságtisztás* helynévben a Varság név hátat fordított pataknév múltjának, és a *Tisztás* társaságában ráhúzódott egy nagy havasi területre, háttérbe szorítva, maga alá gyűrve annak egyik régi helynevét: a Bagzost.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1880 és 1902 között az oroszhegyi havasok két részének két iskolához kötődő megnevezése tükrözte azt a történelmi lehetőséget, hogy az Oroszhegyhez tartozó hatalmas hegyi tanyavilágnak két központja alakuljon ki. A XIX. század végi Oroszhegyi határban alakulhatott volna úgy is a fejlődés, hogy két havasi egyházközség és két új politikai község jön létre. A közeli *korondi hegyen* ebbe az irányba haladt a tanyavilág önállósodásának XX. századi folyamata. Az oroszhegyi havasokban ezzel ellentétben a XX. század elején, valószínűleg takarékossági megfontolásokból, az egy központ, az egy egyházközség és az egy politikai község gondolata győzedelmeskedett. A kétközpontúság irányába megindult fejlődés két évtized után, nem kevés feszültség árán, az egyközpontúság irányába kanyarodott el.

A két lehetséges központ közül a *Varságtisztás* néven emlegetett terület központja lett a nyertes. Ezáltal a *Varságtisztás* név fokozatosan ráhúzódott a "bekebelezett" nagykútpatakai területre is.

1880 és 1902 között, ha a hivatalokban nagyon pontosan akartak fogalmazni, akkor az *Oroszhegy-Varságtisztás* és az *Oroszhegy-Nagykútpataka* helymegjelöléseket alkalmazták. Amint a havasi tanyavilág 1902-ben egyházigazgatásilag elszakadt az oroszhegyi egyházközségtől, a nagykútpatakai iskola körzetére a hivatali nyelvben azonnal elkezdték használni a *Varság-Nagykútpataka* kifejezést, utalva arra, hogy a terület az új varságtisztási plébánia egyházközségének része. Ezzel a *Varság* név kezdett ráhúzódni a XIX. század utolsó húsz évében *Nagykútpataka*ként emlegetett területre is. A ráhúzódás, a névátvitel folyamata az önálló községgé válással fejeződött be, mivel az oroszhegyi havasokból 1907. jan. 1-jén megszületett új önálló községet *Varságtisztás*-nak nevezték el. Tehát a Küküllőn túli teljes oroszhegyi havas, vagyis mindkét hegyi iskola körzete együttesen a *Varságtisztás* községnevet kapta. Ebben a döntésben volt némi túlzás és ellentmondás, hiszen általa a Tisztás név a hajdan egyenrangú havasi helynevek közül kiemelkedve a többi havasalkotó terület neve fölé helyeződött. Talán ezzel a körülménnyel is magyarázható, hogy 1909-ben a belügyminiszter az új község nevét *Varságtisztás*ról *Székelyvarság*ra változtatta. A *Tisztás* név rövid tündöklés után visszaszorult eredeti helyére, a templomtól északkeletre húzódó tanyás területre. A *Varság* név diadalmas hódítóútja befejeződött. A *Székelyvarság* hivatalos névben a *Varság* szó megkapta a tájra jellemző jelzőjét. A varságiak és a környékbeliek mindennapi szóhasználatában azonban a hivatalos *Székelyvarság* név *Varság*gá rövidült. A *Varság* névalakot terjesztette a hivatalos román helységnévadás is. A *Varság* név az oroszhegyi havasok legjellemzőbb pataknevéből Erdély első magyar hegyi tanyaközségének közhasználatú nevévé vált.

A közigazgatási önállósodás folyamata

Oroszhegy község és a belőle önállósult Varság község XX. század eleji rendszeres "irattermelésének" anyaga valószínűleg megsemmisült vagy ismeretlen helyen lappang. Mindenesetre, kutatásaim idején alapos igyekezetem ellenére sem állt rendelkezésemre. Források híján viszont az oroszhegyi havasok közigazgatási elszakadásának útját nem mutathatom be olyan részletesen, mint a havasi lakosok kulturális és egyházi önállósodásának folyamatát. A szórványos adatokból csak egy rövid, elnagyolt vázlatot nyújthatok.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az oroszhegyi havasi tanyák önálló községgé szervezésének gondolata valószínűleg már a XIX. század utolsó évtizedében fölmerült Udvarhely vármegye vezetőiben. Jung Cseke Lajos udvarhelyi főesperes 1893. márc. 12-én kelt levelében a varsági templomépítés és plébánia-szervezés szükségessége mellett érvelve megemlítette püspökének, hogy az oroszhegyi havasok állandó lakói "*jelenleg is külön bírák alatt állnak, de mint a vármegye vezetőitől értesültem, csak évek kérdése, hogy az említett két telepből politikailag is egy egészen önálló község alakíttassék*".[410] A meglehetősen félreérthető "külön bírák" kifejezéssel valószínűleg arra utalt a jeles főesperes, hogy Oroszhegy politikai községen és az oroszhegyi egyházközségen belül havasi *tízesbírák* és tanyai *almegyebírák* foglalkoztak a tanyák népének gondjaival. A vármegyei vezetők álláspontja viszont teljesen egyértelműnek tekinthető. Valószínűleg az Alföldön ekkortájt már alakulgató tanyaközségek példája lebegett a szemük előtt, amikor megjövendölték az oroszhegyi havasok majdani közigazgatási önállósodását.

A "Küküllőn túli" oroszhegyi tanyák önálló községgé formálódásának útján fontos állomásnak tekinthető a havasi tanyás terület önálló anyakönyvi kerületté nyilvánítása 1895-ben.[411]

A "varságtisztási" anyakönyvi kerület létrehozása önmagában még nem lenne korszakos jelentőségű esemény, hiszen az 1894. évi XXXIII. törvénycikk szellemében 1895-ben vezették be az állami anyakönyvezést Magyarországon, és akkor minden községben, városban létrehozták az anyakönyvi kerületeket. A hangsúly Varság esetében a létrehozás módján van. A törvény értelmében ugyanis a legtöbb nagyköz ség és közjegyzőség egy-egy anyakönyvi kerületté alakult. Oroszhegy nagyközség területén ezzel szemben két anyakönyvi kerület jött létre: egyik a belterületen, másik a havasi tanyák területén. Más szóval: az oroszhegyi havasi tanyák együttese úgy lett állami anyakönyvi kerület, hogy közben nem volt önálló politikai község. Udvarhely vármegye döntésébe valószínűleg belejátszott az oroszhegyi havasok népének tényleges igénye, illetve a községgé alakítás egyre jobban körvonalazódó terve is.

Varság első állami anyakönyveit, amelyek 1906. dec. 31-ig voltak érvényben, 1895. szept. 19-én hitelesítette Ugron János Udvarhely vármegyei alispán. A havasi anyakönyvvezetői feladatokat Bakó Antal tanító látta el. Állami közigazgatási épület híján valószínűleg az ún. varságtisztási iskolában végezte az esketéseket, és ott őrizte az anyakönyveket is. Legelőször az 1895. okt. 17-én született Tifán Márton adatait írta be a születési anyakönyvbe, mégpedig a születés után két nappal, okt. 19-én. A halotti anyakönyv első szereplője az egyhónapos Kovács Veronika lett. A házassági anyakönyvbe az 1896. febr. 13-án házasodott Tamás István és Péter Borbála adatai kerültek az első lapra.[412]

A "Küküllőn túli" oroszhegyi havasok önálló községgé alakítása 1907. január 1-jei hatállyal 1906-ban következett be.[413] Az Oroszhegy község kötelékéből kivált új tanyaközséget 3 évig *Varságtisztás*nak nevezték. A magyar királyi belügy-

---

[410] UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 90/1898.
[411] UMA. Alispáni jelentések...1895. 258., 270.
[412] VAKI. Anyakönyvek.
[413] UMA. Alispáni jelentések...1907. 15.

miniszter a havasi község nevét az 1898. IV. tcz. alapján az 1909. évi 154490. sz. leiratával *Székelyvarság*ra változtatta. 1910 elejétől az egyház is a *Székelyvarság* nevet használta az 1902-ben alakult varsági egyházközség megnevezésére.[414]

Bizonyára 1906 végén, vagy 1907 első napjaiban megalakult az első varsági képviselő testület. Összetételét, tagjait, a község első vezetőit, a fentebb már jelzett kedvezőtlen forrásadottságok miatt homály fedi. A képviselőtestület valószínűleg jobbára ugyanazokból a hangadó gazdákból állt, mint az egyháztanács. A közigazgatási önállóság második esztendejében, 1908. máj. 10-én Vass János végezte a jegyzői teendőket Varságon. A képviselőtestület tagja volt: Tifán Ignác, Szőcs Gergely, Lovas János, Bálint J. János. Az utóbbi három személy nevét Tifán Ignác írta alá. A fontos döntéshozatalokban részt vett Bakó Antal tanító. Egy évvel később, 1904. ápr. 4-én id. György István viselte a varsági községi bíró címet. Vass János községi jegyzőként, Szász János és Nagy Gy. Ferenc községi esküdtként szerepelt.[415]

A XX. század második felének romániai magyar hivatali nyelvében a község kifejezés jelentése átalakult. Olyan közigazgatási egységet értenek alatta, amely sok esetben nem egy település területét és népét foglalja magába, hanem 3-4-5, esetleg még több falu területének és lakosságának együttese. A "vezérfalu" neve egyben az egész "község" neve gyanánt is használatos. Ez a gyakorlat tükröződik azokban a községsoros román statisztikai kiadványokban is, ahol a statisztikai adatok "községi" bontásban jelennek meg. Következésképp, a "községet" alkotó falvak egyenkénti adatai homályban maradnak. Példaként említhetem a Varság közelében fekvő Farkaslaka "községet", amelynek több helységet egyesítő adata megállapítható a statisztikából, de Szentlélek falué, vagy a történelmi Farkaslaka falué nem, mivel mindkettő alkotórésze az un. Farkaslaka "községnek".[416] Varság szerencsére a XX. század végén is önmaga alkot egy romániai értelemben vett "községet". A XX. század második felében a "község" szervezet formálása során nem egyesítették más helységgel.

Az 1910-es népszámlálás idején az újnak számító Székelyvarság község területe 13503 kat. holdat tett ki. Oroszhegynek az 1906-7. évi elválás után 6768 kat. holdja maradt. A két szám összege: 20291 kat. hold. Ekkora területtel szerepelt Oroszhegy az 1900. évi népszámlálási statisztikában.[417]

Oroszhegy osztatlan határában dominált a havasi erdő.[418] A hatalmas erdőségek Varság kiválása után jórészt Varság község területére estek, bár még hosszú ideig az oroszhegyi közbirtokosság tulajdonában maradtak. Sajnos, az oroszhegyi és a varsági közbirtokosság iratai egyaránt megsemmisültek vagy ismeretlen helyen lappanganak. Szóbeli hagyomány szerint 1926-ban osztották el a

---

[414] VAPI. Plébániai iratok. (1910-1913). 1910. - HN. 1944. 538. - NÉPSZ. 1912. 871.

[415] VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1909.

[416] Vö.: Vofkori László községsoros táblázataival, amelyek az 1992. évi román népszámlálás adatsorainak mintájára készültek. (VOFKORI László 1996. 132.)

[417] NÉPSZ. 1912. 458. - 1902. 456.

[418] MG. STAT. 1897. 714-715. Oroszhegy határában 1895-ben, a mezőgazdasági statisztika készítői 12507 hold erdőt, 2074 hold legelőt, 3646 hold rétet és csak 1817 hold szántót vettek számba. - Kb. két évtizeddel korábban Kozma Ferenc 13113 hold erdőt, 3314 hold rétet, 2182 hold legelőt és csak 1478 hold szántóföldet mutatott ki Oroszhegy község területén. (KOZMA Ferenc 1879. 148.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

nagy oroszhegyi közbirtokosság birtokait a maradék oroszhegyi közbirtokosság és a létrejött varsági közbirtokosság között.[419] Ezzel az osztozkodással és elválással fejeződött be teljesen Varság önállósodásának hosszú folyamata.

A községi önállóság látható és láthatatlan jelei

Az oroszhegyi havasok állandóan lakott tanyáinak szaporodása és önálló községgé szerveződése, valamint a Varság felé vezető út építésének előrehaladása, felgyorsulása, valószínűleg némiképp összefüggött egymással. A XX. század eleje előtt az udvarhelyi hivatalok alkalmazottai inkább csak a nyári hónapokban, de akkor is hallatlanul nagy nehézségek árán közelíthették meg a bagzosi, forrástisztási, forrásközi és sólyomkői tanyákat. Szerencséjükre, kevés dolguk akadt arrafelé. Ha a havasok népe akart várost látni, ugyancsak tengernyi erőfeszítéssel és fáradsággal juthatott el Udvarhelyre. Az oroszhegyi havasok és Udvarhely között általában taposott hegyi szekérutakon, Oroszhegy falu érintésével közlekedtek az utasok. A Varság patak tájékáról Oroszhegyen át általában két nap alatt lehetett leszekerezni Udvarhelyre. Az út természetesen visszafelé sem volt rövidebb.

Amíg az oroszhegyi havasokban az emberi telephelyek csak időszakosan használt "szénacsináló" és állatteleltető szállások voltak, a széki hatóságoknak kevés gondjuk akadt az erdei irtásokon tartózkodó oroszhegyiekkel. 1880 táján azonban már a legkülönbözőbb hatóságok számára nyilvánvalóvá vált, hogy az alig megközelíthető oroszhegyi tanyákon több százan laknak állandóan az esztendő minden szakaszában. A vármegye tisztségviselőiben egyre inkább tudatosult, hogy ennyi ember nem élhet alig megközelíthető elszigeteltségben. Az egyházi önállósodás méginkább az erdőrengetegben tanyázó havasi lakosokra, illetve megközelítésük nehézségeire terelte a hatóságok figyelmét. A közigazgatási önállóság megszervezése elódázhatatlanná tette az útépítést, hiszen a megyei hatóságok a községesítés után már nem szétszórt tanyákat tartottak számon az oroszhegyi havasokban, hanem egy önálló politikai községet, amely elvileg ugyanolyan jogú alkotóeleme volt Udvarhely vármegyének, mint bármelyik sokévszázados történelmi község. Nyilvánvalóvá vált: úgy nem működhet egy község, amely egyrészt önkormányzati szervezet, másrészt az állami hatalmat is megjelenítő hivatal, hogy nem tud rendszeresen érintkezni a vármegyei hivatalokkal. Ezért a varsági hegyi tanyák együttesének önálló község jellege szinte követelte az új utat, mint a havasi község és a vármegye összekötő fonalát.

A XX. század elején elkészült Varságra vezető út nem Oroszhegyen át közelítette meg a havasi tanyákat, hanem a Zetelakán áthaladó gyergyói útból ágazott ki. Ezért, a varsági út megépítése előtt a gyergyói utat kellett megépíteni.

Udvarhely megye alispánjának 1895. évi jelentésében arról olvashatunk, hogy az első félévben jó tempóban épült a Fenyéd-Zetelaka közötti út. 3 kilométernyi földmunka elkészült. A jelentés fogalmazója bizakodott abban, hogy 1898-ig

[419] Sajnálatos, hogy Tagán Galimdsán kiváló varsági közleményének bevezetőjébe és német nyelvű összefoglalójába pontatlan évszámok kerültek. (TAGÁN Galimdsán 1943. 32., 55.) Az emlékezetben megőrzött 19 év valószínűleg jó, de 1907-hez kell adni. A helyes évszámok 1907, 1902, 1926.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Zetelakáig elkészül a Gyergyó felé vezető fontos út.[420] 1899-ben a Fenyédtől Gyergyó széléig, vagyis Csík vármegye kezdetéig terjedő 25.903 méteres Udvarhely megyei útszakaszból már 21.266 méter számított kiépítettnek, és csak 4.703 méter volt kiépítetlen.[421]

Az 1898. évi alispáni jelentésekben feltűnt a varsági út egy szakaszának munkálata is: "*Fontosabb munkák közé sorozható a sikaszómezeje - tartódi vicinális közút egy részének áthelyezési munkája, ami által a Varságon lévő nagyszámú lakosság minden nagyobb akadály nélkül közlekedhetik, úgy anyaközségével, mint a megyei központtal*".[422]

Az 1898. évi beszámoló optimista hangulatát az 1899. évi jelentés kénytelen volt a kevésbé rózsás realitás szintjén tartani: "*A sikaszóvölgye-tartódi viczinális közút egyik kiépítetlen szakasza újbóli felépítésre felvétetett, azonban az előírt községek - Oroszhegy kivételével - az előírt munkát nem teljesítették, és jelenleg ezen ügy fellebbezés alatt áll. Ezen...körülménynek tudható be, hogy a Varság tisztásán és környékén állandóan tartózkodó több mint 1000 számú lakosság nemcsak a járási székhelytől, de a külvilágtól továbbra is el van szigetelve*".[423]

Ezek után hosszú ideig nem szóltak az alispáni jelentések a varsági útról, leszámítva az 1905. évi beszámolót.[424] 1909-ben végre újra komolyan terítékre került az időközben önálló községgé alakult Varság útjának ügye.[425] Két évvel később, 1911-ben az Udvarhely megyei alispán megelégedetten jelenthette: "*Az érdekelt községek közmunka erejének fölhasználásával áthelyeztetett a székelyvarsági viczinális közút 10-12 km. szakasza és az összes hiányzó műtárgyak is felépültek*".[426]

A Zetelaka felé vezető varsági út tehát 1911 táján elkészült. Varság központja elérhető lett a megyei hivatalok számára. A varságiak is kiléphettek korábbi elszigeteltségükből. A városba utazás azonban 1911 után sem számított könnyű és vidám időtöltésnek. Egyrészt keveseknek adatott meg, hogy az út közelében lakjanak. A többségnek sokat kellett szekereznie és gyalogolnia a bagzosi, vagy a sólyomkői sárban, amíg az épített utat elérte. Másrészt a Küküllő menti úton fölöttébb lassan haladt a zötyögős szekér. XX. század végi népi emlékezések arról vallanak, hogy a század első felében, az udvarhelyi keddi piacra tehénfogattal szekerező varsági gazdának tanyája helyétől függően hétfőn délelőtt vagy legkésőbb hétfőn délben el kellett indulnia a város felé. Az éjszakát Küküllőkeményfalván, ismerős gazda házánál szalmán vagy egy beálló fogadó színje alatt a szekéroldalban szunyókálva töltötte, és hajnalban indult tovább a városba.

A községi jelleg Varságon is állami középületeket kívánt: községházát, csendőrőrsöt, postát, egészségházat és hasonlókat. A középületek és a bennük működő közintézmények létrejöttének, átalakulásainak aprólékos XX. századi története túlmutat e tanulmány célján és feladatkörén, ezért részletesen nem

---

[420] UMA. Alispáni jelentések...1895. I. félév. 278.
[421] UMA. Alispáni jelentések...1899. 25.
[422] UMA. Alispáni jelentések...1898. I. félév.
[423] UMA. Alispáni jelentések...1899. 27.
[424] UMA. Alispáni jelentések...1905. 51
[425] UMA. Alispáni jelentések...1909. 46.
[426] UMA. Alispáni jelentések...1911. 30.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

foglalkozom vele.[427] Csupán az ún. jegyzői lak építésének szentelek néhány mondatot. A hajdani jegyzői lak épülete, amely hosszú ideig jegyzői hivatalként, vagyis a közigazgatás helyi hajlékaként is használatban volt, a XX. század végén is áll a templom és a plébánia között. Bár vendéglátó hellyé alakítva rendeltetése alaposan megváltozott, valószínűleg régi példák alapján a község vezetői változatlanul ennek az épületnek az ajtaja előtt állva mondják el a XX. század végén is hirdetéseiket a vasárnapi miséről kijövő varságiaknak. A sok vihart átélt öreg ház, varsági módra fából épült 1908-ban. Helyének kiválasztása nagy vitát gerjesztett a fiatal község és az egyház között. Az udvarhelyi főesperes először fölháborodott az ötleten, a jegyzői lak elhelyezését birtokháborításnak tartotta. Az 1908. május 20-án lezajlott varsági látogatása alkalmával azonban némiképp megenyhült. Végül a vitatkozó felek megállapodtak. Az egyház hozzájárult ahhoz, hogy a jegyzői lak a plébánia ház és a templom közé épüljön. A község viszont 2500 m^2 földet adott az egyháznak a "jegyzői csűr" mögött, a templom közelében. Az egyház birtokába kerülő csereföldet 1909. ápr. 4-én, virágvasárnapján egy jeles varsági bizottság közreműködésével mérte ki Parajdi Mózes földmérő.[428]

A középületek felépítése elősegítette a tanyai centrum kialakulását a templom környékén. Ennek a folyamatnak a bemutatására a következő fejezetben visszatérek. Az önálló községi jelleg kihatott az un. infrastruktúra XX. századi fejlesztésére: a tanyavilág jelentős részének fokozatos villamosítására, a telefonhálózat kiépülésére, a havasi tanyaközpontot Udvarhellyel összekötő autóbuszjárat megszületésére.

A Varság patak környékén kialakult havasi tanyavilág önálló községbe szervezése jelentősen megváltoztatta a tanyai lakosság kötődését anyaközségéhez, Oroszhegyhez. 1906 után a hivatali ügyeket már nem a távoli Oroszhegyen, hanem a varsági templom tájékán formálódó tanyai központban kellett intézni. Az oroszhegyi kötődés hivatalos szálai meglazultak, majd lassan elszakadtak. A családi szálak ezernyi ága-boga azonban tovább élt. Az emberi kapcsolatok elevenségében jobbára csak a XX. század közepén tükröződött a tanyák önálló községgé szerveződésének mérséklő hatása.

---

427 A bemutatást nehezíti, hogy az épületek funkciója és a különböző közintézmények helye a XX. században többször változott. Jellemző a községháza példája. A község közigazgatási hivatala hosszú ideig a jegyzői lak néven emlegetett épületben működött. A XX. század közepén abba az épületbe költözött, amelyet 1942-ben magyar csendőrségnek építettek, és amelyet a XX. század végén postaként használnak. A "községi néptanács" innen 1983-ban költözött XX. század végi helyére, annak az épületnek egyik részébe, amelyet 1968 és 1971 között egészségháznak építettek. - (László Pál polgármester szíves közlése.)

428 VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1908., 1909. - Amikor a varsági képviselő testület 1908. máj. 10-én határozatot hozott a jegyzői lak felépítéséről, szóbakerült, hogy idővel községházát is kell építeni. Tanulságos, hogy a korabeli jegyzőkönyv megfogalmazása szerint, a községházát majd oda kell építeni, ahol "*jelenleg a magyar királyi csendőrség kuglipályája van*".

[Erdélyi Magyar Adatbank]

5. VARSÁG, MINT HEGYI SZÓRVÁNYTELEPÜLÉS

A TANYÁK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

Az oroszhegyi jegyző fentebb többször idézett, Pesty Frigyes számára adott 1865. évi tudósításában, bonyolult megfogalmazással bár, de szerepel az a tényközlő megállapítás, hogy az oroszhegyi havasokban már élnek állandó lakosok. Valószínűleg kevesen lehettek. Bizonyára az ő házaik környékén folyt az a havasi földművelés, amelyről a szorgalmas nótárius megemlékezett. A havasi telepek többsége ekkor még időszakosan használt "szénacsináló" és állatteleltető szállásként szolgálta gazdáját. Ezekre a telepekre vonatkoztak a "puszta épületek", "puszta házak", "puszta csűrpajták" kifejezések. A jeles tudósítás, bármennyire fontos dokumentumnak számít is, számszerű következtetések levonására nem alkalmas.[429]

Laiber Antal oroszhegyi plébános 1880. január 26-án kelt, fentebb már ugyancsak többször idézett beszámolója 160-ra tette az oroszhegyi havasokban élő családok számát. A házszentelést végző pap 147 családhoz jutott el, de a nagy hó miatt bizonyos családokat nem kereshetett föl, csak a szomszédoktól tájékozódott felőlük. A beszámolóban előforduló "család" kifejezést nagyjából azonosíthatjuk a "ház"-zal. Következésképp, feltételezhetjük, hogy 1880 januárjában kb. 160 állandóan lakott tanya létezett a későbbi Varság község területén.[430] Az időszakosan használt havasi szállások száma adatok hiányában megállapíthatatlan.

1893-ban, amikor a havasokban lakó oroszhegyiek bizonyító érveként összeírták magukat templomépítési kérelmük alátámasztása céljából, 205 családfőt vettek számba. A 205 családfő valószínűleg 205 állandóan lakott tanyát birtokolt és használt.[431]

Az 1910-es népszámlálás idején, a nemrégiben önállósult Varság község területén 403 lakóház állt. A népszámlálók feljegyezték, hogy a 403 varsági házból tizenegynek volt kő vagy téglafala, egynek pedig vályogfala. A lakóházak óriási többsége, 391 ház fából épült. Valamennyi lakóházat fazsindellyel fedték,[432] lévén Varság a zsindely egyik legfontosabb készítési területe Erdélyben.[433]

Bár 1893 és 1910 között 17 esztendő telt el, az 1893. évi 205 állandóan lakott varsági házhoz képest az 1910. évi 403-as szám valószínűtlenül magasnak tűnik. Ez annál inkább figyelemre méltó, mivel a varsági plébános által 1927 elején készített, de 1926-ra vonatkozó varsági lélekösszeírásban 281 családfő szerepelt, amiből legfeljebb 281 állandóan lakott varsági ház létezésére következtethetünk.[434] Az 1893. évi 205, az 1910. évi 403 és az 1926. évi 281 ház adatsora tehát jelentős ellentmondást tartalmaz. Ez az ellentmondás az adatok megfelelő értelmezésével feloldható. A varságiak által készített 1893. évi és 1926. évi helyi összeírás nem

---

[429] PFH. 82.
[430] OPI. Plébániai iratok. 1880.
[431] UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. (1898. 90. sz.)
[432] NÉPSZ. 1912. 458.
[433] HAÁZ Ferenc 1942. 11-18.
[434] VAPI. Plébániai iratok. 1927. (1926. évi összeírás)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

házakat, hanem állandóan Varságon lakó családfőket vett számba. Az állandóan lakott házak számára csak következtethetünk az összeírt családfők számából. Az 1910. évi országos összeírás 403-as száma viszont kifejezetten házakra vonatkozik. A 403-as szám valószínűleg magában foglalja azokat a *ház*nak nevezhető kis épületeket is, amelyekben állandóan nem laktak, csak nyári szállásként vagy teleltető férfiak téli hajlékaként voltak használatban. Más szóval: az 1910. évi 403-as szám a szétszórt paraszti telephelyek számát jelenti, amelyek közül az állandóan lakottakat és az időszakosan használtakat nehéz számokkal kifejezni. Feltételezhető, hogy állandóan lakott volt a telephelyek jóval több mint fele, és időszakosan használt szállásként létezett a telephelyek legalább egyharmada. Általánosságban megállapítható, hogy a XIX. század első évtizedeiben kb. 400 szétszórt, magánbirtoklású, paraszti telephely létezett Varság területén. Közülük 1893-ban 205, 1926-ban 281 volt állandóan lakott.

A varsági községházán található egy telekkönyv, amely a kultúrtájnak számító, "lakott-művelt" varsági földterület parcelláinak adatait tartalmazza. Román impérium alatt, diósgyőri papírra, a Magyar Királyi Állami Nyomdában nyomtatott magyar nyelvű formanyomtatvány lapjaira írták. Címe: "Varság község kataszteri telekkönyve az 1930. évi valósítás alapján".[435] Valószínűleg egy régi oroszhegyi telekkönyv alapján készült, úgy, hogy a parcellák a korábbi oroszhegyi nagy számok helyett 1-től kezdődően kisebb varsági számot kaptak. Az új telekkönyv készítésekor az adatokat bizonyára összevetették a valóságos helyzettel. Erre utalhat a címben a szokatlan "valósítás" kifejezés. A telekkönyvhöz tartozik egy négy lapból álló kataszteri térkép, amely ugyancsak a tanyákkal behálózott kultúrtáj földparcelláira terjed ki. A rajzoló a térképlapok szélén jelezte a szomszédos helységeket, de nyilakkal mutatott feléjük, érzékeltetve, hogy határvonalaik tájékáig még nagy őserdők terültek el. A térképlapokra, sajnos, nem írtak dátumot, de joggal feltételezhető, hogy akkor készültek, amikor a telekkönyv, vagyis 1930-ban. A varsági kataszteri térkép készítői föltehetőleg az oroszhegyi nagy határ régebbi térképegyütteséből kiemelték azt a négy lapot, amely Varság tanyás területét ábrázolta. Ezeket a lapokat valószínűleg összevetették a valósággal. Rájuk vezették a legfontosabb változásokat. A parcellákra ráírták az új varsági helyrajzi számokat. A térképlapok címe alatt a határrészek neve után -tól -ig formában feltüntették a régi, oroszhegyi számokat is.[436]

Az 1930. évi telekkönyv "Földadó alá nem eső terület" rovatából kigyűjtöttem azokat a megfogalmazásokat, amelyek valamiféle emberi telephelyet sejtettek. A *fűrész* és a *fűrésztelep* kifejezés 7-szer, a *malom* 1-szer, a *ház* 294-szer, a *házhely* 52-szer, a *házudvar* 3-szor, az *udvar* 1-szer fordul elő. Hozzájuk társítható még a 881. helyrajzi számon nyilvántartott hét középület: községháza, erdőőri lak, papi lakás, jegyzői lakás, templom, iskola, tanítói lakás. Összesen 362 bejegyzést vettem föl az

---

[435] VAKI. 1930. évi telekkönyv és kataszteri térkép. - A címben szereplő szokatlan "valósítás" szó a legrészletesebb magyar értelmező szótárban sem fordul elő. Valószínűleg a helyszíni viszonyokkal, a valósággal való egybevetést jelent.

[436] A térképészek elsősorban a magántulajdonban lévő parcellákra koncentráltak, és kevesebb gondot fordítottak a közterületekre. Az utak az oroszhegyi kataszteri térkép készítési idejének megfelelő, XIX. század végi vonalat követik a jóval későbbi varsági térképen is. Ezzel magyarázható, hogy a varsági templomhoz fölvezető szerpentin ábrázolását hiába keressük, pedig 1911 óta létezett.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

5. *ábra*. Határbeli paraszti gazdasági telephelyek és állandóan lakott tanyák Varságon 1930-ban. (A VAKI kataszteri lapjai és 1930. évi telekkönyve alapján tervezte: Bárth János. A részletrajzok összeillesztése Fekete Róbert munkája).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

emberi telephelyek és a középületek megnevezéseinek gyűjteményébe. A 362 bejegyzés óriási többsége magánbirtoklású paraszti gazdasági telephelyre, vagyis állandóan lakott hegyi tanyára és időszakosan használt szállásra vonatkozott.

Az emberi telephelyre vonatkozó kifejezések kigyűjtésével az volt a célom, hogy elkészítem az 1930. évi varsági tanyatulajdonosok névjegyzékét, amely a szerepeltetendő helyrajzi számok révén a kataszteri térkép tanyajelzéseivel is kapcsolatba hozható lesz. Más szóval: tanulmányomhoz mellékelek egy olyan jegyzéket, amelynek segítségével meg lehet állapítani, hogy az ugyancsak közölt térkép tanyái 1930-ban kinek a tulajdonában voltak. Sajnos, a forrásokban feszülő ellentmondások és következetlenségek miatt ez a tervem nem valósulhatott meg.

Különösen a telekkönyv vetett föl sok megválaszolatlanul maradó kérdést. Többek között hosszas tanulmányozás után sem vált egyértelművé, hogy mi a különbség a *ház*, a *házhely*, a *házudvar* és az *udvar* bejegyzések tartalma között. Utalnak-e egyáltalán különbségre e kifejezések, vagy csak a telekkönyv készítőinek fegyelmezetlen és következetlen szóhasználata húzódik meg a nyelvi sokféleség mögött? Valószínűleg az utóbbi esettel állunk szemben. Nem állapítható meg szabály atekintetben sem, hogy a "ház" vagy a "házhely" birtokosa Oroszhegyen vagy Varságon lakott-e. Az aprólékos elemzés során bebizonyosodott, hogy a "házhely" bejegyzések többsége esetében a kataszteri térkép ugyanolyan tanyát jelöl, mint a "ház" megnevezésnél. Néhány telekkönyvi "házhely" említésnél viszont nincs tanyajel a térképlapokon. Komplikálja a helyzetet, hogy a kataszteri térképen olyan helyrajzi számú parcellákon is szerepel tanyajelzés, amely számon a telekkönyvben nincs telephelyre utaló bejegyzés.[437]

Mindezekből következik, hogy a telekkönyv telephelyre utaló bejegyzéseinek lajstromát nem tekinthettem a tanyákra vonatkozó számszerű adatok forrásának. A számszerűségre törekvésről azonban nem akartam lemondani, ezért a térkép tanyára utaló jeleit számoltam össze. A katonai térképekkel ellentétben, a varsági kataszteri térkép nem épületeket, hanem telephelyeket jelöl. A térképészek egy-egy fekete téglalapot rajzoltak azokra a földparcellákra, ahol emberi telephelyet találtak, függetlenül attól, hogy az ábrázolt telephelyen hány építmény állt egymás mellett. Egy-egy fekete téglalap tehát magában foglalja a jelzett határbeli szálláshely épületeinek együttesét: a lakóházat, a csűrt, a sütőházat és a még esetleg létező egyéb gazdasági épületet. A térkép fekete téglalapjait számbavéve megállapíthattam, hogy Varság területén 1930-ban a térképészek 363 szétszórt emberi telephelyet tartottak érdemesnek a megörökítésre. Ez a szám nem tartalmazza a templom közelében lévő középületeket. A 363 telephely többségét 1930-ban már valószínűleg állandóan lakott tanyaként használták.

Az állandóan lakott tanyák és az időszakosan használt magánbirtoklású paraszti szállások arányának megállapítására lehetőségként kínálkozott a telekkönyvben feltüntetett tulajdonosok oroszhegyi vagy varsági lakóhelyének figyelembe vétele. Az efféle számolgatás azonban több ok miatt sem vezetett volna

---

[437] A telekkönyv telephelyre utaló 362-es számának és a térkép 363-as tanyaszámának megközelítő azonossága véletlen egybeesés eredménye. A telekkönyvben nem szereplő, de a térképen látható tanyák számát pl. ellensúlyozza a 881-es helyrajzi szám hét középülete, amelyek nem láthatók a térképen.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

megnyugtató eredményre. Egyrészt korántsem biztos, hogy oroszhegyi gazda tulajdonában lévő varsági tanyán 1930-ban nem laktak állandóan. Ott lakhatott pl. a tulajdonosként feltüntetett oroszhegyi öreg gazda családos fia, aki a tanyai terményekből rendszeresen részesítette a família oroszhegyi házában öregeskedő szüleit. Másrészt az oroszhegyi és a varsági tanyatulajdonosok arányának megállapítása csak akkor lett volna eredményes, ha a fentebb már bemutatott következetlenségek és ellentmondások nem jellemeznék a telekkönyvet és a hozzá kapcsolódó térképet. Ezért a telephelyek típusára, hasznosítási módjára vonatkozó számítgatásoktól rövid kísérlet után eltekintettem.

Fentebb, a varsági népességről szóló fejezetben, részletesen elemeztem az 1992. évi romániai népszámlálás 1991. szept. 5-én készült varsági előzetes összeírását, amelyben 644 telket vettek számba Varság község területén. Az elemzés során kiderült, hogy a számszerű adatok megállapítására törekvő kutató dolga 1991-et illetően sem könnyebb, mint a régebbi források esetében volt. 1991-ben többek között az utóbbi évtizedekben feltűnt lakatlan, elhagyott tanyák és a szaporodó hétvégi házak létezése zavarta a tényleges tanyaszám meghatározását. Hosszas elemzéssel sikerült csak megállapítani, hogy az ezredforduló felé haladó Varság népessége 1991-ben 455 telken lakott.[438]

A különböző katonai térképeken jól tükröződik a varsági tanyák szaporodási folyamata, de ábrázolási módjuk következetlenségei miatt e térképek a tanyák pontos számára vonatkozó megállapítások megtételére nem igazán alkalmasak. A számolási nehézséget elsősorban az okozza, hogy a térképészek ugyanolyan jellel, kis fekete téglalappal jelölték a csűröket és a lakóházakat egyaránt. E jelölésben katonai szemmel nézve volt logika, hiszen a csűr, mint hatalmas faépítmény legtöbbször nagyobb, dominánsabb épületnek látszott a tájban, mint a fából épült kis lakóház. Tehát katonai térképészeti szempontból ugyanolyan jelet érdemelt, mint a lakóépület. Néhol jól megfigyelhető, hogy az épületet jelentő fekete téglalapok kettesével állnak. Nyilvánvaló, hogy a páros épületjel egy-egy tanyai telephely lakóházát és csűrjét jelenti. Másutt azonban, ahol a tanyai telephelyek sűrűbben helyezkedtek el, a fekete téglalap épületjelek közel kerültek egymáshoz, és lakóház-csűr épületpárok nem különíthetők el egyértelműen. Ez a körülmény bizonytalanná, kockázatossá tenné az esetleges számolási kísérlet végeredményének hitelességét.

A II. József korabeli ún. első katonai fölvétel Varság környéki lapjainak budapesti másolatai minőségük miatt jórészt használhatatlanok.[439]

Az 1864 és 1869 között készült ún. második katonai fölvétel varsági lapján Bagzosban, Tisztáson, Forrásközén, Sólyomkőhegyén, a Varság pataka mellékén, a Nagykút pataka mellékén és a Küküllő mellékén egyaránt látszanak szálláspületek.[440] Többségüket ekkor még valószínűleg csak időszakosan használták. Köztük itt-ott kerített területek jele látható. Valószínűleg ezeken a kerített földdarabokon folyt az a havasi földművelés, amelyről ugyanebben az időben, 1865-ben a Pesty

---

438 VAKI. 1991. szept. 5-i összeírás.

439 A budapesti HIT-ben a II. József kori első katonai térképfelvétel Varság környéki lapjai, valószínűleg a hegyek ábrázolása miatt, olyan sötét fotómásolatokban léteznek, amelyek elemzésre alkalmatlanok. A felvétel eredeti lapjai Bécsben találhatók, ahol nem állt módomban kutatást végezni.

440 HIT. Második katonai felvétel. Colonne VI. Section 12.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

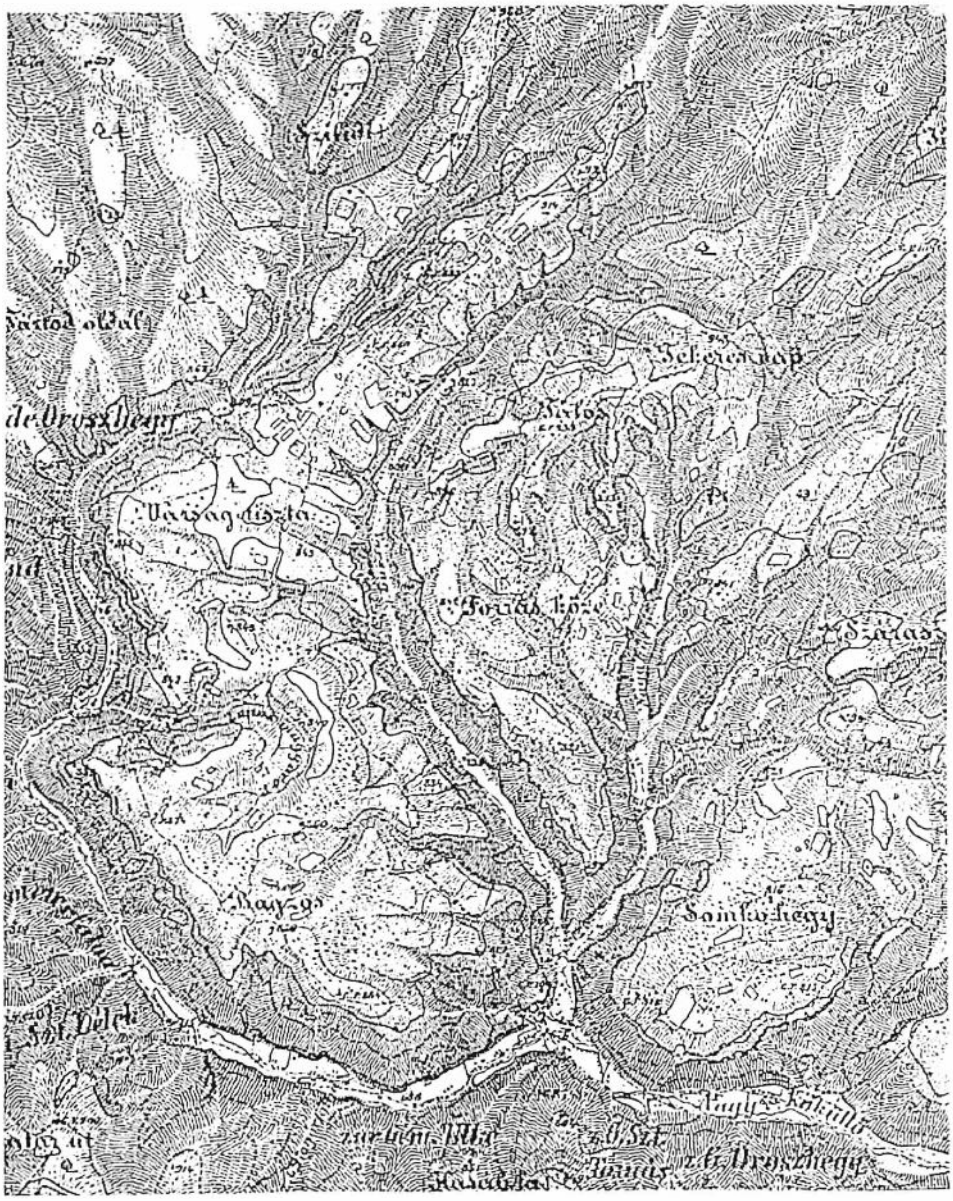

6. *ábra*. Varság területe az 1864 és 1869 között készített ún. második katonai felvételen. (A HIT. Colonae VI. Section 12. alapján).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

7. *ábra.* Varsági részlet az 1882-83-ban készített ún. harmadik katonai térképfelvételen. (HIT. 5374/4., 5375/1., 5375/3. alapján).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

8. *ábra.* Varsági részlet az 1943. évi állapotokat tükröző, 1944-ben kinyomtatott katonai térképfelvételen. (HIT. 5375/Ny. alapján).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Frigyest tájékoztató oroszhegyi jegyző is megemlékezett.[441] Szerepelnek a térképen a gyors folyású patakok mellé épített malmok és *fűrészek* is.

Az ún. harmadik katonai térképfölvétel erdélyi lapjai a tudományos közfelfogás szerint az 1870-es évek állapotát tükrözik. Néhány támpont alapján azonban feltételezhető, hogy Varság tájékán a felmérést 1882 nyarán-őszén végezték. Erre utal többek között, hogy a varsági térképszelvényen Nagykút pataka közelében szerepel az "Új iskola" felirat. A jelzett helyen, egy vízimalom közelében, 1882-ben épült föl az új iskola. Ellenben az 1883-ban elkészült "varságtisztási" új iskolát a *Mélypatak dombján* még nem jelzi a térkép. Jelzi viszont a kápolnáknak rendszeresített jellel[442] azt a haranglábat, amelyet sok huzavona közepette 1882 táján építettek a későbbi Központ területén. A harangláb közelében elmosódottan bár, de látható egy kerítésben álló kereszt, amely valószínűleg a térképező felmérésekkel egyidőben kialakított és 1883 nyarán felszentelt temetőre utal. Feltételezhető tehát, hogy a térkép adatait Varság környékén a nagykútpatakai új iskola megépülte után, a varságtisztási új iskola megépülte előtt, a varságtisztási harangláb felállítása után és a varságtisztási temető létrehozása idején, vagyis 1882 második felében rögzítették a terepmunkát végző mérnökök.[443]

Az ún. harmadik katonai térképen Oroszhegy község "Küküllőn túli" határrészén havasi épületek sokasága látható. A szállások behálózzák mindazt a területet, amely a XX. század végén erdőből elhódított, művelt vagy kaszált, magánbirtoklású területnek számít. A nagy erdőirtások tehát jobbára 1882 előtt, valószínűleg a XVII-XVIII. században megtörténtek. 1882 után már lényegesen nem mozdult el a havasi őserdő és az emberi telephelyekkel meghintett, irtott mezőségek foltjainak határvonala. A térképen látható sok szétszórt épületről, sajnos, nem állapítható meg, hogy melyiket lakták állandóan és melyiket használták nyári szállás, illetve szénafeletető teleltetőhely gyanánt. A patakvölgyekben számbavehetők a különböző vízimalmok, *fűrészek*. Miként fentebb már szó volt róla, a térképen feltűntek a tanyán élő népesség önszerveződésének épített bizonyítékai, mint pl. a nagykútpatakai új iskola és a "varságtisztási" harangláb. A német térképészek W. H. betűjellel (Wirtshaus) jelöltek két "varsági" kocsmát: egyiket a később Küküllő néven emlegetett területen, másikat a XX. század végi Központ tájékán. Utóbbi talán azonos lehetett azzal a kocsmával, amelyet a varsági Historia Domus Vendel-féle kocsma néven örökített meg.[444]

Az 1943-ban készített és 1944-ben kinyomtatott katonai térkép fontos érdeme, hogy tükrözi a varsági tanyavilág társadalmi önszerveződésének további töretlen előrehaladását, mivel szerepel rajta e folyamat néhány 1882 után létrejött épített eredménye, mint pl. a varsági templom, a tisztási iskola, a sólyomkői temető és a sólyomkői harangláb. Tanulságos e térkép azért is, mert a XX. század második felének mesterséges településtömörítő akciói előtti állapotban ábrázolja a Központ környékét és a tisztási utat.[445]

---

441 PFH. 82.

442 Vö.: FODOR Ferenc 1930. 32. és II. - Több erdélyi térképlap tanulsága szerint ez a jel, a tömör fekete körre állított kereszt, a magányos haranglábakra is vonatkozott.

443 HIT. Harmadik katonai fölvétel. (1:25 000). 5375/3., 5375/1., 5374/4.

444 VAPI. Historia Domus.

445 HIT. 1943. (1944.) évi katonai térkép. (1:50 000). 5375/NY.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A TANYÁK SZAPORODÁSÁNAK TÉNYEZŐI

Az állandóan lakott varsági tanyák nagy többsége úgy vált hegyi farmtanyává, hogy elvesztette nagy múltra visszatekintő tartozéktanya jellegét. Az egész varsági tanyavilág pedig úgy vált hegyi szórványtelepüléssé, hogy a családi birtoklású irtások szénakészítő és állatteleltető szállásai időszakosan használt paraszti gazdasági telephelyekből fokozatosan teljesértékű állandó lakóhelyekké alakultak át.

Az átalakulási folyamat elkezdődött a XIX. század közepén, és eltartott a XX. század közepéig.

A változás legtöbbször úgy ment végbe, hogy a varsági irtásföldet birtokló oroszhegyi család munkabíró tagjai kiköltöztek a havasi szállásra, hogy közel lakjanak ahhoz a földhöz, amelyből megélhetésüket remélték. A kiköltözők általában rendszeresen gondoskodtak faluban hagyott idős szüleik ellátásáról. A faluban maradó öregek halála után az oroszhegyi és a varsági ház összetartozásának szálai meglazultak, az oroszhegyi látogatások jobbára csak a családi ünnepekre: keresztelőkre, lakodalmakra, temetésekre és a templombúcsúra korlátozódtak. Előfordult, hogy a Varságra költözés családi osztozkodás eredményeként következett be: egyik testvér örökölte a falusi házat és az oroszhegyi birtokot, másik a varsági irtásföldet a rajta létrehozott szállással. Akinek a varsági birtok jutott, jobbnak látta a kiköltözést, mint az otthoni házépítést és a fárasztó kijárást.

A Varságon irtásföldet birtokló oroszhegyi családok nagyon különböző időpontban jutottak el odáig, hogy varsági szállásaikat állandó lakhellyé alakítsák. Voltak olyan családok, amelyekből már az 1860-as években varsági ág sarjadt azáltal, hogy a família valamelyik tagja végleg megtelepedett a havasi szálláson. Más oroszhegyi gazdák viszont még a XX. század közepén is a régi módon használták varsági birtokukat és telephelyüket. A varsági szállások átalakulása tehát nem kampányszerűen, egyidőben zajlott le, hanem a családi életstratégiák alakulásának megfelelően hosszú ideig tartott, több mint egy évszázadig elhúzódott. Voltak persze az átalakulásnak sűrűsödési, gyakorisági csomópontjai. Ilyen időszaknak tekinthető az 1860-as, 1870-es évek tájéka, amikor néhány esztendő alatt viszonylag sok havasi szállás vált állandó lakóhellyé. A kiköltözés folyamatosságára jellemző, hogy 1905. júl. 30-án Kiss András oroszhegyi plébános levélben küldte meg az új varsági egyházközség plébánosa számára azoknak az oroszhegyi lakosoknak a névsorát, akik 1905 első felében "*Oroszhegyről...a varsági plébánia területére állandó lakásra felköltöztek*". A buzgó plébános figyelmeztette paptársát, hogy a felsorolt nyolc személy 1905-re Oroszhegyen "*kepére nincsen fölvéve*", tehát az 1905. évi varsági "*kepekivetésnél*" vegye őket figyelembe.[446]

Az állandó lakóhelyként használt hegyi tanyák szaporodásához nagy mértékben hozzájárultak azok a varsági lakosok, akik a XX. század első felében megvásároltak Oroszhegyi tulajdonban lévő szállásokat, azért, hogy területükön új otthont teremtsenek maguknak. A hosszabb idő óta Varságon lakó és oroszhegyi házzal már nem rendelkező családok vagyonfelosztásai során, a varsági apai házat legtöbbször a legkisebb fiú örökölte. Az elköltöző és önálló gazdaságot teremtő fiúk részben a maguk keresményéből részben pedig szülői segítséggel igyekeztek olyan oroszhegyi

[446] VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1905.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

birtokokat megvenni, amelyeken szállás, vagyis kis faház és csűr is állt. Az önálló gazdálkodást kezdő fiatal pár az oroszhegyi szállás régi épületeiben húzta meg magát, amíg felépíthette új lakóházát. A varsági tanyavilágban járva-kelve a XX. század végén lépten-nyomon hallhatja a kevésbé öreg tanyák múltja iránt érdeklődő néprajzkutató: *"Én építettem 1948-ban"*, vagy *"Apám építette 1940-ben"*. Ezután szinte törvényszerűen következik egy magyarázó felvilágosítás: *"Oroszhegyieké volt ez a birtok. Állt itt egy oroszhegyi kicsi ház, nem messze tőle meg egy öreg csűr"*.

Tereptapasztalat alapján feltételezhető, hogy a XX. századi varsági hegyi tanyák óriási többsége nem akkor lett emberi telephely, amikor állandóan lakott, XX. század végén is létező lakóháza felépült. Telephely volt már jóval előbb, abban az időben is, amikor oroszhegyi szállás gyanánt használták. Ez az idő lehetett nagyon hosszú. Esetenként több évszázadra is visszanyúlhatott. Tehát a varsági szórványtelepülés, illetve az állandóan lakott hegyi farmtanya-hálózat alapja még az időszakosan használt szállások hálózatának formájában megteremtődött. A szállások többségét, a birtokló oroszhegyi család kiköltöző ága alakította át állandó lakóhellyé. Más szállások pedig, a szaporodó és terjeszkedő varságiak vásárlása révén váltak farmtanyává.

Mindebből következik, hogy kevés az olyan varsági tanyai telephely, amely oroszhegyi szállásként használt előzmény nélkül jött létre. Természetesen vannak ilyen telephelyek, de általában rövid múlt áll mögöttük. Kialakulásukat elősegítette a nagy népszaporulat és bizonyos esetekben a városias új házak építésének divatja. A farmtanya-alapítás közvetlen, helyi települési előzményt nélkülöző módjára jobbára a XX. század második feléből akadnak példák.

A TANYAHÁLÓZAT NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA

Varság község közigazgatási területe birtoklási és hasznosítási tekintetben két jól elkülönülő részre tagolódik: 1. a bolygatatlan havasi őstájra, amely sűrű erdőket, ritka legelőerdőket és kopár sziklás magaslatokat egyaránt magába foglal. 2. az emberi kéz által átalakított kultúrtájra, amely kaszálók, szántóföldek és telephelyek parcelláiból áll. Az őstáj közbirtokossági tulajdonnak, a kultúrtáj paraszti magántulajdonnak számított a XX. század első felében. A kultúrtáj nehezen meghatározható alakú, hatalmas tömböt alkot, amelynek közepébe ékként fúródik a Varság pataka mellékének őstája. A kultúrtáj déli széle megközelíti a közigazgatási határt. Gyergyó felőli oldala és az északi, keleti közigazgatási határ között húzódik az őstáj legnagyobb tömbje.

Az őstáj az erdőmunkások, pásztorok és a vadászok birodalma. Építményei tulajdonképpen alig vannak. A kultúrtáj széléhez közel eső juhász telephelyek: az *esztenák* évente változtatják helyüket. Távolabb vadászlesek számítanak épített alkotásnak. A Küküllő felé eső oldalon a változó funkciójú, de jobbára az erdőmunkásokat kiszolgáló "kecseti ház" és egy-két legújabb kori erdőmunkás pihenőhely tekinthető állandó épületnek. Időszakosan használt "ipari telephelynek" mondhatók a jobbára farkaslaki szénégetők *baksái*, enyhelyei és *kalibái*. Rövid életű kezdetleges építmények a favágó munkások fából összeállított átmeneti hajlékai.[447]

[447] Vö.: TAGÁN Galimdsán 1943. 52-55.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

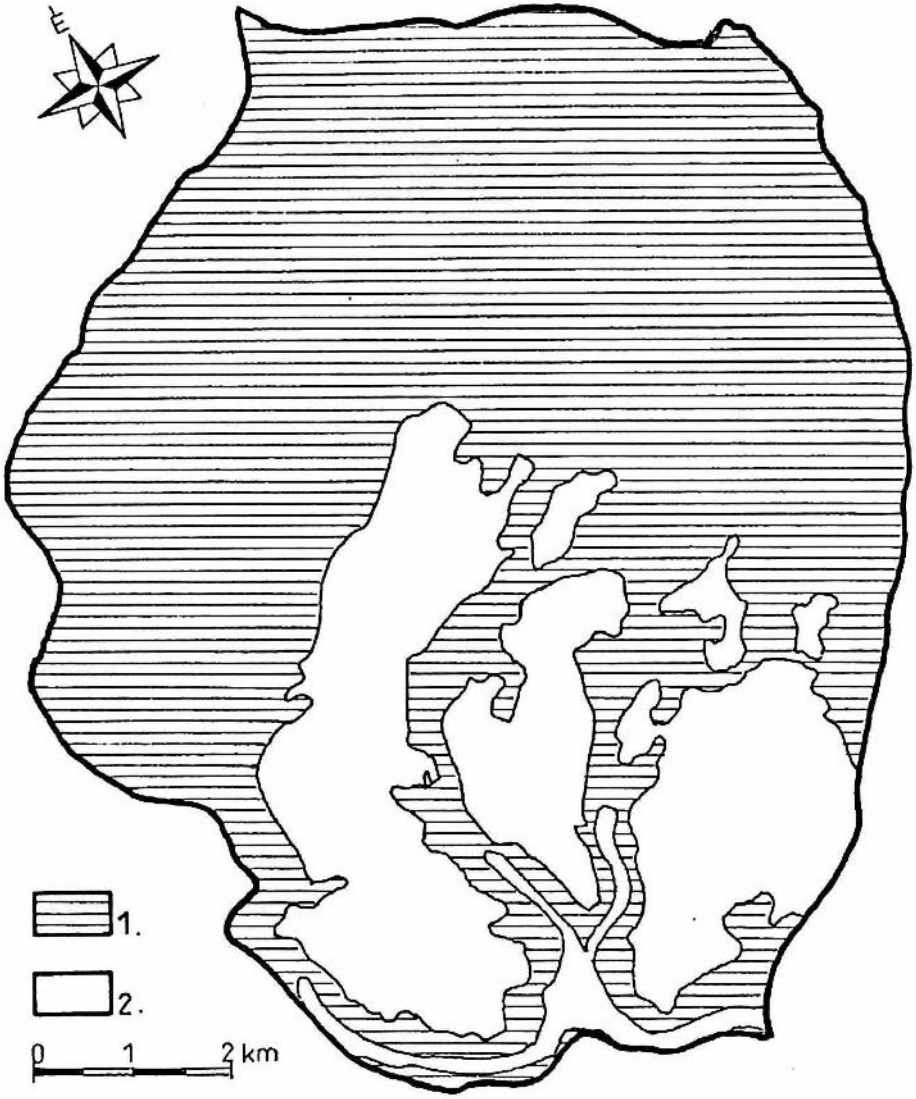

9. *ábra.* Az őstáj és a tanyás kulturtáj Varság határában a XX. század végén. (Tervezte: Bárth János). Jelmagyarázat: 1. őstáj, (erdő és erdős közlegelő), 2. kulturtáj, (kaszálók, szántók tanyákkal).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Az irtás eredetű kultúrtájat tanyás határrésznek is nevezhetnénk, mert teljes területét behálózzák a szétszórt paraszttanyák. A tanyai telephelyek többsége korábban oroszhegyi gazdák magánbirtokain létrehozott szállás volt. A patakok mentén a XIX. században "fűrészek", a XX. század első felében pedig "fűrészek" és gyapjúványoló malmok működtek. Ezek a technikai létesítmények azonban nem igazán határolhatók el a paraszttanyáktól, mivel gazdáik földet is birtokoltak, szénakaszálással és állattartással is foglalkoztak. A XX. század második felében a kultúrtáj épületeinek számát jelentősen megnövelték az építészeti szempontból tájidegen, jellegtelen hétvégi házak. A kultúrtáj épített arculatához tartoznak még a középületek: a templom, a sólyomkői harangláb, a kultúrház, a posta, a községháza, a rendőrség, az erdőgazdaság székháza, a paplak, a volt jegyzői lak, a központi üzletház és a különböző iskolák, élükön az emeletes központi iskolával.

A kultúrtáj és a tanyák elterjedési területe megegyezik. A kultúrtáj lényegesen nem hatol messzebb a tanyáknál, és a tanyák nem hatolnak előrébb a kultúrtáj szélénél. Az őstáj belsejében nincsenek paraszttanyák. Természetesen az őstáj és a kultúrtáj határvonala nem mindig határozott ívelésű. Néhol, pl. *Sólyomkőhegye* Gyergyó felőli oldalán sok a cikk-cakk a határvonalban. Hol a kultúrtáj, hol az őstáj ugrik előre a két terület találkozása tájékán.

A tanyák nagy többsége *Bagzosban*, *Tisztáson*, *Forrásközén* és *Sólyomkőn*, vagyis fennsíkon épült. Tengerszint feletti magasságuk 800 és 900 méter között váltakozik. A fennsíkok természetesen nem asztallap simaságú területek. Felületüket kisebb völgyek és kiemelkedések, hátak tagolják. Ráadásul a bagzosi-tisztási nagy fennsík a *Tisztás* Gyergyó felőli vége felé jelentősen emelkedik. Olyannyira, hogy a *Bolygóból* ráláthatunk a varsági templomra és a messzeségben szürkülő bagzosi tanyákra. Magasból tekinthetnek a többi tanyára a *Forrásközé*hez számító *Tálasbérce* lakói is.

Az egyenetlen felületű fennsíkon a tanyák fölöttébb változatos módon helyezkednek el. Szabályt, következetességet nehéz felfedezni a hajdani építkezők helyválasztásában. Talán jellemzőnek mondható az a természetes törekvés, hogy a vizenyős völgyeket és a könnyen patakká formálódó vízfolyásos mélyedéseket, árkokat igyekeztek elkerülni. Egyébként hajlatba, földhát oldalába, földhát tetejére épített tanya egyaránt előfordul a fennsíkon. Meglepően gyakoriak a földhát tetejére állított tanyák. Valószínűleg a biztonságosan száraz talaj és a messzire tekintés lehetősége kárpótolt a szélviharok és a hóförgetegek megpróbáltatásaiért.

A fennsíkok földparcellái a domborzati viszonyokhoz igazodva formálódtak. Következésképp, legtöbbször szabálytalan alakúak, ami azzal jár, hogy utakkal határolt tömbjeik is szabálytalan alakot öltenek. A parcellatömbök között szeszélyesen kanyargó és időnként nehezen járható kocsiutak a parcellákhoz hasonlóan igazodnak a domborzati adottságokhoz. A szabálytalan formák uralma közepette nehéz szabályt fölfedezni a szórványtelepülés alkotóelemeinek elhelyezkedésében. A tanyák helyenként követik a környékükön haladó utat: néha közelebb, néha távolabb esvén attól. Másutt egy hosszabb földháton vagy egy lankán sorakoznak. Sok esetben a fontosabb utaktól távol, körülményesen megközelíthető helyeken, az összevisszaság látszatát keltve állnak.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A tanyák kisebbik hányada a fennsíkokat elválasztó mély patakvölgyekben: a *Nagyküküllő* mellékén, a *Varság pataka* mellékén és a *Nagykút pataka* mellékén épült. Ezek a patak melléki tanyák kb. 150-200 méterrel alacsonyabban fekszenek, mint fennsíkokon álló társaik. Tengerszint feletti magasságuk 650 és 750 méter között mozog. Az erdős hegyoldalakkal közrefogott patakvölgyek általában szűkek, 100-200 méter szélesek. Mindhárom keskeny völgyben szeszélyesen kanyarog a patak. Néhol középen folydogál, másutt hol az egyik, hol a másik hegyoldal lábához csapódik. A patak közelében út is halad. A tanyák a patak és az út által szabadon hagyott, kőtömbökben bővelkedő, vízmentes kis földterületekre települtek. Olyan helyeken, ahol a völgyet kísérő erdős hegyoldal nem volt túlzottan meredek, a tanyák felhúzódhattak a hegyoldal kedvező lejtésű alsó szakaszára.

A patakvölgyi tanyák földjei legtöbbször átfogták az egész keskeny völgyet. Hegyoldaltól hegyoldalig, erdőtől erdőig értek. Átkanyargott rajtuk a patak és az út.

A tanyák egymástól való távolsága fölöttébb változó. Függ a domborzati viszonyoktól; a tanyához tartozó földparcella nagyságától; közbeeső, tanya nélküli parcellák létezésétől, vagy nem létezésétől; a sűrűsödés irányába ható tényezők erejétől. Néhol szinte összeérnek a tanyai "bennvalók". Legtöbbször 200-300 méterre fekszenek egymástól. Ritkán előfordul kilométernyi távolság is a legközelebbi szomszédok között.

SŰRŰSÖDÉSI FOLYAMATOK

Természetes sűrűsödés

Amióta a varsági szórványtelepülés létezik, sőt talán már előbb, a nyári-téli szállások korában is, mindig voltak olyan erők és tényezők, amelyek a szétszórt telephelyek természetes sűrűsödése irányában hatottak. Ezek az erők és tényezők a XX. század második felében fölerősödtek.

A tanyák természetes sűrűsödését jelentősen befolyásolták az utak. Az irtáskaszálók között kacskaringózó taposott szekérutak bármilyen rosszak és nehezen járhatók voltak is, mégiscsak a határ más részeivel és a külvilággal való kapcsolatot jelentették. A tanyákat tehát lehetőség szerint úgy kellett építeni, hogy a szekérutakról megközelíthetők legyenek. Ez a körülmény némely útszakasz esetében a tanyák sűrűsödéséhez vezetett. Különösen jellemző a sűrűsödés a templomtól a *Bolygóig* vezető Tisztási út mellett, mivel ennek az útnak az alapzata kövekkel van kirakva és ezért egész évben járható. A Zetelaka felől érkező és a varsági templomig felkapaszkodó épített közút jórészt a *Nagyküküllő* és a *Varság pataka* keskeny völgyében halad, következésképp, a *Küküllő* nevű házcsoportosulást leszámítva, nem tudott igazán hatni a tanyasűrűsödésre. Annál inkább hatott a Központ fejlődésére. Az épített közút ugyanis a Központ területén ér fel a tanyák többségének fennsíkjára. Emiatt a XX. század második felében az úttal együtt a Központ környéke is felértékelődött. Azok, akik Udvarhelyen vállaltak munkát és gyakran, esetleg naponta utaztak autóbusszal, igyekeztek a Központ közelében lakni, hogy kevesebb fáradsággal érjék el az autóbuszt, vagy könnyebben szerezhessenek maguknak alkalmi fuvarozót. Az 1990-es évek magyarországi vendégmunkáira is

[Erdélyi Magyar Adatbank]

azok utazhattak könnyebben, akik a Központban, vagy környékén laktak. Ugyancsak a Központ tájékán élők használhatták ki legjobban az 1990-es években rohamosan szaporodó és a szekérutakon jószerével hasznavehetetlen személyautókat is. Ilyen értelemben a varsági közút jelentősen hozzájárult a tanyaházak természetes sűrűsödéséhez a templom tájékán.

Több út és három patak találkozásának együttes hatása érvényesült a *Küküllő* néven emlegetett tanyasűrűsödés létrejöttében, a Nagyküküllő és a Nagykút patakával bővült Varság pataka összefolyása tájékán.

Hozzájárult a tanyák természetes sűrűsödéséhez a XX. század második felében a villany vonzása is. A Központból kiinduló tanyavillamosítás lassan haladt előre. A villamosított területek fölértékelődtek a nem villamosított határrészekkel szemben. Ahova nem ért el a villany, ott fogytak, pusztultak a tanyák, ellenben a korán villamosított területeken szaporodtak.

Természetes sűrűsödést serkentő tényezőnek tekinthető még a templom, az iskolák, a kultúrház, a központi üzletház, a posta és más középületek vonzása.

A sűrűsödés politikai, hatalmi háttere

A tanyasűrűsödés nemcsak természetes úton haladt előre, hanem a XX. század második felében politikai hátterű hatalmi beavatkozás is serkentette. Az 1980-as évek romániai *szisztematizálási* (falurombolási) *törekvései* Varság esetében a tanyák fokozatos fölszámolásának és helyettük faluszerű lakótelepek létrehozásának tervében jelentek meg. Ebben az időben készültek olyan határtérképek, amelyeken mesterségesen kijelölték a tanyák tömörítésére alkalmasnak ítélt területeket. A fejlesztendő területek között első helyen állt a *Központ* és a belőle induló Tisztási út, ahol a hatalom minden eszközzel szorgalmazta a házak egymás közelébe építését, az utcaformálást.

A szisztematizálási program előtt a hatalom úgy segítette elő a tanyasűrűsödést, hogy a legfontosabb középületeket és közintézményeket koncentrálta a templom tájékára.

A Központ kialakulása

A varsági templom 1904. évi felépítése végleg eldöntötte azt a kérdést, hogy hol alakuljon ki az oroszhegyi havasok tanyáinak központja. Korábban, a XIX. század utolsó két évtizedében a "varságtisztási" iskola léte már jelezte a központformálódás lehetőségét. A *Mélypatak dombja* és környéke a XIX-XX. század fordulója táján egyike volt azoknak a havasi földdaraboknak, amelyek számba jöhettek, mint központi szerepkörhöz jutó területek. Sokféle érdek, sokféle erő sarkallta a központformálás körüli vitákat, amelyek a templom helyének kijelölése és a templom fölépülése után kezdtek lassan nyugvópontra jutni.

A 1882. évi katonai térképen a későbbi *Központ* tájékán a tanyák számottevő sűrűsödése még nem figyelhető meg. Az 1943. évi adatokat rögzítő 1944. évi katonai térképen már láthatók némi jelei a természetes sűrűsödésnek, illetve a

[Erdélyi Magyar Adatbank]

középületek csoportosulásának a templom környékén.[448] Azonban az a fajta, falura emlékeztető kép, amely a XX. század végén fogadja az emeletes központi iskola tájékára érkezőt, a XX. század második felében formálódott ki. A havasi tanyavilág, amelyet a XVIII-XIX. században egy havasalji falu: Oroszhegy teremtett, a XX. században megteremtette a maga új falját: a *Központ*ot.

A *Központ*, mint földrajzi név valószínűleg nem régebbi a XX. század közepénél. Bármennyire új keletű is, a XX. század végén a varsági lakosság általánosan használja. Azt a faluszerű települést értik alatta, amely a templom környékén, illetve a Tisztási út kiindulási szakaszán, a tanyák természetes sűrűsödése, a középületek koncentrált elhelyezése és a hatalmi tényezők tudatos falufejlesztő politikája révén jött létre. A *Központ* földrajzi név meglehetősen elhalványította a terület korábbi földrajzi neveit.

A Központ kialakulását sokféle tényező befolyásolta. A faluszerű telep létrejöttét leginkább a középületek koncentrált elhelyezése segítette elő. Jellemző, hogy már 1908-ban az utcaformálás vágya serkentette az új község közigazgatási vezetőjének azt az érvelését, hogy a jegyzői lakot a paplak és a templom közti területre építsék. A varsági képviselőtestület 1908. május 10-én tartott ülésén a havasokba utcát álmodó varsági jegyző, Vass János azzal próbálta meggyőzni a tanyaközség esküdtjeit, hogy ha a jegyzői lakot a paplak és a templom között építik föl, "*az építés által legalább egy szép utca tért*" képeznek.[449]

Ami 1908-ban víziónak tűnt, a XX. század utolsó évtizedére megvalósult. Varság központjában utcák formálódtak. Utcának tekinthető az erdőgazdaság székházától a templom kapujáig vezető "féloldalas" sor. Utcává sűrűsödtek a templom mögötti meghajló út házai. Utca benyomását keltik a *Vállá*nál kezdődő, *Lapos magyaró* felé haladó út két oldalának épületei. Utcára emlékeztet a Központból induló *Tisztási út* némely szakasza. Az új nemzedék praktikus okokból szívesen építi nagy házait a Központ tájékán. A harmadik évezred elején valószínűleg a *Tisztási út* Központ felé eső szakaszán lesz a legeredményesebb a házak sűrűsödése, a foghíjak beépülése, a falura jellemző utcakép formálódása.

Az 1970-es, 1980-as években Erdély-szerte legalább egy "blokkház" épült a közigazgatási központnak számító népesebb falvakban. Az efféle státusszimbólumszerű emeletes "blokkházakban" legtöbbször közalkalmazottak, pl. a tanítók kaptak lakást. A varsági *Központ* sem maradhatott ki az egyenblokkházak építési akciójából. A varsági "blokk" azonban viszonylag későn épült. Az 1989. évi politikai változások félben találták. Befejezése, hasznosítása az 1990-es években jórészt megoldatlan maradt.

PUSZTULÁSI FOLYAMATOK

Varság területén a XX. század végén előfordulnak elhagyott, üres, pusztulásnak indult tanyák. Találhatók tanyaromok is. A tanyapusztulás azonban korántsem olyan nagymérvű, mint némely alföldi tanyás vidéken. Elsősorban a villany nélkül maradt, vagy villanyhoz későn jutott, utaktól távol eső, nehezen

[448] HIT. Harmadik kat. fölv. (1:25 000). 5375/3., 1943. (1944.) évi kat. térkép. (1:50 000). 5375/NY.
[449] VAPI. Plébániai iratok. (1902-1909). 1909.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

megközelíthető területek tanyái indultak pusztulásnak az 1970-es, 1980-as években. Ugyanezeken a területeken vált jellemzővé a tanyai lakosság elöregedése. A legtöbb pusztuló tanya *Alsóbagzos* településképét jellemzi.

A tanyapusztulási folyamatot lassította a villamosítás előrehaladása, valamint az új tartozéktanya-rendszer és a hobbytanya-rendszer terjedése. Az 1980-as évektől a megüresedett tanyák egy része nem szünt meg, hanem öröklés vagy vétel útján a *Központban*, vagy a határ bármely részén lakó varsági gazda tartozéktelepe, gazdasági telephelye lett. Néhány tanya városi családok kezébe került és hétvégi házként élt tovább.

TOVÁBBÉLÉSI FOLYAMATOK

A varsági hegyi tanyák fennmaradásának kedvezett az a körülmény, hogy a XX. század második felében, a szocializmus korában, más helységekkel ellentétben Varságon tartósan nem működött mezőgazdasági termelőszövetkezet. Nem jött létre földművelő-állattartó nagyüzem, amelynek útjában álltak volna a tanyák. Fennmaradt a családi kisüzem, mint jellemző termelési, gazdaságszervezési keret. A szaporodó családi kisgazdaságok a XX. század közepén is kívántak új tanyákat. Ebben a vonatkozásban nagy különbség mutatható ki a magyarországi és a varsági tanyatörténetben. Az 1950-es és az 1960-as évek Magyarországon a tanyapusztulás jellemző korszakának számítanak. Ebben az időben új tanyák már nem keletkeztek, a régiek száma pedig rohamosan csökkent. Ezzel szemben Varságon fiatal házasok még az 1950-es, 1960-as években is alapítottak tanyákat, ha szüleiktől független önálló életet akartak teremteni maguknak. A magyarországi viszonyokhoz szokott tanyakutató néprajzi terepmunka során gyakran találkozik olyan családi történetekkel, amelyek az 1950-es, 1960-as években lezajlott birtokvásárlásokról, tanyaépítésekről szólnak. Magyarországon ezekben az években a parasztság nem vett földet, nem épített tanyát. Inkább elszenvedte, hogy politikai ideák jegyében megfosszák földjétől, tanyájától. Nem ritkán a kényszerítő körülmények hatására, iparba, városba menekülve, maga igyekezett megszabadulni birtokától. Varságon TSZ hiányában kisebb megrázkódtatásokkal bár, de alapvetően töretlenül élt tovább a paraszti kisgazdaság. A szántóföldnek, kaszálónak, a sok munkával, fából fölépített tanyaépületnek megfelelő értéke volt. Ráadásul az 1960-as évek időszaka népesedési csúcsot jelentett Varság történetében. A szaporodó népességnek új tanyákra volt szüksége. Így természetes, hogy a varsági tájon tanyák születtek egy olyan korban, amelyet a tanyapusztulás koraként tart számon a magyar településnéprajzi és agrártörténeti kutatás.

A varsági tanyák megmaradását elősegítette többek között a fokozatosan előrehaladó villamosítás.[450] Hasonló marasztaló szerepet játszottak a források vizét

[450] Varságon 1958-ban kezdődött a villamosítás, mégpedig vízierő által működtetett helyi áramfejlesztővel. Kezdetben csak a középületeket tudták ellátni árammal. 1962-ben és 1968-ban korszerűsítették a helyi áramfejlesztőt. 1968-ban a *Központ* környékén már 40 magánház is áramot kapott. A helyi áramfejlesztés 1979-ben megszünt. Varságot bekapcsolták az országos villanyhálózatba. 1981-ben a *Központban*, *Tisztáson* és a *Bagzos* egy részén, 1987-ben a *Bagzos* másik részén, 1989-ben *Kükülló*ben folyt vezetékbővítés. *Forrásköze* és *Sólyomkő* tanyái 1992-ben kaptak villanyt. (László Pál polgármester szíves közlése.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

szétvezető, közmunkával megépített, nagy társadalmi összefogással megvalósított tanyai vízvezetékek.[451] A maradás irányába hatott az 1992 karácsonyán megindult Duna TV is, amelynek parabola antennáit legtöbbször közösen vásárolták meg az egymáshoz közel eső és az elosztó vezetékekkel összekapcsolható tanyák gazdái.

Bár az új varsági házak többsége a XX. század utolsó évtizedében a *Központ* és a *Tisztási út* épületeinek számát növelte, keletkeztek valóságos szétszórt tanyák más határrészeken is. Az 1990-es években pl. épült új tanya Laposmagyaróban és a Nagyküküllő mellékén egyaránt. Varságtól távol élő városi és külföldi lakosok a XX. század utolsó negyedében hétvégi üdülőházak sokaságát építették föl a varsági patakvölgyekben. Sajnos, épületeik jobbára rosszul tervezettek, nem illeszkednek a tájba, és nem követik a székely faépítészet hagyományait.

Az 1990-es években a varsági lakosság messzire tekintő, előre lépni akaró rétegében felerősödött a falusi turizmus utáni vágy. Varságnak valóban megvannak a természeti adottságai ahhoz, hogy látogatott üdülőhellyé, kedvelt nyaralóhellyé, sokak által felkeresett kirándulóhellyé, valóságos turistaparadicsommá váljék. Mindehhez azonban első helyen jó utak kellenek: jó út Varság központjáig és járható úthálózat a határ egész területén. Sajnos, a XX. század végén utak dolgában Varságnak nincs büszkélkedni valója. Az ezredfordulóra bizonyára nyilvánvalóvá válik, hogy a varsági idegenforgalmi álom megvalósulása és vele együtt Varság jövendő sorsa az utak állapotától függ. A megvalósítás, az útépítő igyekezet nagy lendülete a XXI. századra vár.

[451] A *Bolygóból* táplálkozó vízvezeték első szakasza 1972/73-ban készült el. 1980-ban 15 km hosszúságúra bővült. Behálózza a *Tisztás*, a *Központ* és a *Lapos magyaró* tájékát. 1981-ben a forrásközi tanyák közössége épített vízvezetéket a *Csorgókőtől*. 1984-ben *Tálasbércén* és *Sólyomkőn* hoztak létre a tanyák lakói forrásból táplálkozó vízvezetéket. (László Pál polgármester szíves közlése.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

6. A SZÓRT TELEPHELYEK NÉPRAJZI ARCULATA

IDŐSZAKOSAN HASZNÁLT SZÁLLÁSOK

Az oroszhegyiek varsági szállástartása

Az oroszhegyi havasokban irtáskaszálókat birtokló hajdani oroszhegyi gazdák a rendszeresen használt távoli földjeiken gazdasági telephelyeket hoztak létre, amelyeket *szállás*-nak neveztek. A Varság területén huzamosan fenntartott legtöbb oroszhegyi szállás a XIX. században és a XX. század elején egy *csűr*-nek vagy *pajtá*-nak nevezett gazdasági rendeltetésű hatalmas faépítményből és egy emberi tartózkodásra használt kis faházból állt. Az oroszhegyi gazdák varsági szállásai a XX. században fokozatosan fogyatkoztak. A második évezred végén már csak hírmondóként látható néhány. Régi időket idéző oroszhegyi szállás épületegyüttese maradt fönn többek között a sólyomkői temető közelében.[452]

Az oroszhegyi szállások azonban nem tűntek el nyomtalanul. Többségük helyén állandóan lakott hegyi tanya keletkezett. Csűrjeik, helyben hagyva vagy átköltöztetve, tanyai csűrökké válhattak. Sokszor emlegetett „oroszhegyi kicsi házaik" XX. század végi tanyák nyári konyhái, sütőházai gyanánt élhetnek; megnagyobbítva, átalakítva pedig lakóházként is fennmaradhattak.

Az ún. *oroszhegyi kicsi házak* egyosztatú, boronafalú faépületek voltak, amelyek kiegészülhettek egy előtér szerepű *eresz*zel. Nyitott tüzelőberendezésüket *kuptor*, *kuttor* néven emlegetik. Sajnos, az 1990-es években a kiterjedt varsági tanyavilágban egyetlen működő kuptort sem találtak a kitartóan kérdezősködő és szemlélődő néprajzkutatók, holott még az állandóan lakott nagy varsági tanyaházaknak is volt kuptoruk a XX. század első harmadában. A kuptorok megszüntetésének divatja a két világháború közti években söpört végig Varságon. A XX. század végén élő idősebb nemzedék emlékezete szerint a kuptoroknak egy nagy lapos kő volt az alapja. Azon égett a tűz. A hajdani kuptor alapját képező nagy követ 1991-ben e sorok írója még megszemlélhette a fentebb említett sólyomkői *oroszhegyi kicsi házban*. Némely visszaemlékezés szerint a követ téglák is helyettesíthették. Él az emléke a tűztérbe nyúló, mozgatható üsttartó szolgavasnak vagy szolgafának, a cserepekből kirakott füstfogónak, a tetőtérben álló deszkakéménynek. Kutatásaink során többévi keresgélés jutalmaként öreg házak padlásán sikerült találnunk néhány olyan cserepet, amelyet valaha kuptor füstfogójának alkotórészeként használtak. Akad köztük mázatlan és kék, zöld mintás fehér mázas egyaránt. Egy részük valószínűleg ún. *küsmödi cserép*. Nyelvi adalékként előkerült még a nyitott tűztér megnevezésére a *gócalja* kifejezés.

Az *oroszhegyi kicsi házakban* melegedtek, főztek, aludtak a szállásokon kinttartózkodó, *szénacsináló* vagy állatteleltető oroszhegyiek. A gócalján hasábfákkal tüzeltek. Esténként a kuptor tüzének fényénél ettek és beszélgettek a havasokban éjszakázók.

---

[452] A szállás „oroszhegyi kicsi házának" képe megjelent BÁRTH János 1996. első borítóján.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A fából épített csűrök *odor*jai, *udor*jai a nyaranta gyűjtött szénának, *pajta* néven emlegetett istállói pedig a teleltetett állatoknak nyújtottak védelmet. A szálláson éjszakázó szénafuvarozók és a szálláson dolgozó „szénacsinálók" is a csűr istállójába kötötték be igavonó marháikat, illetve az ellátásukra kihajtott fejőstehenüket. Ha „szénacsináláskor" egyszerre sokan tartózkodtak a szálláson, néhányan a csűrben kerestek maguknak fekvőhelyet.

A szállások júliusban, szénakaszálás és szénagyűjtés idején népesedtek meg legjobban. Ilyenkor a család asszonyai és gyermekei is feljöttek Oroszhegyről a havasi birtokra. A férfiak kaszálták, a nők forgatták és gyűjtötték a szénát. A nagyobb gyerekek segítkeztek a szénagyűjtésben. A kisebbek *dobonkában* vizet hoztak a legközelebbi forrásból a szénával foglalatoskodóknak.

Az oroszhegyi családok tehenesfogattal, ritkábban lovaskocsival „hurcolkodtak" ki Bagzosba, Tisztásra, Forrásközére, Sólyomkőre a „szénacsinálás" kezdetén. Vittek magukkal zsírt, lisztet, kukoricadarát, túrót és főzőedényeket. Friss sajtot, ordát a varsági esztenákból is szerezhettek. A szekéren egy deszkaládában „utazott" a *majorság*, vagyis néhány baromfi. A tyúkok, csirkék a havasi tartózkodás alatt elkapirgáltak a szállás környékén. A család sertéseit a szekér után hajtották. A disznók a gyerekek felügyeletével legeltek, turkáltak a szállásépületek közelében. Előfordult, hogy a havasokba igyekvő oroszhegyi család egy fejőstehenet is kötött a saroglyához, hogy a „szénacsinálók" tejszükséglete biztosítva legyen. A fejőstehenet a szállás csűristállójában tartották az igavonó barmokkal vagy a hámos lovakkal együtt, mivel júliusban nem járhattak szabadon a kaszálókon. Az istállóba rekesztett állatokat friss szénával etették.

Amikor végetért a „szénacsinálás", a havasokban „nyaraló" oroszhegyi családok majorságostól, sertésestől, tehenestől hazaszekereztek Oroszhegyre. A szállások újra elcsendesültek.

A két háború közti években némely oroszhegyi családok nemcsak szénát kaszáltak varsági birtokukon, hanem a varsági lakosokhoz hasonlóan művelték is havasi földjeik egy részét. Az ilyen családok a tavasztól őszig terjedő időszakban többször is megnépesítették varsági szállásukat. Hosszabb időt töltöttek kint *pityókaültetéskor*, rozsvetéskor, *pityókakapáláskor*, *szénacsináláskor*, aratáskor, cséplés kor, *pityókaszedéskor*. Tulajdonképpen váltogatták tartózkodási helyüket az oroszhegyi belső határ és a varsági havasok között, annak megfelelően, hogy a mezőgazdasági tevékenység éppen hol volt időszerű.

A nyáron elkészített és a havasi szállás csűrjének *odor*jában tárolt szénát a legtöbb havasi birtokkal rendelkező oroszhegyi gazda télen a varsági szálláson etette föl az állatokkal. Oroszhegyi, illetve varsági vélekedés szerint a havasokban termett széna nem olyan jó minőségű, mint az, amelyet Oroszhegy belső határában gyűjtöttek. Ezért a havasalji határrészen termett kiváló szénát igyekeztek a falusi csűrben teleltetett fejőstehenek tartogatni. A kevésbé jó minőségű varsági széna megfelelt a tél első felében Varságon teleltetett ún. *cellengő* állatoknak. *Cellengő*-nek nevezték az állatállománynak azt a részét, amelyet az Alföldön a *heverő marha* névvel illettek: elsősorban a meddő és a növendék, vagyis a nem fejős szarvasmarhát. Jellemző, hogy azok a gazdák, akik hazahordták a varsági szénát Oroszhegyre, otthon is a cellengők etetésére használták.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A cellengő marha a nyarat a havasi *regelő*n töltötte. A *major*ok szeptember végén, Szent Mihály napján lehajtották a havasi csordákat Oroszhegyre, ahol *számba adták* az állatokat. A juhokkal okt. 5-én számoltak el. Oroszhegyen október elején *szabadult* a tarló. A hó leeséséig a nyomásos határ tarlóján jártak a marhák.

A legtöbb oroszhegyi család november elején, november közepén hajtotta föl Varságra azokat az állatokat, amelyeket ott akart teleltetni. A *cellengők* mellé kerülhetett néhány fejőstehén és ló is. Egy fejőstehenet – általában kevés tejet adót, vagy gyenge borjasat – mindenképpen felhajtottak a szállásra, hogy a kinttartózkodó állatgondozók hozzájuthassanak tejhez. Volt rá példa, hogy a marhákkal egyidőben a varsági szálláson teleltették a juhokat is. Egy oroszhegyi származású varsági visszaemlékező szerint, gyerek korában, az 1930-as évek közepén 10 cellengő marhát és 20 juhot teleltetett apjának bagzosi szálásán. A 10 marha és a 20 juh két oroszhegyi gazdaság tulajdona volt.

A teleltetendő marhákat és juhokat 14-16 éves siheder korú legénykék hajtották Oroszhegyről Varságra a hóval borított erdei utakon. Legtöbbször 4-5 szomszédos szállás teleltetői összefogtak, és együtt terelgették az állatokat a havasi telephelyekig. Megérkezésük után az összekeveredett jószágot gazdaságonként szétválasztották. Minden állat a gazdája szállására került. A gondozók a marhákat bekötötték a csűr *marhapajta* néven emlegetett istállójába.[453] A csűr másik felébe kerültek a juhok.

A szállási teleltetés ideje alatt az állatok szénát ettek. Itatásuk többféleképpen történhetett. A teleltető legények legszívesebben egy közeli patakban itatták meg a jószágot. Pl. az alsóbagzosi teleltetők a közeli Aranyos nevű vízben itatták állataikat naponta kétszer: reggel és este. Másutt kútból kellett hordani a vizet favödrökben. A legtöbb szállás közelében volt kövekkel kirakott ásott gödörkút, amely lehetett több szomszédos szállás közös kútja. Előfordultak közösen használt források is. A kutakról hordott vizet akkora *csebrek*be öntötték, amelyből két tehén tudott egyszerre inni. A vízmerés és a vízhordás kellemetlen, fárasztó munka volt a jeges novemberi, decemberi hidegben.

Napközben és este, amikor az állatok ellátásán már túl voltak, valamelyik közeli szálláson összejöttek a teleltető legénykék. Beszélgettek, kártyáztak, *fuszujkával* malmoztak. Falámpával, méccsel világítottak, de előfordult, hogy a *kuptor*, a *cserepes* szabad tüze adott fényt a kártyázáshoz és a malmozáshoz. Általában 4-5 szomszédos szállás teleltetői jártak össze szabad idejüket eltölteni. Ha olyan helyzet adódott, segítettek egymásnak a munkában is. Az állatokat teleltető fiatalok viszonylag sok időt töltöttek el zsindelycsinálással. Ebből némi hasznuk is származhatott. Előfordult, hogy ők csépelték el kézicséppel a szállás közelében termesztett, október táján aratott és a csűrben összerakott rozsot. A keletkezett zsuppot a gazda eladta, illetve csűrjének fedelét javította vele.

Szánkóval, szekérrel, lóháton a gazda rendszeresen, általában hetente meglátogatta a szállást. Ellenőrizte, hogy rendben folyik-e a teleltetés; az állatokat gondozó fiatalember jól végzi-e a dolgát; az állatok egészségesek-e stb. A látogatások alkal-

---

[453] Elmosódó, homályos néprajzi adatként felsejlik egy vastag rudakból összeállított, nyitott építmény képe is, mint az oroszhegyiek varsági szállásának hajdani marha-egyben-tartó karámja. A teleltetéssel való összefüggése azonban nem kellően tisztázható.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

mával élelmiszert, elsősorban kenyeret vitt a marhákkal, juhokkal foglalkozó fiának vagy alkalmazottjának. Egy éjszakát általában maga is a szálláson töltött, és csak másnap vágott neki a visszafelé útnak. A szállás meglátogatását összekapcsolhatta favágással, fahordással, faeladással, zsindelykészítéssel. Hazafelé tartva szekerét vagy szánját az udvarhelyi piacra szánt fával, távoli piacokra induló zsindellyel, illetve az oroszhegyi telken szükséges szénával rakta meg. A szállásokon teleltető fiatalok táplálkozásában nagy szerepe volt a tejnek és a tejtermékeknek. Gyakran ettek tejbe aprított kenyeret. A tejet előzőleg a *gócalján korondi fazékban* fölforralták. Kedvelték a *domikás*, vagy *túrós cibere* néven emlegetett ételt. Ezt könnyen elkészítették. Cseréptálba száraz kenyeret aprítottak. Erre juhtúrót tettek. Megsózták, majd forró vízzel leöntötték. Kanállal ették. A teleltető legény a táplálására kihajtott tehén tejének maradékát megaltatta, fölöntötte és túrót csinált belőle.

A karácsony előtti napokban a legtöbb szálláson abbahagyták a teleltetést. Az állatokat hazahajtották Oroszhegyre, és teleltetésüket a falusi csűr istállójában folytatták. A karácsonyi ünnepeket ember és állat a faluban töltötte. Az oroszhegyiek varsági szállásait belepte az egyre vastagodó hó. Tavaszig csend borult rájuk.

XX. század végi varsági öregek véleménye szerint az oroszhegyi gazdák azért teleltették varsági szállásukon a marháikat és juhaikat, hogy ezáltal megszabaduljanak a megtermett összes szénájuk hazaszállításának nagy tehertételtől, másrészt legyen trágyájuk a havasi kaszálóik és esetleges *pityókaföldjeik* javítására. A magyarázók azt is tudni vélik, hogy karácsony táján azért hajtották haza az állatokat, hogy a tél második felében otthon is keletkezzen trágya, amelyet a belső határban használhattak föl.

Azok az oroszhegyiek, akik az ezredvégi emlékezettel elérhető időben, tehát a XX. század első felében teleltettek állatokat varsági szállásukon, nem lakatlan vadonban végezték munkájukat, mint egy-két évszázaddal korábban élt őseik. A XX. század első felében már farmtanyák százai álltak a varsági határban. Az oroszhegyi szállástartás visszaszorulóban volt. Egy letűnt világ gazdaságszervezési gyakorlatának maradványaként létezett. Következésképp, az oroszhegyi szállások használói lépten-nyomon találkoztak az állandóan lakott varsági tanyák lakóival. Eleve nem voltak idegenek, hiszen a tanyák népe is Oroszhegyről származott. A tanyaiak és a szállásokon dolgozó oroszhegyiek sok esetben rokoni kapcsolatban álltak egymással. Így természetes, hogy gyakran együtt dolgoztak, együtt szórakoztak. A nyáron „szénát csináló" oroszhegyiek gyerekei szívesen játszottak a varsági tanyai gyerekek társaságában. Az oroszhegyi szállásokon állatokat teleltető legények varsági lányokhoz jártak *vizitába*. A szállását meglátogató oroszhegyi gazda rendszerint felkereste varsági rokonainak házát. Előfordult, hogy testvérénél vagy más közeli rokonánál aludt. Ha bármilyen ok, pl. családi osztozkodás miatt a Varságon kaszálót birtokló oroszhegyi gazdájának nem volt csűrje, varsági lakos szomszédját kérte meg, hogy szénáját a hazaszállításig annak tanyai csűrjében helyezhesse el.

A Varságon kaszálót és szállást birtokló oroszhegyi gazdák egy része a XX. század első felében nem teleltette állatait a tél első felében sem varsági szállásán, hanem a havasi birtokon termett szénát télen hazahordta Oroszhegyre. A széna fuvarozását ritkán szekérrel, gyakrabban szánkóval végezték. A szánkóra *csúsztatót* szereltek. A szekér és a szánkó elé legtöbbször teheneket, ritkábban lovakat fogtak.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A tehén vontatású *terűs* szánra és szekérre nem ültek föl. A fuvarozó vezette teheneit. A lóvontatású *terűs* szánra és szekérre fölültek. A nehéz és hosszú utat egy nap alatt nem lehetett megjárni. Ezért a szénaszállítóknak egy éjszakát szállásukon kellett tölteni. A szánkót rendszerint este megrakták és reggel indultak Oroszhegy felé. Az Oroszhegyhez legközelebb eső varsági területről, *Küküllő mellékéről* a 17 kilométeres út az alábbi helyeken haladt körösztül: *Küküllő-hágó – Küküllő-tető – Fenyőköze – Nyulád – Kápolna.* A szénaszállító szánra sok veszély leselkedett, pl. az úttalan utakon könnyen fölborulhatott. Ezért nem volt tanácsos egyedül menni szénáért. Ha nem mehetett két férfi a családból, akkor két szomszéd egyeztette varsági utazásának időpontját. Segítettek megrakni egymás szánját, majd a két jármű egymás közelében haladt az erdei utakon.

A szénaszállítást a szükségletnek megfelelően végezték. Akkor került rá sor, amikor otthon, a falubeli csűrben már fogyóban volt a havasi széna.

A karácsony előtt Oroszhegyre hazahajtott *cellengő* marhákat és juhokat április első felében, de legkésőbb április közepén újra felhajtották a varsági szállásra. Az állatokat a novemberi kivonuláshoz hasonlóan a teleltető legénykék terelgették a hosszú úton. A marhák és a juhok éjszakára ugyanúgy istállóba kerültek, mint a novemberi és a decemberi teleltetés idején. Nappal a szállástól nem túl messze eső magánbirtoklású, de koratavasszal szabadon járatható területeken legeltek. Néha átmenetileg szabadon jártak, legtöbbször azonban a felügyeletükkel megbízott legény ott volt mellettük és vigyázott rájuk.

A fennsíkon épült szállások közelében *nem állt meg a jószág*, vagyis nem tudott mit legelni koratavasszal. A nagy patakok mély völgyeiben: a Küküllő, a Varság pataka és a Nagykút pataka *lokában* korábban nőtt a fű, mint a fennsíkon. Különösen korán kelt életre egy *sáté* néven emlegetett füfajta. Ezért az állatokat igyekeztek a patakvölgyekben legeltetni. A bagzosi szállások használói pl. a *Küküllő loka* nevű területen, vagyis a Nagyküküllő völgyében járatták marháikat és juhaikat azokban a koratavaszi hetekben, amikor azok még nem kerülhettek a havasi pásztorok elé.

A tavaszi kinttartózkodás idején az állatokat gondozó legények, gyerekek leggyakrabban kenyeret, szalonnát és korondi fazékban tárolt *szilvaéz*-t, vagyis kemény szilvalekvárt ettek. Az ellátásukra kihajtott tehén tejét itták.

Az állatokra felügyelő fiatalok április második felében és május elején szabadidejükben tisztítgatták a szállásuk környékén elterülő családi birtoklású kaszálót. Szabadidőhöz pedig nappal leginkább úgy jutottak, hogy délelőtt szabadjára engedték a *lokban* a jószágot, majd néhány órás kaszálótisztítás után megkeresték a rájuk bízott állatokat. A kaszálótisztítás leginkább abból állt, hogy kivágták az előző évben nőtt bokrokat; kapával, gereblyével elegyengették a *vakontag*ok *hancsoktúrás*ait, valamint „levágták" és a kaszáló határvonalára hordták a hangyák által rakott dombocskákat. Minderre azért volt szükség, hogy nyáron könnyebb legyen a *szénafii* kaszásainak dolga. Az állatokkal szálláson tartózkodó fiatalok tavaszi munkái közé tartozott még a teleltetés során keletkezett trágya elterítése a kaszálón.

Május 1-jén a juhokat a családi szállásokról elhajtották a *majorok* elé az *esztenákba.* A következő napokban a szállásokon tartózkodó legények és gyerekek

[Erdélyi Magyar Adatbank]

csak a szarvasmarhákat legeltették. Hamarosan végeszakadt ennek a tevékenységnek is, mivel máj. 10-én tilalom alá került a varsági tanyás-kaszálós határrész. Ettől a naptól kezdve nem lehetett szabadon legeltetni a magánbirtokokon. Ezért máj. 10-én a marhákat *majorok* elé hajtották, akik Szent Mihály napig legeltették azokat a Gyergyó felé eső őstáj *regelő*jén, a *Bolygó* és a *Hosszúkő* tájékán. A *regelő*re *jog* alapján mehetett a közbirtokosság tagjainak jószága. Két *jog*ra lehetett kihajtani egy teljes értékű szarvasmarhát. A két éven aluli növendék állat legeltetéséhez egy *jog*ra volt szükség. Ugyancsak egy *jog* kellett 5 juh legeltetéséhez.

Akinek egyáltalán nem volt *regelési joga*, az *füstjogot* váltott, vagyis *taxát* fizetett a közbirtokosságnak a kihajtott állatai után.

A két háború közti években a *majorok* szarvasmarhát és juhot egyaránt őriztek. Egy *major*hoz legtöbbször 30 marha és 300-400 juh tartozott. Ebben az időben a szarvasmarhák nagyszarvú *fejér marhák* voltak. Erejükre jellemző, hogy a *fényár*, vagyis augusztus dereka után meg-megjelenő medvét is *elhajtották*.

Máj. 10-e után az állatok tavaszi családi legeltetésével megbízott fiatalok magukra hagyták a szállásokat és visszatértek a faluba. Oroszhegy felé gyalogolva hazahajtották azt a fejős tehenet, amelyet a teje miatt hajtottak ki a szállásra. Otthon a falusi csordapásztor gondjaira bízták. A varsági szállás, ha rendszeres földművelést nem végeztek körülötte, a szénakaszálásig néptelen maradt.

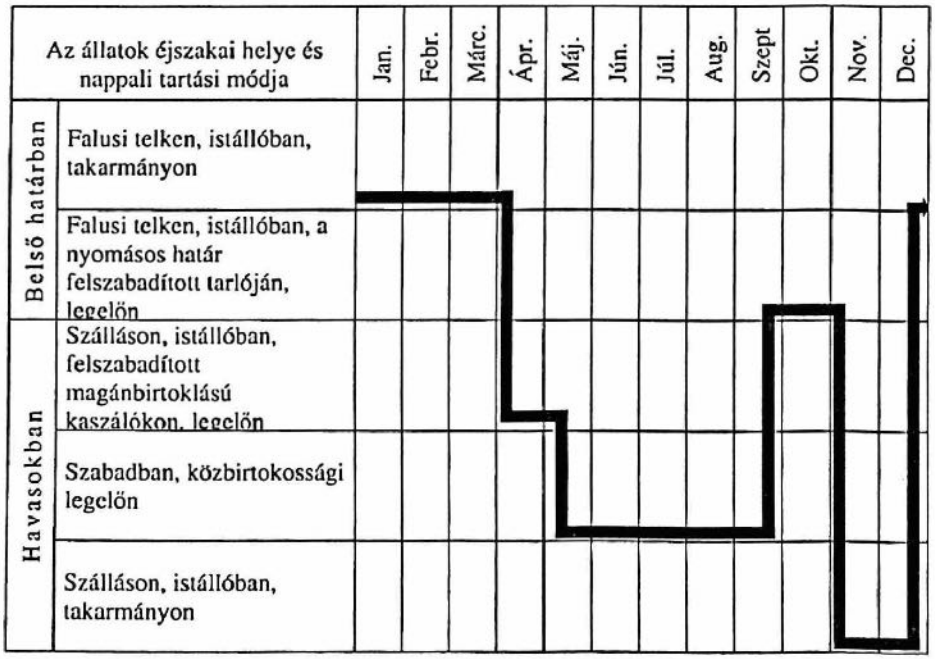

10. *ábra.* Az oroszhegyi parasztgazdaságok *cellengő* szarvasmarháinak évenként ismétlődő mozgása Oroszhegy belső határa és az oroszhegyi havasokból alakult Varság község területe között a XX. század első felében. (Néprajzi gyűjtései alapján tervezte: Bárth János)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Összefoglalva az oroszhegyiek varsági szálláshasználatára, az emberek és állatok legjellemzőbb mozgására vonatkozó adatokat, megállapítható:

Január, február, március hónapokban a *cellengő* marha a falubeli csűrben telelt a fejőstehenekkel és a juhokkal egyetemben. Az állatok gondozói is a falusi telken tartózkodtak. A szállás használatlanul állt.

Áprilisban a *cellengő* állatokat (és a juhokat) kihajtották a varsági szállásra, ahol a marhák máj. 10-ig családi felügyelet mellett magánbirtokokon legeltek. Áprilisban és május első felében a szállás nemcsak az állatoknak nyújtott fedelet, hanem az állatokat gondozó embereknek is.

Május 10-től Szent Mihály napjáig, tehát május második felében, júniusban, augusztusban, szeptemberben a szarvasmarhák a közbirtokossági legelőn jártak. Május második felében és júniusban a szállás üresen állt.

Júliusban, a *szénacsinálás* idején a szállás átmenetileg megnépesedett, majd újra elcsendesült. Augusztusban, szeptemberben és októberben többnyire üresen állt. Szeptember végén a közbirtokossági legelőről hazakerültek az állatok Oroszhegyre, ahol októberben a felszabadított belső határ tarlóin legeltek.

Novemberben és decemberben a *cellengő marha* és a juhállomány a varsági szálláson telelt. A szálláson tartózkodtak az állatok gondviselői is. A havasi széna fogytával karácsonyra visszakerültek az állatok a faluba, hogy a következő esztendő első három hónapját a falusi telek csűrjében töltsék. Természetesen, karácsonyra hazaköltöztek a faluba a teleltetők is. A szállás üresen várta a tavaszt.

A fent bemutatott szálláshasználati mód egy olyan séma, amely a XX. század végén élő varsági öregek visszaemlékezéseiből állítható össze. A valóság ettől bizonyára bonyolultabbnak látszott, talán bonyolultabb is volt. A tudományos megismerés azonban elkerülhetetlenné teszi az efféle vázlatok megalkotását. Ezáltal ragadható meg a lényeg, esetünkben: az oroszhegyiek varsági szálláshasználatának modellje. Bizonyára akadtak olyan oroszhegyi családok, amelyek másként használták varsági szállásukat, mint ahogyan azt a séma bemutatásakor leírtam. A XX. század első felében valószínűleg előfordult, hogy valaki egész télen Varságon teleltette marháit. Esetleg nemcsak a *cellengő*t tartotta a szálláson, hanem a fejős állatokat is. Volt példa a marhák őszi és tavaszi *kosarazására*, vagyis mozgatható kerítésben tartására a kaszáló trágyázása céljából. A nagyobb arányú földművelés többszöri kinttartózkodást kívánt, mint a „szénacsinálásra" és a szénateleltetésre alapozott szállástartás stb. Nyilvánvaló, hogy az idő is hozott változásokat: a XVIII. századi, a XIX. századi és a XX. századi szálláshasználat módja között voltak különbségek.

A sokféleség látszata mögül azonban elősejlik az a séma, amelyet az elhanyagolható eltérések mellőzésével fentebb bemutattam. Bár a néprajzi adatközlések egy olyan korra vonatkoznak, amikor az oroszhegyiek varsági szállástartása már visszaszorulóban volt, és ez a szállástartás a farmtanyák közti területeken már valamiféle reliktum-tevékenységnek számított, mégis feltételezhető, hogy a szálláshasználat felvázolt modellje némi korrekcióval visszavetíthető a néprajzi emlékezettel már elérhetetlen XX. század előtti időkre.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A XX. század végén több olyan varsági gazdaság létezik, amelynek két *bennvalója* van. Az egyik a család tényleges lakóhelye, a másik pedig hobby-tanya vagy ideiglenesen használt távoli gazdasági telephely. Efféle helyzet akkor és úgy jött létre, ha valamelyik varsági család elnéptelenedett tanyát vásárolt vagy örökölt. Tanulmányomnak ebben a részében nem az ilyen tanyahasználattal, nem a gazdatanyákból létrehozott hobby-házakkal és nem a másodlagosan tartozék jellegű tanyákkal foglalkozom. Ellenben röviden bemutatom azokat a telepeket és épületeket, amelyeket hajdan a varsági tanyalakók Varság területén időszakos szállás gyanánt használtak.

Valamiféle átmenetnek tekinthető a másodlagosan tartozékká vált hajdani gazdatanya és a szállás szerepű szénatároló között az a hatalmas tisztási magányos csűr, amely egy kerített kaszáló közepén áll és Bálint (Bábi) Áron varsági gazda tulajdonában van. Valamikor ház is állt a csűr mellett és a telephely Szőcs István *bennvalója* volt. Amikor Bálint Áron megvásárolta, lebontotta a házat, a csűrt viszont megtartotta, és hosszú évek óta szénatároló szállásként használja. Nincs távol a házától, így nem kell messziről fuvarozni a szénát. Az otthoni csűrjében úgysem férne el az összes megtermett szénája, ezért a magányos csűrbe kerül a Szőcs-féle kaszálón gyűjtött széna. Akkor visz haza belőle egy-egy szánkóval, szekérrel, amikor otthon szükség van rá.

Ugyanez a gondolat, ugyanez a gazdálkodási elv élteti a magányos kis *szénacsűrök*et. A házak udvarán álló impozáns, hatalmas csűrökkel ellentétben a magányos *szénacsűrök* egyhelységes, kis épületek. Egyetlen funkciójuk, hogy esőtől, hótól óvják a körülöttük gyűjtött és bennük felhalmozott szénát a hazaszállításig.

Mivel Varság határának magánbirtoklású részét tanyák hálózzák be, amelyek nemcsak lakóhelyek, hanem gazdasági telephelyek is, varsági földön viszonylag kevés magányos *szénacsűr* épült. A kezdetleges épületfajtából néhány látható *Sólyomkő* délkeleti oldalán, a *Boros pataka* tájékán. Egy jellegzetes *szénacsűr* áll a *Központ* közelében, a *Laposmagyaró* területén.[454]

A *szénacsűr*nek nevezett bódészerű, kevés műgonddal épített, deszkafalú, zsindelytetős, magányos szénatároló épületek olyan kaszálókon jutottak szerephez, amelyeknek területe nem érintkezett a tulajdonosuk varsági háza körül fekvő földekkel. Amikor a varsági gazda a *szénacsűr* körül elterülő kaszálón dolgozott, esténként hazajárt a házába. A szénát is hazahordta az otthoni csűrbe, amikor szüksége volt rá. Legtöbbször télen, szánkóval szállította az illatos takarmányt. Mindebből az következik, hogy a *szénacsűr* mellett általában nem állt más épület. Gazdája ritkán látogatta. Gondosan bezárt magányos takarmánytároló építményként dacolt a havasi szélviharokkal.

Családi osztozkodások, öröklések, földcserék, földvásárlások során előfordult, hogy varsági állandó lakos olyan földhöz jutott Varság területén, amelyen régi oroszhegyi szállásépületek álltak. Ha a megszerzett föld közel esett a tanyájához, nem volt szüksége az oroszhegyi csűrre és házacskára. Ezért azokat lebontotta vagy elszállítás céljából eladta. Ha viszont a megszerzett föld távol esett a tanyájától,

[454] Hasonló épületekben bővelkednek a szomszédos Hargita legkülönbözőbb területei.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

érdemes volt megtartania a régi szállásépületeket! Ilyen esetben a varsági gazda ugyanúgy ideiglenes szállás gyanánt használta távoli birtoka szállásának épületegyüttesét, mint korábban az oroszhegyi tulajdonos.

Pál László hajdani varsági gazda, aki a *Tisztáson* lakott, a XX. század középső évtizedeiben, felesége, Kovács Juliska örökösége és birtokcseréje révén birtokolt egy 11 holdas kaszálót *Diafalvi Bagzosban*. A Tisztáshoz távol eső birtokon állt egy csűr és egy *oroszhegyi kicsi ház*. Az épületeket Pál László megtartotta, sőt meg is újította. Gondozta és használta őket 1990-ig, eladásukig, Pál László fogadott fia és örököse, Pál Kovács Dénes is. A viszonylag nagy területű bagzosi kaszáló fütermésének lekaszálása és csűrbe gyűjtése 4-5 napszámos kaszás közreműködésével legalább két hetet vett igénybe. A szénacsinálás idején a gazda családja a tisztási házból kiköltözött a bagzosi szállásra. A gazdasszony a szállási házban főzött és ott is aludt. A gazda a kaszás férfiakkal a csűrben húzta meg magát éjszakára. A gazda együtt kaszált a napszámosokkal. Az asszony *frustuk*ról, *délebéd*ről, *uzsonnyá*ról gondoskodott, és töltögette a jutalom pálinkát a fáradt kaszásoknak. A gazda gyerekei, akik szintén a szállási házban töltötték az éjszakát, vizet hordtak a kaszásoknak és a szénagyűjtőknek.[455] A *szénacsináló* család kihajtott az átmenetileg megnépesített szállásra egy-két tehenet is, hogy legyen tej és tejtermék a szénakaszálással és szénagyűjtéssel foglalatoskodóknak. Amikor a 11 holdas kaszáló összes termése a szállási csűrben volt, a gazda családja hazaköltözött tisztási házába. A szállásépületek magukra maradtak. A bagzosi csűrben felhalmozott szénát a szükségleteknek megfelelően, télen szekérrel, szánkóval hordták haza a tisztási ház csűrjének *odor*jába, hogy feletessék a telelő állatokkal.

Varsági gazda szállása Küküllő-tetőn

A Nagyküküllő jobboldalán, Varság község határain kívül, a *Küküllő* nevű varsági tanyasűrűsödéssel átellenben, Ülke és Szenttamás helységek Nagyküküllőig nyúló hajdani havasainak határa tájékán, kb. 850 méter magasságban, hatalmas erdőségek között terül el a *Küküllő-tető* néven emlegetett fennsík.[456] Áthalad rajta a Küküllőből induló és a *Küküllő-hágón* felkapaszkodó, Oroszhegy felé vezető régi út. A Küküllő-tető területe nagyrészt irtott kaszáló, kisebb részt szántó. Az 1940-es években két telephely létezett a magas fekvésű tisztáson: a Horváth család állandóan lakott tanyája és egy varsági öreg gazda: Kovács Gyurka Péter időszakosan használt szállása.

A varsági Kovács Gyurka Péter *Küküllő*ben lakott. A Küküllő-tetőn lévő birtokán egy nagy csűr és egy kis faház állt. Szarvasmarháit jobbára Küküllő-tetőn tartotta. Állandó alkalmazottakat, leginkább varsági fiatal legényt fogadott melléjük. 1944-től 1947-ig, 13 éves korától 16 éves koráig, az 1931-es születésű küküllői

---

455 Természetesen Pál Kovács Dénes gyerekeiről van szó, mivel Pál Lászlónak és Kovács Juliskának nem volt gyermeke.

456 Vö.: a III. katonai fölvétel (1882) *Küküllő-tető* helynevével. (HIT. III. kat. fölv. 5475/1.), valamint a 1943-ban felvett és 1944-ben kiadott katonai térkép *Horváth-tanya* helynevével (HIT. 1944. évi kat. térkép. 5475/Ny.).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

származású Pál Katona Albert szolgált nála, aki 1993-ban a *Varság pataka* mellett álló házában megosztotta emlékeit e sorok írójával.

A fiatal szolgalegény az öreg varsági gazdától évente egy *rend ruhát* és két borjút kapott. A rend ruha posztónadrágból, *lájbi*ból és kabátból állt. Az első két évben a borjúkat pénz helyettesítette. Egészen pontosan: a fiatal legény megvett a gazdától egy darab kaszálót, a későbbi házának helyét a Varság mellékén. Ennek árába számították be pénzbeli keresetét. Szolgálatát újévkor kezdte és újévkor fejezte be. A rábízott állatok legeltetése és gondozása volt a feladata. Kaszálnia nem kellett. A gazda napszámosokat fogadott a szállás körüli kaszáló szénájának lekaszálására, gyűjtésére és csűrbe rakására.

A szarvasmarhák a tél nagy részét a hegyi csűrben töltötték. Ősztől tavaszig elfogyasztották a nyáron gyűjtött szénát. Egyhangú téli mindennapjaikba a karácsonyi ünnepek tájéka hozott némi változatosságot. Karácsony előtt a szolgafiú a hegyen teleltetett állatokat lehajtotta a völgybe, a gazda *bennvalójára*, ahol egy hét alatt feletették a völgyben termett széna nekik szánt részét. Karácsonyi „vendégeskedésük" alatt gondozójuk is többször meglátogatta a szomszédságban lakó szüleit. Újév után a szolgafiú folytatta a teleltetést. Egy fejős tehén ismét lent maradt a völgyben, hogy mindig legyen friss tej a gazda házánál.

Nyáron a Küküllő-tetőn tartott szarvasmarhák nappal a gazda magánbirtoklású erdejében és legelőjén legeltek. A szállásépületek közelében karókból felállított kerítésben: *kosárban* töltötték az éjszakát. A szopós borjúk *kicsi kosárban* éjszakáztak, hogy reggel a szolgalegény fejhessen magának elegendő tejet.

Nyári legeltetés idején a szolgafiú időnként lehajtotta a szarvasmarhákat a völgybe, a Nagyküküllő partjára *deleltetni*. A tehenek szívesen *pancsoltak* a víz szélén a híd alatt. Amíg az állatok hűsöltek a patak partján a fiú meglátogatta a közelben lakó szüleit.

Az öreg gazda néhány naponként lovas szánkóval, illetve *ráfos szekérrel* felment Küküllő-tetőre, hogy megnézze az állatait és fát hozzon haza. Ilyenkor élelmiszert vitt a szolgafiúnak: kenyeret, juhtúrót, szalonnát. A felhozott élelmiszert a fiú megtoldotta a magakészítette túróval. A tehenektől fejt tej egy részét ugyanis beoltotta, felöntötte. Ha sok lett a túró, a fölösleget levitte a völgybe a szüleinek.

Két korondi család szállása Ásottútteteién

A XX. század első felében Korond fenyőkúti és pálpatakai szállásainak többsége állandóan lakott hegyi tanyává alakult át. A *Korondi hegy* Varsággal házassági kapcsolatokat fenntartó, korondi eredetű tanyai lakossága egymással társadalmasult.

A korondiak terjeszkedése és térfoglalása nem zárult le Fenyőkút és Pálpataka keleti peremén. A legtávolabbi tanyák után közlegelő és hatalmas közbirtokossági őserdő kezdődött ugyan, amelyben a XX. századi törvények és a helyi rendelkezések lehetlenné tették a birtokfoglaló irtást, de a korondiak a saját községük határvonalának tájékára, a közbirtokosság erdején túlra is elláttak. Éberen figyeltek, és ha lehetőséget láttak a birtokszerzésre, azonnal cselekedtek. Így vette meg a XX. század elején kecsetiektől a korondi Tófalvi Nyakas Sándor az *Ásottútteteje* nevű erdőséget a korondi határ, a kecsetiek havasa és a varsági határ találkozása táján. A

[Erdélyi Magyar Adatbank]

megszerzett erdőség legmagasabb részén irtáskaszálót alakított ki és szállást hozott létre. Az 1910-es években már gyermekei: Tófalvi Nyakas Sándor és Tófalvi Nyakas Salamon használták az irtást. Az 1930-as években unokái követték a szállás-használatban. Közben az irtáskaszáló folyamatosan terebélyesedett. Két fenyőkúti férfi, akiket a Salamon-ági örökösök fogadtak meg bérért, folyamatosan vágta az irtás szélén a bükkfákat. A kivágott fából *millér*-t rakva faszenet égettek. Egy *kalibában* laktak a szénégető hely közelében. A kész faszenet a tulajdonos család egyik tagja értékesítette Szentkeresztbányán, valamint Segesvár környéki kovácsműhelyekben és malmokban. A földben maradt tuskókat, *csutakokat* a pásztorkodó gyerekek szórakozásból kiégették. Így tökéletesedett a kaszáló.

Az *Ásottútteteje* nevű irtáskaszálóról varsági kutatásaim során hallottam először. 1992. május 21-én varsági kísérettel, Varság felől közelítve a Küküllőtől emelkedő terepen, erdei gyalogtúrával sikerült eljutnom a sokszor emlegetett magas tisztásra. A nagyjából ovális alakú, 600 méter hosszú és 300 méter széles irtás egy hegy tetején, hatalmas fenyő- és bükkerdő közepén terül el. Déli felének közepe táján árválkodik egy 20×11 méteres elhagyott csűr. Mellette egy 9×6 méteres hajdani kis faépület alapjai látszanak. A csűr mögötti mély völgy túloldalán egy forrás vize buzog. Az ovális alakú kaszáló északi fele nyugati irányba erősen kiöblösödik. Az öblösödésben egy hajdani csűr és egy kis faház alapjai láthatók. Nyilvánvaló tehát, hogy a XX. században hosszú időn át két gazdaság birtokolta az irtást. A két gazdaság két szállást tartott. A két telephelyről egyaránt meg lehetett közelíteni az állatok itatására használt forrást. 1992-ben a kaszálón már látszott, hogy régen nem kaszálták. Északi részén az elvadulás, a visszaerdősödés biztos jelként kis fenyőfák sokasága bokrosodott.

Az irtáskaszáló hajdani használatáról 1992-ben már Varságon is kaptam némi tájékoztatást. Később, különösen 1995-ben Korondon sikerült bővebben tájékozódnom a Nyakas Tófalvi família távoli szállástartásáról. Kiderült, hogy István Lajos korondi néprajzi gyűjtő 1933 nyarán *esztrenga-hajtó* gyermekként szolgált Ásottút-tetején. Személyes emlékeit adatközlőként szívesen elevenítette föl a messziről jött néprajzkutatónak.

A közlések alapján úgy látszik, hogy az Ásottútteteje nevű irtáskaszáló és a rajta kialakított szállás, illetve szállások használatának többféle formája követte egymást a XX. században.

Halvány emlékfoszlányok alapján gyanítható, hogy a XX. század elején, öreg Tófalvi Nyakas Sándor idejében, az ásottút-tetejei szállást úgy használták, mint a távoli hegyi irtáskaszálók családi szállásait évszázadokon át. Nyaranta szénát kaszáltak az irtáson. A „szénacsinálók" a szálláson létrehozott faépületben húzták meg magukat éjszakánként és rossz idő esetén. A szénát vagy hazahordták, vagy nagy távolság és rossz útviszonyok esetén télen a helyszínen feletették a teleltetett állatokkal.

Ennek a korai korszaknak fontos és nagyon figyelemre méltó sajátossága, hogy öreg Tófalvi Nyakas Sándornak, mint korondi gazdának három telepe volt: egy beltelke és háza Korond falu belterületén, egy tanyája Fenyőkúton, egy irtása és szállása Ásottút-tetején. A három telep egyidőben létezett, és kölcsönösen kiegészítette egymást. Öreg Tófalvi Nyakas Sándor a XIX-XX. század fordulója tájékán a

[Erdélyi Magyar Adatbank]

fenyőkúti tanyán lakott. Ott töltötte napjainak többségét. A korondi piactéren álló házát bérbeadta lakónak. Egy szobát fenntartott a házban, hogy legyen hol tartózkodnia, ha lement a faluba. A korondi ház megőrzése és alkalmi igénybevétele valószínűleg a Nyakasok Korondhoz tartozásának, korondi polgár voltának jelképes kifejezését is jelentette. Az állandóan lakott fenyőkúti tanyához és a ritkán látogatott korondi házhoz kapcsolódott harmadik telepként az Ásottúttetején irtott kaszáló a rajta létrehozott szállással, amely a takarmánytermelés, illetve a családi állattartás egyik fontos színterének számított.

Az 1930-as évek elején az ásottúttetejei irtás és a rajta kialakított két szállás a Nyakas Tófalvi nemzetség két ágának birtokában volt. Az egyik szállás az előzőnél fiatalabb, de már szintén öreg Tófalvi Nyakas Sándor, a másik az 1927-ben elhunyt Tófalvi Nyakas Salamon örököseinek gazdálkodását szolgálta. Az irtás egyik része, a ma is létező csűrtől délre, délkeletre eső terület *„fel volt tiltva kaszálónak"*. Ez azt jelentette, hogy az állatok nem mehettek rá. A két család közösen használta kaszálónak. A tisztás többi részén szabadon járt a jószág.

1930 táján a két szállást valamiféle családi *esztena*ként, nyári állattartó telep gyanánt használták. Az állatok nappal a két család környező magánerdejében legeltek, éjszakánként pedig a szállások részét képező *kosarak*ban pihentek. Mindkét család kb. 20-20 szarvasmarhát tartott Ásottúttetején. A teheneket, borjakat éjszakánként a két *marhakosár*ba hajtották. Mindkét családnak volt egy-egy juhnyája, amelybe kecskék is tartoztak. A két *sereg* külön járt, de *pakulár*jaik őrzés közben gyakran barátkoztak, és együtt halászgattak a *Kiság*ban. A juhokat és a kecskéket éjszakára a *juhkosarak*ba csukták. Mindkét szállásra hajtottak föl disznókat is, hogy a tejföldolgozásnál keletkező savó ne vesszen kárba. A disznók napközben az esztena körül turkáltak. Éjszakára *kicsi disznyókosár*ba „rekesztették" őket.

A Nyakas Sándor-féle gazdaságban az öreg gazda maga bajlódott a tehenekkel. A tejet a felesége dolgozta föl a *majorház*ban. A juh- és kecskesereg mellé pakulárt fogadtak.

A másik gazdaságban, Nyakas Salamonné esztenájában fogadott alkalmazottak dolgoztak. A marhákat éveken át egy sófalvi származású öregember, az Amerikát járt Fábián Illés gondozta. Minden éjjel a *marhakosár* mellett aludt, egy *féloldalú kalibában*. A kaliba előtt egész éjjel égett a tűz, hogy melegítsen és távol tartsa a vadakat. A sokat mesélő Fábián Illés állandó gazdasági alkalmazott volt. Télen is ő „rendezte" a marhákat a fenyőkúti tanyán. A juhokra és a kecskékre egy fiatal pakulár legény vigyázott. Dolgozott még a szálláson szolgáló gyanánt egy fiatal *fehérnép*: Tófalvi Miskáné Margit, aki tisztán tartotta a *majorházat*, és a tejből sajtot készített. A majorházban aludt a fiatal *esztrenga-hajtó* gyerekkel együtt.

A majorháznak nevezett kis faépületben gyakran égett a tűz a tejföldolgozás munkálatai miatt. Ha nem volt szükség a tűzre, a parazsat hamuval takarták be, hogy megmaradjon, mivel a szálláson tartózkodók híjával voltak a gyufának. Az épületben a *csény*nek nevezett kezdetleges tűzhelyen kívül helyet kapott még egy listesláda, a szolgáló ágya, többféle kád, dézsa, üst, pl. a savós dézsa és az ordafőző üst.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A tulajdonos Tófalvi Nyakas Salamonné egyik fia 3-4 naponként lovaskocsival felment Ásottúttetejére Fenyőkútról. Kenyeret és lisztet vitt a szálláson tartózkodóknak. Hazafelé menet elvitte az előző napokban készített sajtokat.

Ősszel mindkét szállás kiürült. Az állatokat Fenyőkútra hajtották, ahonnan a tanyaudvarban végzett teleltetés után tavasszal kerültek vissza Ásottúttetejére, a nyári szállásra.

A második világháború után, az 1950-es évek vége táján a Tófalvi Nyakas família Sándor-ágának egyik sarja, Tófalvi Nyakas Ákos néhány évig családostól kint lakott Ásottúttetején. Két leánykája hosszú erdei gyaloglások árán Varságra járt iskolába. A csűr egyik végét, az ún. *marhapajtát* szobává alakította, és abban élt az öttagú család. 1992 nyarán az elhagyott csűr hajdani szobájában még látható volt egy farönkökre fektetett és szénával bőven megrakott, családi ágy gyanánt használt hatalmas deszkaplató. A politikai és gazdasági viszonyok változása következtében a székely közbirtokossági és magánerdők állami tulajdonba kerültek. Ez lett a sorsa a Nyakasok távoli erdőbirtokának is. Az állami erdőgazdaság igyekezett minél több borsot törni a hatalmas erdők között lakó Tófalvi Nyakas Ákos orra alá. Ezért néhány évi küszködés után családjával együtt elköltözött Ásottúttetejéről. A Nyakasok irtásán elkezdődött az elvadulás, a visszaerdősödés folyamata.

Miért érdekes, miért fontos a településekkel foglalkozó néprajzkutató számára egy olyan távoli telep, mint a korondi Tófalvi Nyakas család ásottúttetejei irtáskaszálója? Miért tanulságos az ásottúttetejei szálláshasználat rendje egy olyan tanulmányban, amely az oroszhegyiek varsági szállástartásának állít emléket?

A magyar település- és népiségtörténeti irodalomban viszonylag sok szó esett már arról, hogy a középkorban és a koraújkorban miként haladt előre egy-egy hegyvidéki terület benépesítése. A száraz és szűkszavú okleveles adatokból kirajzolódik ugyan az előretörő térfoglalók újabb és újabb telepeinek születési útja, de a folyamat képe nehezen tölthető meg élettel. Az sejthető, hogy az előretörés egyik változatában jelentős szerep jutott a szállás jellegű állapotnak. Eszerint az anyatelepülés valahol messze szállásokat hozott létre. Egy idő után a szállások állandó lakóhellyé alakultak, majd maguk is szállásokat teremtettek. A településhálózat fejlődésének ezt a középkori és koraújkori útját segíthet megvilágítani a korondi településfejlődés XIX-XX. századi példája. Adva volt Korond, mint anyatelepülés, amelynek népe Fenyőkúton kaszálókat irtott és szállásokat tartott fenn. A fenyőkúti szállások a XIX. század második felében hegyi farmokká, vagyis állandó lakóhelyekké alakultak át. Az egyik hegyi tanya népes családja azután a XX. század elején újabb szállást hozott létre egy távoli erdei irtáson. A családi vagyon osztódásával a szállás duplázódott, majd a XX. század közepén az egyik szállás állandó lakóhellyé alakult át. Megvillant tehát annak a lehetősége, hogy Ásottúttetejeje a XX. század végére egy több házból álló állandóan lakott teleppé váljon, esetleg egy kései Nyakas ivadék valahol keletebbre újabb irtást és újabb szállást hozzon létre. Ez azonban nem következhetett be, mert a településfejlődés természetes folyamatát megzavarták a történelmi sorsfordulók és a velük összefüggő gazdaságpolitikai változások.

Figyelemre méltó az ásottúttetejei irtáskaszáló és szállás azért is, mert egy települési ősformát, egy települési elemi gondolatot képvisel. Hasonló telepek

[Erdélyi Magyar Adatbank]

sokasága létezett a Nagyküküllő forrásvidékének havasi területén a XVI-XIX. században. Sajnos, csak néhány szükszavú írás őrzi emléküket. Az írott adatokból nehezen idézhető fel a korai hegyi szállások kialakításának módja, használatának rendje, rég elporladt építményeinek arculata. Ásottúttetején a XX. században egy olyan szállás létezett, amely a XVI-XIX. századi hegyi szállások kései utódjának tekinthető. Tanulmányozásával, megismerésével és a kutatási tapasztalatok megfontolt visszavetítésével valószínűleg könnyebbé válik az írott források hegyi szállásokra vonatkozó adatainak értelmezése.[457]

ÁLLANDÓAN LAKOTT HEGYI TANYÁK

Tanyai birtokok

A XX. század végének varsági birtokviszonyit a viszonylag kicsi birtoknagyságok jelentik. Talán ezzel függ össze, hogy a köznapi beszédben a földet *ár*ban, vagyis 10x10 méteres területben mérik. Az 5-10 holdas birtok *erőst nagy*nak számít. Ráadásul az örökségek révén sok gazda birtoka 2-3 darabban terül el a határ különböző részein. Az ilyen gazdák eladásokkal, vásárlásokkal, földcserékkel igyekeznek birtokaikat a tanyájuk környékén csoportosítani. Nem ritka az olyan tanya, amelyik 1 holdas kaszálóparcellán áll.

Kerítések

A varsági határ őserdőből elhódított részét, a kaszálók és a szántók övezetét fakerítések sokasága hálózza be. Magasról, illetve messziről nézve különösen télen számít megkapó látványnak a fehér hótakaróból kiemelkedő sötétszürke kerítések buja szövevénye. A *hevederhez* erősített, *lec*nek nevezett fenyőkarók százezreiből összeállított kerítések rendre ott húzódnak a közlekedő utak mentén, a birtokparcellák körül, a kis szántófölddarabok szélén. Ha a földeken *ösveny*, vagyis gyalogút halad át, amely kerítést keresztez, a kerítést ötletes átlépő állvánnyal látják el.[458] Az udvart övező kerítéseken nyitható kapu segíti a szekerek áthaladását. A háztól távol álló, határbeli kerítések szekérbejárói legtöbbször olyan *avara* néven emlegetett nyílások, amelyeket nem nyitható kapuval, hanem félrehúzható fekvő karókkal zárnak el.

A XX. század végi idős varságiak váltig állítják, hogy hajdanán jóval kevesebb volt a kerítés Varságon, mivel kevesebb vadállat veszélyeztette a termést. Ehhez hozzátehetjük, hogy a védendő művelt terület is jelentősen megnövekedett a XX. században. A kerítések persze nem jelentettek és nem jelentenek teljes védelmet. Mellettük szükség volt a *pityókaföldek* rendszeres őrzésére, a férfiak gyakori *kalibá*ban alvására.

---

[457] BÁRTH János 1997/b.

[458] A néprajzi irodalomban elterjedt *hágsó* kifejezés nem jellemző a varságiak nyelvében. Az ötletes szerkezetre a legnagyobb igyekezettel sem sikerült igazán találó terminológiát feljegyeznünk. A körülményes megnevezések között talán a *lépő, lépőke* látszik a legfigyelemre méltóbbnak.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Székely szóhasználattal a kerítést a Nagyküküllő forrásvidékén *kert*nek, *kertelés*nek nevezik. A *kert* szó tehát a magyar köznyelvi jelentéstől eltérően Varságon nemcsak a bekerített területet, hanem magát a kerítést is jelenti. Ezzel függ össze többek között a kerít értelmű *kertet tesz* kifejezés.

Előfordul, hogy a tanyához tartozó családi birtok egésze kerítéssel övezett. Ilyenkor a nagy kerítésen belül a különböző művelési ágak, pl. a kaszálók és a kis szántóföld parcellák általában nincsenek kerítéssel elválasztva egymástól. Kerítés veszi körül azonban a szűkebb telephelyet: a ház és a csűr környékét, amelyet több belső kerítés tagolhat különféle *kert*ekre.

Másutt a tanyához tartozó családi birtok külső szélén, az út menti oldalt leszámítva, nincs kerítés. Ellenben a jobbára kaszálóként használt birtok szántóföld parcelláit övezheti kerítés. Mindenképpen kerített a ház és a csűr környéke. Kerítés határolja a *csűrkert*et, a *tyúkkert*et, a *disznyókert*et, a *virágos kert*et és a veteményes kertet.

Baromudvaros telekelrendezés

A varsági tanyai telephelyek jelentős hányada még a XX. század végén is ún. *baromudvaros* elrendezésű. A XX. század első felében valószínűleg általános lehetett az efféle udvartagolás. A XX. század második felében sok ház és csűr környékén áthelyezték a kerítéseket. Ezáltal megváltoztatták a hagyományos elrendezést. A szívósan továbbélő baromudvaros telekrendnek kialakultak egyszerűsített változatai is.[459]

A baromudvaros telekelrendezés valaha fölöttébb gyakori volt Erdélyben magyarok és románok körében egyaránt. A magyar néprajzi irodalom korábban *láncudvar*, *kettős udvar* néven emlegette. Lényege, hogy az „emberudvarra" és „állatudvarra" tagolódó telek „emberudvar" jellegű, tiszta részébe a gazdasági udvaron keresztül lehet bejutni. Ez legtöbbször azt jelenti, hogy a telek mélyén bújik meg a lakóház a sütőházzal. Előtte, a telek külső felén áll a csűr, néhány kisebb gazdasági épülettel. A lakóház udvara és a csűr udvara között kerítés húzódik. A telek főbejárata a csűr udvarának külső szélén található. A főbejáraton érkező vendég a lakóházat és a lakóház udvarát a csűr udvarán áthaladva tudja megközelíteni.

A baromudvaros telekelrendezés fentebb bemutatott, klasszikusnak mondható formájára a XX. század végén is akadnak jellemző példák Varságon.[460] Jóval gyakoribb azonban az olyan szabálytalan alakú *bennvaló*, amelynek kerítéssel elválasztott „házudvara" és „csűrudvara" nagyjából egyforma távolságra esik a közelükben haladó úttól. Tulajdonképpen mindkét udvar megközelíthető lenne az út felől, de a főbejárat díszes vagy dísztelen kapuja a csűrudvar kerítésén nyílik. Következésképp, a házat ennél a formánál is a csűrudvaron keresztülhaladva lehet elérni.

A XX. század második felében a varsági baromudvaros telkek egy része átalakításon esett át. Előfordult, hogy a modernizáció jegyében eltávolították a

---

[459] A baromudvaros telekelrendezésre lásd: BÁRTH János 1996. 178-179., 287. és a 179. oldalon hivatkozott irodalmat, elsősorban: GUNDA Béla 1966, HOFER Tamás 1972.

[460] Jellemző példa Pál Katona Pálné Bálint Gizella „bennvalója" a Varság patak völgyében. Felmérési rajzát közölte: BÁRTH János 1997/a. 62.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

kétféle udvar elválasztó kerítését. Másutt kiskaput nyitottak az út felőli kerítésen a ház közelében, hogy a ház udvarára a csűrudvar megkerülésével is be lehessen jutni. Arra is volt példa, hogy a főbejáratot mozdították el korábbi helyéről. Az átalakítás odáig haladhatott, hogy a telek ellenkező, ház felőli oldalán új főbejáratot nyitottak dísztelen nagykapuval és kiskapuval, a régi főbejárat pedig funkcióját vesztve árválkodik a csűr közelében. Kapui zárva vannak. Senki nem jár rajtuk. Csak a kiskapu virágmintás, feliratos, gazdag faragása árulkodik arról, hogy hajdan a csűr közelében volt a „bennvaló" főbejárata. A kapuváltás együtt járt a kapubejáró szerepű kis szekérút helyváltoztatásával.

A telephely részei

A ház előtti udvart *kicsi udvar*nak, a csűr előtti udvart *nagy udvar*nak, *csűrudvar*nak nevezi a varsági nép. A *kicsi udvar* jelölésére előfordul az *udvarkert* elnevezés is. A házhoz *virágos kert* kapcsolódhat.

A csűr mögötti vagy csűr melletti kerített rakodóterületet, amely az alföldi tanyák szérűire emlékeztet, *csűrkert*nek nevezik. A csűrkert gyöpes földjén rakják *asztag*ba a szálasgabonát, és ott csépöli ki azt a cséplőgép, amelyet a szomszédos tanyák népe összesegítéssel működtet. A csűrkert kerítése védi a ritkábban előforduló hosszúkás szalmakazlat: a *kaszaj*t, vagy a gyakoribb kerek szalmaboglyát: a *buglyát* az állatok pusztításától. Ez a kerítés oltalmazza a csűrkert területén nevelt gyümölcsfákat és fiatal fenyőfákat is. Számosállat a csűrkertben nem tartózkodhat, mivel *gúzsolja* a szalmát és rongálja a fiatal fákat. A csűrkertben kapnak helyet a nagyobb farakások is.

Akad olyan varsági gazda, aki úgy tartja, hogy *„a villám oda vág, ahova hugyozik az állat"*, például a csűr végébe. Ezért ajánlatos a csűrkertbe néhány kőrisfát ültetni, mivel a kőrisfa távol tartja a villámot.

A baromfiól közelében lévő kerített területet *tyúkkert*nek nevezik. A tyúkkert tartja össze napközben a kapirgáló *majorság*ot. Előfordul *disznyókert* is, amely a sertések nappali tartózkodó helye.

A tanyát a legközelebbi közúttal, dűlőúttal összekapcsoló, kaszálók vagy szántók között haladó, mindkét oldalon kerítéssel kísért bevezető, illetve kivezető szekérutat *utcahely*nek, *bejáró utcá*nak nevezik. Az *utcahely*et kísérő kerítés lehet karókból állogatott *kert*, de lehet oszlopokhoz szegezett fekvő rúdból álló, szekérterelő szerepű korlát is, amelyet *vettető* néven emlegetnek.

Az épületek elhelyezésének, tájolásának szempontjai

Miként a világ minden szórványtelepülésén, Varságon is nagy körültekintést kíván a telephely kiválasztása és az épületek megfelelő tájolása, elhelyezése. A fennsíkok könnyen vizesedő hajlatai nem alkalmasak a megtelepedésre. A dombon, földháton álló házat ajánlatos úgy elhelyezni, hogy *szemmel* nézzen dél, délkelet felé, mert így naponta hosszú időn át *találja a nap*. A lejtős oldalban meghúzódó ház a hátsó hosszanti falával vagy a hátsó végével tapad a domboldalhoz. Következésképp, az enyhe lejtő eleve kínálja a pincének, pincekonyhának használt alsó szint

[Erdélyi Magyar Adatbank]

megvalósítását a ház első hosszanti oldalán, vagy első végén. Előfordul, hogy a lakóház alatt talajréteg nélküli, hatalmas, lapos sziklatömb húzódik.

A patakvölgyek *vízhajtás*os, vagyis árvíz-veszélyeztetett területén szemmel alig érzékelhető kisebb magaslatot kell keresni a lakóház számára. Jó, ha a ház nem áll közvetlenül a vízparton, mert így a tavaszi áradás idején nehezebben éri el a víz. A *porzás* és a kíváncsi tekintetek miatt nem kedvező, ha a ház érintkezik az arra haladó viszonylag forgalmas közúttal. A szűk patakvölgyekben azonban nem sok választási lehetőség van. A viszonylag biztonságos magasabb szintet keresve a ház hol a patakhoz, hol az úthoz kerül túl közel. Esetleg a pataknak az úttal ellentétes oldalán épül fel és emiatt töltött szekérbejárót és hidat igényel.

Amikor személyi, anyagi, technikai és időjárási feltételek nem teszik lehetővé létező épület elköltöztetését, mozgatását, előfordul, hogy egy régóta álló csűr szabja meg a közelében épülő ház elhelyezését. Az új házat úgy kell fordítani, hogy szemben álljon a régi csűrrel, vagy hosszanti oldaluk derékszöghöz közelítő szöget zárjon be.

A lakóház helyének kiválasztásakor és a *bennvaló* rendjének kialakításakor fontos szempont az épületek jó áttekinthetőségének követelménye. A jól elrendezett tanyai telephelyen a lakóház tornácáról rá lehet látni a *kicsi udvar*ra, a *csűrudvar*ra, a csűrre és valamennyi fontos épületre.

A tanyai „bennvaló" épületei

A varsági lakóházak az 1980-as évekig szinte kizárólag fából épültek. Ritkán előfordult, hogy nemcsak az alapot és a pincefalat, hanem a felmenő házfalat is helyben gyűjtött kövekből, pl. kerek *gubacskövekből* vagy lapos *kőszáli kövekből* rakták. Magánépítkezésben az évezred utolsó két évtizedében kezdett terjedni a tégla- és blokkfal. Ennek ellenére az 1990-es évek közepén is építettek Varságon faházat. A házakat emberemlékezet óta fazsindellyel fedték, mivel fa volt bőven, a zsindelykészítéshez pedig minden varsági férfi értett. A viszonylag gyorsan pusztuló fazsindelyt ugyancsak a XX. század utolsó negyedében kezdte jelentősebb mértékben felváltani a tetőcserép. Némely varságiak azonban váltig állítják, hogy a havasi időjárás viszonyai közepette a fazsindely jobb tetőfedő anyag, mint a rossz minőségű cserép.

A legrégibb varsági lakóházak a legfeljebb *eresszel* bővített, egy helységes *kuptor*-tüzelős ún. *oroszhegyi kicsi ház*ak voltak. A végleg kiköltöző oroszhegyiek, különösen a XIX. század második felében, legtöbbször ezeket a házakat bővítették. A megnagyobbított vagy a régiek mintájára újonan épített nagyobbacska varsági hajlékok változatlanul kicsi és alacsony háznak számítottak. Tornácuk nem volt. Általában két helyiségre tagolódtak. Tapasztott falaikat leginkább kék színűre meszelték.

A XIX. század végén és a XX. század első harmadában a varsági tanyai telephelyek többségén a korábbiaknál jóval nagyobb, magasabb, tornácos házak épültek, amelyek nagyjából olyanok voltak, mint a környékbeli havasalji, sóvidéki és gyergyói falvak korabeli házai.[461] Legtöbbjük legalább három részre tagolódott.

[461] Vö.: BARABÁS Jenő 1973 - CS. SEBESTYÉN Károly 1941 - BÍRÓ Gábor 1992.

Első hosszanti oldalukon, esetleg egyik vagy mindkét végükön faoszlopos tornác húzódott. Udvar felőli oldaluk középső részén a tornác nyitott vagy üvegezett kiugró verendává szélesedhetett, amelyet lépcsőkön lehetett megközelíteni. Tűzhelyük az *oroszhegyi kicsi házak* fejlettebb változatainak *cserepeseit*, *kuptorait* éltette tovább. Jellegzetesen erdélyi kandallós tüzelőberendezéseiket,[462] két háború közötti években szüntették meg. Helyükbe Szentkeresztbányán gyártott öntöttvas takaréktűzhelyeket, *fűtő*ket állítottak. A tornácos székely házak az alsó szintjükön kialakított pince, pincekonyha, pincekamra, faragóműhely és hasonló alacsony belmagasságú helyiségek létezése miatt legtöbbször emeltes ház benyomását keltik. Falaik fából rakottak.

Az 1894-ben született, Fenyőkúton öregeskedő, nagy időt megélt Bálint Péter 1994 nyarán e sorok írójával beszélgetve úgy emlékezett, hogy gyermek korában, a XX. század elején, kis faházban laktak a varsági *Tisztáson*, és a ház közepén vermet ástak a *pityókán*ak. Ház földjébe mélyített verem előfordul Varságon a XX. század végén is. Cserefával bélelik. Felemelhető deszkaajtó, *lappancs* fedi, amely a szoba padlójába illeszkedik. Az ajtó általában láthatatlan. Legtöbbször rongyszőnyeg takarja.

A XX. század második felében elszaporodtak Varságon, különösen a Központban és a Tisztási út mellett, a táji arculatot nem tükröző, jellegtelen, városi mintákat utánzó házak. Cseréptetősek, kőporozottak, sokféle színben pompázók. Akad köztük emeletes is. A régi házak többsége ugyancsak jelentős átalakításon esett át a XX. század utolsó évtizedeiben. Az 1990-es évek közepén magyarországi vendégmunka keresményéből és magyarországi minta alapján megépült Varságon az első központi fűtéses családi lakóház.

Vannak olyan varsági tanyai telephelyek, amelyeken nem egy, hanem két lakóház áll. Az egyiket *nagyhá*znak, *téli há*znak, a másikat *kicsi há*znak, *nyári há*znak, esetleg *kicsi nyári há*znak nevezik. A második ház megépítésének és fenntartásának többféle oka lehetett. Volt rá példa, hogy a konyha nélküli székely ház[463] lakótér és főzőtér gyanánt egyaránt használt szobájából igyekeztek kivinni a főzőhely funkciót. Ha a pinceszint, az *alsóház* nem volt alkalmas főzésre, külön házat építhettek konyhának és étkezőhelynek. Előfordult, hogy a konyha szerepű *kicsi ház* és a kemencés *sütőház* feladatköre összekeveredett azáltal, hogy a szabadba kilógó kemence szája a konyhaként használt *kicsi há*zból nyílt. Nem ritkán a nyári ház múltból örökölt adottságként volt jelen a tanyaudvaron. A rangos, tornácos székely ház fölépítése után ugyanis sokan nem pusztították el a telephelyen álló régi *oroszhegyi kicsi há*zat, hanem nyári házként tovább használták. Legtöbbször ki is bővítették, meg is nagyobbították. Gyakori indítéka volt a második ház megépítésének, különösen a XX. század utolsó harmadában, az a körülmény, hogy öregebb és fiatalabb házaspár élt együtt a tanyán. Ha az öregek a *nagy há*zban laktak, a fiatalok a *kicsi há*zban húzták meg magukat.

A varsági tanyák elmaradhatatlan épülete a *sütő* vagy *sütőház*. Legtöbbször fából épül, de a tűzveszélyre való tekintettel rakhatták a falát kövekből is. Tetejét zsindely fedi. Belső terét egy faragott kövekből rakott hatalmas kemence tölti ki,

---

[462] Vö.: KÓSA László 1970.

[463] Vö.: BARABÁS Jenő 1973. 27.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

amelyben kenyeret, kalácsot sütnek. A kemence mellett katlan állhat, amelyet sokféle célra használnak. Többek között üstben vizet melegítenek rajta mosáskor. A disznók elesége is jobbára itt készül. Disznóvágáskor pedig se szeri se száma a sütőházi munkáknak, amelyek jórészt a katlanhoz kötődnek.

A hagyományos varsági hegyi tanya leghatalmasabb épülete az istállókat is magában foglaló *csűr*. Varságon a csűr szó kétféle értelemben használatos: egyrészt jelenti az udvar legfontosabb gazdasági épületének egészét, másrészt jelenti a tulajdonképpeni csűr középső részét. Találó az egyik varsági gazda megfogalmazása: *A csűrt nem kell építeni. A csűr magától lesz.* Ebben a humoros megfogalmazásban a csűr szó szűkebb jelentése rejtőzik, és az a gondolat kap nyelvi formát, hogy a *csűr* a két istálló között húzódó üres terület. Következésképp, ha a két istálló megépül, köztük a *csűr* adódik magától. A csűrtető alatt kialakított istállót vagy istállókat a *pajta* névvel illetik, bár előfordul az istálló kifejezés is. Ha a csűrnek csak egyik felében rekesztenek istállót, azt általában egyszerűen *pajtá*nak nevezik. Ha két istálló kerül a csűrbe, a nagyobbikat, a nagy állatok hajlékát *marhapajtának*, a kisebbiket, a kisebb állatok ólját a belécsukott állatok után *disznyópajtának*, *juhpajtának* nevezik.

A csűrök mindig fából épültek, és a XX. század végén is jobbára fából épülnek. A XX. század első évtizedeiben még sok varsági csűrt fedtek *zsúppal*, vagyis kézi cséplésű rozsszalmával. A zsupptetős csűrök a XX. század közepe felé kimentek a divatból, és szinte általános lett a korábban is gyakori fazsindelyes csűrtető. Előfordult, hogy a kis méretű csűrt hosszú deszkalapokkal fedték be. A XX. század utolsó évtizedében a csűrök fedőanyagaként terjedni kezdett a hullámpala. Sok csűrajtón még a XX. század végén is látható festett, bajelhárító fehér kereszt. A varságiak szerint azért szokás fehér keresztet festeni a csűristálló ajtajára, hogy a *rosszak ne járják* a marhát.

A *pajta* szó Varságon, attól függetlenül, hogy csűrbeli rekesztékre, vagy önálló épületre használják, általánosságban istállót, ólat jelent. Ezért a csűrhöz féltetővel illeszkedő, vagy külön tető alatt álló disznóól neve: *disznyópajta*, a juhok óljáé: *juhpajta*, a *majorság* óljáé: *tyúkpajta*. Általában valamennyi ól fából épül.

Némely varsági tanyán a csűr közelében, legtöbbször a csűr mögött külön szénacsűr áll. Ez éppen olyan egyszerű, deszkafalú, fazsindelyes épület, mint kaszálón álló, magányos társa. Azt a szénát tartják benne, amelyik nem fér el a nagy csűr *odor*jában. Előfordul, hogy zabszalmát, árpaszalmát raknak bele, hogy télen ne verje az eső. Az efféle gondossággal kezelt szalmát télen megetetik az állatokkal.

A tanyai gazdasági épületek sorában előfordul még: *fatartó*, *fásszín* a vágott fa számára; *méhszín*, a méhkaptárok tárolására; *árnyékalja*, amely szekérszín szerepű; *sarjútartó*, amely legtöbbször a csűr hosszanti falához féltetővel csatlakozó sarjúszéna tároló. A többnyire fából készített tanyai illemhelyet *árnyékszék*, *kolózet*, *buda*, *budi* névvel jelölik.

Építés, építők

A legtöbb varsági férfi ért a favágáshoz, fafaragáshoz, és némiképp járatos a faépítkezés fogásaiban. Ezért a tanyaházak és a tanyai gazdasági épületek a XX. század utolsó évtizedei előtt leginkább családi és szomszédsági összefogással,

[Erdélyi Magyar Adatbank]

kalákában készültek. Néhány varsági férfi különösen nagy gyakorlatra tett szert a faépítkezés területén. Őket építő specialistaként, a munkálatok szakmai irányítójaként foglalkoztatták az építő gazdák. A népi emlékezet megőrizte többek között a XX. század elején működő Albert Antal és Magyari Elek, valamint a XX. század közepén tevékenykedő Jére Dénes varsági házépítő *faragó* nevét. A munkájukkal kapcsolatos anekdoták szerint Albert Antal ceruza helyett körömmel jelezte a fán a vágás helyét, Magyari Elek pedig köpéssel állapította meg a függőleges helyzetet.

A XX. század végén az újmódi építkezési divatok terjedésével már iparengedélyes kőműves és ács is dolgozik Varságon.

A hajdani házépítő kalákák sorából a varságiak számára különösen emlékezetesek a *tapasztó kalákák*, amelyek legtöbbször éjfélig tartó vidám táncolással fejeződtek be.

Épületek mozgatása, költöztetése

Mivel a varsági házak és csűrök fából épültek, életük során többször is helyet változtathattak. Sok történet szól a házak és pajták eladásáról, mozgatásáról, szállításáról. Ha a gazda kicsinek találta a házát, csűrét, és újabbat, nagyobbat akart építeni, a régit nem semmísítette meg, hanem eladta, a vevő pedig elemeire bontva vagy egészben elszállította. Előfordult, hogy öröklés miatt kellett más tanyára átvinni épületet. Arra is bőven akadt példa, hogy a tanyai telephelyen belül változtatták meg egy-egy épület helyét.

Ha más helységbe, pl. Korondra, Zetelakára adtak el varsági épületet, a vevő szétszedte a házat, csűrt, és szekérre, szánkóra rakható darabokban szállította el. Előfordult, hogy bontott épület elemeinek szállítását egyesek ürügynek használták a falopásra. Pl. betlenfalviak azért vásároltak meg kis házat Varságon a XX. század második felében, mert a ház alkotóeleminek szállítása alkalmával illegálisan vágott értékes varsági rönkfákkal rakták meg szekerük oldalát. A bontott házelemek szállításának álcája alatt kiváló új épületfát vihettek Udvarhely tájékára.

Varság egyik fennsíkjáról a másikra, pl. Bagzosból Sólyomkőre is legtöbbször természetes elemeikre bontva szállították át a faházakat. Ha viszonylag közel volt a célállomás, és ha nagy szintkülönbségek nem jellemezték az útvonalat, nagyobb egységekben, sőt egészben is megpróbálkoztak az épületek költöztetésével. Volt rá példa, hogy a ház tető alatti részét elemekre bontva vitték, a tetőt azonban két szekérre rakva egy darabban szállították. Egész ház szétszedés nélküli csúsztatására főleg olyan esetekben került sor, ha a tanyai telephelyen belül kellett arrébb vinni, vagy valamelyik szomszédos tanya területére akarták átköltöztetni az épületet. Szállítottak azonban szétszedés nélkül házakat és csűröket akár egy kilométer távolságra is. A házak szétszedés nélküli költöztetéséhez gerendákból összeállított háromszög alakú, nyomtatott A betűre emlékeztető *alulcsúszót* használtak, amelyet az egykarú emelővel pontonként felemelt és kövekkel alátámasztott épület alá toltak.[464] Az *alulcsúszót* ökrökkel, esetleg lovakkal szánkó gyanánt vontatták. Ha egyik tanyáról

[464] Az *alulcsúszó* alkalmazásának bemutatásakor köszönettel felhasználtam Veres Péter varsági gyűjtését.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

másik tanyára csúsztatták át az épületet, lehetőleg kaszálón haladtak. Őszi hónapokban a kaszáló füvét borító dér, a *hóharmat*[465] kedvezett az *alulcsúszó* használatának.

Az épületek szétbontás nélküli elköltöztetése embert próbáló hatalmas munkának számított. Sok összesegítő férfi együttműködésével, közös erőfeszítésével valósulhatott meg.

Víznyerés (patakok, források, kutak, sáncok)

A varsági tanyák népe víznyerésre patakot, forrást és ásott kutat egyaránt használ. A XX. század utolsó évtizedeiben a víznyerési lehetőségek közé került a forrásból táplálkozó vízvezeték. A vízellátás hagyományos formái tekintetében azok a tanyák számítanak a legszerencsésebbeknek, amelyek a mély patakvölgyekben: a Nagyküküllő, a Nagykút pataka és a Varság pataka mellett települtek. Lakóik azonban a bőséges vízért drágán fizetnek, amikor áradnak a patakok. A Nagyküküllő vize néha, pl. 1970-ben és 1975-ben, eléri a patak közelében álló házak tornácát. Ilyenkor *a víz martján* korábban *vert* földmosás-lassító és áradás-felfogó fűzfák nem segítenek. Az árvízveszély ellenére a völgybeli patak nagy áldás a tanya közelében. Partjára kijárnak inni az állatok. Vizében tisztítják a gazdasági szerszámokat, *tisztáják*, vagyis sulykolják, mossák, öblítik a ruhákat. Utóbbi funkció a mosógép XX. század végi elterjedésével sem szűnt meg. Gépi mosás után is kihordják a ruhát a patakhoz öblíteni. Másrészt a rongyszőnyegeket, csergéket és más hasonló nagy ruhadarabokat változatlanul a patak vizében tisztítják.

A varsági fennsíkok is bővelkednek kisebb-nagyobb vízfolyásokban, amelyek szinte behálózzák az egész határt. Sok tanya közelében folydogál állandó vizű patak. A fennsíki patakok áradása kevésbé veszélyes, mint a Nagyküküllőé. Hasznuk pótolhatatlan. legtöbbször belőlük isznak az állatok. Vizüket használják ruhamosásra, ruhaöblítésre a környékbeli tanyák asszonyai. Ha a tanyai ásott kutak elapadnak, a legközelebbi patak vize segít a bajba jutott családokon és állataikon.

A XX. század első harmadában már előfordult, hogy varsági gazda ásott meder segítségével a tanyája közelébe terelte a legközelebbi patak vizét. Így cselekedett Tótutcai Tifán Antal, aki 1919-ben épített tanyát a róla emlegetett tisztási *Tócca Antal dombja* nevű földháton. Ásott egy hosszú árkot, amelyben a tanyájához vezette a *Köves patak* vizének egy részét. A tanyakerítés mellett végighaladó patakág vizét mosásra, mosakodásra, állatok itatására használják. Emberi fogyasztásra a tanyától délre eső völgy forrásának vizéből visznek. A tanyai telephely *regelő* felé eső északi oldalán, a *kijáró utca* végén, az ásott patakmeder előtt egy deszkából szerkesztett rögzített *mosópad* áll, amelyet mosáskor, különösen a rongyszőnyegek mosásakor használnak. Az ásott patakmedertől kis *sánc* vezet az ásott kútig, amelyet legtöbbször kővel és ronggyal elzárnak. Amikor a kútban nincs víz, a *sáncot* megnyitják, és a kiapadt kút a csatornákon át a Köves patak vizével feltöltődik.

A hegyi tanyák népe legszívesebben forrásvizet iszik. Szerencsére forrás van bőven. Sok tanya lakói a saját földjükön eredő forrás vizét isszák. Az oroszhegyi szállásokat annak idején már igyekeztek úgy elhelyezni, hogy állatok itatására alkal-

[465] A *hóharmat* kifejezés varsági használatára lásd: TAGÁN Galimdsán 1941. 331.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

mas patakvíz és emberi fogyasztásra való forrásvíz legyen a közelükben. Amikor a XX. század utolsó évtizedeiben Tisztáson, Forrásközén és Sólyomkőn lakossági összefogással megépültek a vízvezetékek, azokban bővizű források vizét vezették el a házakhoz.

A magánbirtokon lévő forrást a tulajdonos gondozza. Fölösleges vizét kis árokkal, *sánccal* vezeti el a legközelebbi patak felé. A vízmerítő gödröt kerítéssel védi az állatok rongálásától.

Bármilyen sok is a patak és a forrás Varságon, mégsem jut belőlük minden tanya mellé. Másrészt, ha téli hidegben patakvizet kell cipelni az állatoknak, a közeli patak is távolinak tűnik. Ráadásul a patak befagyhat, és a vízmerítés fölöttébb körülményessé válhat. Emiatt a legtöbb tanya mellett épült ásott kút, mégpedig legtöbbször nem is egy, hanem kettő vagy három. Több kútra azért volt szükség, mert ezen a tájon a kutak gyakran kiszáradnak. Vannak olyan kutak, amelyekből csak nyáron merhető víz. Előfordul, hogy még a forrás által táplált kút is elapad ősszel. Ha viszont sok eső esik, az elapadt kútba is visszatérhet a víz. Bár a több kút fenntartása némi biztonságot jelentett, mégis volt már rá példa, hogy három kutas tanya lakói edényekben szekérrel hordták a vizet az állatoknak a legközelebbi patakból.

A varsági kutak kb. 2 méter széles, 3-4-5 méter mély kör alakú ásott gödrök. Oldalukat kövekkel bélelik. Így próbálják késleltetni *összeduvadásukat*. Lefedési módjuk fölöttébb változatos. Külön tipológiai tanulmány tárgya lehetne. Legtöbbször deszkákból vagy kerek fákból összeállított tető kerül a kútgödör fölé. A vízhúzó nyílást nyitható vagy eltolható kis deszkaajtóval fedik be. A vizet természetes kampós ágra akasztott vödörben húzzák fel. A kampót a ház közelében fára akasztva tartják. Amikor vízért indulnak, leveszik a fáról és magukkal viszik a kúthoz.

Vannak olyan varsági gazdák, akik úgy vélik, hogy a kútgödröt inkább szélesre, mint mélyre kell ásni. 4 méter alól általában már nem érdemes a földet fölhozni. Ha túl mélyre ásnak és elérik a homokot, „elmegy a víz". Kárba veszik a sok munka. Varsági tapasztalat szerint a fennsíkokon a kútnak lapályos hely köll, mert az „tartja a vizet". A „hegyes helyen" ásott kútban nem marad meg a víz. A kutak többségének vize talajvíz. Ezért *szőnye*, vagyis fakó, szürkés színű.

Mivel akárhol nem lehet, nem érdemes kutat ásni, a kutak legtöbbször a „lapályos helyhez" igazodva a tanyaépületektől némileg eltávolodva találhatók. A távolság általában 10-20 métertől 100-150 méterig terjedhet. Ha egy tanyához 2-3 kút tartozik, azok a legkülönbözőbb irányokba eshetnek.

Sok varsági lakos szerint a kútnak akkor jó a vize, ha élőfa, elsősorban fenyőfa áll a közelében. Ha egy magaslatról széttekintünk Varság valamelyik tanyás határrészén, a tanyákat övező kaszálókon néhol magányosan, illetve kettes, hármas csoportokban álló fenyőfákat láthatunk. Biztosra vehetjük, hogy az efféle erdőktől távol eső fenyőfák és fenyőfacsoportok tövében ásott kút lappang. A kutak mellett álló fenyőfákat a kutak gazdái ültetik és ápolják. Főleg fiatal korában kell sokat törődni a magányos fenyőfával. A tetején növő hajtás, a *torha*, könnyen letörik, ha a madár rászáll. Ezért a gondos gazda T alakú falécet állít a magányos kis fenyőfa mellé, hogy a madár ne a *torhára*, hanem a lécállványra szálljon.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A varsági tanyák némelyikének udvarán, kertjeiben és közeli kaszálóján különböző irányba haladó kapanyom mélységű kis árkok húzódnak. Az ásóval, kapával készített keskeny csatornák neve a varsági szóhasználatban: *sánc*. Feladatuk sokféle. Egyik a szomszédos hegy, domb, magaslat lecsorgó vizét vezeti át a tanya udvarán. Másik a tanya melletti forrás fel nem használt vizét vezeti el a közeli patakba. Ismét másik a lakóépület tájékáról vezeti el az esővizet. Előfordul, hogy az esővíz elvezető árokba a háztartás szennyvizét is beleöntik. Miként fentebb már volt szó róla, van olyan árok, amely a közeli patak vizét juttatja el a tanya ásott kútjához. Néhol a gazda *ganyélésánc*ot is készít és fenntart, amellyel a csür mögötti *csűrkert ganyédombjáról* vezeti el a trágyalevet trágyázás céljából a közeli kaszálóra. Némely varsági gazdák úgy vélekednek, hogy a tanya közelében elterülő mély fekvésű kaszálót *ki kell sáncolni*, hogy jobb minőségű legyen a széna. A tanya udvarán vagy *kijáró utcája* tájékán elhaladó *sáncok* fölé lapos kövekből kis hidakat raknak, hogy könnyítsék az emberek és az állatok közlekedését, illetve védjék az árkolás épségét a járó-kelők rongálásaitól.

Gyümölcsös-, virágos-, veteményes kertek

A 800-900 méter tengerszint feletti magasságú Varság nem ideális gyümölcstermő terület.[466] Későn tavaszodik és korán jön a tél. Sem a talaj, sem a havasi időjárás nem kedvez a gyümölcstermesztésnek. Ennek ellenére a varsági hegyi tanyákhoz hozzátartoznak a gyümölcsfák. Szinte minden tanya udvarán, virágos kertjében, lakóháza mögött áll néhány szilvafa, almafa, körtefa, cseresznye, mogyorófa. A tanyákon járva-kelve az alábbi szilvafajták neveit jegyeztem föl: *cseresznyeszilva*, *fehér szilva*, *hargasmagú szilva*, *fosóka szilva* vagy *kecskecsücsű szilva*, *benedök szilva*, *húsos szilva*. Az almafák fajtái a szóhasználatban: *citromalma*, *boralma*, *budai domokos*, *batulalma*, *bőralma*, *pónikalma*, *vajalma*, *törökbálint alma*, *leánykaalma*, *epöralma*, *jonatán*. Utóbbi oly messze van a nyírségi és a kiskunsági homokhátságok zamatos jonatánjától, mint Makó Jeruzsálemtől. Jellemző körtefajták: *veresbelű vackor*, *aratási vackor*, *bagbűz vackor*, *császárkörte*, *fojtós körte*. A kevés cseresznyefa jobbára *fekete cseresznyét* és *piros cseresznyét* terem. Sok tanyához tartozik *gyümölcsös*nek tekinthető terület, 20-40 gyümölcsfával. A *gyümölcsöskert* legtöbbször a lakóépület mögött, vagy mellett található. Fái alatt kaszálható fű terem. Néha kerítés választja el a birtok többi részétől, máskor a kerített birtokon belül nyitott a szomszédos kaszálók és szántók felé.

Varság római katolikus egyházának visszaemlékezések alapján megfogalmazott Historia Domusában feljegyezték azt a hagyományt, hogy „Varságon a gyümölcstermelés" Németh Gellért plébános, „kezdeményezésére indult meg".[467] Ez a megfogalmazás bizonyára túlzó, leegyszerűsítő és elnagyolt, mint a későn papírra vetett Historia Domus 1934 előtti részének sok más állítása. Kétségtelen azonban, hogy a budapesti katolikus újságíróból lett, 1902-től 1904-ig szolgáló első varsági plébános beültette gyümölcsfákkal az új plébániaépület kertjét.

---

[466] A varságiak gyümölcstermesztésének és kerti veteményezésének kérdéseit is taglalja: ROMSICS Imre 1997. 169-174.

[467] VAPI. Hist. Domus.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Ez merész vállalkozás volt a havasi tájon. A plébános példája bizonyára hatott Varság-szerte. Bátorította a gazdákat a gyümölcsfák ültetésére, a kedvezőtlen természeti adottságokat jobban tűrő fajták beszerzésére, meghonosítására.

A varságiak azonban oroszhegyi múltjukból, havasalji hagyományaikból is magukkal hozhatták a gyümölcsfák iránti vonzalmukat. Az Erdély-szerte híres oroszhegyi szilvapálinka hazájában, Oroszhegy falu kedvező fekvésű belső határában több évszázados múltja van a gyümölcstermesztésnek, különösen a szilváskerteknek.[468] A havasokba felköltöző oroszhegyiek bizonyára különösebb biztatás és példa nélkül is megpróbálkoztak otthoni gyümölcsfajtáik varsági meghonosításával és a havasi vadgyümölcsfák nemesítésével.

A legtöbb varsági tanya gazdasszonyának van veteményes kertje. A kertként használt földterület nem mindig érintkezik az épületekkel. Néha 20-50-100 méter távolságra fekszik azoktól. A tartósan veteményes kertként igénybe vett földet állandó kerítés övezi. Néhány szilvafa is állhat benne. Sok tanyai gazda azonban évente vagy néhány évenként változtatja a konyhai vetemények termesztőhelyét. Közülük legtöbben a mindenkori *pityókaföld* szélébe vetik a kerti növényeket. Tehát, ahol a pityóka, ott a kerti vetemény is! Mások a ház körüli kaszálóból feltört kis parcellák valamelyikét teljes egészében kerti termesztésére használják. Mindkét esetben a földparcellák vetésforgójának változtatásával változik a konyhakerti termelés területe is.

A varsági veteményes kertekben többek között *murok*, vagyis sárgarépa, petrezselyem, káposzta, *fuszulyka*, vagyis bab, saláta, mák, fokhagyma és vöröshagyma terem. Utóbbit palántázzák.

A XX. század első felében, a magas, tornácos házak építésének divatjához kapcsolódva sok varsági tanya lányai és asszonyai hoztak létre havasi virágos kertet lakóházuk első végfala vagy udvari tornáca előtt. A tanyai virágos kertek mindig kerítettek és kapcsolódnak a lakóházhoz. Kedvelt, fává is magasodó bokruk: a *burusnyán* néven emlegetett orgona. Előfordul még bennük *jázmin-* és *labdarózsa* bokor. Jellegzetes virágaik: az *őszirózsa*, a *basarózsa*, az *árvácska*, a *piros boglárka*, a *gyöngyvirág*, a *harangvirág*, a *szappanyvirág*, a *német szegfű*, a *margit szegfű*, a *tátogató*, a *krizantin*, a *viola*, a *tüzes liliom*, a *kék liliom*, a *csukros kankósdi* néven emlegetett fehér nárcisz, a *bak* vagy *patkonca* névvel illetett egyszirmú muskátli, a *pelargónia*, *plargónia*, *csukros pelargónia* néven számontartott többszirmú muskátli.

Szántók és kaszálók a tanya körül

Varság szántói és kaszálói erdőből elhódított irtásföldek. Némely esetben az irtás nagyon régen, jóval a XIX. század közepe előtt történt. Ezért nincs nyoma a népi emlékezetben. Máskor látszólag van emléke a hajdani irtásnak, de az előkerülő emlékek folklorizálódott történetek benyomását keltik.

---

[468] OPI. Plébániai iratok, számadások, különös tekintettel a XVIII-XIX. századi plébánia számára hagyományozott szilváskertekre. – Vö.: DUKA János 1995. 196. – Ezzel függ össze az oroszhegyiek *szilvások* gúnyneve, valamint az Oroszhegyet csúfoló versike: *se kenyere, se dohánya. / Csak jó szilvapálinkája.*

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Bármilyen régen történt is az irtás, a hegyi szántóföldeken és kaszálókon előbukkanó kövek talán soha nem fogynak el! Összegyűjtésük, elhordásuk, fontos tennivaló a XX. század végi varságiak számára is. Méginkább nagy munkát jelentett ez mindazoknak a varságiaknak, akik az utóbbi évszázadban tanyát alapítottak, és a tanyájuk környékén gyöpből, kaszálóból szántóföldet igyekeztek csinálni.

A nagy kövek eltávolítása rengeteg vesződséggel járt. Előfordult, hogy a nagy követ „elásták". Mellette gödröt ástak, mégpedig úgy, hogy a gödör kissé benyúljon a kő alá is. Ellenkező oldalon rudakkal megemelték a követ, és belegörgették a gödörbe. Földet hánytak rá. A gödörből kikerült föld maradékát szekérrel elhordták egy lapályosabb földterületre vagy a legközelebbi patak partjára.

A szántás során előkerült köveket kézzel összegyűjtik. Ha messze van a szántó a tanyától, a nagyobb köveket kihordják a mezsgyére, és ott lerakják. Évek alatt a kőlerakó sáv valamiféle elszánthatatlan elválasztó jellé magasodik. Kaszálók mezsgyéjén is láthatók efféle kőrakások. Ha közel van a szántó vagy a kaszáló a tanyához, az előkerült nagyobb köveket kézi erővel behordják a tanya udvarára, ahol lerakják a földre, hogy ezáltal könnyítsék a mozgást őszi sarak idején. Az apró köveket vödörbe gyűjtve viszik az udvarba, bejáró útra és egyéb töltendő, sártalanítandó helyekre. Ha távolabb van a föld a tanyától, a köveket szekérre rakják, és úgy szállítják az udvarba, vagy töltendő útra, patakpartra.

A kaszálót nemcsak kövektől kell tisztítani, hanem az újra és újra feltörő cserjéktől, hangyabolyoktól, vakondtúrásoktól is. A kaszálótisztítás jellegzetes tavaszi munka. Legtöbbször a fiatalok végzik sok vidámsággal. A gyorsan bokrosodó égerfa, fűzfa, mogyorófa és más hajtásokat kivágják, elégetik vagy a sáros szekérutakra hurcolják. A *vakontagok* túrásait, a *hancsokat* kapával, gereblyével elegyengetik. Az előző évi hangyabolyokat egyesek kapával szétszórják, elegyengetik, mások a kaszáló szélére hordják. A hangyabolyt kapával veszik föl a helyéről még mielőtt kizöldülne. Talicskával tolják a kaszáló szélére. A mezsgyén felsorakoztatott hangyaboly-maradványok lassan begyöpesednek, kizöldülnek és kis dombvonulatot alkotnak.

A kaszálók tavaszi tisztításával egyidőben végzik a *sullatást*, *sullasztást*, vagyis a kaszálón elterített trágya beledörzsölését a kaszáló földjébe. A *ganyét* legjobb ősszel kiszórni a kaszálóra, mert akkor télen többször megfagy és porhanyós lesz. Szórható tavasszal is, de föltétlen meg kell fagynia, hogy kellően porhanyós legyen.

A *sullatást* leginkább *sullató*val végzik. Ez egy nagy méretű bükk, fenyő vagy tövisfa zöld ág, amelyet egy alkalomra vágnak. Elől láncot kötnek hozzá. Nagy fadarabokat kötöznek rá súly gyanánt. Előfordul, hogy gyereket ültetnek rá, aki a dolgot fölöttébb élvezi, bár a kanyarokban könnyen leeshet. A sullatásra használt természetes faágat *búros ág*nak is nevezik. Azért *búros* az ág, mert sűrű, tömött, több ága van. A sullatót lovakkal, ritkábban tehenekkel húzatják.

Sullatás után egy-két hétig nem nyúlnak a kaszálóhoz, hogy az eső jól verje bele a földbe a sullatóval eldörzsölt trágyát. Utána végiggereblyézik a kaszálót, hogy megtisztítsák a ráhullott szeméttől, szalmától és hasonlóktól. A rakásokba összegyűlt szemetet gödrökbe húzzák, esetleg a közeli szántóföldekre hordják trágya gyanánt. Erre a gereblyézésre azért van szükség, hogy ne legyen szemetes a széna.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A sullatást koratavasszal kell végezni. Ha későn kezdenek hozzá, a trágya időközben megszárad, és a gereblyézéskor feljön.

A varsági gazdák szerint, ha trágyázzák a kaszálót és a trágyát időben és jól *besullatják* a kaszáló földjébe, több, tömöttebb és jobb minőségű fű terem, mint trágya nélkül. Ráadásul a trágyától gyorsabban nő a fű. A trágyázott kaszálón már július elején lehet kaszálni, a trágyázatlanon pedig csak augusztus végén. Varsági megfogalmazás szerint a trágyázott kaszáló füve *borjúvirágos*, vagyis piroslik a borjúvirágként emlegetett piros virágtól.

Előfordul, hogy fafogú vagy vasfogú fakeretes boronával sullatják a kaszálóra szórt ganét. A borona fogait azonban a munka megkezdése előtt befonják *gyenge ágakkal*, hogy hegyük lehetőleg ne érje a földet. Az ily módon átalakított boronára is tesznek fa, vagy kő nehezéket.

Zöld faággal *sullathatnak* trágyázás nélkül is, a *mohar*ként emlegetett sárga növény eltávolítása érdekében. Ezt a növényt nem eszi meg az állat, ezért jó, ha kiirtják a szénából. Szerencsére gyengébb a gyökere, mint a szénának való füféléké, ezért a sullató kihúzza a földből.

Ha a kaszáló mellett elvadult, bozótos, mogyoróbokros legelő terül el, a kaszálót igyekeznek bővíteni a szomszédos terület rovására. Irtják a bokrokat és a csenevész fákat. A nagy mogyoróbokrokat legtöbbször égetéssel pusztítják ki. Az 1990-es évek első felében Sólyomkőn még lehetett találni olyan elszáradt, vagy éppen száradásnak indult mogyoróbokrokat, amelyeknek tövében tüzelés nyomai látszottak. A sok évszázados múltra visszatekintő égetéses erdőirtó módszer él az évezred végén is, csak elsősorban nem az összefüggő nagy erdőségekben, hanem a kaszálók között és a kaszálók mellett itt-ott elterülő hasznavehetetlen bokros területeken gyakorolják.

Az erdőből hajdanán elhódított varsági irtásföldeket annak idején azért irtották az oroszhegyi lakosok, hogy kaszálóhoz jussanak, amelynek szénatermésével telente etethették állataikat. 1930-ban 2197 kat. hold varsági kaszálóra 145 kat. hold szántóföld jutott.[469] A XX. század második felében a szántóföldek területe nőtt ugyan, de a kaszálók és a szántók aránya a kiterjedt állattartásnak köszönhetően a XX. század végén is a kaszálók javára billen el. Mondhatnánk, hogy a tanyák körül a kaszáló az „ősforma", a „természetes" állapot. A kaszálóból törnek föl itt-ott kisebb darabokat szántóföldnek. A gyöptörés, a kövek kiszedése keserves munka. Nagy teljesítmény voltát jól érzékelteti a varságiak *szántót csinál* kifejezése, amely különösen a múltra vonatkoztatva tartalmas elismerés: pl. *a szántókat apám csinálta* hangzású visszaemlékezésben.

A kaszálóból feltört kis szántóparcellák jó példáinak tekinthetők Bálint (Bábi) Domokos szántói Bagzosban, amelyek régiesnek látszó hegyi földhasználati forma színterei. Bábi Domokos tanyája körül 4 kat. hold földet övez kerítés. Ezt a négy holdat a gazda 1951-ben vásárolta. Közepére felépítette a tanyáját, és az egész birtokát bekerítette. Néhány év múlva a kerítésen kívül a felesége örökölt két holdat, majd a feleség testvérétől megvásároltak újabb két holdat. A kerítésen kívül eső négy holdat kaszáló gyanánt használják. Egyidőben a gazda felszántott belőle 3 parcellát, de néhány évi szántás-vetés után az 1970-es évek közepén a vadak

[469] VAKI. 1930. évi varsági telekkönyv.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

rendszeres pusztításai miatt felhagyott a kerítésen kívüli földműveléssel. A hajdani kis szántóknak másfél évtized alatt nyomuk is alig maradt. Külső képük idomult a kaszáló egészének képéhez.

1991 nyarán, a néprajzi adatfeltárás idején a kerítésen belüli négy holdon Bábi Domokosnak hat művelt és egy parlag szántóparcellája volt. A *szántók* nem érintkeztek egymással. A kaszálót foltok gyanánt tarkító szántott földdarabok szabálytalan alakúak, kb. 50 méter hosszúak és 15-20-25 méter szélesek voltak.

Kaszálóból feltört kis szántóparcellákat látva a kutatóban önkéntelenül felmerülnek a kérdések: Miért éppen ott van a szántó, ahol van? Miért éppen akkora a szántó, amekkora? Miért éppen azt a kaszálórészt törték föl, amit föltörtek? Efféle kérdések különösen akkor sokasodnak, ha a kaszálóterület felületén első látásra nem érzékelhetők különösebb térszíntváltozások, lapályok és kiemelkedések. A kutató nehezen kap meggyőző feleleteket. A válaszok talán a havasi táj talajadottságaiban keresendők. A legsíkabb bagzosi területen is vannak vizenyős hajlatok, amelyek alig látszanak, de a gyanútlan idegen cipője alaposan elázik, ha toronyiránt közlekedve áthalad rajtuk. Az efféle vizenyős hajlatok nem alkalmasak szántásra és növények termesztésére. Ezért, ha kaszálója területén valaki *szántókat akar csinálni*, meg kell keresnie a kevésbé vizenyős földfoltokat.

Bábi Domokos fentebb már említett kerítésen belüli hét szántója az alábbi módon hasznosul: (A jelen idő 1991 nyarára vonatkozik. A megnevezésekben a helyi, alsóbagzosi térszemléletnek megfelelően a *főső* északit, a *bēső* délit, délkeletit, a *kűső* nyugatit, délnyugatit jelent. Így beszél a tanya gazdája *bēső kút*ról és *kűső kút*ról is.)

1. sz. szántó, *főső föd*: *pityóka* terem rajta. Előző évben zabot termett. A pityóka után *tavaszbúza*, majd ismét zab következik. Amikor legközelebb pityókára kerül a sor, egyik részébe vetik a kerti veteményt is, mert ez a parcella *kövér, régi föd*. Jelenleg a 2. sz. földön terem a kerti vetemény, ahol 3-4 évig termeszthető. Utána here kerül a helyébe.

2. sz. *közbűső föd*: egyik részén *pityóka*, másik részén *apró vetemény* terem. A következő évben a pityóka helyére *tavaszbúza* kerül.

3. sz. szántó, *bēső föd*: árpa terem rajta. Kb. 6 évig *pallag* volt. Előző év őszén törték föl. Zabot kellett volna vetni a földjébe, mivel *új föd*, de itt nem részletezhető okokból a szokástól eltérően kivételesen árpa került bele.

4. sz. szántó, *kűső föd*: *tavaszbúza* terem rajta. A következő évben *őszrozs* vagy zab kerül a földjébe.

5. sz. szántó, *kűső föd*: *tavaszbúza* terem rajta. A következő évben parlagon marad, mert a jelenlegi parlagot a 7. sz. szántót hatévi pihenő után föltöri a gazda.

6. sz. szántó, *kűső föd*: egy év óta *herefőd*. Két évig terem rajta here, utána zab következik.

7. sz. szántó, *főső föd*: 5 év óta *pallag*. A következő évben a gazda föltöri és zabot vet a földjébe. Az 5. sz. szántót hagyja parlagnak.

Pál Katona György Nagyküküllő menti tanyája környékén a patak és az országút között hosszan elnyúló kaszálóból 1991-ben négy parcellát műveltek szántóként. Valamennyi szántót a gazda apja „csinálta" 1938-1940 körül. Az első

[Erdélyi Magyar Adatbank]

szántó kb. 25x25, a második 40x36, a harmadik 58x35, a negyedik 113x7 méteres. A négy szántót 1991-ben az alábbi módon hasznosították:

Az 1. sz. szántón, vagy *fős ő fődön*, valamint a 4. sz. szántón, az ún. *ősó fődön* árpa termett. (Lehetett volna zab is, de a gazdának éppen árpa vetőmagja volt). A 2. és a 3. sz. szántón, a *csűr mögött való fődeken pityókát* termesztettek. E két földben általában mindig azonos növényféleséget termesztenek. A mindenkori pityókaföld szélében teremnek a kerti vetemények. A gazda azt tervezte, hogy a következő, 1992. évben az 1. és 4. sz. szántó földjébe vet pityókát, a két csűr mögötti szántóparcellán pedig árpát vagy zabot termeszt, aszerint, hogy milyen vetőmag áll rendelkezésére.

A fenti két példa talán ad némi képet arról, hogy minként néz ki a varsági tanyák környéke általában, és miként helyezkednek el a kaszálóból feltört szántóparcellák tavaszi barna foltjai a kaszálónak hagyott területek zöldellő keretében.

A XX. század második felében némelyik tanya szántóföldjei megnőttek a kaszáló rovására. Azonban a megnagyobbodott szántóparcellák ilyen esetben sem alkotnak föltétlenül összefüggő szántó-tömböt. Köztük néhány méteres kaszáló csíkok, *utcahelyek* húzódnak, állítólag azért, hogy vadveszély esetén lehessen járni a szántók között. A kaszálócsíkokkal tagolt szántóföldek gazdája is úgy fogalmaz: *hét szántóföldem van*. A megfogalmazásban ott lappang a régi beidegződés: a szántóföld valamiféle kis folt a kaszáló mindent eluraló tengerében. Ez a gondolat vezetheti azokat a gazdákat is, akik viszonylag terebélyes szántóföldjük végein és szélein, néhány méteres kaszáló sávot hagynak, és így megakadályozzák a szomszédos szántóföldek találkozását, összefüggő szántóföld-tömbökké formálódását!

A szántóföldek termését védeni kellett és védeni kell a vadállatoktól. A vaddisznó kitúrja és megeszi a *pityókát*, szétdúlja a gabona*kalangyákat*. A *vadmarha*, *vadtehén* letapossa a termést. Az éretlen, *tejes* zabot még a medve is kedveli. A XX. század második felében elszaporodott kerítések némiképp védenek a vaddisznótól, de a *medve előtt nincs kert, tépi szét, ha útjába kerül*. A szántóföldek növényeit, különösen a pityókát éjszakánként rendszeresen őrizni kell. Sok pityókaföld mellett körfűrészlapot, *cirkulalap*ot akasztanak fel oszlopra. Ha az őrködő észreveszi, hogy jönnek a vadállatok, egy vasdarabbal ütni kezdi a cirkulalapot. Az érces hangra a vaddisznók, a vadmarhák, sőt még a medvék is elfutnak. Távolmaradásukat segítheti a tűz, távozásukat serkentheti a viharlámpa mozgó fénye. A XX. század végén inkább a családok öregjei vállalják, hogy vetéstől szedésig, vagyis májustól októberig őrzik éjszakánként a pityókaföldet. Korábban legtöbbször a családfő hált kint a pityókaföld mellett felállított *kalibában*. Az első oldalán nyitott deszkaládára emlékeztető, emberhosszúságú szűk és fedett fekvőhely, a *kaliba* hozzátartozik a varsági tanya környezetéhez.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

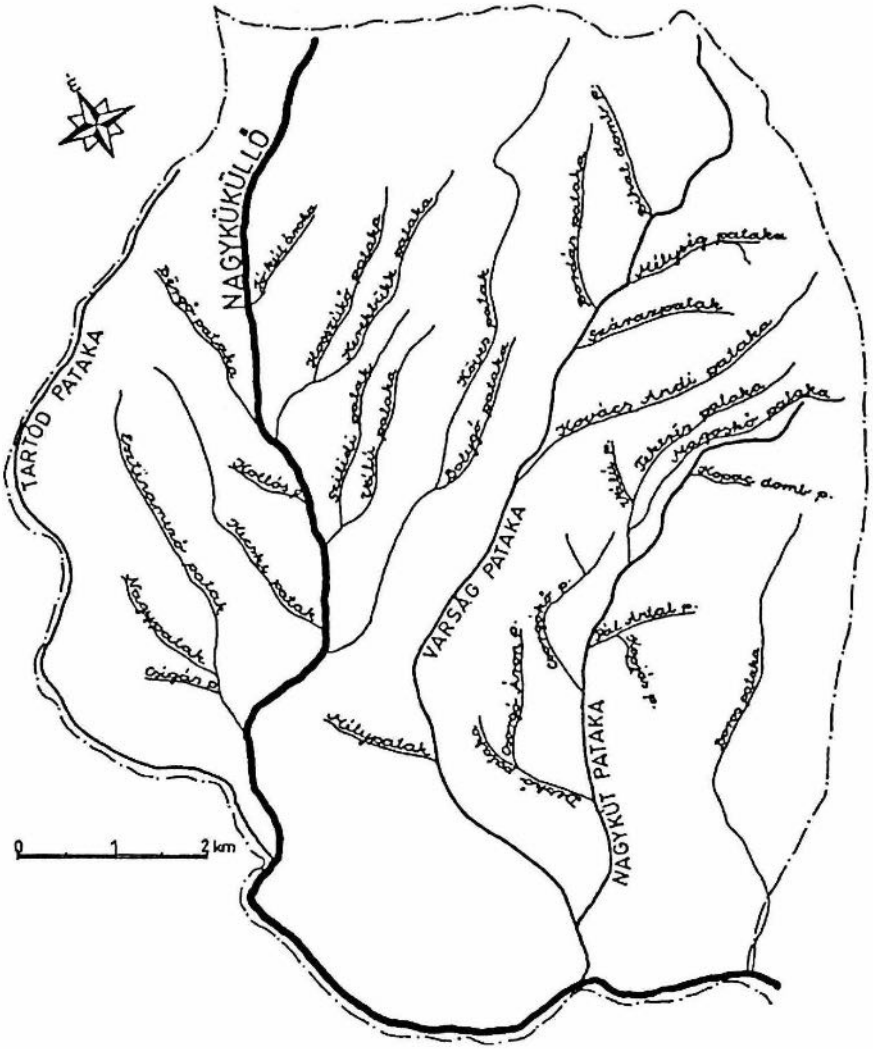

11. *ábra*. Jelentősebb patakok Varság határában. (Levéltári iratok, térképek, Sz. Tifán Magdolna helynévgyűjtése és saját tereptapasztalatai alapján tervezte: Bárth János).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

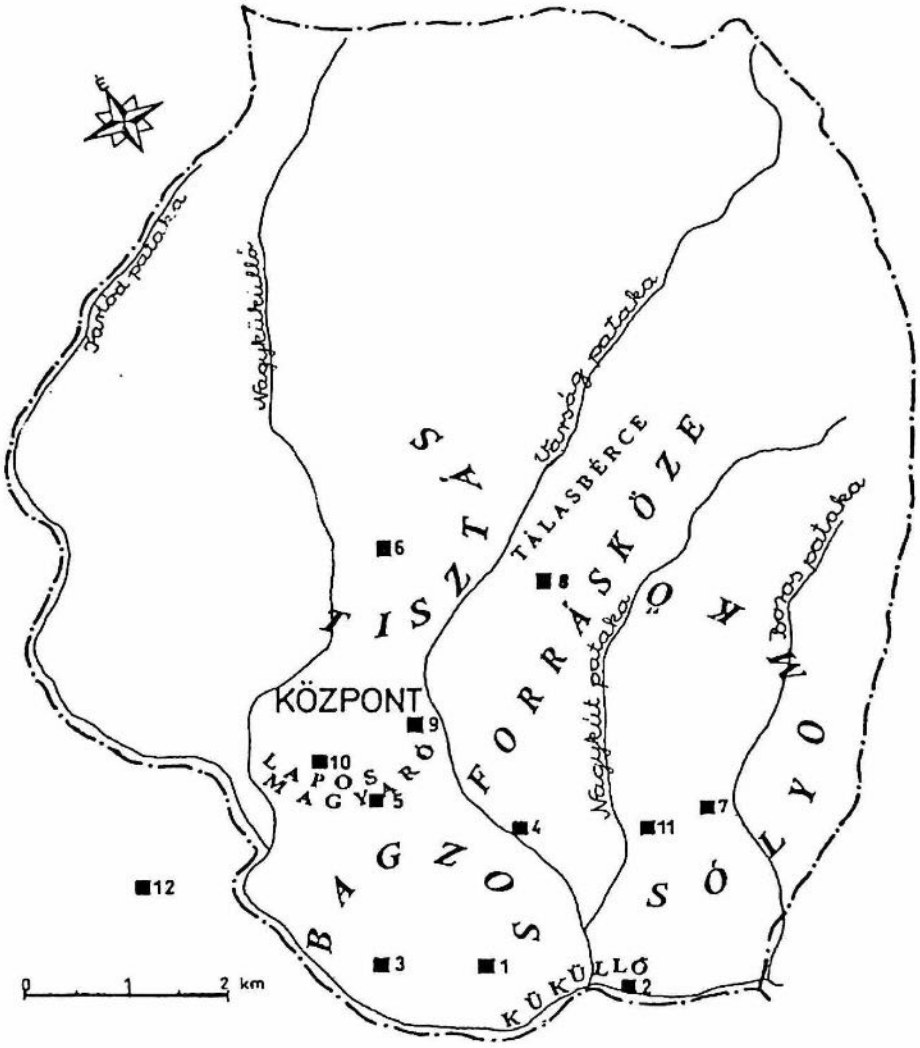

12. *ábra*. A varsági néprajzi kutatás során felmért szállások és tanyai telephelyek Varság község tanyás határrészeinek legjellemzőbb neveivel. (Tervezte: Bárth János).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A VARSÁGI NÉPRAJZI KUTATÁS SORÁN FELMÉRT SZÁLLÁSOK ÉS TANYAI TELEPHELYEK LEÍRÁSAI

1. telephely
Varság 473. (Bagzos-Alsóbagzos)
Bálint Domokos (Bábi Domokos) háza
Az adatfelvétel ideje: 1991. jún. 6.

A tanya a Bagzos nevű határrész alsó végén, a lakott és művelt varsági területek egyik szélén található. A környékén több elhagyott üres tanya, illetve tanyarom látható.

A tulajdonos: Bálint (vagy Bábi) Domokos 1916-ban született Varságon, a Tisztás nevű területen, abban a házban, amely ma a 265. számot viseli és amelynek tulajdonosa Bálint Áron, Bálint Domokos öccse. A családi hagyomány szerint a tisztási telephelyet öregapjuk, Bálint Jakab János alapította, aki 1938-ban halt meg 102 éves korában. Szentkirályi árvagyerekként, oroszhegyi gazdák szolgálatában került Varságra, ahol birtokot szerzett, erdőt irtott és házat épített magának.

Varsági szokás szerint a Bábi família tisztási házát is a legfiatalabb fiútestvér örökölte, ezért Bábi Domokosnak házasságkötése táján saját ház után kellett néznie. A második világháború után sokat dolgozott, gyűjtötte a pénzt a házvásárláshoz. 1950-ben megnősült. 1951-ben 135 000 lejért megvette Berkeczi Pétertől a Bagzos alján azt a házat, amelyben ma is lakik. A házhoz 4 hold terület tartozott. Mellette feküdt az a 2 hold, amelyet a felesége örökölt. Ehhez vettek még 2 holdat a felesége testvérétől. A 8 hold többsége kaszáló. A szántott területek apró foltokként tarkítják a bekerített kaszálót.

A gazdának 1 tehene van és két birkát hizlal. 4 juhát „major elé adta". A házhoz eredetileg tartozó 4 hold területet a gazda fenyőfa karókkal bekerítette. Ezen a kerítésen belül vannak a szántóparcellák. Bábi Domokos földje mellett terül el egy községi tulajdonban lévő *regelő*, amely a bikák és a *berbécsek* legelője volt. Az adatfelvétel idején Bábi Domokos bérli.

A telephely központi épülete a kis méretű, magasított 2 szobás faház, előreugró tornáccal, lépcsővel, zsindelytetővel, alul *pityókás pincével* és *konyha pincével*. A házzal szemben épült a hatalmas *csűr*, amelyben *árnyékalja*, vagyis kocsiszín, tehénistálló és *disznyópajta* kapott helyet. A csűr egyik végéhez féltetős *fásszín*-t, hátsó falához pedig egy hosszú *sarjúszárító*-t építettek hozzá. A ház közelében áll a fából épült régi *sütőház*, benne a kőből rakott kemencével.

A ház és a csűr közötti terület csűr felé eső része a *nagy udvar*, a ház felé eső része pedig a *kicsi udvar*. A két udvart kerítés választja el egymástól, miként fakerítés övezi az udvarokat a be nem épített oldalukon is.

A ház és a csűr tájéka jellegzetesen *baromudvaros elrendezésű*. Az út felől érkező látogató először az állatok udvarába, a *nagy udvarba* léphet be. Innen haladhat tovább egy kiskapun a ház felé, a *kicsi udvarba*.

A házhoz 3 kővel bélelt, deszkafedeles gödörkút tartozik.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

2. telephely
Varság. 530. (Küküllő melléke)
Pál Katona György háza
Az adatfelvétel ideje: 1991. okt. 15.

A tanya a *Küküllő* nevű tanyasűrűsödéstől délre, a Nagyküküllő és a Varságra vezető kövesút között, *vízhajtás*os, vagyis árvízjárta területen található. A hegy lábánál haladó kövesút és a patakvölgyben álló lakóépület között a terep enyhén lejt.

A tanyához tartozó birtok alsó részét a tulajdonos apja vásárolta 1936 körül két oroszhegyi gazdától. A megvett terület kaszáló volt. Egy csűr és egy *oroszhegyi kicsi ház* állt rajta. A csűr azonos a XX. század végén is létező csűrrel. A kis lakóépület a csűrrel szemben állt, és a XX. század végén már nincs meg. Az oroszhegyi család a telephelyet *szállás*nak nevezte. Épületeit nyáron, szénakaszálás, télen marhateleltetés idején használta. *Szántóföldeket* Pál Katona György apja kezdett *csinálni* a kaszáló magasabb fekvésű részein 1938-1940 körül.

A tanyához tartozó birtok felső részét, 71 *árat*, Pál Katona György vette meg 1956-ban Bálint Gáspár Oroszhegy-diafalvi lakostól. Az északi birtokrészből a XX. század második felében 18 *árat* kisajátítottak *turbinának*.

A három oroszhegyi gazdától származó birtokot, részben, mint a testvéreitől megváltott jusst, részben pedig, mint saját vásárlását, Pál Katona György egyesítette, aki 1926-ban született és 1954-ben házasodott. Földjét minden oldalon karókerítéssel látta el, amely felváltotta az oroszhegyiek gallyakból rakott hajdani *vessőkerítés*ét. A Nagyküküllő menti keskeny és hosszú birtok az egyesítés után sem volt nagy, de tulajdonosa a XX. század második felében évtizedeken át az IFET-nél, vagyis az erdőkitermelő vállalatnál dolgozott. A tanyája körüli föld és a rá alapozott állattartás afféle jövedelemkiegészítő „háztáji gazdaság" szerepét töltötte be.

Pál Katona György apja *bennvaló* gyanánt tovább használta az oroszhegyiektől vásárolt szállást. Beköltözött a *kuttor*ral fűthető kis lakóházba. A régi csűrben tartotta állatait és takarmányukat: a *kóst*ot. Megengedte, hogy legényfia és leendő örököse 1951-ben új házat építsen magának az oroszhegyi eredetű csűr és a Varság felé tartó kövesút között. Pál Katona György a következő években már gazdaként tovább folytatta az építkezést. 1969-ben *konyhának* megépítette a *kicsi házat*, az 1970-es években pedig a sütőház szerepű, kilógó kemencéjű *nyári konyhát*.

Az adatfelvétel idején, 1991-ben az alábbi épületek álltak Pál Katona György *bennvalóján*: *Nagyház*: 1951-ben, fából épített, viszonylag kis méretű magasított tornácos ház. Pál Katona György leánya, veje, unokája, vagyis a közös háztartásban élő család fiatalabb nemzedéke lakott benne. *Kicsi ház*: 1969-ben épített alacsony kis faház. Pál Katona György és felesége, vagyis a közös háztartásban élő család idősebb nemzedéke lakott benne. *Nyári konyha*: az 1970-es években építetett faépület, kilógó kőkemencével. Sütőház szerepű. *Csűr*: 1936 előtt épített, udvarfelőli oldalán faragással díszítetett impozáns faépület. Egy része a szarvasmarhák istállója, más része szénatároló szerepet tölt be. Út felőli végéhez fából készített *fásszínt* és *árnyékszék*et illesztettek. *Disznyópajta*: faépület a disznók számára. Felső részét tyúkólként használják. A mellette lévő *fáskert*et farakások tárolására használják

A ház előtti *kicsi udvar*t és a csűr előtti *csűrudvar*t egymással nem érintkező két külön kerítés övezi. Köztük szabad gyöpes terület húzódik. A *majorság* nappal a csűrudvarban jár.

A ház körüli *kicsi udvar* és a hozzá kapcsolódó virágoskert azért van bekerítve, hogy a szabadon járó jószág ne léphessen a területére. A csűr előtti *csűrudvar* pedig azért van fektetett deszkakerítéssel körülzárva, hogy tilalmas időben az állatok ne tudjanak a területéről kijönni.

Betakarítás után (1991-ben szept. 18-tól) a család állatállománya (2 tehén, disznók, juhok, majorság) szabadon járhat az egész kerített birtokon, a kaszálón és a négy szántóparcellán egyaránt a következő év máj. 1-jéig. Utána betakarításig tilalmas a birtok az állatoknak, mivel a szénára nagy szükség van és a szántóparcellák veteményei is védelmezendők.

Jelentős változás az 1991. évi adatfelvételhez képest, hogy az 1990-es évek közepén Pál Katona György veje és leánya a régi telephely épületeitől elkülönülő új házat építettek maguknak a csűrtől északra.

3. telephely
Varság. 466. (Bagzos-Alsóbagzos)
Nagy István háza
Az adatfelvétel ideje: 1991. okt. 16.

A tanya a *Bagzos* nevű határrész alsó végén a lakott és művelt varsági területek egyik szélén található. Földjei érintkeznek a Nagykükülőt kísérő erdőséggel. Környékén több elhagyott, üres tanya és tanyarom látható.

A tulajdonos: Nagy István 1927-ben született Bagzosban. 1953-ban nősült. Házasságának első 12 éve alatt egy másik bagzosi házban lakott. 1965-ben Boldizsár Antal oroszhegyi gazdától megvette azt a 8 holdas bagzosi birtokot, amelyen az 1960-as évek második felében megépítette az 1991-ben is álló tanyai épületeket.

Az oroszhegyi gazda idejében a birtok egész területét kaszálóként használták. A szántóföldeket Nagy István *csinálta*. Ő ültette a gyümölcsfákat is.

Boldizsár Antal, mint oroszhegyi gazda *szállást* tartott bagzosi birtokán. Szállásépületei azon a területen álltak, ahol Nagy István létrehozta a maga *bennvalóját*. A hajdani *oroszhegyi kicsi ház*, amelyben lapos kövekből rakott *kuptor*ral tüzeltek, a későbbi sütőház közelében állt. Nagy István a birtok megvásárlása után két évig benne lakott. Akkor adta el szétszedésre és elszállításra egy bethlenfalvi vevőnek, amikor már felépítette az új házát. Az oroszhegyi öreg csűr a Nagy István által épített nagy lakóház mögött állt. 1967-ben, amikor elkészült az új gazda első új csűrje, egy sólyomkői gazda, Lőrincz András vette meg és részekre bontva szállította el.

Nagy István, lévén faragó kézséggel megáldott ezermester, jobbára saját kezűleg építette fel tanyája faépületeit az 1960-as évek második felében. A kétszintes, magas lakóházat 1967-ben fejezte be. Csűrt kétszer épített. Mivel az 1967-ben felállított első csűr kicsinek bizonyult, háromévi használat után eladta Korondra. 1970-ben felépítette az 1991-ben is álló nagy csűrt. Az épületek környékén rengeteg kerítést készített. Birtokán öt kutat ásott, de kettőből elment a víz.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Nagy István bagzosi *bennvalójának* épületei 1991-ben: *Ház.* Magas faépület cseréptetővel. Festése, berendezése a XX. század végi varságiak városi mintákat követő ízlésvilágát tükrözi. A gazda lakóhelye. (Korábban gyermekei is itt laktak, de 1991-re már önálló családokat alapítva eltávoztak a házból.) *Nyári ház.* A gazda, korábban a teljes család nyári főző- és étkezőhelye. *Sütő, sütőház.* Kőből rakott kemence van benne. Az épület mellett található egy lapos kövekből összeállított szabadtéri katlan. *Csűr, marhapajta.* Két végén egy-egy istálló, közepén a tulajdonképpeni csűr. Egyik végéhez féltetős fásszín illeszkedik. *Disznyópajta.* Disznóól. Közepén *kicsi csűr* található a szekér számára. Felső részén tyúkok, csirkék tanyáznak. Erre utal a mellette létrehozott *tyúkkert. Tyúkpajta.* Baromfiól, bizonyos baromfifélék számára. 1991-ben néhány kéziszerszám és lim-lom, *zakota* volt benne. *Fatartó.* Tárolóépület vágott fa számára. 1991-ben inkább szénát tartottak benne. *Árnyékszék.* Deszkaépítmény.

Nagy István tanyai telephelye, annak ellenére, hogy az 1960-as évek második felében nyerte el XX. század végi formáját, jó példája az ún. *baromudvaros telekelrendezésnek.* Az épületek közti tér kerítéssel két részre tagolódik: a csűr felőli *nagyudvar*ra és a lakóház felőli *kicsi udvar*ra. A főkapu a *csűr* és a *disznyópajta* között nyílik. Ide vezet a kerítéssel és *vettető*vel szegélyezett *bejáró ucca.* Aki a főkapun át közelíti meg a *bennvalót*, először a *nagyudvar*ba, a gazdasági udvarba jut. Innen mehet tovább a *kicsi udvar*ba.

A csűr mögötti kerített rakodóterület neve: *csűrkert.* Egyik sarkában különös korlátok állnak. Közibük szorítják be a fedeztetendő kancát, amíg a csődör ráugrik. Itt *szöketnek*, ez a *szökető.*

A *csűrkert* után kaszáló terül el, majd a bagzosi fennsík széléig szántók következnek. A sütőház mögött 45 gyümölcsfa áll csoportban. A gyümölcsös mögött, a tanyához tartozó földek keleti szélén kerítéssel övezett és gyöpes földcsíkkal keretezett veteményes kert húzódik.

4. telephely
Varság. 495. (Varság melléke)
Pál Katona Pálné, Bálint Gizella háza
Az adatfelvétel ideje: 1993. április 29.

A tanya a *Varság pataka* völgyében található. A hozzá tartozó birtok átíveli a völgyet. A Bagzos felőli domboldaltól a Forrásköze felőli erdős domboldaláig húzódik. A Varság pataka a Bagzos felőli domboldalhoz folyik közelebb. Ugyanezen az oldalon, a domb tövében halad a varsági templomhoz vezető kövesút. A birtok mindkét vége emelkedik a völgyet szegélyező domboldalak felé.

A tanya közelében fekszik a *Koták kertje* néven emlegetett Varság melléki terület.

A tanya gazdasszonya 1937-ben Bagzosban született. 1958-ban költözött a Varság mellékére, amikor feleségül vette Pál Katona Pál. Férje halála óta özvegyasszonyként gazdálkodik a férjétől örökölt tanyán.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A tanya épületeit Pál Katona Pál legényemberként építette 1957-ben szülei anyagi támogatásával és *kalákában* átdolgozó rokonai, barátai segítségével. A tánccal végződő *tapasztó kalákában*, mint menyasszony, a leendő feleség is részt vett.

Pál Katona Pál apja, Pál Katona Albert az építkezés előtt Kovács Gyurka Jóska oroszhegyi gazdától *helyet vett* fia számára a Varság völgyében. A megvett területen, az 1957-ben épített új háztól délre állt egy *oroszhegyi kicsi ház* és egy csűr. Ezeket az új gazda lebontotta, illetve bontás céljából eladta. A fiatal pár 1958-ban az új házban kezdte közös életét.

A tanyai telephelyen 1993-ban az alábbi épületek álltak: fából épült zsindelytetős, tornácos *ház*; *csűr* a hozzá épített *fatartó*val; a sütőház és konyha szerepű *kicsi nyári ház*; *árnyékszék*.

Az épületek közti terület *nagy udvar*ra és *kicsi udvar*ra tagolódik. Az udvarok rendje, megközelítési módja a *baromudvaros telekelrendezés* kiváló példáját nyújtja.

A tanyához tartozó birtok a Varság pataka felől kerítetlen, a többi oldalon kerítés övezi. Területének nagy része kaszáló. A lakóháztól északkeletre egy kis földterületet szántanak és részben veteményes kertként használnak. A szántott földet külön kerítéssel vették körül. Egy *kicsi veteményes kert* található a lakóház déli végénél is.

5. *telephely*
Varság. 420. (Bagzos- Lapos magyaró)
Fábián Katalin (Fábián Katica) háza
Az adatfelvétel ideje: 1991. jún. 4. és 1992. máj. 16.

A tanya a *Bagzos* nevű határrész felső részén, a *Lapos magyaró* néven is emlegetett terület határa tájékán található. Az irtásföldek tömbjének nyugati szélén épült. Nem messze tőle kezdődik a Nagyküküllőt kísérő erdő. Az erdei *ösvenyen* leereszkedve Tartód vára alá, a Tartód patak és a Nagyküküllő összefolyásához érkezünk.

A tulajdonos: Fábián Katalin könyvelő, aki apai örökségén gazdálkodást is folytat. A tanyát Fábián Katalin apja, Fábián Vilmos erdész alapította feleségével, Lőrincz Ilonával. Fábián Vilmos 1900-ban született Korondon. Fiatal erdészként helyezték Varságra. Először erdészházban lakott. Hamarosan birtokot vett magának, amelyen egy *oroszhegyi kicsi ház* állt. 1928-30 táján fából fölépítette birtokán az *oroszhegyi kicsi ház* szomszédságában a kutatás idején is álló házat. Ebben a házban lakott haláláig, 1979-ig. Nyugdíjazásáig erdészkedett. Mellette a saját birtokát is művelte.

Az 1928-30 táján épült *nagyház* boronafalú, zsindelytetős, kiugró tornácos, magasított „székely ház". Pincéjében pityókát és almát tartanak. Szobái jószerével lakatlanok. Bútormaradványok, sok lim-lom, *zakota* található bennük. A *csűr*, amelyben két *pajta*-ként emlegetett istálló és szénatartó *udor* található; a lakóházzal egyidőben épült. Az erdészt gyűlölő fatolvajok azonban egyszer fölgyújtották. Újjá kellett építeni. Az ún. *kicsi ház* az 1940-es években épült vendégek részére. Fábián Katalin az 1980-as évek elején megnagyobbíttatta és az adatfelvétel idején benne lakott. A *nagyház*zal nagyjából egyidős a *sütő*. Az 1970-es években épült a *disznyópajta*.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A tanyai telephely a gyümölcsös keleti szélétől enyhén lejt nyugat felé. A ház tehát enyhe lejtőre épült. A bekerített gyümölcsös gyümölcsfáit, amelyeknek többsége különböző almafa, Fábián Vilmos ültette. A gyümölcsöst északról és keletről a karókerítés belső oldalán sűrű fenyőbokrok határolják.

Az adatfelvétel idején a tanya udvarára a telephely déli oldalán a *nagyház* és a *kicsi ház* között, a *sütő* mellett lehetett bejutni gyalog és szekérrel egyaránt. Ez azonban a XX. század utolsó két évtizedére jellemző állapot. Korábban a pajta melletti bejárat számított főbejáratnak. Erről tanúskodik a díszesen faragott, fedeles kiskapu. Vésett felirata: *Isten segedelmével állíttatta Fábián Vilmos és nője Lőrincz Ilona 1972. évben.* Az adatfelvétel idején a régi főbejárat kapui be voltak zárva, sőt előttük, a csűr hátsó vonaláig egy hevenyészett, ideiglenes kerítéssel átmenetileg *juhkert*et alakítottak ki. A „kapuváltás" együtt járt a *kijáró ucca* áthelyeződésével és a telek hajdani baromudvaros jellegének megváltozásával.

6. telephely
Varság. 315. (Tisztás)
Tifán Antal, Tifán István, Tifán Anna testvérek háza.
Az adatfelvétel idje: 1992. máj. 22.

A tanya a *Tisztás* nevű határrész északi szélén, az irtott, tanyás területek peremén, a *Tócca Antal dombja* nevű földháton található. Az ún. Tisztási úttal a *Tócca Antal csapása* köti össze. Régies hatású, zsindelytetős faépületei múltat idéző, festői látványt nyújtanak a Tisztási úton közlekedők számára. A helynevekben szereplő *Tócca* szó a Tifán nemzetség egyik ágának Tótutcai ragadványnevéből rövidült.

A tanya lakóházát Tótutcai Tifán Antal építette 1919-ben. Ő vezette egy kis csatornán a Köves patak vizének egy részét a tanyaépületek közelébe. A XX. század közepén halt meg. Tanyáját fia, Néma Tifán György örökölte. 1991-ben az alapító Tótutcai Tifán Antal három unokája gazdálkodott a tanyán: az 1945-ös születésű Tifán Anna, a Fábián, alias Pipás Imre nevű *ide szállt* férjével, valamint Tifán Antal és Tifán István, akik feleség nélkül élik életüket.

A tanyai telephely épületei 1992-ben: a kétszintes, magas, tornácos *ház*, a *csűr*re, *marhapajtá*ra, *disznyópajtá*ra és *árnyékaljá*ra, vagyis szekérszínre tagolódó *csűr*, a féltetős *juhpajta*, a *fásszín*, a *sütő* és a csűr falához illesztett *árnyékszék*.

Az épületek közötti tér kerítésekkel *nagy udvar*ra és *kicsi udvar*ra tagolódik. A főbejáratnak számító kapu a *nagy udvar*ra nyílik. A Tisztási út, illetve a Központ felől érkezve a *nagy udvar*on keresztül lehet megközelíteni a *kicsi udvar*t, illetve a lakóházat. Következésképp, a telephely elrendezése *baromudvaros*nak tekinthető. Helyi adottságot használ ki a legeltethető erdőszél és az erdő felé nyitott kijárat a csatorna mellett felállított kapuval és a hozzá vezető *kijáró uccá*val.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

7. telephely
Varság. 48. (Sólyomkő)
Bálint Györgyné, Pál K. Eszter háza
Az adatfelvétel ideje: 1992. V. 18-19.

A tanya a *Sólyomkő* nevű határrész déli felén található. Épületei a XX. század elején épültek. (A tulajdonos anyja 1904-ben már az 1992-ben is álló tanyai lakóházban született.)

A tulajdonos, Bálint Györgyné, Pál K. Eszter, aki 1923-ban ezen a tanyán született, anyai ágon örökölte tanyáját. Néhai férje, Bálint György, akit jobbára Medve néven emlegettek, 1940-ben *reá szállt*, vagyis vőnek jött a házhoz. A tulajdonos apja, Pál. K. Imre ugyancsak *ide szállt*, amikor elvette a tulajdonos anyját, az 1904-től 1971-ig élt Tamás Gy. Máriát. A tulajdonos anyai öregapja, Tamás Gy. János, akit Győri János-ként emlegettek, feleségét pedig Dénes Ágnesnek hívták, 1960 táján 82 éves öregemberként halt meg. Fiatal korában ő építette a Sólyomkő 48. sz. tanya épületeit.

Tamás Győri János *Oroszhegyből* származott. A családi hagyomány szerint *mezőpásztor* volt, akit a nép fogadott meg a határ őrzésére. Mindez valószínűleg még oroszhegyi lakos korában történt. Értett a *kerekes* mesterséghez. Varságra kerülve kocsikerekeket csinált a varságiak számára. Készített *csebret*, *kádat* is. Sólyomkői házának alsó szintjén, az *alsóházban* műhelyt alakított ki magának. A műhely 1991-ben még tele volt különböző famegmunkáló szerszámokkal.

A tanyaalapító Tamás Győri János fiatal korában tréfára hajlamos, vidám székely ember volt. A családi emlékezet számon tartja róla, hogy egyszer kedves ijesztgetés gyanánt felesége alól puskával kilőtte a puliszkafőző üstöt.

Az 1920-as évektől az 1960-as évekig több házaspár élt együtt a házban nagycsaládi szervezetben. Az 1920-as, 1930-as években Tamás Győri János és felesége, valamint lányuk Tamás Gy. Mária és vejük Pál K. Imre együttélése jelentette a családközösséget. 1940-ben, amikor Pál K. Eszter férjhezment, és férje, Bálint György vőnek jött a házhoz, a nagycsalád kibővült, három házaspárt összefogó családközösséggé vált.

1940 és 1960 között három házas férfi lakott a házban: 1. az öreg gazda: Tamás Győri János, 2. a fiatalabb gazda, az öreg gazda veje: Pál K. Imre, 3. az öreg gazda unokaveje: Bálint György. A ház lakói *egy kenyéren* éltek. Egy asztalnál ettek. Éjszakánként a nagyobb szobában a legidősebb és a középkorú, a *túlfelé* lévő kisebb szobában a legfiatalabb házaspár aludt. A legöregebb asszony, Dénes Ágnes halála után az 1950-es években Tamás Gy. János vénemberként lejárt aludni a műhelyébe. A ház két szobáján Pál K. Imre és felesége, illetve Bálint György és felesége osztoztak.

1991-ben Tamás Győri János hajdani tanyájának telephelyén az alábbi épületek álltak: *Ház*: fából épült, magas, kétszintes, tornácos, előreugró verendával. *Csűr*: két oldalán *marhapajtá*val, közepén a tulajdonképpeni *csűr*rel. *Disznyópajta*: a csűr egyik végéhez illesztett faépület. *Tyúkpajta*: a csűr másik végéhez illesztett faépület. *Szénacsűr*: a nagy csűr mögött álló szénatartó építmény, deszkafalakkal. A mezei

[Erdélyi Magyar Adatbank]

magános szénacsűrökre emlékeztet. *Árnyékalja*: kocsiszín. Elől nyitott faépület. *Sütő*: kemencét magába foglaló faépület. *Árnyékszék*: deszkaépítmény.

8. telephely
Varság. 158. (Forrásköze)
Tamás László háza
Az adatfelvétel ideje: 1991. okt. 17.

A tanya a *Forrásköze* nevű határrész Varság pataka felé eső nyugati oldalán található. Környékét a varságiak a *Kovácsok kőszála alja* helynévvel jelölik. Fölötte terül el a *Jakab kert* nevű terület.

Tamás László 1927-ben született Tálasbércen. Családja 1934-ben vette a forrásközi birtokot.

1934 előtt a birtok két oroszhegyi testvéré volt: Gergő Ignácé és Gergő Palkóé. A Gergő Ignác-féle rész a XX. század végén Tamás Lászlóé, a Gergő Palkó-féle terület pedig Tamás László egyik fiáé. Közben a Vass család is birtokolta.

Amikor a birtok még oroszhegyi tulajdonban volt, egy *oroszhegyi kicsi ház* és egy csűr állt rajta, amelyeket az oroszhegyi tulajdonos ideiglenes szállásként használt. A csűr az 1991-ben létező csűr helyén állt. Tamás László bontotta le és épített helyette újat. Az *oroszhegyi kicsi ház* azonos az 1991-ben is álló *kicsi házzal*, amely a család legfontosabb tartózkodási helye. Tamás László a hajdani kis faházat némileg megnagyobbította és 1967-ig népes családjával benne lakott. 1967-ben építette a nagynak számító új lakóházat.

Tamás László tanyájának épületei 1991-ben: *nagy ház*, *kicsi ház*, *sütő*, *csűr*, *árnyékszék*. A csűr mögötti rakodóterületen: *szerszámos*, *szénacsűr*, *polyvás*.

A *nagy ház* elhelyezése, a telephely legbelső szögletében való lakóházépítés, a baromudvaros elrendezés gondolatát tükrözi, bár a *kicsi udvar* jelképes méretű „házvédő" kertecskévé zsugorodott.

9. telephely
Varság. 357. (Központ)
Tamás Ferenc (Csonka) háza
Az adatfelvétel ideje: 1992. máj. 22.

A ház a *Központ* nevű területen, a templom mögött formálódott házsorban áll, amelyet *Cigány ucca* néven emlegetnek. A telek falusi telek benyomását kelti.

A Cigány utca telkeinek területe ún. agrárbirtok volt. Háborús vitézeknek és szegényeknek osztották hatalmi tényezők. Az utcaformálásban tehát a telekosztás révén felsőbb beavatkozás érvényesült.

A ház tulajdonosa, Tamás Ferenc 1921-ben született Sólyomkőn, a *Paradicsomkert* nevű területen. A második világháborúban elvesztette egyik karját. Magányosan él. Gyógyító ember hírében áll.

A házat és a melléképületeket Albert Mihály építette 1928-29-ben. A mai tulajdonos kis gyerekként látta az építkezést. Tulajdonképpen egy régi házat

[Erdélyi Magyar Adatbank]

költöztettek ide a Központ Tisztás felé eső területéről. A ház falait elemekre bontva hozták. A tetőt egy darabban két szekérre rakva szállították.

1938-ban Albert Mihálytól Sánta Árpád vette meg a házat, aki mészáros volt. Az udvaron vágta az állatokat, a húst a hátsó helyiségben tartotta és árusította. Ezért vannak a hátsó helyiség gerendájában nagy kampók. Tamás Ferenc 1980-ban örökölte a házat barátjától, Sánta Árpádtól. A ház dupla telkű. A melléképületek mögötti beépítetlen telekrészt az előző tulajdonos vásárolta az egyháztól.

1992-ben az alábbi épületek álltak a telken: boronafalú, fazsindelyes, tornácos *ház*; fektetett deszkákkal fedett, egy tető alá vett *marhapajta* és *fásszín*; *méhszín* régies méhkaptárokkal; *disznyópajta* a disznók számára, felső részén tyúkketreccel, egyik végén *buda* néven emlegetett WC-vel; *sütőház* nagy kemencével.

A telek belső részén és beépítetlen felén egy-egy szántóföldet művelnek, amelyeket kaszáló keretez.

10. telephely
Varság. 415. (Bagzos – Kicsibagzos – Lapos magyaró)
Kovács Lajos háza (Hajdan Szász Péter háza)
Az adatfelvétel ideje: 1993, máj. 3.

A tanya *Bagzos* legészakibb részén, a *Kicsibagzos* vagy *Lapos magyaró* nevű területen található. Körülötte viszonylag sűrűn állnak a tanyák. Szomszédjában az adatfelvétel idején új tanyai lakóház épült.

Kovács Lajos, 1932-es születésű, magányosan élő korondi unitárius férfi, aki 1990-ben Varságon vett magának *bennvalót*. Tanyájának múltjáról keveset tud.

A szomszédok tájékoztatása szerint a tanya helyén a XX. század első felében egy *oroszhegyi kicsi ház* és egy oroszhegyi csűr állt. A szállást 1940 táján megvette a varsági Szász Péter. Egy ideig az oroszhegyi kis lakóházban lakott, majd lebontotta. A régi csűrt meghagyta, azonban zsúpfedelét eltávolította és újrafedte zsindellyel.

Az 1993-ban is álló házat 1947-1948 táján építette Szász Péter. Ekkortájt készültek a melléképületek is.

A kerített telephelynek látszólag két „főbejárata" van. Elől: a lakóház és a csűr között, valamint hátul: a *kicsi ház* és a *disznyópajta* között egyaránt látható nagykapu és díszesen faragott, virágozott fedeles kiskapu. A „hátsó" kiskapu faragott felirata: „Isten segedelmével épült 1959. V. 30." Az „első", galambbugos kiskapu négy festett galambja között az évszám: 1963. Az 1950-es években a „hátsó" kapu volt a tanya főbejárata. Az „első" kapu helyén akkortájt léckerítés húzódott. Az 1960-as évek első felében, a kiskapu évszámából ítélve 1963-ban, a bejárati út és a főkapu áttevődött az épületegyüttes másik oldalára. A régi főkaput tartósan lezárták. További változást hozott, amikor az „új" főbejárat kiskapuját néhány méterrel arrébb tették és eltávolították hagyományos helyéről, a nagykapu mellől. Ezzel azt akarták elérni, hogy a kiskapun közlekedő gyalogosoknak ne kelljen az állatok udvarára lépni, hanem az állatok udvarától léckerítéssel elzárt keskeny közlekedő területen közelíthessék meg a lakóházat és a *kicsi házat*.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

1993-ban a tanyai telephelyen a következő épületek álltak: *ház*, *kicsi ház* a hozzáépített féltetős *sütőházzal*, *csűr*, *fásszín*, a csűr végéhez épített *buda*; a *disznyópajta*, a *tyúkpajta* és az *árnyékalja* nevű kocsiszín egy fedél alatt álló épülete.

11. telephely
Varság. Szám nélkül. (Sólyomkő)
Oroszhegyi szállás
Az adatfelvétel ideje: 1991. okt. 19.

Oroszhegyi szállás Sólyomkőn, a temető mellett elhaladó és a harangláb felé vezető út Nagykút pataka felé eső oldalán, Péter Jenő, Varság 22. sz. házának szomszédságában. Tulajdonosa Csortán György oroszhegyi lakos. (Felszegi.)

1964 óta benne lakik egy magányos oroszhegyi férfi, az 1925-ös születésű Gergely János, aki a tulajdonos rokona. Az oroszhegyi kollektivizálás elől menekült ki a varsági szállásépületbe. Minden évben lekaszálja a füvet a szállás körüli kaszálón az oroszhegyi gazda számára. Napszámosmunkát vállal a környéken. Kiválóan ért a kerítések készítéséhez.

A szállás két épületből áll: egy kis lakóházból és egy csűrből. A lakóépület tipikus *oroszhegyi kicsi ház*. Egy lakóhelyiségre és egy előtérre tagolódik. Utóbbit *eresznek* nevezik. A lakóhelyiség fala boronafal, amelyet a bejárati oldalon jobbára vakolat borít. Az *eresz* fala vakolat nélküli faragott fa. Résein átfúj a szél.

A sólyomkői szállás kis lakóháza a régi *oroszhegyi kicsi házak* kiváló példája. Mivel lakója igénytelen magányos férfi, a házacska megőrizte régi formáját, és hű képet ad az oroszhegyi szállások hajdani házairól. Az épületben egy jelentős változás történt. Eltávolították belőle a *kuptort*. Helyére öntöttvas tűzhely került.

A szállásépületek egy téglalap alakú kaszálóterületen állnak, amely a harangláb felé haladó útnál kezdődik, és lenyúlik a sólyomkői fennsík pereméig, a Nagykút patakát kísérő meredek domboldal erdejéig. A kaszálónak kerítése nincs. Az út és az erdő felé nyitott. A két hosszanti oldalon húzódik ugyan karókerítés, de azokat a szomszédos tanyák birtokosai készítették.

Változás 1991-hez képest: 1997 májusában a kis házban nem lakott senki. Zsindelytetejét kikezdte az idő. Az 1991-ben felmért szénakazlaknak, illetve kerítésüknek nyoma sem látszott.

12. telephely
Korond-Ásottútteteje
Elhagyott telep. A korondi Nyakas Tófalvi família hajdani birtoka.
Az adatfelvétel ideje: 1992. máj. 21.

Elhagyott irtáskaszáló Varság határvonala közelében, de Varság határain kívül. Varságról indulva a Nagyküküllő felől közelíthető meg. Korond község közigazgatási területéhez tartozik. Hajdan Kecsetkisfalud helység havasi határának része volt.

A telephely múltjának részletes leírása a „Két korondi család szállása Ásottútteteién" című alfejezetben olvasható.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A VARSÁGI NÉPRAJZI KUTATÁS SORÁN FELMÉRT SZÁLLÁSOK ÉS TANYAI TELEPHELYEK RAJZAI

A felméréseket a telephelyek leírásainál megjelölt adatfelvételi időpontokban Bárth János végezte.
Az ábrákat a terepen készített felmérési vázlatai és jegyzetei alapján Bárth János tervezte.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

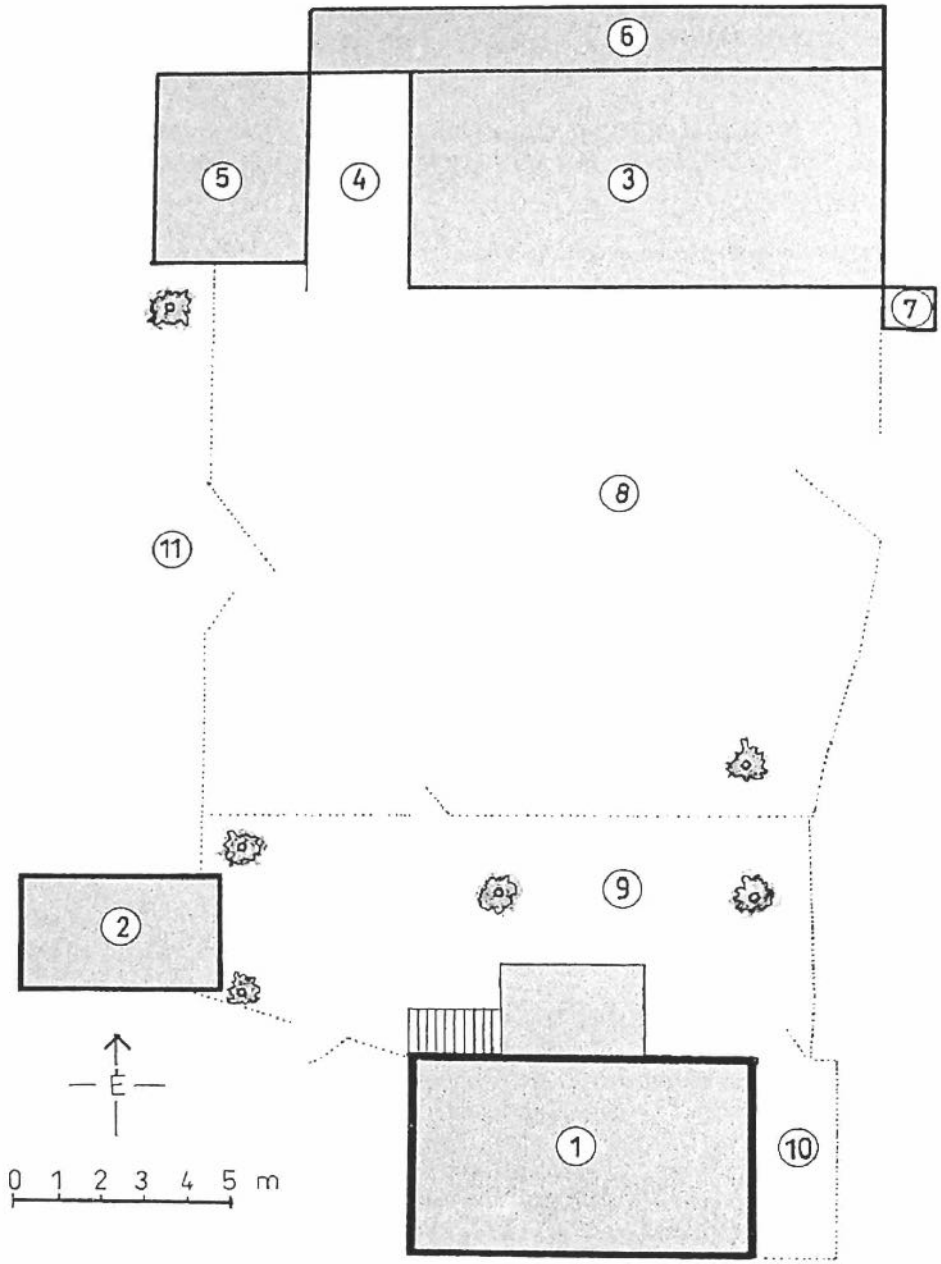

[Erdélyi Magyar Adatbank]

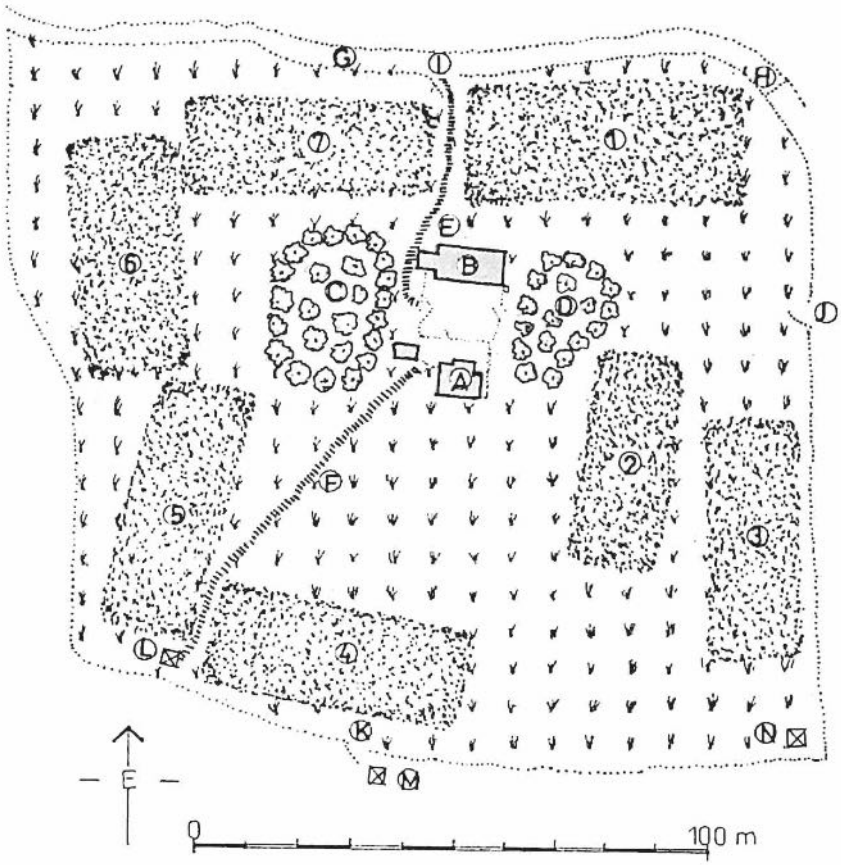

14. *ábra*. Az 1. sz. felmért tanyai telephely rajza kaszálóból feltört kis szántóparcellákkal. A számok és a betűk jelentése. 1. szántó, *fősö föd*, 2. szántó, *közbüsö föd*, 3. szántó, *bösö föd*, 4. szántó, *küsö föd*, 5. szántó, *küsö föd*, 6. szántó, *küsö föd*, 7. parlag szántó, *fősö föd*, A. *ház*, B. *csür*, C. gyümölcsös, D. gyümölcsös, E. szekérbejáró az út felől, F. gyalogút a kúthoz, G. út (közút), H. útelzáró kapu a *regelö* (közlegelö) felé, I. kapu, J. kapu, K. kapu, L. kút, *küsö kút*, M. kút, *ösö kút*, N. kút, *bösö kút*.

13. *ábra*. Bálint (Bábi) Domokos *baromudvaros* elrendezésü *bennvalója* Bagzosban. (Az 1. sz. felmért tanyai telephely udvara). A számok jelentése: 1. *ház* kiugró tornáccal és lépcsövel, 2. *sütöház*, 3. *csür marhapajtával és disznyópajtával*, 4. *árnyékalja* (kocsiszín), 5. *fásszín*, 6. sarjútartó, 7. *kolózet*, 8. *nagy udvar*, 9. *kicsi udvar*, 10. virágos kert, 11. a föbejárat kapui. A jelzett fák gyümölcsfák (alma, körte, szilva).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

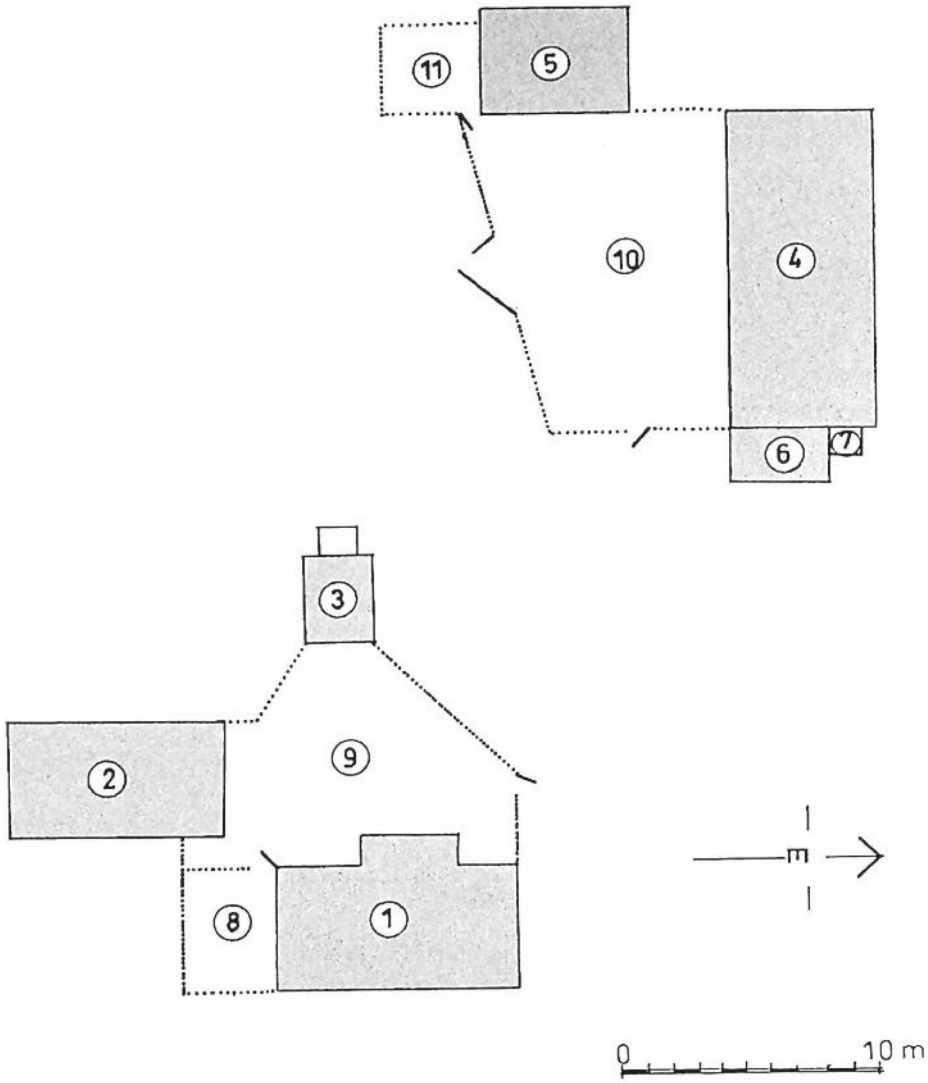

15. *ábra*. Pál Katona György *bennvalója* a Nagykükülő mellett. (A 2. sz. felmért tanyai telephely elkülönülő udvarai). A számok jelentése: 1. *nagy ház*, 2. *kicsi ház*, 3. nyári konyha kilógó kemencével, 4. *csűr*, 5. *disznyópajta*, 6. *fásszín*, 7. *árnyékszék*, 8. virágos kert, 9. *kicsi udvar*, 10. *csűrudvar*, 11. *fáskert*.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

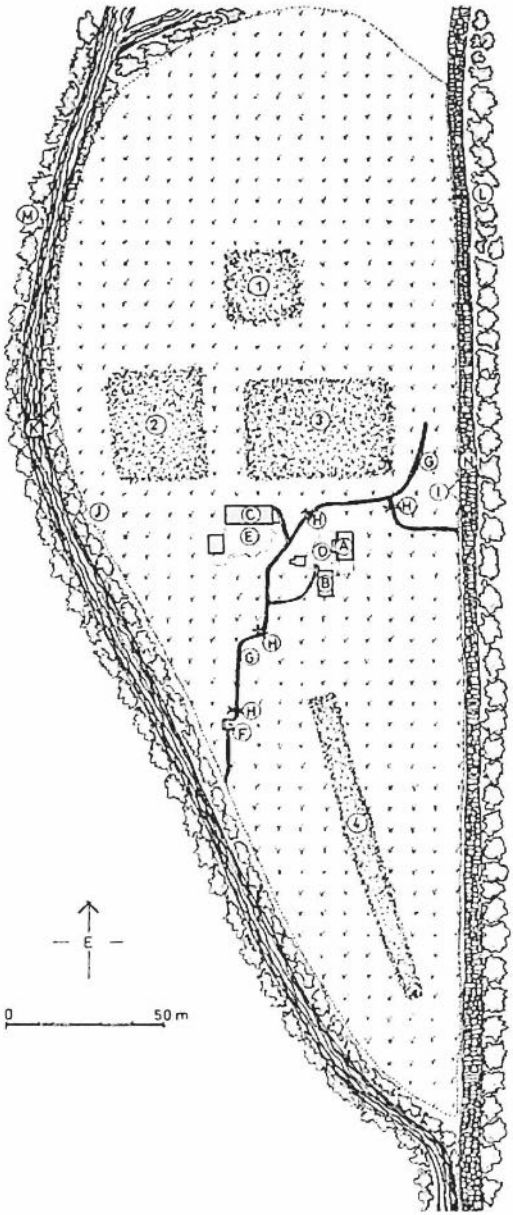

16. *ábra*. Pál Katona György Nagyküküllő menti birtokának helyszínrajza (A 2. sz. felmért tanyai telephely). A számok és a betűk jelentése: 1. szántó, *fősö föd*, 2. szántó, *csűr mögött való föd*, 3. szántó, *csűr mögött való föd*, 4. szántó, *ősö föd*, A. *nagy ház*, B. *kicsi ház*, C. *csűr*, D. *kicsi udvar*, E. *csűrudvar*, F. forrás, G. *sánc* (kapanyomnyi csatorna), H. kis híd a *sáncon*, I. főbejárat kapui, J. *avara* (nyitott, rudas kijáró a patak felé), K. patak, (Nagyküküllő), L. meredek hegyoldal erdővel, M. vízparti fák, bokrok, N. épített, kövezett út.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

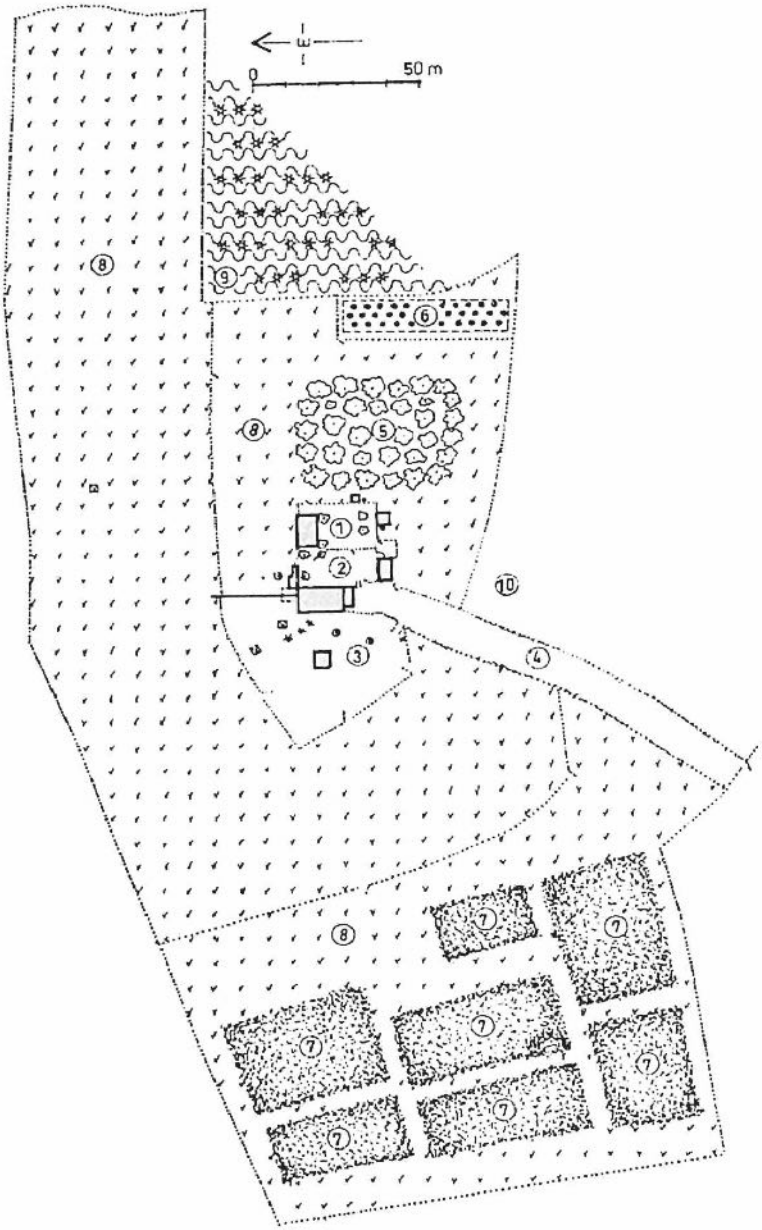

17. *ábra*. Nagy István bagzosi birtokának helyszínrajza. (A 3. sz. felmért tanyai telephely és a hozzá tartozó földek.) A számok jelentése: 1. *kicsi udvar*, 2. *nagy udvar*, 3. *csűrkert*, 4. *kijáró ucca*, 5. gyümölcsös, 6. veteményes kert, 7. szántó, 8. kaszáló, 9. vizenyős, bozótos terület, 10. más gazda birtoka.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

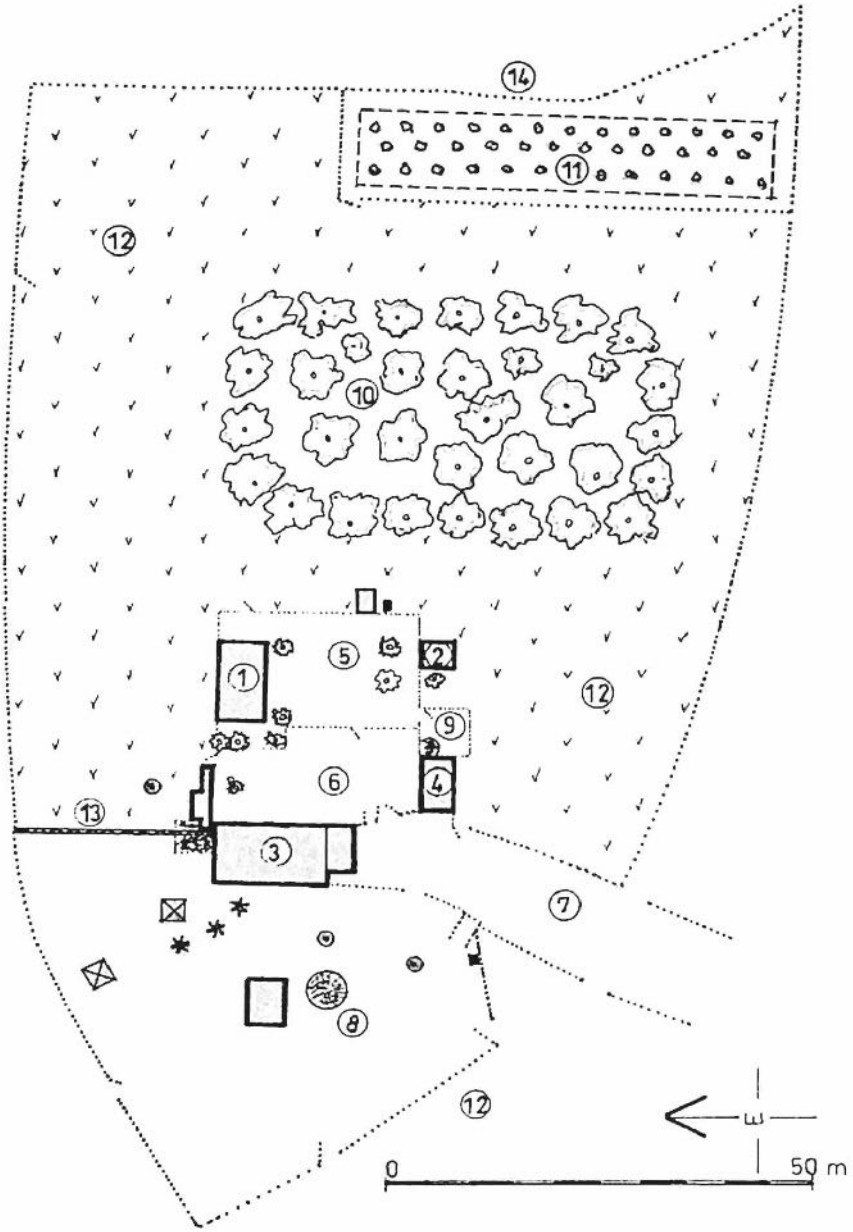

18. *ábra*. A 3. sz. felmért tanyai telephely. A számok jelentése: 1. *ház*, 2. *kicsi ház*, 3. *csűr*, 4. *disznyó-pajta*, 5. *kicsi udvar*, 6. *nagy udvar*, 7. *bejáró ucca*, 8. *csűrkert*, 9. *tyúkkert*, 10. gyümölcsös, 11. veteményes kert, 12. kaszáló, 13. *ganyélésánc*, 14. vizenyős, bozótos terület.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

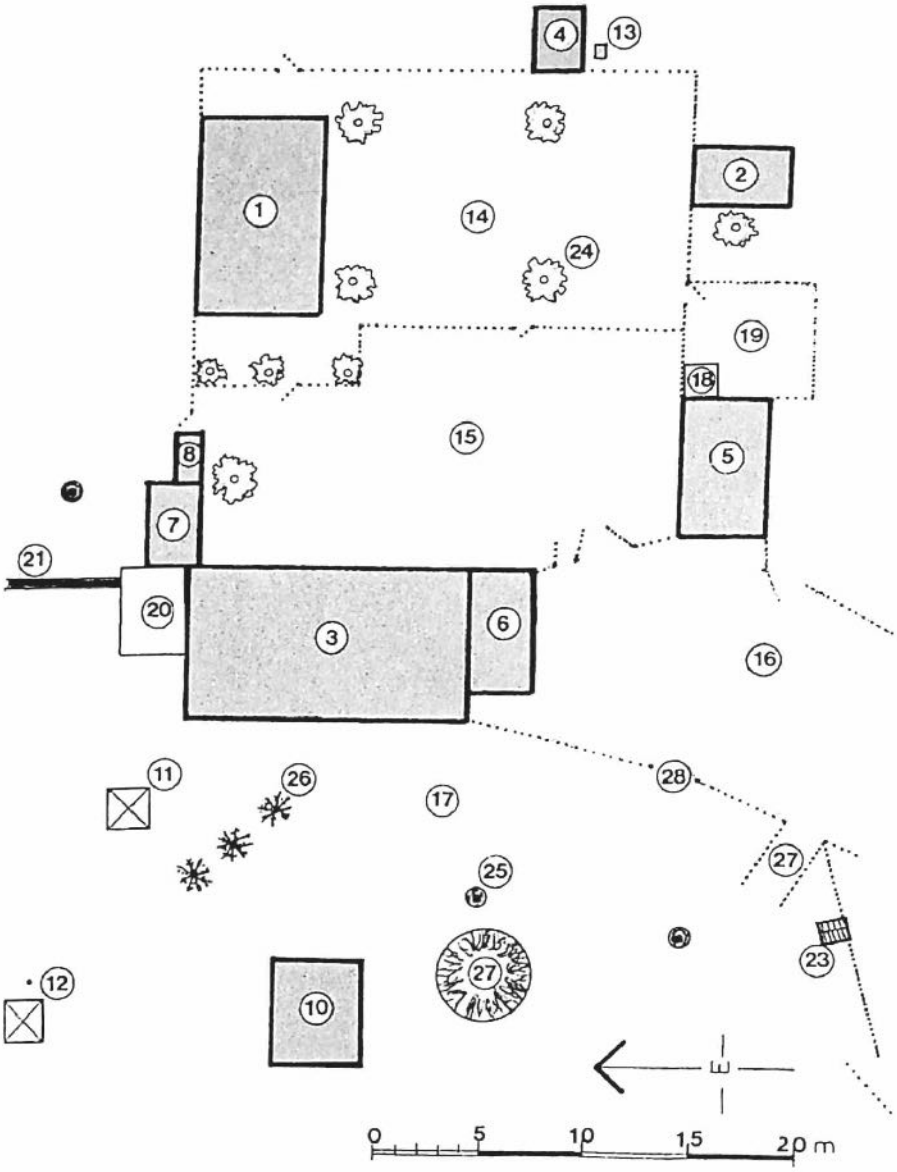

19. *ábra*. Nagy István *baromudvaros* elrendezésű bagzosi *bennvalója*. (A 3. sz. felmért tanyai telephely épületei és közvetlen környékük). A számok jelentése: 1. *ház*, 2. *nyári ház*, 3. *csűr marhapajtával*, 4. *sütőház*, 5. *disznyópajta tyúkpajtával*, 6. *fatartó*, 7. *fatartó*, 8. *tyúkpajta*, 9. *árnyékszék*, 10. *szénacsűr*, 11. *kút*, 12. *kút*, 13. katlan, 14. *kicsi udvar*, 15. *nagy udvar*, 16. *bejáró ucca*, 17. *csűrkert*, 18. *ganyé*, 19. *tyúkkert*, 20. *ganyé*, 21. *ganyélésánc*, 22. *szökető*, 23. kutyaól, 24. gyümölcsfa, 25. körisfa, 26. fenyőfa, 27. szalma, 28. *avara* (rudas kapu).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

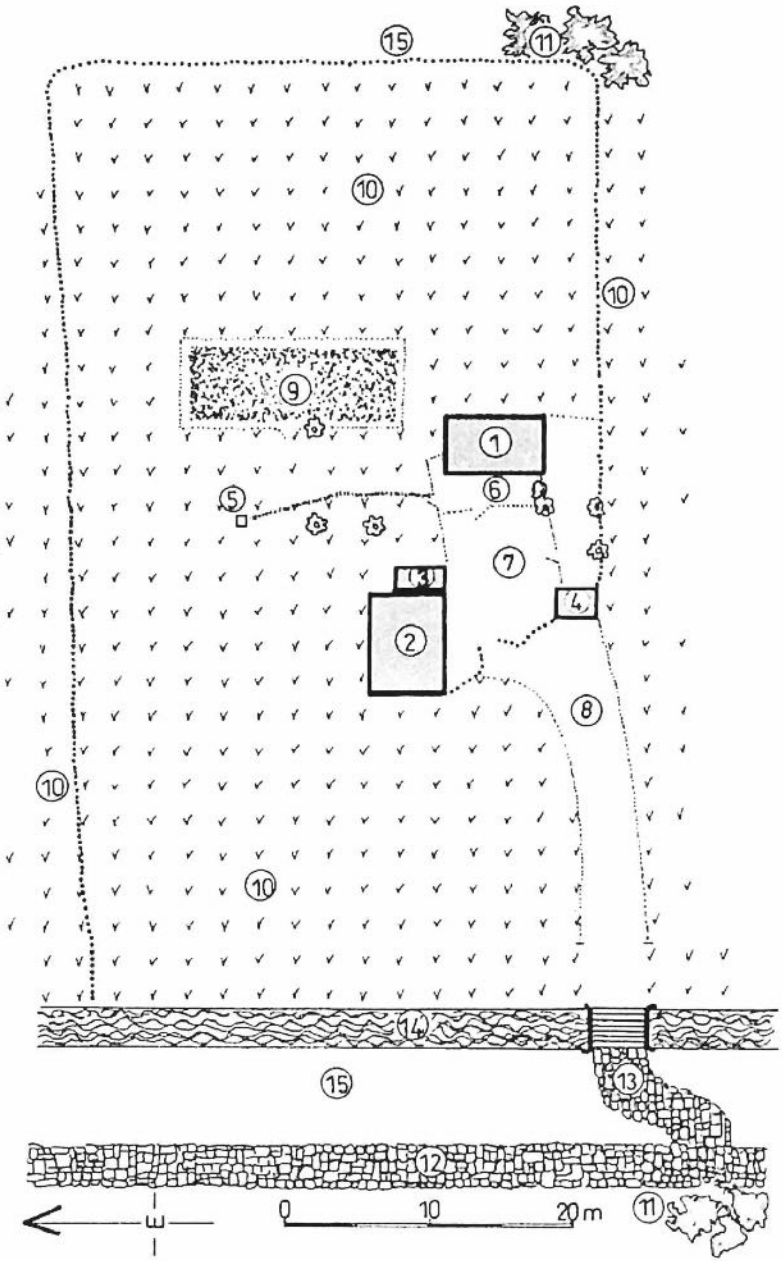

20. *ábra*. *Baromudvaros* elrendezésű tanyai telephely a *Varság pataka* völgyében. (4. sz. felmért telep). A számok jelentése: 1. *ház*, 2. *csűr*, 3. fáskamra, 4. *kicsi nyári ház*, *sütőház*, 5. *árnyékszék*, 6. *kicsi udvar*, 7. *nagy udvar*, 8. *bejáró ucca*, 9. veteményes kert, szántó, 10. kaszáló, 11. erdő, 12. épített út, 13. épített lejáró, 14. *Varság pataka*, 15. meredek hegyoldal. A jelzett fák gyümölcsfák.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

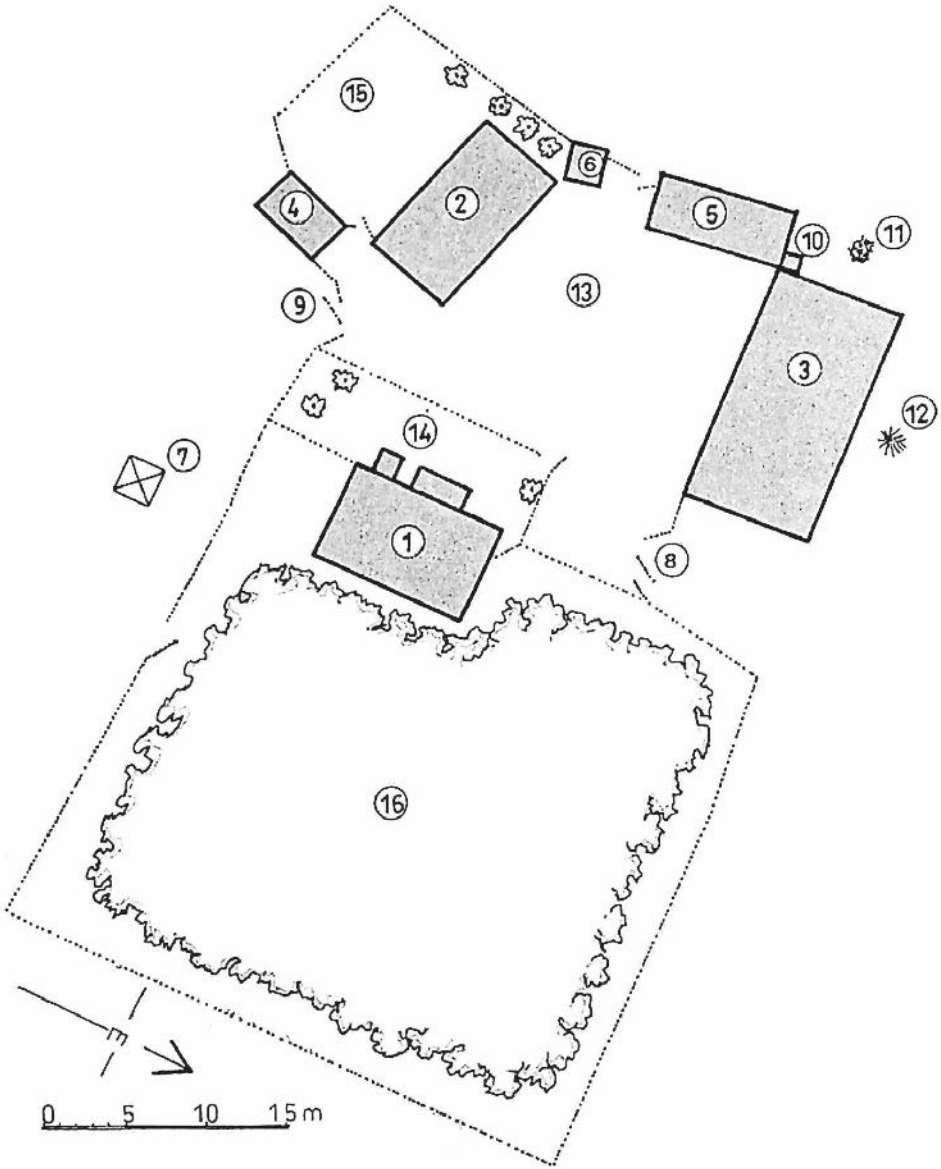

21. *ábra*. Az 5. sz. felmért tanyai telephely helyszínrajza. A számok jelentése: 1. *nagy ház*, 2. *kicsi ház*, 3. *csűr*, 4. *sütő*, 5. *disznyópajta*, 6. *fásszín*., 7. kút, 8. díszes székelykapu. (Használatból kikerült hajdani főbejárat). 9. Újabb főbejárat kapui, 10. *buda*, 11. *ganyérakás*, 12. szalma, 13. *udvar*, 14. virágos kert, 15. veteményes kert, 16. gyümölcsös. A jelzett fák gyümölcsfák.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

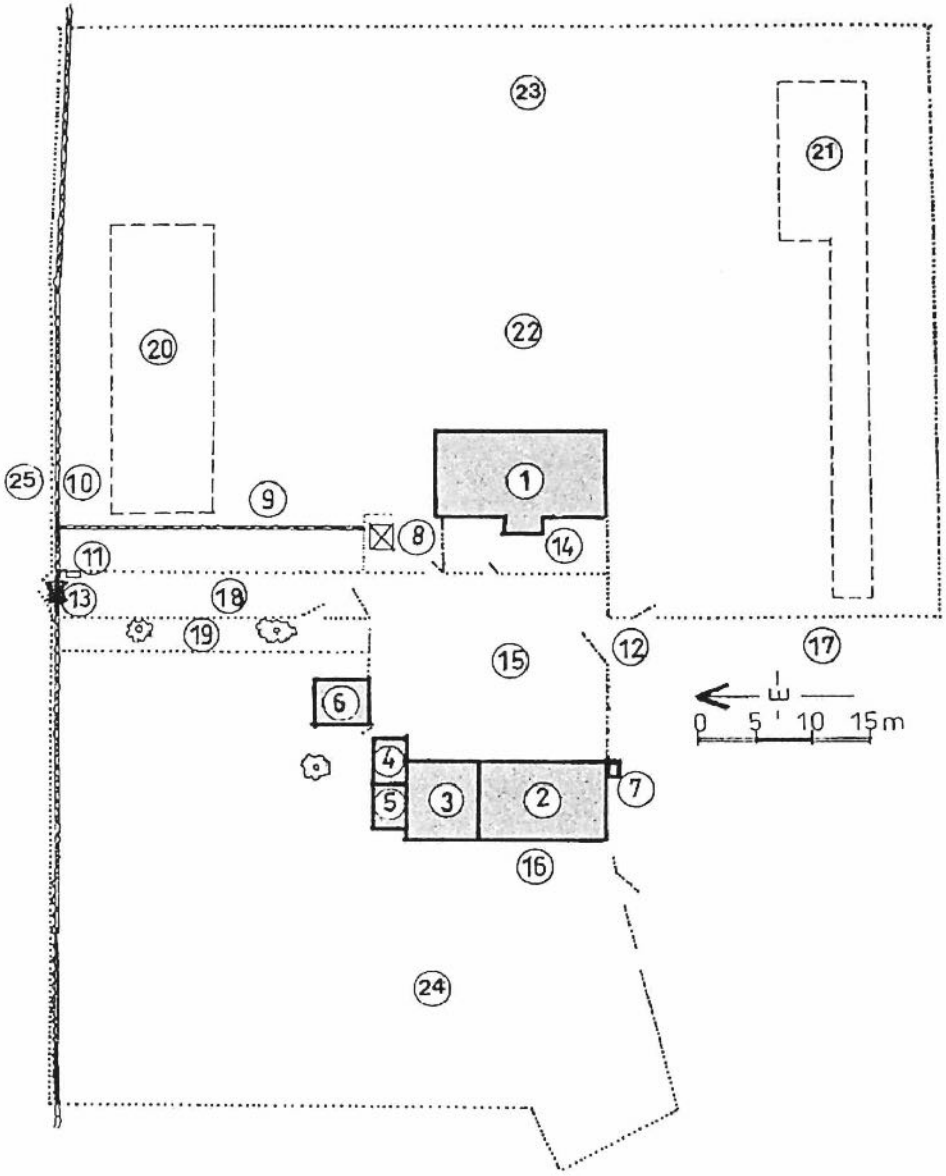

22. *ábra*. A 6. sz. felmért tanyai telephely helyszínrajz. A számok jelentése: 1. *ház*, 2. *csűr marhapajtával*, 3. *disznyópajta és árnyékalja* (szekérszín) egy fedél alatt, 4. *fásszín*, 5. *juhpajta*, 6. *sütő*, 7. *árnyék-szék*, 8. kút, 9. *sánc* a kút és a csatorna között, 10. csatorna, amely a *Köves patak* vizét hozza a ház közelébe, 11. mosópad a *csorgónál*, 12. a főbejárat kapui, 13. kijáró kapu a *regelő* felé kis híddal a csatorna fölött, 14. *kicsi udvar*, 15. *nagy udvar*, 16. *csűrkert*, 17. *bejáró ucca*, 18. *kijáró ucca*, 19. *disznyókert*, 20. szántó, 21. szántó, 22. kaszáló, 23. *fősökert*, 24. *ásókert*, 25. *regelő* (közlegelő a Nagyküküllőt kisérő erdőig). A jelzett fák gyümölcsfák.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

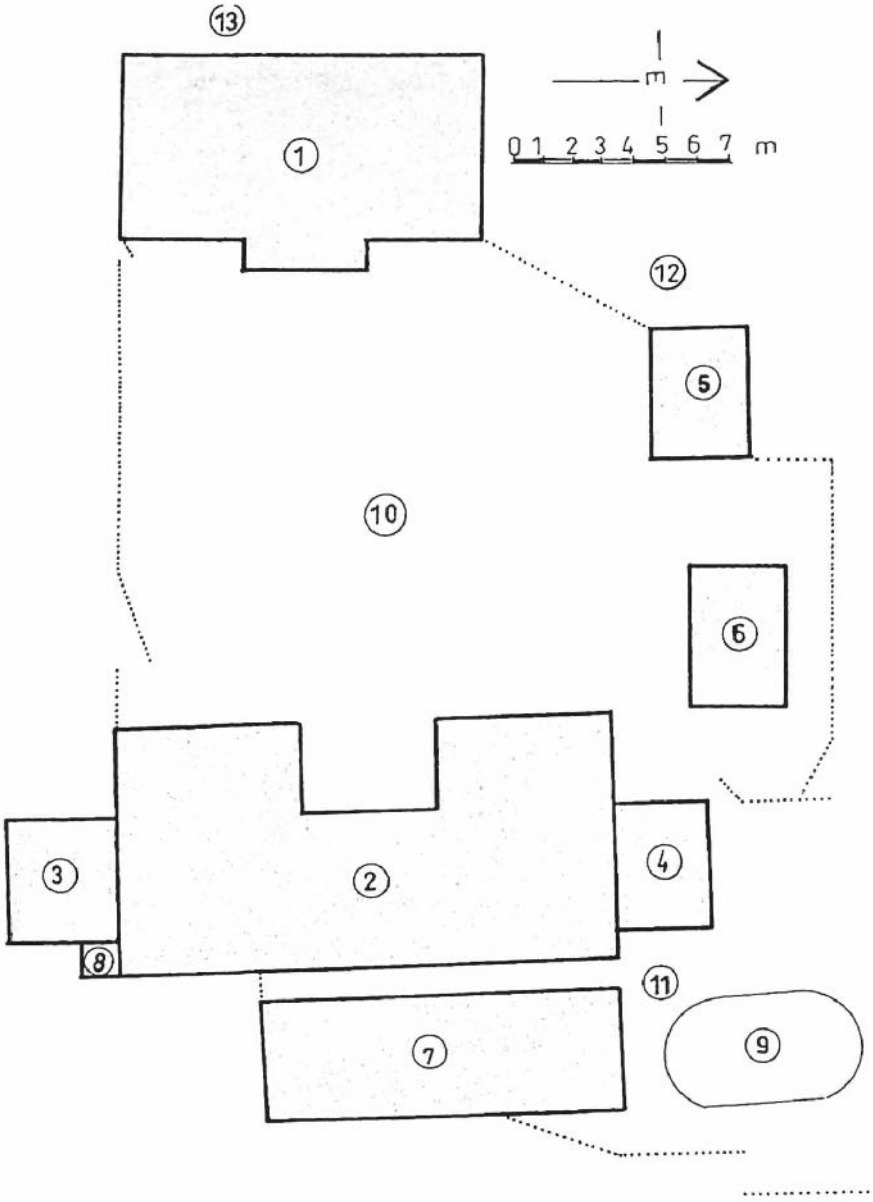

23. *ábra*. A 7. sz. felmért tanyai telephely rajza. A számok jelentése: 1. *ház*, 2. *csűr*, 3. *disznyópajta*, 4. *tyúkpajta*, 5. *sütő*, 6. *árnyékalja* (kocsiszín), 7. *szénacsűr*, 8. *árnyékszék*, 9. *kaszaj* (szalmakazal), 10. *udvar*, 11. *csűrkert*, 12. *gyümölcsös kert*, 13. kaszáló.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

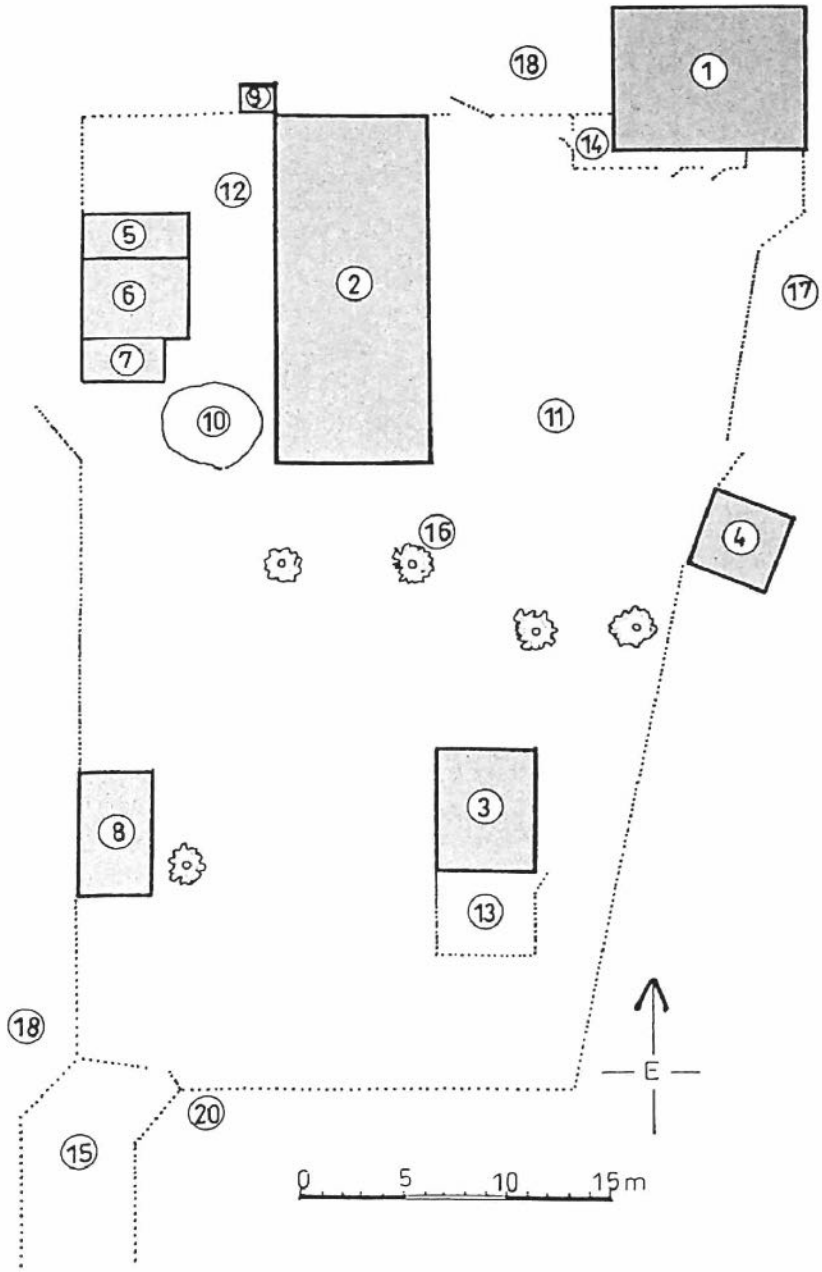

24. *ábra*. A 8. sz. felmért tanyai telephely rajza. A számok jelentése: 1. *nagy ház*, 2. *csűr*, 3. *kicsi ház*, 4. *sütőház*, 5. *szerszámos*, 6. *szénacsűr*, 7. polyvás, 8. *disznyópajta*, 9. *árnyékszék*, 10. *szalmabuglya*, 11. *udvar*, 12. *csűrkert*, 13. virágos kert, 14. *kicsi kert*, 15. *kijáró ucca*, (kb. 50 méter hosszú a szekérútig), 16. gyümölcsfa, 17. kaszáló, 18. kaszáló, 19. szántó és kaszáló, 20. más gazda birtoka.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

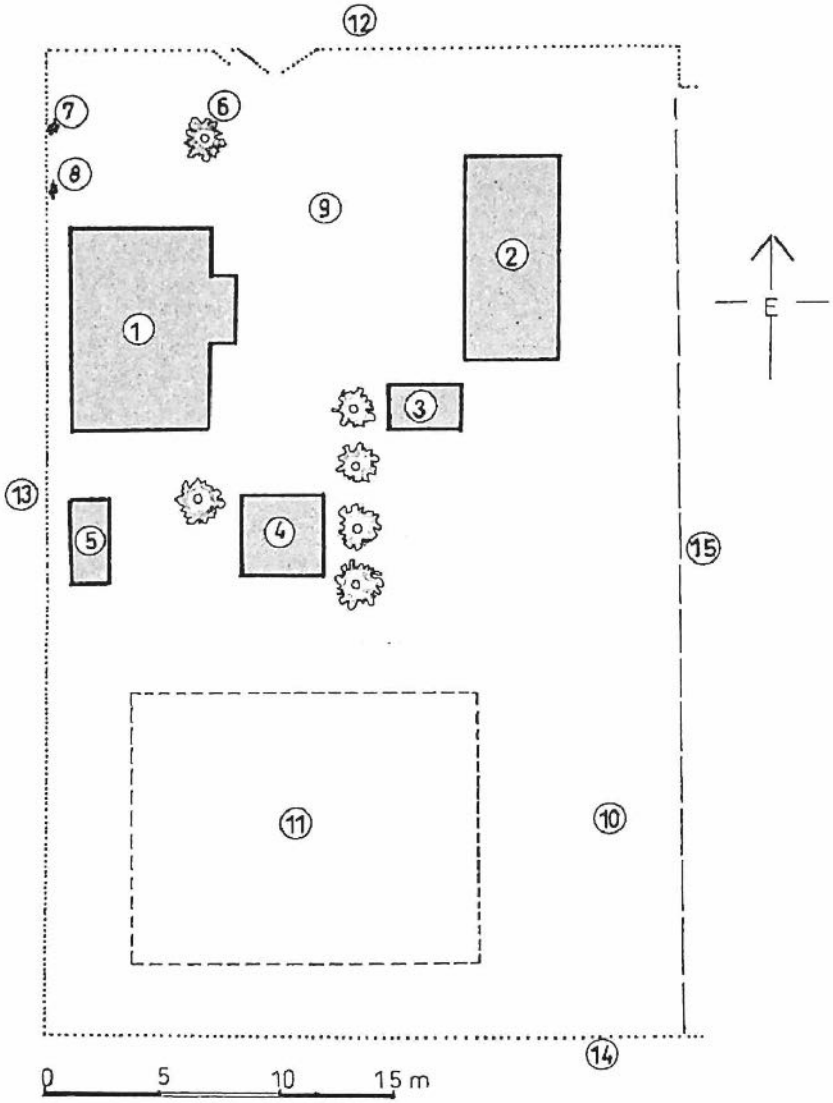

25. *ábra*. A 9. sz. felmért telephely, amely falusi telekre emlékeztet. A számok jelentése: 1. *ház*, 2. *marhapajta fásszínnel*, 3. *méhszín, méhes*, 4. *sütő*, 5. *disznyópajta*, 6. gyümölcsfa, 7. *burusnya* (orgonafa), 8. jázmin bokor, 9. udvar, 10. kaszáló, 11. szántó, 12. utcává formálódott út, 13. szomszéd telek, 14. mogyoró bokros kaszáló, 15. megvett beépítetlen szomszéd telek. (Nem választja el kerítés a felmért telektől).

[Erdélyi Magyar Adatbank]

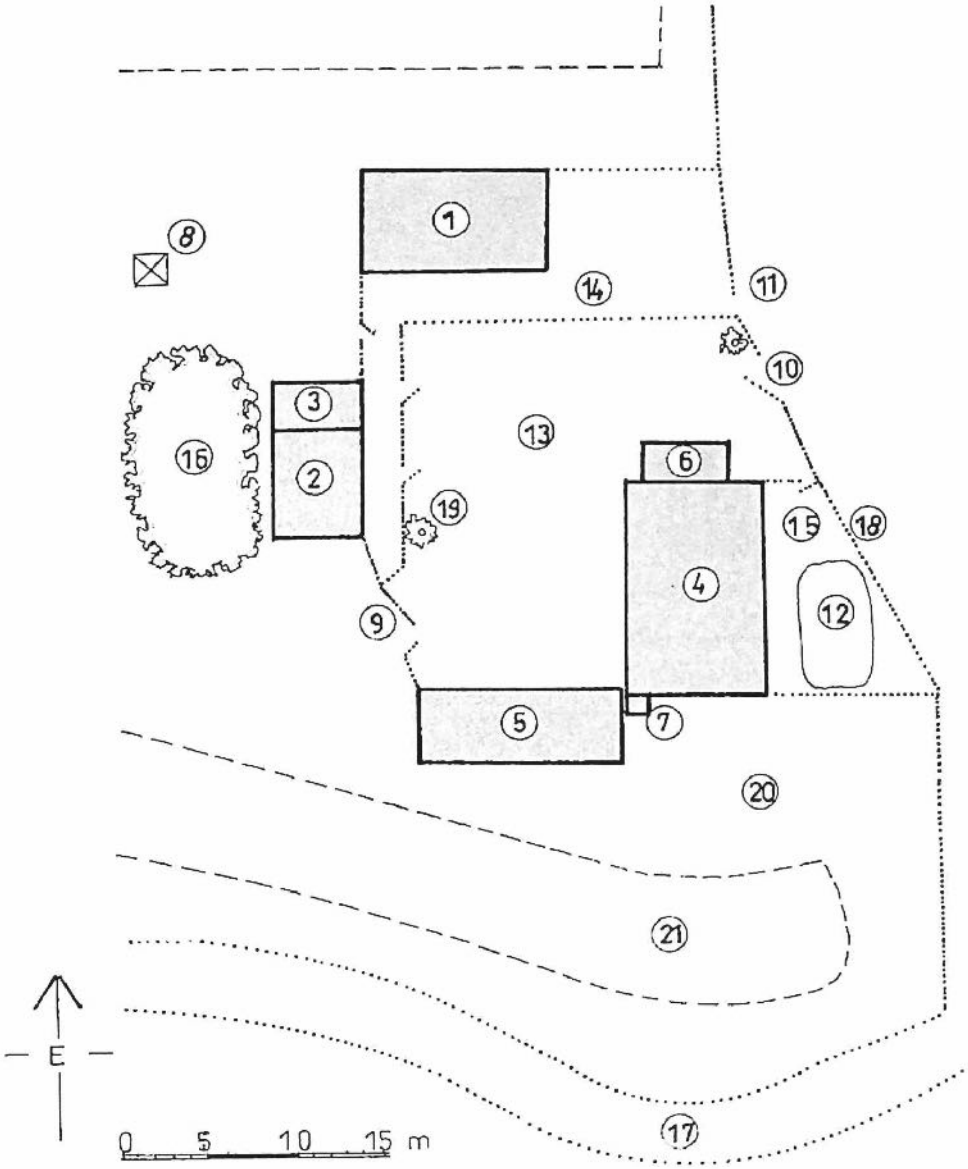

26. *ábra*. A 10. sz. felmért tanyai telephely rajza. A számok jelentése: 1. *ház*, 2. *kicsi ház*, 3. féltetős *sütőház*, 4. *csűr*, 5. *árnyékalja* (kocsiszín), *disznyópajta* és *tyúkpajta* egy fedél alatt, 6. *fásszín*, 7. *buda*, 8. elhagyott kút, 9. korábbi főbejárat kis- és nagykapuja, 10. újabb főbejárat nagykapuja, 11. újabb főbejárat áthelyezett kiskapuja, 12. szalmakazal, *kaszaj*, 13. *nagy udvar*, 14. *kicsi udvar*, 15. *csűrkert*, 16. gyümölcsös, 17. szekérút (közút), 18. újabb, taposott út a kerítés közelében, 19. gyümölcsfa, 20. kaszáló, 21. szántó.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

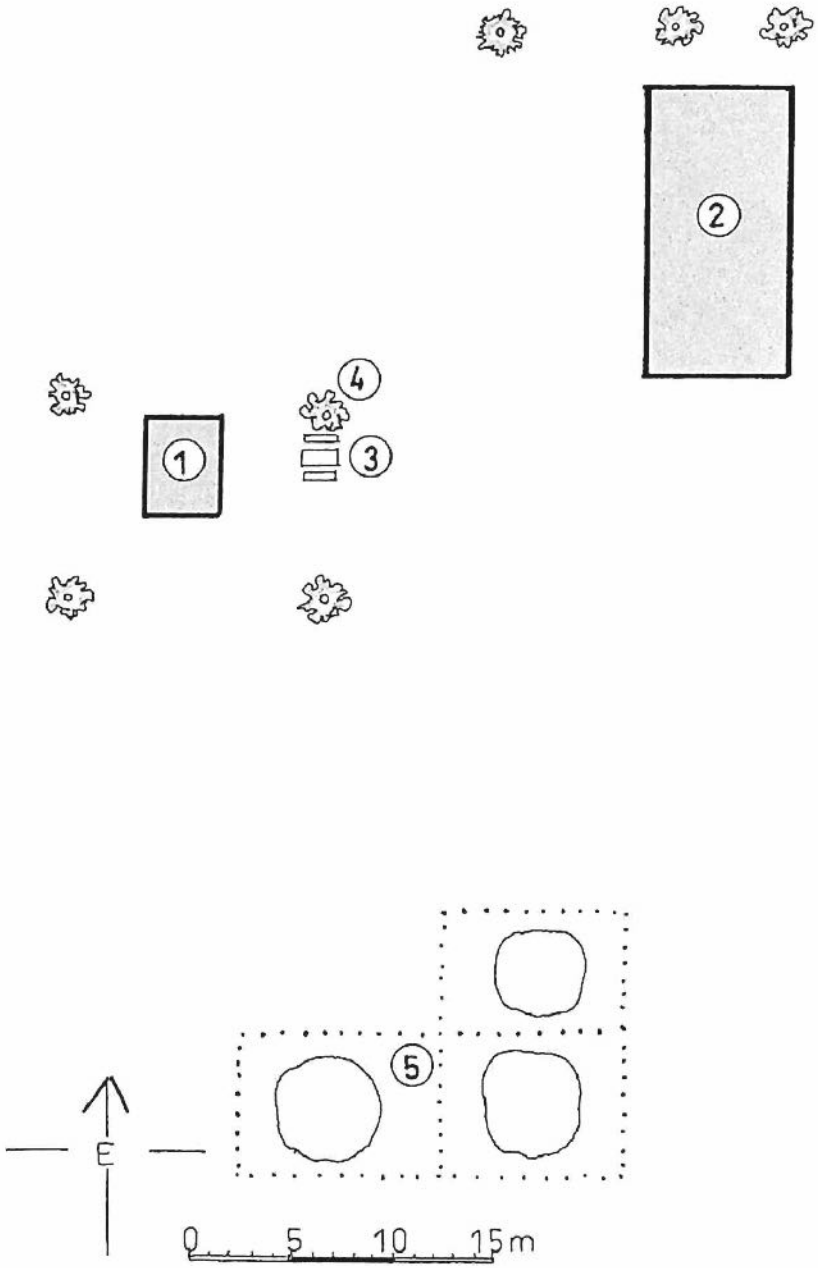

27. *ábra*. A 11. sz. felmért telephely, egy oroszhegyi birtoklású szállás helyszínrajza. A számok jelentése: 1. *oroszhegyi kicsi ház*, 2. *csűr*, 3. földbe erősített lábú asztal két paddal, 4. almafa, 5. *szénabuglyák* ideiglenes kerítéssel.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

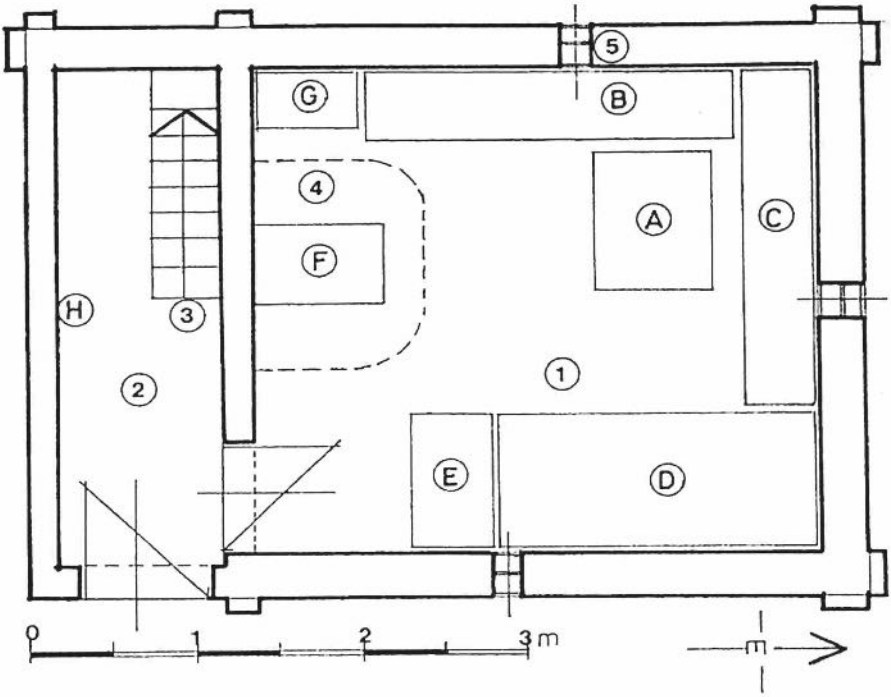

28. *ábra*. A 11. sz. felmért telephely *oroszhegyi kicsi házá*nak alaprajza a hajdani *kuptor* helyének jelölésével. A számok és betűk jelentése: 1. *ház*, 2. *eresz*, 3. létra, 4. köpadozat a hajdani *kuptor* helyén, 5. lyukablak, A. asztal, B. deszkapad, C. *kanapé*, födeles padláda, D. ágy, E. *szúszék*, ácsolt láda, F. vastüzhely, G. fásláda, H. *zakota*, lim,lom.

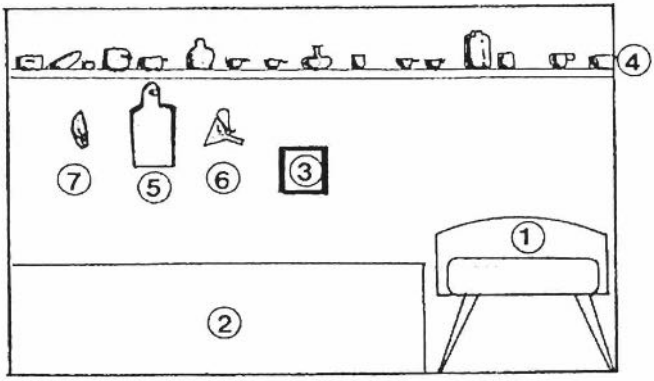

29. *ábra*. A 11. sz. felmért telephely területén álló *oroszhegyi kicsi ház* véghomlokzati falának belső nézetrajza. A számok jelentése: 1. ágy (kecskelábú prices), 2. *padláda*, 3. lyukablak, 4. edénytartó polc, 5. *lapító*, (vágódeszka), 6. bádog tölcsér, 7. bádog tejszűrő.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

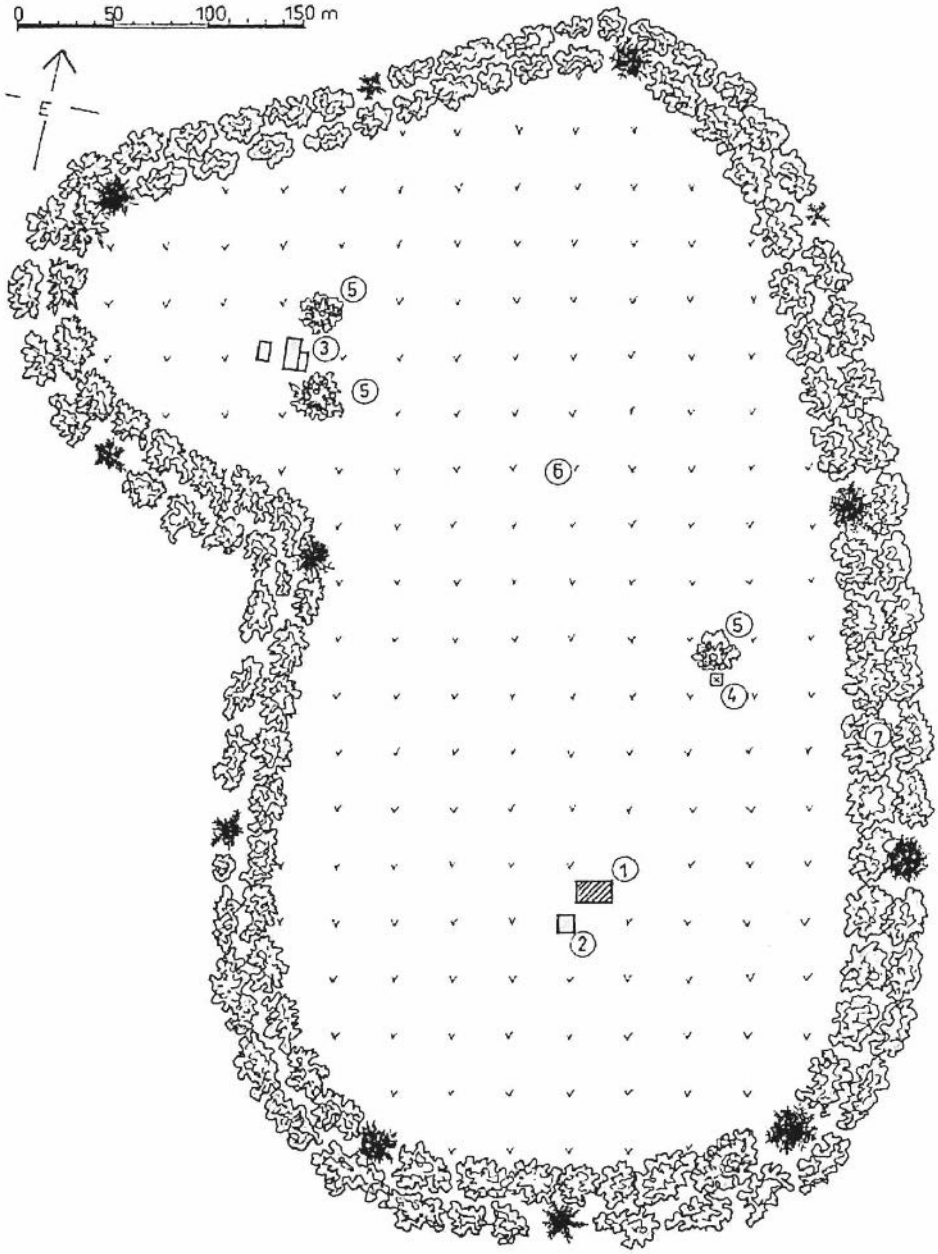

30. *ábra*. A 12. sz. felmért telephely, egy hajdani korondi birtoklású ásottúttetejei szállás helyszínrajza. A számok jelentése: 1. *csűr*, 2. hajdani épület alapfalai, 3. hajdani épületek alapfalai, 4. bő vizű forrás, 5. magányos bükkfa, 6. elvadult irtáskaszáló, 7. fenyővel kevert bükkerdő.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

7. A HEGYI TANYÁK NÉPÉNEK KÖZÖSSÉGI KAPCSOLATAI

Orbán Balázs, amikor 1868-ban ismertette Varság anyaközségét, Oroszhegyet, leplezetlen iróniával mutatta be azoknak a legénykéknek a tájékozatlanságát, akik ritkán jártak falujukban, mivel napjaik többségét a rájuk bízott állatokkal a varsági havasokban töltötték. Közölt egy hosszú versezetet, amelyet bizonyára egy tájbéli literátus székely férfiú költött. A versbe szedett történet egy havasi fiatalemberről szól, aki hazatérve Oroszhegyre, mindenre rácsodálkozik, ami a falusi élet velejárója. Különösen értetlenül szemlélődik a templomban. Megbámulja a misező papot. Nem érti, és a maga havasi szóhasználata szerint értelmezi a misén elhangzó latin kifejezéseket stb.[470]

A humoros történet Orbán Balázs legjobb szándékai ellenére is könnyen tévútra terelgetheti a kései olvasót. A vers és a hozzá fűzött kommentár azt a látszatot kelti, hogy a havasokban tartózkodó oroszhegyiek kiszakadva kulturális közegükből barmok módjára éltek. Ezzel szemben levéltári és néprajzi adatok alapján sietünk kijelenteni, hogy a havasokba szakadt oroszhegyiek és szegődött szolgáik között bizonyára akadt néhány bárgyú és félnótás tökfilkó, de a havasokat használó és a havasi szállásokon időszakosan tartózkodó oroszhegyi lakosok kulturális színvonala nem maradt el a székely falvak népének általános kulturális színvonalától. Ez szinte nyilvánvaló, hiszen a varsági szállásán tanyázó oroszhegyi székely, ha viszonylag sok időt töltött is a havasokban, az oroszhegyi kommunitás tagjaként tért haza újra és újra Oroszhegyre. Az Őrhegy alatti faluban élt közéletet. Oroszhegyen ünnepelt. Oroszhegyi házát tartotta igazi otthonának.

Némileg változott a helyzet a XIX. század utolsó harmadában, amikor sok oroszhegyi gazda tartósan kiköltözött varsági szállására. Az 1870-es, 80-as, 90-es években keletkezhetett valamicske kulturális szintkülönbség a faluban maradottak és a havasba költözöttek között, az utóbbiak rovására. A havasban még nem volt, vagy a falusitól alacsonyabb hatásfokkal működött az éppen alakulóban lévő iskola. Varságon még nem lakott pap, nem volt templom, nem működött önálló egyház. A kulturális visszaesés, a falu műveltségi szintjétől való kedvezőtlen elkanyarodás azonban ekkor sem lehetett számottevő az alábbi okok miatt:

- A nemzetségek, a családok faluban maradt és havasba szakadt tagjai továbbra is rendszeresen találkoztak egymással. Ilyenkor információkat cserélhettek. A havasban élők járadékokat vittek a faluban maradt öregjeiknek. Az esztendő jeles ünnepein meglátogatták testvéreiket, komáikat. Ha a havasiak a faluban jártak, a család ősi házában szálltak meg. Az emberi életfordulók nagy ünnepeit továbbra is a faluban ülték meg: Oroszhegyen keresztelkedtek, Oroszhegyen tartották a lakodalmakat, és a varsági temetők megnyitásáig Oroszhegyen temették el a havasi halottat is.

- A havasba költözött oroszhegyiek 1902-ig az oroszhegyi egyház „megyéjébe" tartoztak. Az oroszhegyi plébános volt a lelki vezetőjük, aki, 1880-tól bizonyosan igyekezett rajtuk tartani a szemét. Lehetőségeihez mérten látogatta, vagy káplánjával

---

[470] ORBÁN Balázs 1868-1873. I. 96-98.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

látogattatta őket. A havasba szekerező pap misét mondott és hitoktatást tartott a varsági iskolákban. Nevelt, tanított, szentségeket szolgáltatott.

- 1880 tájától a fából rakott, zsindelytetős varsági havasi iskolák világ zajától visszavonult tanítói nyilvánvalóan nem mélyen szántó tudományos ismereteket közvetítettek nehezen iskolába szoktatott hegyi növendékeiknek, hanem imádságokra, egyházi énekekre, bibliai ismeretekre és valláserkölcsi tudnivalókra tanították őket.

- Varság területén hosszú évtizedekig keverten egymás mellett éltek a farmtanyai állapot felé haladó állandóan lakott szórványtelepek és a nagymúltú, időszakosan használt oroszhegyi szállások. A havasokba költözött oroszhegyiek, akik lassan varságiaknak kezdték magukat nevezni, szinte naponta találkozhattak Oroszhegyen maradt, de havasi birtokokkal rendelkező falusfeleikkel. A szállásokat használó oroszhegyiek és a tanyalakó varságiak legtöbbször egymás közelében dolgoztak. Állandó munkakapcsolatban álltak egymással. Az állatokat teleltető oroszhegyi legények számtalan esetben varsági tanyai lányokhoz jártak *vizitába*. A havasi kaszálókon nyaranta *szénát csináló* oroszhegyi szállástartó családok fiataljai varsági tartózkodásuk idején nemcsak a hasonló módon gazdálkodó oroszhegyi famíliák fiataljaival találkoztak rendszeresen, hanem a varsági tanyákon nevelkedett gyerekekkel, legényekkel, leányokkal is. Gyakran előfordult, hogy tanyai és falubeli fiatalok összeházasodtak.

- A főbb útvonaltól távol eső Oroszhegy falu sem nyújthatott lakóinak életmódban és műveltségben különösen kiemelkedő magasságokat a XIX. század második felében.

A fenti okok és körülmények alapján feltételezhető, hogy a XIX. század utolsó harmadában nem tátongott óriási szakadék kulturális helyzet, műveltségi szint tekintetében Oroszhegy község faluban maradt és havasokba költözött lakosai között. Ha akadt némi különbség, az abból adódott, hogy a havasiak, az alföldi tanyák népéhez hasonlóan, hagyományőrzőbbnek bizonyultak. Tárgyak, szavak és tudás formájában az oroszhegyi székely kultúra olyan elemeit is kitartóan őrizték, amelyeket az új divatok hódításának jobban kitett falu lakói lassan feledésre ítéltek.

A XX. század elejétől új korszak köszöntött be Varság művelődésének, közéletének, vallási viszonyainak történetében. 1902-ben új római katolikus egyházközség alakult az oroszhegyi havasokban. Plébánia épült. Helyben lakó papot kapott a havasi tanyák népe. 1904-ben templom épült a varsági Mélypatak dombján. 1907 elejétől önálló községgé szerveződött a varsági tanyavilág. 1911-től kövezett út kötötte össze az új havasi templom környékét Zetelakával, Udvarhellyel. Megnagyobbodtak, megerősödtek az iskolák.

A Varságon működő papok és tanítók buzgólkodása révén emelkedett a havasi tanyák lakóinak műveltségi szintje. Az 1940-es évek elején, az újabb magyar fennhatóság idején egyre több fiatal varsági lány szegődött el erdélyi és magyarországi városi polgárcsaládokhoz szolgálni. Városi munkájukat befejezve sok tapasztalattal és ismerettel gazdagodva tértek vissza Varságra. Szolgálatuk során szerzett ismereteiket varsági asszonyként igyekeztek hasznosítani és továbbadni. A férfiak számára a rendszeres katonáskodás, a két nagy háború, valamint a fával való kereskedés, a vásárba járás révén tárult ki a világ. A szétszórt házakban élő nép

[Erdélyi Magyar Adatbank]

önszerveződését, kapcsolat-építését, közös ünneplését, művelődését nagy mértékben elősegítette az 1942-ben felépült kultúrház.

Néprajzi adatközlések alapján úgy látszik, hogy a XX. század közepén a szórványtelepülésű Varság népének műveltsége, önszerveződése, társadalmi kapcsolatrendszere, közösségi elvárások által szabályozott hagyományvilága nem állt lényegesen alacsonyabb szinten, mint a zárt településű történelmi székely falvak lakóié általában. Erre utalnak az életmód, a társadalom, a szokásvilág, a hitélet néprajzi adatai.

A XX. század első felében a varságiak többsége még kenderből szőtt, házilag készített alsóruhában járt. Rohamosan terjedtek azonban a vásárokban, boltokban, vándorkereskedőktől vásárolt gyári készítésű ruhák. Az 1940-es évek első felében, a „magyar időkben" előfordult, hogy a tehetősebb varsági családok lányai már *selyemkombinéban* jártak. Palkó Eliza varsági varróasszony, akit több napra házhoz lehetett hívni, hogy varrjon a családtagoknak, a XX. század közepén vitézkötéses *kosztümöt* is varrt varsági fiatal fehérnép számára. Az 1940-es években a varsági segédjegyző felesége 300 lejes tandíjért két hónapos varrótanfolyamot tartott varsági leányoknak, akik a szorgos hölgy vezetésével elsősorban polgári, városi ruhadarabok szabásának, varrásának fortélyaival ismerkedtek meg.

Lakodalmak éjszakáin a varsági férfiak és asszonyok önfeledten dalolják a magyar nyelvterület egészén ismert új stílusú népdalokat, népies műdalokat és a legérzelgősebb magyar nótákat. Az ezredfordulón öregeskedő varságiak ifjúkori emlékük gyanánt *fújják* a legvárosibb eredetű operettdalokat, kuplékat. Nem tapasztalható tehát, hogy a varságiak elzártsága, tanyai élete valamiféle „hátrányt" jelentett volna a helyi dalkultúra XX. századi formálódásában.

A varsági tanyavilág természeti tényezők által elkülönített természetes egységeit, Tisztást, Forrásközét, Sólyomkőt, Bagzost, a székely falvak tizeseinek mintájára, a XX. századi varsági közigazgatás időnként *tizes*eknek emlegette. Ezzel függ össze a két háború között még használt *tizesbíró* kifejezés. Nevezetes tizesbíró volt az 1930-as években öregeskedő Bábi (Bálint) János, a Bábi família őse. Állítólag 2 méter magasra nőtt. 104 évig élt. Hangja erősségére utal, hogy máig él a szólás: *Akkorát kiáltott, mint Bábi János.* Időnként felment a tisztási *Bábi dombra*, és onnan *kikiáltott*, vagyis a helyi közigazgatás megbízásából híreket, tudnivalókat közvetített a varságiak számára. Különös közszereplését legtöbbször így kezdte: *Hop, hóóóp! Mindenki idefigyējön!* A tisztási Bábi dombon elhangzott szavait még a távoli Sólyomkőhegyén, *a Dénes Pistájéba*, vagyis a Boros pataka tájékán is meghallották. A XX. század középső évtizedeiből a tálasbérci Dani Palkó közérdekű hirdetéseit, *kikiáltásait* is számon tartja a népi emlékezet.

A szétszórtan álló varsági tanyaházakat kanyargós taposott gyalogutak, *ösvenyek* kötötték össze. Ezeken közlekedtek a szomszédos vagy távolabbi tanyába igyekvők. Novembertől márciusig azonban legtöbbször nagy hó borította a tájat. Óvintézkedések nélkül nehéz lett volna megtalálni a hóval fedett *ösvenyek* keményebb talajú, vagyis közlekedésre alkalmasabb helyeit. A varságiak a *fuvatag*, a *förgeteg* közeledtekor vesszőket szúrtak az *ösvenyek* két oldalára. A hónapokig megmaradó hóban a vesszősorok jelezték, hogy merre kell menni. A hóesések után újabb és újabb csizmás taposással formálták, javították az utat. Mindebből

[Erdélyi Magyar Adatbank]

következik, hogy téli, havas hónapokban is gyalogjárásra alkalmas *ösvenyek* hálózták be a varsági tanyavilágot. Ezek fenntartása, jelölése, rendszeres újrataposása olyan tanyai társadalmat feltételez, amelynek önszerveződése a falusi társadalmak önszerveződésének mértékével vetekedő magas fokon áll.

A tanyai társadalmi kapcsolatok élénkségét jól bizonyítják a XX. század második felére fölöttébb jellemző, de még az ezredfordulón is előforduló összesegítő munkák, a *kalákák*. Sokféle munka elvégzésére szerveztek kalákát, de a kaláka-fajták közül a tanyai ifjúság ismerkedésében, szórakozásában a *tapasztó kalákák*nak és a *tollúfosztó kalákák*nak jutott a legnagyobb szerep. Aki a XX. század második felében tapasztó kalákát akart rendezni, rokonai, ismerősei házához elküldött két leányt hívogatni. A hívogató leányok virágcsokorral járták végig a küldőjük által megnevezett házakat. Virágcsokrukról a házbeliek már érkezésükkor kitalálták, hogy tapasztó kalákába hívogatnak. Az 1940-es években még volt *kaláka-kikiáltás*. Akkortájt különösen Dani Palkó serénykedett a nyilvános hívogatásban. Felment Tálasbércére, és onnan kiabálta, hogy hol, mikor lesz *tapasztó kaláka*, vagy *tollúfosztó kaláka*. Hallgatóit serkentette a részvételre. A vidáman végzett közös munka után a kaláka tanyai résztvevői még vidámabb evéssel, ivással és mulatozással fejezték be a napot.

A tanyai ifjúság társaséletében az 1970-es évekig nagy szerep jutott a *fonó*knak. Varság területén telente 10-15 fonó működött: Központban, Tisztáson, Forrásközén, Sólyomkőn és Bagzosban egyaránt 2-3. Egy-egy fonóba 8-10-12 lány járt. Előfordult, hogy a fonó *szërre ment*, vagyis a helye esténként változott. A *szërës fonóba* járó lányok minden este másik tanyában jöttek össze. Amikor a résztvevők tanyáit végiglátogatták, újra kezdték a sort. A fonóba járó lányok és a velük együtt szórakozó legények legtöbbször állandó helyiséget béreltek a fonónak. Mindig akadt olyan öregasszony, aki egyik szobáját a fonóba járók rendelkezésére bocsátotta. Fizetség gyanánt a legények annyi fát vittek a házához, amiből nem csak a *kivállalt* szobát tudták fűteni, hanem jutott tüzelő az öregasszonynak is egész télre. A fonó céljaira *kivállalt* helyiséget *szërre* takarították, a közelebb lakók pedig *szërre tëttek benne tüzet*.

A fonókat októbertől karácsonyig, illetve karácsonytól tavaszig tartották szombat és vasárnap kivételével naponta. Októberben vidáman mondogatták a lányok, amikor meglátták, hogy a réteken kinyílt az őszi kikirics: a *guzsajülő kinyílt*. Ez azt jelentette, hogy lehetett kezdeni a fonóba járást.

Bár a fonóhoz sok vidámság kapcsolódott, a fonóba járó lányoknak valóban fonni kellett. A kender durvább részét, a *csipüt* fonták. Teljesítményüket szüleik szigorúan ellenőrizték. Általános szabálynak számított, hogy egy leánynak 2 *supkit*, vagyis két teli kéziorsónyi fonalat kellett megfonnia. Ha *fonókerékkel*, vagyis rokkával dolgozott, egy *karika* fonal volt az elvárt teljesítmény.

A fonóba járó lányok és *szeretejeik* farsang idején a fonó céljaira bérelt szobában vagy az arra legalkalmasabb tanyában *fonóbálat* rendeztek.

Minden tanyás határrészen működött legalább egy *asszonyfonó*, ahol férjes asszonyok finomabb kendert és gyapjút fontak. Férjeik a közelükben kártyáztak.

A XX. század utolsó harmadában is előfordultak Varság területén tanyai csűrben rendezett vasárnap délutáni *bálak*. Szerepük a kultúrház megépülése előtt, a

[Erdélyi Magyar Adatbank]

XX. század első felében jóval nagyobb lehetett. A csűrbéli vigasságoknak híre járt az egész tanyavilágban. Más tanyás határrészekből és a Központból is vonzották az ifjúságot. Jellegzetes tanyai mulatságoknak számítottak a farsang idején rendezett *nyócas bálak*, amelyekre 8 ismerős házaspár volt hivatalos. A vendégek *komámasszony kosárban* hoztak magukkal ennivalót és innivalót. A gazda biztosította házában az összejövetelre alkalmas fűtött szobát, illetve megfogadta a zenészt: *klānétást*, tárogatóst, vagy cimbalmost. A hajdani *nyócas bálak* hangulatát jól tükrözi egy röpke emlékezés: *fél kupa pálinkával elmúlatánk komámékkal.*

Valószínűleg a *nyócas bálakból* és a hasonló tanyai összejövetelekből nőttek ki a kultúrházi nagy *kosaras bálak.*

A XX. század közepétől valamilyen formában az egész varsági tanyai népességet érintették a kultúrházban rendezett bálak. A fiatalság elsősorban a sátoros ünnepek másodnapjain és farsang vasárnapján szórakozhatott a kultúrház falai között. Különös színfoltot jelentett a kevésbé fiatal varságiak életében a fentebb említett *kosaras bál*, valamint a farsangi *szürkék bálja*, vagy a *kopac bál.*

Egy-egy tanyás terület egymás közelében, de mégis szétszórtan élő lakóinak jó találkozási alkalma a Rózsafüzér Társulat havonta tartott vasárnap délutáni titokcserélő összejövetele. A XX. század utolsó évében Varság területén hét Rózsafüzér Társulat működött: egy-egy Sólyomkőn, Forrásközén, Küküllőben, Bagzosban, Tisztáson és kettő a Központban.

A varsági családok látszólag egymástól elszigetelten éltek, mivel házaik nem utcákba rendeződtek, hanem szétszórtan álltak a nagy kiterjedésű határban. Egy sólyomkői ház és egy Lapos magyarói ház között több kilométeres, hatalmas távolság húzódott. Ennek ellenére az 1990-es években a néprajzkutató léptennyomon azt tapasztalhatta, hogy a varságiak községük egész lakott területén tájékozottak és otthonosan mozognak. Ennek oka valószínűleg abban keresendő, hogy rengeteget járnak-kelnek a tanyavilág egész területén. Rokoni szálaik hálója beborítja a teljes varsági határt. Az egymástól legtávolabb fekvő tanyaházak lakói is összeházasodhatnak. Természetes, hogy a forrásközi gazdának, gazdasszonynak testvére él a Központban, komája lakik Sólyomkőn, keresztfia legénykedik Bagzosban és Tisztáson. A vérrokonsági és műrokonsági háló az ezredfordulón is elevenen él. Ehhez társulnak még a gazdasági szerveződések, pl. a juhtartó *cimboraságok*, *esztenatársaságok* hálói. A varságiak rendszeresen információkat cserélnek és sokat mozognak ezekben a hatalmas hálókban, így természetes, hogy otthon vannak tanyás határuk egész területén.

A gazdag varsági szokásvilágot, különös tekintettel a vallási élet szokásaira, reményeim szerint hamarosan önálló könyvben mutatom be. Itt elég arra utalnom, hogy a szokások hagyományokat és változásokat egyaránt tükröző rendje mögött közösségi szabályok sokasága húzódik meg. Az íratlan törvények és közösségi elvárások ereje ott munkál a tanyalakó varságiak viselkedésében, cselekedeteiben, szavaiban. A XX. század középső évtizedeiben a varsági tanyák népének közösségi kapcsolatai ugyanolyan képet mutattak, mint a legtöbb székely falu közösségéé, csak a kapcsolatok bizonyos megjelenési formái tanyai színeket öltöttek. Némi szójátékkal az mondhatnánk: a szórt településű XX. századi Varság *faluközösség volt falu nélkül.*

[Erdélyi Magyar Adatbank]

8. FÜGGELÉK

FÜGGELÉK 1.

Az oroszhegyi családfők 1614. évi összeírása

Orozhegy

Primipili
Jstuan Kowach, Peter Kowach, Georgy Orban, Simon Janos, Damokos Benedek, Benedek Albert, Szabo Birtalan, Jstwan Kouach, Filler Janos giermek, Filler Leorincz benna, Filler Peter, Barrabas Peterne, Jstuan Peter, Nagy Damokosne

Pedites
Georgy Janos, Felseö Georgy Janos, Jmre Mattias, Jmre Pal Antal, Birtalan Leorincz

Libertini
Balint Janos, Albert Janos, Pal Peter, Balas Miklos Szolga, Benedek Janos, Kodor Pal, Simon Jstuán, Janos Mihalj, Kowach Tamas neotelen, Marton Gergelj, Janos Benedek, Janos Georgy, Janos Gaspar, Kelemen Pal, Küs Lezlo nyomorú, Kys pal senex, Leorincz Peter, Ferencz Mate, Kowach Mihaly, Dobos Antal santa, Andras Balint, Balas Mate, Jmre Kowach, Nagy Balint, Gergelj Georgy, Chiortan Georgy Jakab, Peter Kowach, Balas Gergelj, Jstuan Benedek nyomorú, Sipos Mihaly, Andras Janos, Chiortan Georgy, Tott Peter, Mate Peter Jllustrissimi vestrae

Hii Fuerunt libertini
Balint Janos, Gergelj Jstwan, Leonard Ferencz, Sandor Peter, Janos Leorincz, Tott Tamas, Tott Kelemen, Tott Georgy ez eztendeön hadtol valo oltalomert Lyppay Andrasnak szolgaltak

Fuit Libertinus
Janos Gergely orsagert

Advenae
Olah Jstuan szabad szekelj helibeöl
Varga Jstwan
Ambrus pal ezek is a szerent post confiscationem Andrese Lippay

Fuit Libertinus
Balint Marton ab anno ex bene placito Pauli Vgron

Fuerunt libertini
Nagy Gergelj, Andras Jstuan, nagy Justuan, Nagy Leorincz judex.
Ezek eleiteol fogva az Capitanoknak szeker chinalassal szolgaltanak, most Petky Janosne szamara ereouel akariak szolgaltatni eoket.

Advenae
Babocz Tamas de eadem Georgy Orban Mihaly Tamas mohaj dicti Benedicti Damokos Szaz Georgy nagy chiwry Bartholmei Szabo

(Habet Orozhegy):	Primipilos:	14	cum viduis
	Pedites:	5	
	Libertinos:	34	
	Post confiscationem qui a bello stabatinati:	14	
	Advenae:	6	

Jegyzet:
KÁL. SZL. 56. 1614. évi összeírás. 116-117. p. Oroszhegy.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

FÜGGELÉK 2.
Oroszhegy község családfőinek 1702. évi állami összeírása

Orozhegj

Csortán Balás-boves 4, Imreh Máté-boves 4, N. Péter István-boves 4, Gergely Péter-boves 4, Barabás Istvan-boves 4, András István-boves 2, Vas Péter-boves 4, Dombi Máté-boves 2, Mihály János-semmis, András Ferencz-tehenes, Burján Bálint-boves 4, Major Pál-boves 4, Kováts Mihályné-boves 2, László István-boves 4, Márton Ferencz-boves 2, Máté Pál-boves 4, Szabó András-boves 2, Josa Máté-boves 4, Josa Ferencz-boves 4, István Jakab-boves 4, Szász Ferencz-boves 4, Bálint István-boves 2, Lőrincz Thamás-boves 4, Dombi István-boves 2, Bálint János-boves 2, Kováts Gjeörgj-semmis, András Kováts-boves 2, Péter András Eötsével edjütt-boves 4, Gjeörgj Bálint-tehenes, Fábján Ferenczné-tehenes, Vas Gjeörgj-boves 2, Vas Balás-boves 2, Albert Ferenczné-boves 2, Dombi Márton-tehenes, Dienes Péternéboves 2, Gjeörgj Mihály-boves 2, Péter Ferencz-boves 2, Kováts Lőrintz-boves 2, K. Péter István-boves 2, Kováts Máté-boves 2, Magyari Péter-boves 2, Kováts Miklós-boves 2, K. Barabás István-boves 2, Kandó Péter-boves 2, Mihály János Péter-tehenes, Balás Ferenczné-tehenes, Jakab István-tehenes, Ambrus Mártonné-semmis,

Jobbágyok

Pál István-boves 2, Lénárt István-boves 4, Nagj Péter-boves 2, Hajdo Péter-boves 2, Gergely Lőrincztehenes, János András semmis, Toot Péter-semmis.

Jegyzet: Kál. SZL. 54. 1702. évi összeírás. Oroszhegy
boves=ökrök

FÜGGELÉK 3.
Az oroszhegyi családfők 1818. évi összeírása

Nobilis (nemesek)

1. Stephanus Józsa

Primipili (lófők)

1. Petrus Kováts, 2. Joannes Bálint, 3. Francicus Gergő, 4. Andreas Mihály, 5. Franciscus Márton, 6. Joannes Vas, 7. Joannes Szabó, 8. Georgius Gergely, 9. Stephanus Berketzi, 10. Joannes Páll (középső), 11. Andreas Dénes, 12. Joannes Jánosi, 13. Joannes Balás, 14. Michael Vas, 15. Francicus Szász, 16. Andreas Szász, 17. Andreas Tamás, 18. Josephus Tamás, 19. Stephanus Balás, 20. Joannes Bálint (alsó) 21. Stephanus Páll, 22. Stephanus Major, 23. Franciscus Lőrintz, 24. Andreas Bálint (alsó), 25. Antonius Márton, 26. Joannes Mihály, 27. Petrus Dénes, 28. Franciscus Berketzi, 29. Georgius Hajdó, 30. Franciscus Tamás, 31. Franciscus Ambrus, 32. Franciscus Barabás, 33. Antonius Barabás, 34. Michael Bálint, 35. Andreas Márton, 36. Josephus Ambarus, 37. Andreas Páll, 38. Stephanus Kováts (diafalvi), 39. Franciscus Albert (alsó), 40. Franciscus Hajdó, 41. Joannes Péter 42. Martinus Sándor, 43. Joannes Máté, 44. Antonius Máté, 45. Stephanus Dobai, 46. Joannes, 47. Stephanus Nagy, 48. Laurentius Bálint, 49. Franciscus Magyari, 50. Stephanus Kováts, 51. Stephanus Vas, 52. Andreas Lengyel, 53. Josephus Gergely, 54. Joannes Péter (középső), 55. Andreas Péter, 56. Martisnus Tamás, 57. Stephanus Lőrintz, 58. Joannes Csortán, 59. Stephanus Kováts (felső), 60. Josephus Kováts, 61. Andreas Péter (alsó), 62. Josephus Nagy, 63. Josephus Barabás, 64. Stephanus Jakab, 65. Jakobus Major, 66. Laurentius Kováts, 67. Franciscus Magyari (alsó), 68. Petrus Barabás, 69. Franciscus Barabás (alsó), 70. Antonius Bálint, 71. Andreas Vass (felső), 72. Franciscus Albert, 73. Joannes Kováts (alsó), 74. Franciscus Vass, 75. Josephus Balás, 76. Franciscus Sándor, 77. Antonius Kováts, 78. Josephus Páll, 79. Josephus Vass, 80. Franciscus Bálint, 81. Andreas Veres, 82. Stephanus Balint, 83. Franciscus Kováts, 84. Andreas Vass, 85. Thomas Péter, 86. Andreas Barabás, 87. Stephanus Péter, 88. Georgius Szász, 89. Joannes Vass, 90. Josephus Berketzi, 91. Michael Szabó, 92. Andreas Szabó, 93. Thomas Berketzi, 94. Andreas Péter, 95. Paulus Kováts, 96. Antonius Barabás, 97. Michael Barabás, 98. Franciscus Szabó, 99. Joannes Márton, 100. Martinus Ambrus, 101. Josephus Gergely, 102. Josephus Kertész, 103. Joannes Zsombori, 104. Franciscus Csortán, 105. Josephus Vass, 106. Stephanus Tamás, 107. Franciscus Gergely (alsó), 108. Joannes Balás, 109. Bartholomeus Barabás, 110. Gregorius Bálint, 111. Antonius Tamás, 112. Jacobus Tamás, 113. Joannes Péter, 114. Stephanus Kováts, 115. Stephanus Dénes, 116. Andreas Kováts, 117. Paulus Bálint, 118. Andreas Jánosi, 119. Joannes Szász, 120. Stephanus Sándor, 121. Stephanus Berketzi, 122. Petrus Major, 123. Franciscus Major, 124. Joannes Berketzi, 125. Stephanus Péter, 126. Franciscus

Veres, 127. Joannes Magyari, 128. Martinus tamás (középső), 129. Stephanus kandó, 130. Franciscus György Mihály, 131. Joannes Gergely (curator ecclesiae-egyházfi, egyházgondnok, fõmegyebíró"), 132. Franciscus Bálint, 133. Stephanus Sándor, 134. Franciscus Jakab, 135. Mathias Jakab, 136. Franciscus Barabás, 137. Joannes Major, 138. Michael Tamás, 139. Franciscus Kováts, 140. Stephanus Jakab, 141. Michael Bálint (felső), 142. Antonius Kováts, 143. Antonius Márton, 144. Franciscus Márton, 145. Franciscus Albert, 146. Joannes Albert, 147. Joannes Józsa, 148. Stephanus Vass, 149. Josephus Veres, 150. Joannes Tamás, 151. Petrus Berketzi, 152. Stephanus Nagy, 153. Stephanus Gergely, 154. Andreas Bálint, 155. Franciscus Mihály, 156. Franciscus János, 157. Joannes Mihály, 158. Franciscus Berketzi, 159. Franciscus Ambarus, 160. Stephanus Major, 161. Antonius Páll, 162. Stephanus Albert, 163. Martinus Dénes, 164. Martinus Bálint, 165. Joannes Tamás, 166. Michael Kováts, 167. Josephus Szász, 168. Michael Vas, 169. Franciscus Major, 170. Antonius Gagyi, 171. Stephanus Jánosi, 172. Stephanus Jánosi (fõlsõ), 173. Stephanus Tamás, 174. Stephanus Jakab, 175. Daniel Gergely, 176. Stephanus Nagy, 177. Matheus Józsa, 178. Franciscus Vass, 179. Joannes Péter, 180. Andreas Balás, 181. Franciscus Péter, 182. Georgius Gergely, 183. Martinus Tamás, 184. Andreas Nagy, 185. Martinus Nagy, 186. Franciscus Nagy, 187. Antonius Bálint, 188. Josephus Vas, 189. Gregorius Józsa, 190. Franciscus Hajdó, 191. Joannes Kováts, 192. Stephanus Magyari, 193. Joannes Barabás, 194. Ignatius Márton, 195. Joannes Péter)servus conventionatus - konvenciós cseléd), 196. Franciscus Péter, 197. Franciscus Szöts.

Eorum Viduae

(Lófõk özvegyei, a megnevezettek özvegy feleségei)

1. Stephanus Barabás, 2. Michael Bálint, 3. Simeon Barabás, 4. Andreas Nagy, 5. Gregorius Bálint, 6. Stephanus Barabás, 7. Joannes Vas, 8. Gregorius jakab, 9. Michael Papp, 10. Gregorius Barabás, 11. Joannes Jakab, 12. Antonius Lõrintz, 13. Josephhus Józsa, 14. Joannes Albert, 15. Antonius Bálint.

Libertini

(Felszabadítottak)

1. Antonius Páll, 2. Stephanus Dombi, 3. Joannes Nagy, 4. Franciscus Páll, 5. Franciscus Tóth, 6. Paulus Tifán, 7. Antonius Nagy, 8. Josephus Páll, 9. Stephanus Nagy, 10. Franciscus Nagy, 11. Stephanus Szabó, 12. Matheus Nagy, 13. Andreas Cinciri, 14. Andreas Nagy, 15. Andreas Cinciri, 16. Petrus Tifán, 17. Stephanus Tifán (alszegi), 18. Stephanus Tifán, 19. Michael Nagy, 20. Joannes Nagy, 21. Petrus Tóth

Coloni

(Jobbágyok)

1. Petrus Tifán, 2. Michael Cinciri, 3. Stephanus Cinciri, 4. Joannes Cinciri, 5. Stephanus Tifán, 6. Michael Cinciri.

Ingvilini

(Zsellérek)

1. Stephanus Bokor, 2. Ötves Ádám, 3. Ötves Simo,

Jegyzet:

CSÁL: Fondul nr. 38. Collektia tabelelor de impunere 1818-1848. Pachetului LXXXIX. 1818. Dealu (11).

1818-ban az állami hatóságok adókimutatás céljából iratták össze az oroszhegyi családfõket. Az összeírás latin nyelvû. A neveken kívül számadatokat is tartalmaz. A közreadás során a nevek latinos alakját és sorrendjét meghagytam, az utánuk következõ számadatok és megjegyzések közlésétõl eltekintettem, a latin keresztnevek rövidítéseit feloldottam. A társadalmi rétegek latin neveinek magyar megfelelõjét valamint néhány megjegyzést, pl. alsó. felső, középső stb. zárójelbe tettem. A nevek sorszámozása az eredeti rendet követi, vagyis társadalmi csoportonként újra kezdõdik. A névsorba szám nélkül felírták azokat, akik a legutóbbi összírás óta haltak meg, vagy kivándoroltak Moldvába. Ezeket a szám nélküli neveket, mivel hajdani viselõik az összeírás idején már nem léteztek Oroszhegy társadalmában, elhagytam.

Az összeírás utolsó csoportja Extranei címmel az ún. extraneus birtokosokat sorolta fel. Ezek listáját, mint a népesedéstörténeti témához szorosan nem tartozó részt, szintén elhagytam.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

FÜGGELÉK 4.

A "Küküllőn túli" oroszhegyi havasok állandó lakosainak 1893. évi összeírásai

Kimutatás Oroszhegy-Varságtisztásán lakó rom. Kath. hívek lélek számáról.
Össze-iratott 1893. február 10-én.

Sor-szám	A családfő neve	A családtagok száma	Összes lélekszám
1	Bálint Márton Péter	2	3
2	Bálint Márton Márton	2	3
3	Kovács Miklós Ignácz	2	3
4	Tifán János bota	3	4
5	Szőcs János	1	2
6	Szőcs Gergely	6	7
7	Pál Ignácz	3	4
8	Tifán István	3	4
9	Fancsali Ferencz	3	4
10	Bálint János Pál	5	6
11	Péter István	6	7
12	Tifán András	3	4
13	Balázs Dénes	3	4
14	Tamás Ignácz	4	5
15	Tamás Márton	1	2
16	Tamás András id.	1	2
17	Gegő József	6	7
18	Borbély Mózes	5	6
19	Tamás Imre	-	1
20	Tamás István Mihály	2	3
21	László Zsigmond id.	2	3
22	László Zsigmond ifj.	1	2
23	György Mihály István id.	4	5
24	György Mihály János ifj.	1	2
25	György Mihály Mihály	2	3
26	Szabó Dénes	2	3
27	Bálint Pál szt. Kir.	9	10
28	Tifán György Ferencz	3	4
29	Nagy Márton András	2	3
30	Jakab Sándor	2	3
31	Jakab Mózes	1	2
32	Szász Antal Márton	5	6
33	Szász Antal	7	8
34	Szász Mihály id	2	3
35	Szász Mihály ifj.	1	2
36	Kovács Mátyás	1	2
37	Kovács Lőrincz István	2	3
38	Nagy Balázs	1	2
39	Vas Feri János	2	3
40	Nagy Ferencz Ferencz	4	5
41	Gergely János Mózes	2	3
42	Dénes Ferencz ifj.	1	2
43	Dénes Ferencz id.	2	3

[Erdélyi Magyar Adatbank]

44	Bálint János Mózes	1	2
45	Balázs Mihály	4	5
46	Józsa János	5	6
47	Józsa Ferencz	2	3
48	Nagy Bertalan Gy.	6	7
49	Nagy Bertalan	2	3
50	Bálint János Gergé	3	4
51	Nagy Mózes Gergely	-	1
52	Ambrus András	3	4
53	Ambrus Ferencz	3	4
54	Kovács János	5	6
55	Barabás Bertalan	3	4
56	Józsa György	7	8
58	Berkeci Márton	2	3
59	Józsa Gergely	3	4
60	György Mihály András	4	5
61	György Mihály János id.	4	5
62	György Mihály István ifj	3	4
63	Dima István I.	3	4
64	Péter János szorosi	9	10
65	Vas Károly	3	4
66	Péter Jánosné özv.	2	3
67	Péter László	1	2
68	Ambrus Mózes	3	4
69	Nagy István János	2	3
70	Balázs Péter	1	2
71	Albert Mihály ifj	4	5
72	Albert Mihály id.	1	2
73	Albert István	3	4
74	Nagy Ferkő Sándor	4	5
75	Lengyen Ferencz	2	3
76	Lengyen Imre (Ambrus)	1	2
77	Tifán Gergely totucai	8	9
78	Nagy Ferkő Antal	1	2
79	Lőrincz Miklós János	6	7
80	Berkeci János Lukács	2	3
81	Tifán György	4	5
82	Tifán Pál	3	4
83	Tófalvi István erdőör	-	1
84	Major Gergely	4	5
85	Sinkovits János	4	5
86	Tifán Ferencz szuka	2	3
87	Tifán Gergely	1	2
88	Nagy Ferkő Ferencz	2	3
89	Berkeci János ifj.	1	2
90	Tifán Antal Kozma	3	4
91	Bálint Jakab János	5	6
92	Tamás Istváné id	1	2
93	Tamás István ifj.	4	5
94	Tamás István Márton	3	4
95	Dénes Márton	4	5
96	Tifán Mihály	4	5

97	Tifán Péter bota	4	5
98	Tifán Márton	6	7
99	Tifán János árva	4	5
100	Tifán Andrásné	2	3
101	Tifán Gergely árva	5	6
102	Tifán Imre giligor	7	8
103	Tifán Ferkő István	4	5
104	Tifán Ferkö Ferencz	6	7
105	Tifán György Márton	1	1
106	Péter Mózesné	4	5
107	Tifán Gergely daru	4	5
108	Mátyás Ferencz	2	3
109	Mátyás Mihály	1	2
110	Tifán Antal totucai	6	7
111	Kovács Lajos	7	8
112	Tófalvi Ferencz	4	5
113	Vajda Lőrincz	6	7
114	Bakó Antal tanító	4	5
115	Pál Tamás	3	4
116	György Mihály Ferencz	-	1
117	Molnos Samuel	2	3
118	Szász Jánosné	-	1
119	Tifán Péterné id.	-	1
120	Szilveszter Mózes	2	3
121	Bálint József Gergely	8	9
122	Máté Samuel	5	6
123	Fancsali Márton	5	6
124	Buda Mihály	1	2
125	Józsa Antal	4	5
126	Katona György	-	1
127	Tamás András ifj.	6	7
	Összesen van		522 lélekszám

Varság, 1893. február 10-én

az összeírásra megbízott s a nép által felkért
Ambrus Mózes
György István
Tifán Pál

Kimutatás az Oroszhegy-nagykútpataki havason lakó hívek létszámáról

Folyó -szám	A családfő neve	A családtag ok száma	Szolga	Összesen
1	Tamás János dobogós	8	1	9
2	Pál Gergely	2	-	2
3	Kovács Lőrincz Gergely	2	-	2
4	Bálint Antal Gergely	7	-	7
5	ifj. Szász Pál	4	-	4
6	János János	3	-	3
7	Pál Márton katona	5	-	5
8	Fancsali Sándor	5	-	5

9	Keresztes Mózes	10	-	10
10	Tamás György Mihály	4	-	4
11	Jakab János	4	-	4
12	Jakab Pál	2	-	2
13	Péter József	6	-	6
14	Duka György	4	-	4
15	Bálint Pis Mózes	8	-	8
16	Duka András	3	-	3
17	Péter György	5	-	5
18	Tibodi Ferencz	2	-	2
19	Bíró József	3	-	3
20	Márton Palkó Ferencz	2	1	3
21	Dénes György ifj.	3	-	3
22	Péter Mihály Gergely	4	1	5
23	Veres Ignácz	3	-	3
24	Veres András	3	-	3
25	Bálint Pis László	2	-	2
26	Miklós András	5	-	5
27	Albert Antal	3	-	3
28	Bálint Pis. Márton	2	-	2
29	id. Duka András	3	-	3
30	Duka Mózes	4	-	4
31	Márton Palkó András	4	-	4
32	Kovács zsiga Péter	2	-	2
33	Kovács Zsigmond	3	-	3
34	Pál katona Ferencz	8	-	8
35	Veres Péter	3	-	3
36	Máté Mózes	6	-	6
37	Pál Sándor	5	-	5
38	Pál Mózes	7	-	7
39	Vass Hajdó János	4	-	4
40	Bálint Ber. Lőrincz	8	-	8
41	Vas Balázs István	7	-	7
42	Bálint Ber. Mózes	4	-	4
43	id. Szász Pál	5	-	5
44	Dénes Károly	4	-	4
45	Dénes Palkó	3	-	3
46	Boldizsár Ferencz	2	2	4
47	Dénes Mózes	6	-	6
48	Nagy György	4	-	4
49	id. Dénes György	6	-	6
50	Nagy György Ferencz	5	-	5
51	Nagy György Pál	6	-	6
52	Nagy György Péter	2	-	2
53	Nagy György Gergely	5	-	5
54	Faludi Pál	2	-	2
55	Berkeczi Lukács Péter	2	-	2
56	Berkeczi Lőrincz Ferencz	4	-	4
57	Berkeczi csojgos János	6	-	6
58	Berkeczi Bálint	4	-	4
59	Márton Dániel	6	-	6
60	Balázs János	6	-	6

[Erdélyi Magyar Adatbank]

61	Tamás Antal	7	-	7
62	Gergely András	2	1	3
63	Nagy György István	5	-	5
64	Zsombori Mózes	2	1	3
65	Berkeczi Antalné Gergely	6	-	6
66	id. Berkeczi Ferencz	4	-	4
67	Berkeczi János katona	2	-	2
68	Berkeczi Lukács Antal	6	-	6
69	Zsombori Gergely	3	1	4
70	ifj.Berkeczi Ferencz	2	-	2
71	Fancsali György	5	1	6
72	Fodor Sámuel	6	-	6
73	Berkeczi Márton	3	-	3
74	Berkeczi Gergely	2	-	2
75	Berkeczi Antal	6	-	6
76	Berkeczi Ferkő Antal	3	-	3
77	Nagy György Márton	5	-	5
78	Bálint Miska József	2	-	2
	Főösszeg:	332	9	340

Jegyzet:
UPI. Főesperesi iratok. Dos. 141. 90/1898. (Az iratokat 1898-ban emelték át az 1893. évi iratok közül.)

FÜGGELÉK 5.

Székelyvarság község római katolikus lakosainak lélekösszeírása 1926/27-ből

Összeírási ív
az erdélyi püspök fennhatósága alá tartozó római katolikus hívekről
és azok jövedelméről az 1926. évben
Udvarhely esp. ker., Székelyvarság plébánia, Székelyvarság község

Az önálló kereset tel rendelkező róm. kath. hívő							
Sor-szá-ma	neve	állása (foglalkozása)	lakása	1-6 éves gyerm eke	7-16 éves gyerm eke	felesége és 16 éven felüli családta gja	
1	Albert P. Antal	napsz. földm.	Sólyomkő			1	
2	Albert P. György	napsz. földm.	Sólyomkő		1	1	M
3	Albert Dénes	napsz. földm.	Bagzos	1		1	
4	Albert István	kovács	Forrásköz		1	1	
5	Albert János	kovács	Varság	3	1	1	
6	Ambrus Péter	napsz.	Varság			2	
7	Ambrus János	napsz.	Varság	1	1	1	M
8	Ambrus Sándor	napsz. földm.	Bagzos	1		1	
9	Id. Balázs Dénes	napsz. földm.	Varság	1	2	3	
10	Id. Balázs János	napsz. földm.	Forrásköz	3		3	
11	Ifj. Balázs Dénes	napsz. földm.	Varság	3		1	
12	Balázs János	napsz. földm.	Forrásköz	3		1	M
13	Balázs Mihály	napsz. földm.	Bagzos			1	

14	Balázs Mózes	napsz. földm.	Varság			2	
15	Balázs Ferencné	napsz. földm.	Varság	1	1	2	
16	Bakó Vendel	napsz. keresk.	Varság				
17	Bálint B. János	napsz. földm.	Sólyomkő		1	2	
18	Bálint M. Imre	napsz. földm.	Bagzos	2	3	2	
19	Bálint L. János	napsz. földm.	Bagzos	2	2	1	
20	Ifj. Bálint Gergely	napsz. földm.	Bagzos	4	1	1	
21	Bálint Jakab János	napsz. földm.	Varság	2	4	2	
22	Bálint P. László	napsz. földm.	Sólyomkő	1		3	
23	Bálint M. Pál	napsz. földm.	Varság	1		3	
24	Bálint P. János	napsz. földm.	Varság	2		5	
25	Bálint G. Pál	napsz. földm.	Bagzos	1	2	2	
26	Bálint P. György	napsz. földm.	Sólyomkő		2	3	M
27	Bálint P. Mózes	napsz. földm.	Sólyomkő	3	1	3	
28	Bálint Sándor	napsz. földm.	Varság	1		1	
29	Bálint Balázsné	napsz. földm.	Kükülló		3	1	
30	Balázs György	napsz. földm.	Forrásköz	2	1	1	
31	Bálint Pál	napsz. földm.	Sólyomkő	2	2	1	
32	Bálint I. Péter	napsz. földm.	Forrásköz			1	
33	Bálint I. Pál	napsz. földm.	Forrásköz			2	
34	Borbély Márton	napsz. földm.	Varság	2		1	
35	Bálint M. Péterné	napsz. földm.	Varság		1		
36	Bálint Istvánné	napsz. földm.	Bagzos		1	1	
37	Bálint Marci László	napsz. földm.	Varság		1	2	
38	Bálint Miska László	napsz. földm.	Forrásköz	1	2	1	
39	Berkeczi G. Márton	napsz. földm.	Forrásköz			1	
40	Berkeczi L. János	napsz. földm.	Forrásköz			1	
41	Berkeczi Bálint	napsz. földm.	Forrásköz	2		3	
42	Berkeczi L. Antal	napsz. földm.	Forrásköz	1	2	1	
43	Berkeczi B. Márton	napsz. földm.	Sólyomkő		3	2	
44	Berkeczi B. János	napsz. földm.	Bagzos		1	2	
45	Berkeczi Cs. Péter	napsz. földm.	Forrásköz	3	3	2	
46	Berkeczi Cs.Domokos	napsz. földm.	Forrásköz	3	4	1	
47	Berkeczi L. Ferenc	napsz. földm.	Forrásköz	3	1	1	
48	Berkeczi A. János	napsz. földm.	Forrásköz	1	1	2	
49	Berkeczi A. Márton	napsz. földm.	Forrásköz	1		1	
50	Berkeczi F. Dénes	napsz. földm.	Forrásköz	3		1	
51	Bíró Péter	napsz. földm.	Varság	1	1	1	
52	Bodó Jakab	napsz. földm.	Bagzos	3	1	3	
53	Borbély Ferencz	napsz. földm.	Varság	4		1	
54	Borbély Gergely	napsz. földm.	Varság	2		1	
55	Czinczíri Mártonné	napsz. földm.	Forrásköz				
56	Czinczíri Mózes	napsz. földm.	Forrásköz		1	1	
57	Czinczíri Gáspár	napsz. földm.	Forrásköz	2		1	
58	Dénes Ágoston	napsz. földm.	Sólyomkő		2	1	
59	Dénes Ferencz	napsz. földm.	Bagzos			1	
60	Dénes Áron	napsz. földm.	Forrásköz	1		1	M
61	Dénes K. Imréné	napsz. földm.	Sólyomkő		3		
62	Dénes Áron id.	napsz. földm.	Sólyomkő	2		1	
63	Dénes K. Mózes	napsz. földm.	Sólyomkő		2	2	
64	Dénes Mózes	napsz. földm.	Sólyomkő	1	1	3	
65	Dénes K. Pálné	napsz. földm.	Sólyomkő				
66	Demeter Sándor	napsz. földm.	Bagzos			1	
67	Demeter Mózes	napsz. földm.	Bagzos	1		1	M

68	Dénes Lázár	napsz. földm.	Sólyomkő	2	4	2	
69	Duka György	napsz. földm.	Forrásköz			1	
70	Duka Mózes	napsz. földm.	Sólyomkő	1		2	
71	Duka József	napsz. földm.	Bagzos			1	
72	Id. Faludi Pál	napsz. földm.	Forrásköz	2	2	2	
73	Ifj. Faludi Pál	napsz. földm.	Varság		1	3	
74	Faludi Sándor	napsz. földm.	Forrásköz		1	1	
75	Fancsali F. Márton	napsz. földm.	Varság	1	3		
76	Fancsali Péter	napsz. földm.	Forrásköz		1	1	
77	Fancsali Imre	napsz. földm.	Forrásköz		1	1	
78	Fancsali Györgyné	napsz. földm.	Forrásköz		1	4	
79	Fancsali Sándor	napsz. földm.	Bagzos	1	1	1	
80	Fancsali Dénes	napsz. földm.	Varság	1	4	2	
81	Farkas Mártonné	napsz. földm.	Varság	1	4		
82	Fábián Lajos	napsz. földm.	Varság	2		1	
83	Gegő István	napsz. földm.	Bagzos			1	
84	Gergely István	napsz. földm.	Bagzos	4		2	
85	Gothár Sándor	napsz. földm.	Sólyomkő	2		2	
86	Id. György János	napsz. földm.	Varság			2	
87	Ifj. György János	napsz. földm.	Varság	2			
88	Id. György András	napsz. földm.	Bagzos	1	1	3	
89	Ifj. György András (k)	napsz. földm.	Varság		1	2	
90	Ifj.György András (A)	napsz. földm.	Bagzos	1		1	M
91	Id. György István	napsz. földm	Varság	2		3	
92	Ifj. György István	napsz. földm.	Varság		1	1	
93	György Péter	napsz. földm.	Varság	3		2	
94	György Márton	napsz. földm.	Varság			1	
95	Jakab Dénes	napsz. földm.	Sólyomkő	2		4	
96	Jakab Sámuelné	férje cipész	Varság		5		M
97	Jére Ignácz	napsz. földm.	Sólyomkő		1	1	
98	Jére Ferencz	napsz. földm.	Bagzos	2			
99	Józsa Ferencz	napsz. földm.	Varság		2	4	
100	Józsa Márton	napsz. földm.	Varság	2		1	M
101	Józsa Mózes	napsz. földm.	Bagzos	3		2	
102	Józsa György	napsz. földm.	Bagzos	3		1	
103	Józsa András	napsz. földm.	Sólyomkő	2		1	
104	Ilyés Mózes	napsz. földm.	Kükülló		2	2	
105	Imre Márton	napsz. földm.	Varság			2	
106	Keresztes Mózes	napsz. földm.	Forrásköz	1	2	1	
107	Keresztes Dénes	napsz. földm.	Sólyomkő	1	3	1	
108	Keresztes András	napsz. földm.	Forrásköz	2	3	2	
109	Kovács Dénes id	napsz. földm.	Bagzos		1	4	
110	Ifj. Kovács Dénes	napsz. földm.	Varság	2	1	1	
111	Kovács Gy. Péter	napsz. földm.	Kükülló		2	3	
112	Kovács István	napsz. földm.	Varság	1	2	2	
113	Kovács Pál	napsz. földm.	Varság		2	1	
114	Kovács Lajosné	napsz. földm.	Varság			1	M
115	Kovács D. Mátyás	napsz. földm.	Bagzos			2	
116	Kovács Zsigmondné	napsz. földm.	Sólyomkő		1		
117	Kovács Mihály	napsz. földm.	Sólyomkő	3	1	2	
118	Kovács D. János	napsz. földm.	Varság		2	1	
119	Kovács D. Ferencz	napsz. földm.	Varság		1	1	
120	Lengyel Ferencz	napsz. földm.	Varság			1	
121	Lőrincz M. Péter	napsz. földm.	Sólyomkő	2		1	

122	Makó Ferencné	napsz. földm.	Bagzos		1	2	
123	Madarász János	napsz. földm.	Varság	4	1	1	
124	Márton Péter	napsz. földm.	Sólyomkő	1	2	1	
125	Márton Mózes	napsz. földm.	Forrásköz		1	1	
126	Márton Ferencz	napsz. földm.	Bagzos	3	1	1	
127	Márton István	napsz. földm.	Forrásköz	1		1	
128	Máté János	napsz. földm.	Sólyomkő			1	
129	Máté András	napsz. földm.	Sólyomkő		2	3	
130	Mihály Gergely	napsz. földm.	Forrásköz	3	1	1	
131	Magyari József	napsz. földm.	Varság	2	4	1	
132	Mihály András	napsz. földm.	Bagzos	1		3	
133	Nagy Gy. Gergely	napsz. földm.	Forrásköz	2	1	2	
134	Nagy Gy. Áron	napsz. földm.	Forrásköz	2		1	
135	Nagy Gy. József	napsz. földm.	Forrásköz			3	
136	Nagy Gy. Péter	napsz. földm.	Forrásköz			1	M
137	Nagy Bertalan	napsz. földm.	Forrásköz			1	
138	Nagy Gy. Pál	napsz. földm.	Varság	4	1	1	M
139	Nagy Gy. Sándor	napsz. földm.	Sólyomkő	2	3	1	
140	Nagy Gy. Márton	napsz. földm.	Sólyomkő	2	1	3	
141	Nagy Gy. Gáspár	napsz. földm.	Sólyomkő		2	2	
142	Nógrádi Dénes	napsz. földm.	Sólyomkő	1	2	1	
143	Nagy B. Pál	napsz. földm.	Bagzos	2	2	1	
144	Nagy B. János	napsz. földm.	Bagzos	3		1	
145	Nagy G. Imre	napsz. földm.	Sólyomkő			2	
146	Nagy Gy. János	napsz. földm.	Varság			2	
147	Nagy Gy. Ferencz	napsz. földm.	Forrásköz	1		1	
148	Nagy Gy. Dénes	napsz. földm.	Forrásköz		1	1	
149	Nagy Gy. László	napsz. földm.	Forrásköz		1	1	
149	Nagy Gy. László	napsz. földm.	Forrásköz	2		3	
150	Nagy F. Ferenc	napsz. földm.	Varság			1	
151	Márton György	napsz. földm.	Sólyomkő	4	2	2	
152	Pál László	napsz. földm.	Varság	1		2	
153	Pál K. László	napsz. földm.	Sólyomkő	3	1	2	
154	Pál K. József	napsz. földm.	Küküllő	3	1	3	
155	Pál Ignácz	napsz. földm.	Varság	1		2	
156	Pál K. Albert	napsz. földm.	Küküllő	2		1	
157	Pál K. Gáspár	napsz. földm.	Küküllő	2		1	
158	Pál K. György	napsz. földm.	Küküllő	2		1	
159	Pál K. Lázár	napsz. földm.	Küküllő			4	
160	Pál K. Márton	napsz. földm.	Küküllő	1		4	
161	Pál K. Ferencz	napsz. földm.	Sólyomkő	3	4	2	
162	Pál L. Bertalan	napsz. földm.	Sólyomkő			3	
163	Pál János Péterné	napsz. földm.	Sólyomkő	1		2	
164	Pál Péter Ferencz	napsz. földm.	Bagzos			1	
165	Péter Ferencz	napsz. földm.	Sólyomkő			1	
166	Péter István	napsz. földm.	Varság				
167	Péter Márton	napsz. földm.	Varság	1	2	1	
168	Pál Sándor Imréné	napsz. földm.	Varság		2	1	
169	Pál Dénes	napsz. földm.	Bagzos		1	2	
170	Nagy János	napsz. földm.	Varság			3	
171	Péter János	napsz. földm.	Varság			1	
172	Péter J. Pál	napsz. földm.	Sólyomkő		2	1	
173	Péter László	napsz. földm.	Varság			1	
174	Péter András	napsz. földm.	Bagzos	3	2	1	

175	Péter M. Gergely	napsz. földm.	Sólyomkő		1	2	
176	Péter Pál	napsz. földm.	Varság	1	3	1	
177	Péter János	napsz. földm.	Sólyomkő	3	2	1	
178	Sinkovics Jánosné	napsz. földm.	Varság			1	
179	Szabó István	napsz. földm.	Sólyomkő		1	1	
180	Szabó Andrásné	napsz. földm.	Forrásköz	1		2	
181	Somorai Lászlóné	férje kovács	Varság	1			M
182	Id. Szabó Gergely	napsz. földm.	Bagzos			1	
183	Ifj. Szabó Gergely	napsz. földm.	Bagzos	2	1	1	
184	Szász Domokos	napsz. földm.	Bagzos		2	1	
185	Szász M. Ferenc	napsz. földm.	Bagzos			1	
186	Szász Ferenc	napsz. földm.	Sólyomkő		1	2	
187	Id. Szász Márton	napsz. földm.	Bagzos			1	
188	Szász Pálné	napsz. földm.	Sólyomkő			2	
189	Szőcs István	napsz. földm.	Varság	3	1		
190	Szőcs János	napsz. földm.	Varság	1	1	2	
191	Szőcs Pál	napsz. földm.	Varság		2	1	
192	Tamás Gy. István	napsz. földm.	Sólyomkő		1	3	
193	Tamás Gy. János	napsz. földm.	Sólyomkő	1		3	
194	Tamás István Márton	napsz. földm.	Varság	2		5	
195	Tamás István	napsz. földm.	Varság	1		3	
196	Tamás Imre Márton	napsz. földm.	Varság	3	4	2	
197	Tamás D. Márton id.	napsz. földm.	Forrásköz	1	1	3	
198	Tamás D. Márton ifj.	napsz. földm.	Forrásköz	2		1	M
199	Tamás D. János	napsz. földm.	Kükülló		1	2	
200	Tamás D. Antal id.	napsz. földm.	Forrásköz		1	1	
201	Tamás D. Antalné ifj.	napsz. földm.	Forrásköz	3	3	1	
202	Tamás D. András	napsz. földm.	Forrásköz	2		1	
203	Tamás D. József	napsz. földm.	Forrásköz	2		1	
204	Tamás János ifj.	napsz. földm.	Varság			1	
205	Tamás Ignácz	napsz. földm.	Varság	1		3	
206	Tamás Sándor	napsz. földm.	Varság	2		3	
207	Tóti Ferencz	napsz. földm.	Bagzos	1		1	
208	Tófalvi Ferencné	napsz. földm.	Bagzos	2	3	2	M
209	Tamás Ferenc	napsz. földm.	Varság	2	1	1	
210	Tifán Gy. György	napsz. földm.	Varság	3	1	1	
211	Tifán Gy. Ferencz	napsz. földm.	Varság		2	2	
212	Tifán András felső	napsz. földm.	Varság		1	1	
213	Tifán K. Dénes	napsz. földm.	Varság		3	3	
214	Tifán Antal id.	napsz. földm.	Varság			3	
215	Tifán Gergely	napsz. földm.	Varság			1	
216	Tifán Márton tót	szöv. boltos	Varság	2		1	M
217	Tifán Sz. Márton	napsz. földm.	Varság			1	
218	Tifán Sz. Áron	napsz. földm.	Varság		1	2	
219	Tifán Gy. László	napsz. földm.	Varság			1	
220	Tifán Sz. Ferenc	napsz. földm.	Varság		1	4	
221	Tifán P. Márton	napsz. földm.	Varság			1	
222	Tifán Ignácz	napsz. földm.	Varság	2		3	
223	Tifán Imre	napsz. földm.	Varság	2	6	3	
224	Tifán G. István	napsz. földm.	Varság	1	1	6	
225	Tifán G. Jánosné	napsz. földm.	Varság	2	1	1	
226	Tifán G. Gáspár	napsz. földm.	Varság			1	
227	Tifán G. János	napsz. földm.	Varság	3	2	1	
228	Tifán Mihály	napsz. földm.	Varság	4	3	1	

229	Tifán János Andrásé	napsz. földm.	Varság	2	2	2	
230	Tifán István Istváné	napsz. földm.	Varság	3	3	1	
231	Tifán G. Dénes	napsz. földm.	Varság	3		1	
232	Tifán á. Gáspár	napsz. földm.	Varság	4	2	2	
233	Tifán Pálné	napsz. földm.	Varság			1	
234	Tifán Pál	napsz. földm.	Varság	1		1	
235	Vajda János	napsz. földm.	Varság	2	2	1	
236	Vajda Pál	napsz. földm.	Varság			1	
237	Vass Pál	napsz. földm.	Forrásköz			1	
238	Vass Lázár	napsz. földm.	Forrásköz	2		1	
239	Vass Ferencz	napsz. földm.	Forrásköz			1	
240	Vass Ferenc (farkas)	napsz. földm.	Varság	2		1	
241	Vass Gáspár	napsz. földm.	Varság	3	1	1	
242	Vass B. Mihály	napsz. földm.	Sólyomkő	2		1	
243	Vass L. Mihály	napsz. földm.	Varság			1	
244	Vass H. József	napsz. földm.	Sólyomkő	2	1	3	
245	Vass G. János	napsz. földm.	Bagzos	2		3	
246	Zsombori Károly	cipész	Varság	2		2	M
247	Zsombori Gergely	földm.	Forrásköz		1	1	
248	Szász István	napsz. földm.	Forrásköz	1		2	
249	Balázs Sándor	napsz.	Varság				
250	Máthé László	napsz.	Sólyomkő	1	1	1	
251	Albert Mihály	napsz.	Varság				
252	Ambrus János	napsz. földm.	Bagzos			2	
253	Bajkó János	mészáros	Forrásköz	1		1	M
254	Bakó Antal	tanító	Varság				
255	Baróti Dénes	napsz.	Bagzos	2		1	
256	Tifán Dénes szilidi	napsz. földm.	Varság			1	M
257	Bíró Dénes	napsz.	Bagzos	1		1	
258	Boldizsár András	napsz. földm.	Sólyomkő	1		1	
259	Berkeczi L. Péter	napsz. földm.	Forrásköz			1	M
260	Bálint B. Ferencz	napsz. földm.	Sólyomkő	1	1	2	
261	Bálint M. Mózes	napsz. földm.	Bagzos	3	1	2	
262	Berkeczi G. Antal	napsz. földm.	Forrásköz			1	M
263	Berkeczi G. Márton	napsz. földm.	Forrásköz				M
264	Berkeczi G. Ferencz	napsz. földm.	Forrásköz				M
265	Berkeczi L. Antalné	napsz. földm.	Forrásköz				M
266	Jére János	napsz. földm.	Bagzos	1	1	4	
267	Duka András	napsz. földm.	Sólyomkö			2	
268	Pál Sándor sólyomkői	napsz. földm.	Sólyomkő		1	1	
269	Nagy M. Gergely	napsz. földm.	Bagzos				
270	Tóti György	napsz. földm.	Bagzos	1		1	
271	Tifán Antal ifj.	napsz. földm.	Varság	2		1	
272	Farkas Gáspár	napsz. kántor	Varság				
273	Hajdó Samuné	napsz. földm.	Varság				
274	Józsa Sándor	napsz. földm.	Bagzos				
275	Jakab Márton	napsz. földm.	-				M
276	László Istvánné	napsz. földm.	Varság			3	
277	Major Gergely	napsz. földm.	Varság			1	M
278	Vas H. Jánosné	napsz. földm.	Sólyomkő		1	2	
279	Józsa Antal	napsz. földm.	Bagzos				
280	Bálint Áron	napsz. földm.	Sólyomkő	1		1	M
281	Keresztes Márton	napsz. földm.	Sólyomkő	2	1	2	

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Összesen családfőkkel együtt: 1230, ebből: 281 családfő,
295 1-6 éves,
229 7-16 éves,
425 feleség és 16 éven felüli kereset nélküli

Varšag - Székelyvarság, 1927. jún. 30-án.

Péter Imre
plébános

Jegyzet:

VAPI. Plébániai iratok. 1927.
Az összeadási hibákat kijavítottam. Amelyik név után az eredeti táblázatban megjegyzés állt, oda M betűt írtam. A megjegyzéseket technikai okokból alább összegyűjtve közlöm: 2. Albert P. Antaléból használ., 7. felesége református., 12. Id. Balázs Jánosából használ., 26. vitás., 60. testvéreivel., 67. Demeter Sándoréból használ., 90. Id. György Andrásából használ., 96. férje református., 100. Minden vagyonát elperelte., 114. nincs keresete., 196. Nagy Gy. Gergely tartja el., 198. Nyomorék, nincs keresete., 181. Férje református., 198. Id. Tamás D. Márton birtokából használ., 208. Férje unitárius., 216. havi 1000 Lei., 246. Felesége református., 253. Megbukott, ismeretlen helyen., 256. Pál Ignácéból használ., 259. kereset nélkül., 262. kereset nélkül., 263. kereset nékül., 264. kereset nélkül., 265. kereset nélkül., 275. csavargó., 277. katona., 280. Bálint P. Györgyéből használ.

FÜGGELÉK 6.

A székelyvarsági telkek, házak, lakások, háztartások és lakosok 1991. szept. 5-én befejezett összeírása

A telek (ház) sor-száma	A telek tulajdonosa vagy/és bérlője	Házak száma	Lakás ok száma	Házta rtások száma	Lakos ok száma
1	Frátilá Mihály	1	1	-	-
2	Fábián József	1	1	1	3
3	Szövetkezeti vegyesbolt	-	-	-	-
4	Tejgyűjtő központ	-	-	-	-
5	Fábián Vince	1	1	1	8
6	József Attila ált. iskola	-	-	-	-
7	Berkeczi Géza	2	2	1	6
7 A	Dénes Gergely, műhely	-	-	-	-
8	Bálint János	1	1	-	-
9	Bot Béla János	1	1	-	-
10	Pál Imre	1	1	-	-
11	Berkeczi József	1	1	1	8
12	Pál Áron	2	2	1	2
13	Dénes Gergely	1	1	1	7
14	Lőrincz Irina	1	1	-	-
15	Nográdi-Dénes Lajos	1	1	1	4
16	Dénes Béla	1	1	-	-
17	Ált. iskola. I-IV. oszt.	1	1	1	1
18	Dénes Béla	1	1	1	7
19	Dénes Gábor	2	2	1	2
20	Séra Károly	1	1	1	3
21	Beépítetlen telek	-	-	-	-

22	Péter Jenő	2	2	2	10
23	Andorka András	1	1	-	-
24	Beépítetlen telek	-	-	-	-
25	Péter Jenő	1	1	-	-
26	Tamás Sándor	1	1	-	-
26 A	Tamás Sándor	1	1	1	3
27	Tamás Péter	1	1	1	5
28	Bálint Dénes	1	1	1	2
29	Bálint Viktória	1	1	2	3
30	Gergely Márton	1	1	1	3
31	Nagy Gizella	1	1	2	7
32	Gothárd Béla	1	1	1	1
33	Tamás Vendel	1	1	-	-
34	Beépítetlen telek	-	-	-	-
35	Nagy László	1	1	-	-
36	Barabás Imre	1	1	1	2
37	Andorka János	1	1	1	2
38	Berkeczi Irma	1	1	1	3
39	Máté Borbála	1	1	1	2
39 A	Máté Dezső	1	1	-	-
40	Bálint Imre	1	1	1	6
41	Jakab Imre	2	2	2	7
42	Jakab Juliána	1	1	1	2
43	Duka József	1	1	1	3
44	Bálint János	1	1	1	4
45	Beépítetlen telek	-	-	-	-
46	Faludi Áron	1	1	1	7
47	Beépítetlen telek	-	-	-	-
48	Bálint Eszter	1	1	1	1
49	Pál Sándor	1	1	1	7
50	Pál Ignác	1	1	1	6
51	Bálint Károly	1	1	1	2
52	Pál József	1	1	1	4
53	Nagy Imre	1	1	1	6
54	Vass József	1	1	-	-
55	Bálint József	1	1	1	6
56	Beépítetlen telek	-	-	-	-
57	Veres Béla	1	1	1	4
58	Pál Gáspár	1	1	1	4
59	Pál József	1	1	-	-
60	Tamás Ilona	1	1	2	7
61	Vass József	1	1	1	3
62	Duka István	1	1	1	4
63	Pál József	1	1	1	1
63 A	Szabó Domokos	1	1	1	2
64	Duka György	1	1	1	5
65	Balázs Árpád	1	1	1	2
66	Beépítetlen telek	-	-	-	-
67	Dénes Irma	1	1	1	6
68	Vass N. Gáspár	1	1	-	-
69	Márton Márton	1	1	1	8
70	Beépítetlen telek	-	-	-	-

71	Dénes László	1	1	1	3
72	Duka Szilvia	1	1	1	6
73	Vas-Hajdó Gizella	1	1	1	7
74	Bálint Vilma	1	1	1	3
75	Szabó Dénes	1	1	-	-
76	Veres Árpád	1	1	1	3
77	Faludi Márton	1	1	1	5
77 A	Nagy István	1	1	1	4
78	Nagy József	1	1	1	5
79	Tifán Dezső	1	1	1	3
80	Máté László	2	2	2	7
81	Veres Pál	1	1	1	4
81 A	Veres Berta	1	1	1	1
82	Pál Gáspár	1	1	1	1
82 A	Faludi Zoltán	1	1	1	6
83	Pál Imre	1	1	1	2
84	Kovács Gizella	1	1	1	2
85	Pál Imre	1	1	1	6
86	Pál Béla	2	2	1	2
87	Beépítetlen telek	-	-	-	-
88	Beépítetlen telek	-	-	-	-
89	Beépítetlen telek	-	-	-	-
90	Kovács Eszter	1	1	2	6
91	Önkorm. - Nagy Berta	1	1	1	2
91 A	Nagy József	1	1	1	4
92	Pál Dezső	1	1	1	5
93	Pál Zoltán	1	1	1	1
94	Dénes Gáspár	2	2	2	7
95	Dénes László	1	1	1	1
96	Dénes Márton	1	1	1	2
97	Jakab Imre	1	1	-	-
98	Józsa Róza	1	1	1	1
99	Lőrincz László	1	1	1	6
100	Pál János	1	1	1	7
101	Pál Márton, épül	-	-	-	-
102	Pál József	1	1	1	3
102 A	Fülei András	1	1	-	-
102 B	Lőrinc György	1	1	-	-
102 C	Ládai András	1	1	-	-
102 D	Bíró István	1	1	-	-
102 E	Péter Imre	1	1	-	-
102 F	Kátai György	1	1	-	-
102 G	Raáb Emil és Gábor	1	1	-	-
102 H	Ádám Lajos	1	1	-	-
102 I	Kovács József-Zoltán	1	1	-	-
102 J	Vass Pál, épül	-	-	-	-
102 K	Bertalan János	1	1	-	-
102 L	épül	-	-	-	-
102 M	Beépítetlen telek	-	-	-	-
102 N	Beépítetlen telek	-	-	-	-
102 O	épül	-	-	-	-
102 P	GUŞE Dorel, épül	-	-	-	-

103	Balázs Eszter	2	2	1	6
104	Beépítetlen telek	-	-	-	-
105	Vass Lajos	1	1	1	3
106	Dénes Vince	1	1	1	5
106 A	Dénes Sándor	1	1	1	5
107	Dénes János	1	1	1	1
108	Dénes József	1	1	1	4
109	Vass Gáspár	1	1	1	3
110	Vass Áron	1	1	1	4
111	Faludi Ilona	1	1	1	1
112	Fancsali Margit	1	1	1	1
113	Magyari Ágoston	1	1	1	3
114	Duka Veronika	1	1	1	1
115	Nagy Margit	1	1	1	2
116	Vass János	1	1	1	3
117	Vass Jenő	1	1	1	3
118	Berkeczi Gizella	1	1	-	-
119	Dénes Áron	1	1	1	3
120	Dénes Vilma	1	1	1	2
121	Berkeczi Márton	1	1	1	6
122	Berkeczi Márton	1	1	1	3
123	Berkeczi Juliána	1	1	1	5
124	Berkeczi Borbála	1	1	1	1
125	Keresztes Sándor	2	2	2	4
126	Nagy Anna	1	1	1	3
127	Berkeczi Ágoston	1	1	1	3
128	Beépítetlen telek	-	-	-	-
129	Faludi Péter	1	1	1	4
130	Beépítetlen telek	-	-	-	-
131	Nagy Béla	2	2	1	5
132	Berkeczi Pál	1	1	1	2
133	Berkeczi Géza	2	2	2	6
134	Tamás Antal	1	1	1	5
135	Tamás Gáspár	1	1	1	1
135 A	Tamás József, épül	-	-	-	-
136	Tamás Anna	1	1	1	2
137	Tamás Márton	2	2	1	8
138	Tamás Péter	1	1	1	2
139	Tamás Imre	1	1	1	3
140	Tamás Pál	1	1	1	4
141	Tamás Árpád	2	2	2	6
142	Beépítetlen telek	-	-	-	-
143	Dénes Imre	1	1	-	-
144	Beépítetlen telek	-	-	-	-
145	Kovács Gáspár	1	1	-	-
146	Szabó Ágoston	1	1	1	7
147	Szabó Vilma	1	1	-	-
148	Fancsali B. Gáspár	1	1	1	3
149	Szabó József	1	1	1	2
150	Dénes Árpád	1	1	1	2
151	Borbély István	1	1	-	-
152	Berkeczi L. Ferenc	1	1	-	-

153	Dénes József	1	1	1	1
154	Keresztes Péter	1	1	1	5
155	Tamás Ferenc	1	1	1	3
156	Mihály Gergely	2	2	1	4
157	Tamás Áron	1	1	1	1
158	Tamás László	1	1	1	2
159	Beépítetlen telek	-	-	-	-
160	Boldizsár Péter	1	1	1	5
161	Hajdó Jenő	1	1	1	5
162	Fancsali János	1	1	-	-
163	Bálint Márton	1	1	1	8
164	Berkeczi Antal	1	1	-	-
165	Dénes Ágnes	1	1	1	4
166	Berkeczi Zoltán	1	1	1	1
167	Berkeczi János	1	1	1	5
168	Berkeczi Lukács	1	1	1	1
169	Berkeczi L. Ferenc	1	1	1	6
170	Dénes János	1	1	1	3
171	Berkeczi Márton	1	1	1	3
172	Berkeczi József	1	1	1	2
173	Berkeczi Mózes	1	1	1	3
174	Dénes József	1	1	-	-
175	Berkeczi Antal	1	1	1	4
176	Berkeczi Péter	2	2	1	4
177	Bálint Dénes	1	1	1	4
178	Berkeczi Juliánna	1	1	-	-
179	Dénes József	1	1	1	6
180	Barcsa János	1	1	1	1
181	Berkeczi Eszter	1	1	1	1
182	Major Áron	1	1	1	2
183	Tamás Imre	1	1	-	-
184	Beépítetlen telek	-	-	-	-
185	Tamás Márton	1	1	1	3
186	Tökés Dezső	1	1	1	4
187	Tökés Eszter	1	1	1	1
188	Tökés Dezső	1	1	-	-
189	Tökés Pál	1	1	1	3
189 A	Beépítetlen telek	-	-	-	-
190	Veres Eszter	1	1	1	2
191	Pál László	1	2	1	3
192	Péter Pál	1	1	1	8
193	Pál László	1	1	-	-
194	Bálint Anna	1	1	1	2
195	Kovács Vilmos	1	1	1	5
196	Pál László	1	1	1	5
197	Tifán Sándor	1	1	1	2
198	Pál Géza	1	1	1	4
199	Tifán Anna	1	1	1	2
200	Tifán András	1	1	1	3
201	Lázár József	1	1	-	-
202	Makó Eszter	1	1	2	5
203	Major András	1	1	2	6

204	Major Gáspár	1	1	1	6
204 A	Vass Ágoston	1	1	1	7
205	Nagy Gizella	1	1	-	-
205 A	Kovács Lajos	1	2	1	3
206	Boros Gizella	1	1	-	-
207	Kovács György	1	1	1	2
207 A	György János	1	1	1	6
208	Kovács István	1	1	1	5
209	Tifán Gizella	1	1	-	-
210	Józsa Gáspár	2	2	1	5
211	Ált. iskola	-	-	-	-
212	Lőrincz András	1	1	1	2
213	Tamás Márton	1	1	1	3
214	Tamás-István Ágoston	1	1	1	7
215	Tamás Jenő, épül	-	-	-	-
216	Tamás Jenő	1	1	1	7
217	Lázár József	2	2	1	6
218	Balázs Ignác	1	1	1	6
219	Berkeczi Ilona	1	1	1	3
219 A	Berkeczi Imre	1	1	1	3
220	Borbély György	1	1	-	-
221	Tifán Bertalan	1	1	1	2
221 A	Dénes György	1	1	1	4
222	Dénes Ferenc	1	2	1	2
223	Varga Anna	1	1	1	2
224	Tifán Márton	2	2	1	6
225	Fábián Zoltán	1	1	1	4
226	Tifán Dénes	1	1	1	4
226 A	Tamás Dezső	1	1	1	4
227	Szőcs István	1	1	-	-
228	Kovács Gáspár	1	1	1	5
229	Kovács Gáspár	1	1	-	-
230	Tifán Gáspár	1	1	1	3
231	Péter Péter	1	1	1	1
232	Tifán Gábor	2	2	2	4
233	Kovács Ignác	2	2	1	5
234	Berkeczi Borbála	1	1	1	1
235	Tifán Anna	1	2	1	6
236	Tifán Berta	1	1	1	2
237	Berkeczi Jenő	1	1	1	3
238	Tifán István	1	1	1	4
239	Tifán Pál	1	1	1	7
239 A	Tifán Tibor	1	1	1	6
240	Tamás Péter	1	1	1	2
241	Tifán Vince	1	1	1	3
242	Viski József	1	1	1	2
243	Tőkés Péter	1	1	1	5
244	Józsa Berta	1	1	1	1
245	Máté Juliána	2	2	2	5
246	Simó Árpád	1	1	1	7
247	Simó János	1	1	1	3
248	Simó Márton	1	1	1	3

248 A	Kovács Gáspár, épül	-	-	-	-
249	Tifán Ágoston	1	2	1	3
249 A	Fábián Fábián	1	1	1	2
250	Tifán Vilma	1	1	1	2
251	Simó János	1	1	1	2
251 A	Beépítetlen telek	-	-	-	-
252	Kuti Domokos	1	1	1	6
253	Bálint József	1	1	-	-
254	Tamás Péter	2	2	1	6
255	Farkas Anna	1	1	1	1
256	Pál Jenő	2	2	1	3
257	Pál Géza	2	2	2	6
258	Tamás József	1	1	1	5
259	Nagy Zoltán	1	1	1	4
260	Tamás Márton	2	2	3	6
261	Józsa Aranka	1	1	1	3
261 A	Józsa Péter	1	1	1	1
262	Tifán Ágoston	1	1	1	4
262 A	Szövetkezeti bolt	-	-	-	-
263	Demeter Sándor	1	2	1	3
264	Fábián József	2	2	2	6
265	Bálint Áron	2	2	1	3
265 A	Berkeczi Péter	1	2	1	3
266	Bálint György	1	1	1	1
267	Balázs Julianna	1	1	1	1
268	Tamás József	1	1	1	1
269	Tamás Domokos	1	1	1	2
270	Tamás Domokos	1	1	-	-
271	Simó Borbála	1	1	1	1
272	Berkeczi Jenő	1	1	-	-
273	Beépítetlen telek	-	-	-	-
274	Fábián János	1	1	1	4
275	Tifán Anna	1	1	1	1
276	Máté Imre	1	1	1	6
277	Mátyás Lajos	2	2	1	8
278	Beépítetlen telek	-	-	-	-
279	Mátyás Lajos	1	1	1	4
280	Simó Péter	1	1	1	4
281	Fancsali Márton	1	1	1	2
282	Vass József	1	1	1	6
283	Szöcs András	1	1	1	3
284	Szöcs Margit	1	1	1	7
285	Bálint József	1	1	1	3
286	Bíró Imre	1	1	2	7
287	Tifán Jenő	1	1	1	5
288	Bálint Ágoston	1	1	1	1
289	Bálint Árpád	1	1	1	7
290	Tifán Roza	1	1	2	6
291	Tifán István	1	1	1	1
292	Tifán Márton	1	1	1	3
293	Józsa Ágoston	2	2	1	5
294	Tifán Mária	1	1	1	2

295	Bálint Imre	1	1	1	1
296	Bálint János	1	1	1	4
297	Vass László	1	1	1	5
298	Tamás János	1	1	1	5
299	Vass Ágoston	2	2	2	9
300	Beépítetlen telek	-	-	-	-
301	Tifán János	1	1	1	2
302	Fábián Lajos	1	1	1	3
303	Fábián Lajos	1	1	1	5
303 A	Fábián Imre	1	1	1	6
304	Balázs György	1	2	2	4
305	Balázs Ignác	1	1	1	3
306	Pál Ignác	1	1	1	3
307	Bálint Mária	1	1	1	1
308	Bálint Benjamin	1	1	1	3
309	Tamás-Nagy Jenő	1	1	1	2
310	Bálint Béla	1	1	1	1
311	Balázs Ignác	1	1	-	-
312	Bálint Anna	1	1	1	1
313	Borbély Viktória	1	1	1	2
314	Borbély István	1	1	1	5
315	Tifán Eszter	1	2	2	8
316	Beépítetlen telek	-	-	-	-
317	Bálint Gáspár	1	1	1	3
318	Ambrus Ágoston	1	1	1	1
319	Vass Anna	2	2	1	1
320	György Berta	1	1	1	1
320 A	Major Sándor	1	1	-	-
321	Berkeczi Ferenc	2	2	1	3
321 A	Dénes Márton	1	2	1	2
321 B	György Jenő	1	1	1	3
321 C	Fancsali György	1	1	1	4
322	Pál-Kovács Dénes	2	2	2	6
323	Borbély Vencel	1	2	1	6
323 A	Tamás Ignác	1	1	1	4
324	Berkeczi Antal	1	1	1	7
325	Dénes Albert	1	1	1	4
326	László Pál	1	1	1	3
326 A	Vass András	1	1	1	4
326 B	György Péter	1	1	1	4
327	György Gizella	1	1	1	1
328	Dénes Sándor	1	1	1	3
329	Péter Áron	1	1	1	3
329 A	Szöv. cipészmühely	-	-	-	-
330	Dénes Gáspár	1	1	1	1
330 A	Dénes Imre	1	2	1	6
330 B	György Zoltán	1	1	1	3
331	Tamás I. Ákos	1	1	1	3
331 B	Beépítetlen telek	-	-	-	-
331 A	Nagy Vilmos	1	1	1	5
332	Tamás Dezső	1	2	2	6
333	Péter István	1	1	1	1

334	Fábián Erzsébet	1	1	-	-
335	Nagy József	1	2	2	7
336	Tifán Ferenc	1	1	-	-
337	Magyari József	1	1	1	6
338	Magyari Matild	1	1	1	1
338 A	Magyari József, épül	-	-	-	-
339	Makó Jenő	2	2	1	4
339 A	Tifán Csaba, épül	-	-	-	-
340	Beépítetlen telek	-	-	-	-
341	Magyari Imre	1	1	1	2
342	Pál Borbála	1	1	1	2
343	Dénes György	1	2	1	3
344	Péter Dezső	2	2	1	4
345	Tamás Ágoston	1	1	1	1
345 A	Blokkház, épül	-	-	-	-
346	Péter Dénes	2	2	1	5
347	Róm. kat. templom	-	-	-	-
348	Polg. Hiv. Orvosi rend.	1	1	1	1
349	Róm. kat. parókia	1	1	1	1
350	Erdészeti Hivatal	1	1	1	1
351	Önkorm.- Cukrászda	1	1	1	1
351 A	Beépítetlen telek	-	-	-	-
351 B	Tamás Gáspár	1	1	1	6
352	Tamás György	1	1	1	3
353	Magyari Árpád	1	1	1	1
354	Tőkés Eszter	1	2	2	5
355	Tifán Ignác	1	1	1	2
356	Dénes Tibor	1	1	1	5
357	Tamás Ferenc	1	1	1	1
357 A	Fancsali János	1	1	1	3
357 B	Berkeczi János	1	1	1	6
358	Tifán Vilmos	1	2	2	7
359	Borbély Gyula	1	1	1	5
360	Tófalvi Ferenc	1	1	1	5
361	Lőrincz Erzsébet	1	1	-	-
362	Tifán András	1	1	-	-
363	Pál Ignác	2	2	2	5
363 A	Tifán András	1	1	-	-
364	György Gáspár	1	1	1	2
365	Pál Imre	1	1	1	3
366	Márton Péter	1	1	1	3
367	Gergely Berta	1	1	1	2
368	Tamás Imre	1	1	1	4
369	Nagy László	1	1	1	5
370	Fancsali Rozália	1	1	1	1
371	Pál Vilmos	1	1	1	5
372	Tamás Ágoston	1	1	1	2
373	Vas Imre	1	1	1	6
373 A	Szász Dezső	1	1	1	6
373 B	András Albert	1	2	1	7
373 C	Pál Péter	1	2	1	5
373 D	Pál Ágoston	1	1	1	2

[Erdélyi Magyar Adatbank]

374	György Margit	1	1	1	5
375	Józsa Imre	1	1	1	3
376	György Sándor	1	1	1	4
377	Pál Anna	1	1	1	2
378	Péter Erzsébet	1	1	1	1
379	Miklós Sándor	2	3	2	7
380	Dénes Endre	1	1	1	4
381	Berkeczi Imre	1	2	1	4
382	Fábián Margit	1	1	1	2
383	Állatorvosi rendelő	1	-	-	-
384	Kultúrház	-	-	-	-
385	Ált. Iskola és Óvoda	-	-	-	-
385 A	Önkorm. – Szöv. iroda	-	-	-	-
386	Bolt és kocsma	-	-	-	-
387	Tifán Dénes	1	2	1	2
388	Beépítetlen telek	-	-	-	-
389	Pál Lajos	1	1	1	2
390	Tifán Emil	1	1	1	3
391	Keresztes Anna	1	1	1	1
391 A	Bálint Tamás	1	1	1	4
392	Faludi Juliánna	1	1	1	1
393	Bálint András	1	1	1	2
394	György Eszter	1	1	1	3
395	Bálint László	1	1	2	2
396	Tifán János	1	1	1	3
397	Tifán József	1	1	1	6
398	Fancsali András	1	1	-	-
399	Fancsali András	1	1	1	4
400	Beépítetlen telek	-	-	-	-
401	Tifán Gizella	1	1	1	2
402	Tamás Sándor	1	1	1	2
403	Pál Gizella	1	1	1	2
404	Beépítetlen telek	-	-	-	-
405	Tifán Roza	1	1	1	1
406	Czinczíri Erzsébet	1	1	1	1
407	Szász Ferenc	1	1	1	2
407 A	Szász Jenő	1	1	1	4
408	Tifán-Gligor Géza	1	1	1	1
409	Tifán Áron	1	1	1	5
410	Bálint János	1	1	1	6
411	Makó Dezső	1	1	1	5
412	Beépítetlen telek	-	-	-	-
413	Szász-Bálint Dénes	1	1	1	4
414	Szász Vilma	1	1	1	1
414 A	Szász Áron, épül	-	-	-	-
415	Kovács Lajos	1	1	1	1
416	Szász Mihály	1	1	1	8
417	Tamás Pál	1	1	1	3
418	Vajda Márta	1	1	1	1
419	Tamás Dezső	1	1	1	6
420	Fábián Katalin	2	2	1	6
421	Bálint Veronika	1	1	1	2

422	Szász Géza	1	1	1	2
423	Tifán Gyula	1	2	1	7
424	Todor Márton	1	1	1	1
424 A	Finta Szilveszter	1	1	1	6
425	Beépítetlen telek	-	-	-	-
426	Magyari Vilmos	1	1	1	3
427	Fábián József	1	1	1	3
428	Vas-Tifán János	2	2	1	3
429	Márton Gizella	1	1	1	2
430	Toti Anna	1	1	1	1
430 A	Berkeczi László	1	1	1	4
431	Kovács-Tifán Pál	1	1	1	5
432	Jére Berta	1	1	1	1
433	Beépítetlen telek	-	-	-	-
434	Tamás Péter	1	1	1	2
435	Péter János	1	1	1	6
436	Péter Imre	2	2	1	2
437	Bálint Ignác	1	1	1	2
438	Bálint Ignác	1	1	1	2
439	Beépítetlen telek	-	-	-	-
440	Tifán Veronika	1	1	1	1
441	Bálint Béla	1	1	1	1
442	Józsa Mária	1	1	2	8
443	Demeter László	2	2	1	3
444	Beépítetlen telek	-	-	-	-
445	Bálint József	1	1	1	2
446	Ambrus Márton	1	1	1	2
447	Elekes Gergely	1	1	-	-
448	Demeter Jenő	2	2	1	5
449	Baróti Dénes	1	1	-	-
450	Baróti Dénes	1	1	1	1
451	Kovács László	1	1	1	1
452	Jére Márton	1	1	1	2
453	Jére Anna	1	1	1	2
454	Oláh Ákos	1	1	-	-
455	Vass Béla	1	1	1	4
456	Jére Gáspár	2	2	2	7
457	Jére Eszter	1	1	-	-
458	Beépítetlen telek	-	-	-	-
459	Beépítetlen telek	-	-	-	-
460	Beépítetlen telek	-	-	-	-
461	Kovács Sándor	1	1	-	-
462	Pál József	1	1	1	3
463	Beépítetlen telek	-	-	-	-
464	Nagy András	1	1	1	1
465	Fábián József	1	1	-	-
466	Nagy István	1	1	1	3
467	Bálint András	1	1	-	-
468	Nagy Gáspár	1	1	1	2
469	Huszár Margit	1	1	-	-
470	Márton Viktória	1	1	1	2
471	Bodó László	1	1	1	4

472	Bodó Dénes	1	1	1	3
473	Bálint Domokos	1	1	1	2
474	Beépítetlen telek	-	-	-	-
475	Nagy Ferenc	1	1	1	4
476	Nagy Lajos	1	1	1	4
477	Beépítetlen telek	-	-	-	-
478	Nagy Béla	1	1	-	-
479	Beépítetlen telek	-	-	-	-
480	Beépítetlen telek	-	-	-	-
481	Beépítetlen telek	-	-	-	-
482	Borbély Ferenc	1	1	1	2
483	Pál Margit	1	1	1	1
484	Tifán Borbála	1	1	1	1
485	Dénes Margit	1	1	1	6
486	Pál Sándor	1	1	1	4
487	Pál Balázs	1	1	1	3
488	Beépítetlen telek	-	-	-	-
489	Balázs Dénes	1	1	1	1
490	Jakab György	1	1	1	7
491	Nagy László	1	1	1	3
492	Todor Mihály	2	2	1	3
493	Vas-Tifán György	1	1	1	4
493 A	Vas-Tifán György	1	1	-	-
494	Gergely Erzsébet	1	1	1	1
494 A	Beépítetlen telek	-	-	-	-
494 B	Pál Ferenc-Csaba	1	1	-	-
494 C	Pál Ferenc	1	1	-	-
494 D	Elekes Zsigmond	1	1	-	-
494 E	Dániel Jenő	1	1	-	-
494 F	Harangozó Sándor	1	1	-	-
494 G	Pál Árpád	1	1	-	-
495	Pál Gizella	1	1	1	3
496	Pál Albert	1	1	1	3
497	Bálint Sándor	1	1	1	6
497 A	Hadnagy Lajos, épül	-	-	-	-
497 B	Nagy Dénes	1	1	-	-
498	Oláh Ákos	1	1	-	-
499	Bálint Vencel	1	1	1	1
500	Tamás Ferenc	1	1	-	-
500 A	Peter Weber, épül	-	-	-	-
500 B	Kovács Imre	1	1	-	-
500 C	Berkeczi Béla, épül	-	-	-	-
500 D	Berkeczi Vince	1	1	-	-
500 E	Berkeczi Árpád	1	1	-	-
500 F	Májai János	1	1	-	-
500 G	Cotoiu Adreian	1	1	-	-
500 H	Zomora Károly, épül	-	-	-	-
500 I	Fábián Márton	1	1	-	-
501	Beépítetlen telek	-	-	-	-
502	Tamás Márton	1	1	1	5
503	Gergely Borbála	1	1	1	1
504	Gergely Árpád	1	1	1	2

505	Berkeczi János	1	1	1	6
506	Horváth Endre	1	1	1	1
507	Pál Márton	2	2	1	4
508	Pál Erzsébet	2	2	2	4
508 A	Pál-Katona Péter	1	1	-	-
509	Szabó Dénes	1	1	1	1
509 A	Szövetkezeti bolt	-	-	-	-
509 B	Albert Dávid	1	1	-	-
510	Dénes Sándor	1	1	-	-
510 A	Bartók Sándor	1	1	-	-
511	Balog Ágoston	1	1	-	-
511 A	Harangozó Dezső	1	1	-	-
512	Czinczirí Gáspár	1	1	1	4
513	Péter Árpád	1	1	-	-
513 A	Gothárd Márton	1	1	1	1
513 B	Toró Árpád	1	2	-	-
514	Gothárd Veronika	1	1	1	1
514 A	Verzár Csongor, épül	-	-	-	-
514 B	Geréb	1	1	-	-
514 C	Kosztolányi József	1	1	-	-
515	Pál Domokos	1	1	1	4
515 A	Pál Vince, épül	-	-	-	-
516	Pál Vilmos	1	1	-	-
517	Bálint János	1	1	1	3
517 A	Todor Péter	1	1	-	-
518	Todor Gáspár	1	1	1	7
519	Pál István	2	2	1	4
520	Pál Márton	2	2	1	3
521	Pál Tibor	1	1	1	6
522	Andorka László	1	1	1	4
523	Lőrincz Irina	1	1	1	1
524	Pál Sándor	2	2	1	4
524 A	Horváth Tibor	1	1	1	4
525	IFET munk.száll.	1	-	-	-
525 A	Pál Jenő, épül	-	-	-	-
526	Pál Lázár	1	2	2	8
527	Pál Jenő	2	2	1	4
528	IFET - vendégszoba	-	-	-	-
529	Pál István	1	1	1	2
529 A	Vízi-áramfejlesztő	-	-	-	
530	Pál György	2	2	2	5
530 A	Major Anna	2	2	2	6
530 B	Márton József	1	1	-	-
531	Geréb János	1	1	1	2
531 A	Bartók Ildikó	1	1	-	-
531 B	Vas P. Béla, épül	-	-	-	-
531 C	Pál András	1	1	1	1
531 D	Rus Gheorghe	1	1	-	-
532	Ilyés József	1	1	1	2
533	Geréb János	1	1	-	-

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Összesítés:

A telek (ház) sorszáma	A telek tulajdonosa vagy/és bérlője	Házak száma	Lakás ok száma	Háztar tások száma	Lakos ok száma
103-185	Forrásköze	85	85	69	224
1-102	Sólyomkő	112	112	85	316
186-315	Tisztás	151	160	136	470
316-408	Központ	112	123	104	314
409-494	Bagzos	81	82	66	203
494 A-533	Kukullő	74	74	37	113
		615	636	497	1640

Készítette a székelyvarsági Polgármesteri Hivatal
Székelyvarság, 1991. szept. 5.

Jegyzet:
VAKI. Népszámlálási iratok.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

RÖVIDÍTÉSEK

Levéltári, irattári, adattári rövidítések

API = Atyhai róm. kat. plébánia irattára, Atyha
CSÁL = Csíkszeredai Állami Levéltár, Csíkszereda
(Filiala Arhivelor Statului, Judeţul Harghita, Miercurea Ciuc)
- OKJ = Oroszhegy község jegyzőkönyve
(Collectia muzeului din Odorhei. Protocoale sateşti.
Fond nr. 988. Dealu.)
- UMGY = Udvarhelyi múzeumi gyűjtemény
(Collectia muzeului din Odorhei)
EA = Etnológiai Adattár. (Néprajzi Múzeum, Budapest)
HIT = Hadtörténeti Intézet Térképtára, Budapest
KÁL = Kolozsvári Állami Levéltár, Kolozsvár
(Arhivele Statului filiale Cluj)
- UTJ = Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek
(Scaunul Odorhei. Prot. Jud.)
- SZL = Székely láda
(Lada Secuiasc)
KOPI = Korondi róm. kat. plébánia irattára, Korond
OPI = Oroszhegyi róm. kat. plébánia irattára, Oroszhegy
OSZK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
UMA = Udvarhelyi múzeum adattára (Haaz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely)
UPI = Udvarhelyi róm. kat. plébánia irattára, Székelyudvarhely
VAKI = Varság község irattára, Székelyvarság
VAPI = Varsági róm. kat. plébánia irattára, Székelyvarság
ZEPI = Zetelaki róm. kat. plébánia irattára, Zetelaka

Irodalmi rövidítések

EMSZT = Erdélyi magyar szótörténeti tár. I-X.
Szerk.: Szabó T. Attila
Bukarest – Budapest, 1975-
ERD. NÉPSZ. 1850
1994 Az 1850. évi erdélyi népszámlálás. Összeállította: Dávid Zoltán.
A Központi Statisztikai Hivatal kiadása.
Budapest
ERD. NÉPSZ. 1857
1992 Erdély 1857. évi népszámlálása. Összeállította: Dányi Dezső.
A Központi Statisztikai Hivatal kiadása.
Budapest
ERD. NÉPSZ. 1930-1992
1996 Az erdélyi települések népessége nemzetiség szerint (1930-1992)
Összeállította: Czibulka Zoltán.
A Központi Statisztikai Hivatal kiadása.
Budapest
HN
1861 Erdélyi helységnévtár
Kiadja: Gámán Zsigmond
Kolozsvár
HN
1944 Magyarország helységnévtára
Szerkeszti és kiadja: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal
Budapest

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MG. STAT.
1897 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája
Első kötet. Az 1895. évi összeírás főbb eredményei községenként
Budapest

NÉPSZ.
1902 A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész.
A népesség általános leírása községenkint.
Budapest
1912 A magyar korona országainak 1910. évi népszámlálása. első rész.
A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint
Budapest

PFH = Pesty Frigyes Helységnévgyűjteménye, OSZK kézirattára, Budapest.
A farcádi járás anyagát közölte: KŐHEGYI Mihály – MERK Zsuzsa:
A farcádi járás (Udvarhely m.) községei Pesty Frigyes kéziratos Helynévtárában.
In.: UJVÁRY Zoltán (szerk.): In memoriam Sztrinkó István (Folklór és etnográfia. 85.)
59-102. Debrecen. – A hivatkozásokban szereplő oldalszámok nem az eredeti kézirat,
hanem a nyomtatott közlés oldalszámai.

SCHEMATISMUS
1834 Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis, pro anno... MDCCCXXXIV
Claudiopoli

SCHEMATISMUS
1882 Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensi, pro anno... MCCCCLXXXII.
Albae-Carolinae

SCHEMATISMUS
1903 Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Transsilvaniensis, pro anno...1903
Budapest

SZO = (Székely oklevéltár)
SZABÓ Károly – SZÁDECZKY Lajos – BARABÁS Samu:
Székely oklevéltár. I-VIII.
Kolozsvár-Budapest, 1872-1934.

UMT = Új magyar tájszótár I-III.
Főszerkesztő B. Lőrinczy Éva. Szerkesztő: Hosszú Ferenc
Budapest, 1979-1992.

USZO = (Új székely oklevéltár)
DEMÉNY Lajos – PATAKI József – TÜDŐS S. Kinga:
Székely oklevéltár. Új sorozat. I-III. Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek.
1569-1600.
Budapest-Bukarest, 1985-1994.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan
1975 Dunamente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig
Szekszárd

ANTAL Imre
1992 Gyimesi krónika
Budapest-Bukarest

BALASSA Iván
1989 A határainkon túli magyarok néprajza
Budapest

BALASSA József
1891 A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése
Budapest

BALÁZSI Dénes
1983 Zsúpfedés a Nyikómentén
Népismereti Dolgozatok. 1983. 107-127.
Bukarest
1991 A székelypálfalvi boríttómecső. Adatok az archaikus faesztergáláshoz
In: HALÁSZ Péter (szerk.): A Duna menti népek hagyományos müveltsége. 257-264.
Budapest

BÁLINT Sándor
1977 Ünnepi kalendárium. I-II.
Budapest

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor
1994 Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza.
Budapest

BARABÁS Endre
1904 Udvarhely vármegye közgazdasági leírása
Budapest

BARABÁS Jenő
1960 A szórványtelepülések kialakulása Közép-Európában
Müveltség és Hagyomány. I-II. 219-247.
1973 A székely ház alaprajzi fejlődéséről
Népi kultúra – Népi társadalom VII. 25-40.
Budapest

BÁRTH János
1975 A szállás fogalma és típusai Kalocsa környékén
Ethn. LXXXVI. 235-275.
1996 Szállások, falvak, városok
A magyarság települési hagyománya
Kalocsa
1997/a Település
In: FÜZES Endre – KISBÁN Eszter (szerk.): Magyar néprajz. IV. Életmód. 7-88.
Budapest
1997/b A korondi hegyi tanyák
In: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1995-1996. 213-221. Kecskemét

BÁTKY Zsigmond
1941-1943 Építkezés
In: VISKI Károly (szerk.): Magyarság néprajza. I-IV. (2. kiadás). I: 108-216.
Budapest

BEDNARIK, Rudolf
1967 L'udové stavitelstvo na Kysuciach
Bratislava

[Erdélyi Magyar Adatbank]

BENKŐ Elek
1990 Kelet-Erdély „korai" kővárai
In: HORVÁTH László (szerk.): Castrum Bene 1989. 68-85.
Gyöngyös
1991 Szent László-kori kővárak Erdélyben?
Műemlékvédelem. XXXV. 227-236.
1992 A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája
Budapest
BENKŐ Loránd
1989 Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez
Századok. 123. 343-358.
BERCZE NAGY János
1925 A Szent László pénzéről szóló monda népmesei kapcsolatai
Ethn. XXXVI. 97-105.
BÍRÓ Gábor
1992 Sóvidék népi építészete. (A magyar népi építészeti archiv. kiadv. 5.)
Szentendre
BÖZÖDI György
1943 Székely bánja (3. kiadás)
Budapest
CHOLNOKY Jenő
é. n. (1938) Magyarország földrajza. (A föld és élete. VI. kötete.)
Budapest
CSERGŐ Bálint
1978 A vörösfenyő Küküllőkeményfalva népi növényismeretében
Népismereti Dolgozatok 1978. 40-50.
Bukarest
DANYI Dezső – DÁVID Zoltán
1960 Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). A KSH kiadása.
Budapest
DÁVID László
1981 A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei
Bukarest
DEMÉNY Lajos – PATAKI József – TÜDŐS S. Kinga
1985-1994 Székely oklevéltár. Új sorozat. I-III.
Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek 1569-1600.
Budapest-Bukarest
DORNER Béla
1910 Az erdélyi szászok mezőgazdasága
Győr
DUKA János
1978 Csíkszentlélek tízeseiről
Népismereti Dolgozatok 1978. 168-194.
1995 Üti Páké Barátost. Csúfolódó székely népköltészet
Csíkszereda
ENDES Miklós
1935 Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története
Budapest
ENTZ Géza
1994 Erdély építészete a 11-13. században
Kolozsvár
EPERJESSY Kálmán
1966 A magyar falu története
Budapest

ETÉDI GEDŐ János
1843 Gazdasági vázlatok Udvarhelyszékről
Magyar Gazda. III. évf. 96. sz. 1519-1528.
(Újra közölte: PALÁDI – KOVÁCS Attila (szerk.): Magyar tájak néprajzi felfedezői. 332-344. Budapest, 1985.)

FEJÉRPATAKY László
1887 Rationes Collectorum Pontificiorum in Hungaria – Pápai tizedszedők számadásai (1281-1375). (Monumenta Vaticana...- Vatikáni magyar okirattár. Első sorozat. Első kötet)
Budapest

FERENCZI Géza
1971 A varsági Tartód vára és történelmi jelentősége
Korunk, 1971. 8. 1138-1140.
1978 Néhány kora középkori székely falu keletkezési idejéről
Korunk, 1978. 11. 947-954.
1995 A székelyek mai lakóhelyükre telepedéséről
Hazanéző. VI. 1. 18-19. Korond

FERENCZI Géza – FERENCZI István
1972 Székelyföldi gyepük
Korunk, 1972. 2.

FERENCZI István
1990 Firtos váráról
Hazanéző. I. évf. 1. sz. 4-8. Korond
1991/a Tartód váráról
Hazanéző. II. évf. 2. sz. 4-8. Korond
1991/b Megjegyzések egy véleménynyilvánítással kapcsolatban, amely Kelet-Erdély kora-középkori kővárainak kérdését taglalja
Műemlékvédelem. XXXV. 220-226.
1993 Múltbeli nyomozás a Görgényi-hegység átjárói körül
Hazanéző. IV. évf. 2. sz. 4-7. Korond
1994/a Sóvidéki várainkról
Korond
1994/b Bonyodalmak a Sóvidék koraközépkori várai körül
Hazanéző. V. évf. 1. szám. 4-7. Korond
1994/c Sóvidéki erősségeink valóban birtokközpontok vagy menedékvárak voltak-e?
Hazanéző. V. évf. 2. sz. 4-7. Korond

FODOR Ferenc
1930 Földrajzi füzet. A térképismeret
Budapest

FÖLDES László
1958 Rideg lótartás a székelyeknél
Néprajzi Közlemények. III. 1-2. 31-39.

GUNDA Béla
1941 Telekformák, települések és a gazdálkodás kapcsolata a Lápos felső völgyében.
Földrajzi Közlemények. LXIX. 230-246.
1956 Néprajzi gyűjtőúton
Debrecen
1966 A telekformák és az állattenyésztés kapcsolata.
In: GUNDA Béla: Ethnographica Carpathica. 333-371.
Budapest

GUB Jenő
1994 A gyümölcstermesztés etnobotanikája a Sóvidéken
Hazanéző. V. 1. 18-19. Korond

GYÖRFFY István (szegedi)
1937 Viricselés a Székelyföldön
Ethn. XLVIII. 205-220.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

GYÖRFFY István (szigeti)
1910 A nagykun tanya
Néprajzi Értesítő. XI. 129-148.
1915-1916 Dél-Bihar falvai és építkezése. I-II.
Néprajzi Értesítő. XVI. 104-129, XVII. 99-114.
1937 Nomád település és szilaj pásztorkodás a székelyeknél
Ethnographia. XLVIII. 471-472.
1942 Magyar nép, magyar föld
Budapest
1943 Magyar falu, magyar ház
Budapest
GYÖRFFY György
1966-1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I-III.
Budapest
1990 A magyarság keleti elemei
Budapest
HAÁZ Ferenc
1942 Udvarhelyszéki famesterségek
Kolozsvár
HAÁZ Ferenc Rezső
1932 Az udvarhelyszéki székely szekér
Néprajzi Értesítő. XXIV. 10-19.
1994 Udvarhelyszéki tanulmányok. (Múzeumi Füzetek. 10.)
Székelyudvarhely
HANKÓ Béla
1943 Székely lovak
Kolozsvár
HOFER Tamás
1972 A magyar kettős udvarok kérdéséhez
Ethn. CXXXIII. 29-52.
1980 A hazai tanyarendszer és a másodlagos településszóródás külföldi példái
In: PÖLÖSKEI Ferenc – SZABAD György (szerk.): A magyar tanyarendszer múltja. 9-60.
Budapest
HOREDT, Kurt
1958 Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens
Bukarest
HORGER Antal
1909 Udvarhely vármegye székely nyelvjárásának hangtani sajátosságai
Nyelvtudományi Közlemények 39. 276-293; 383-417.
IMREH István
1959 Székelyföldi paraszti jegyzőkönyvek pásztorlási határozatai. (1718-1928)
Agrártörténeti Szemle. II. 161-190.
1979 Erdélyi hétköznapok
Bukarest
1973 A rendtartó székely falu
Bukarest
1983 A törvényhozó székely falu
Bukarest
1994 A háromszéki Hilib törvényei 1829-1830
Népismereti Dolgozatok 1994. 29-43.
IMREH István – PATAKI József
1969 Adatok Udvarhelyszék mezőgazdaságához (1570-1610)
Aluta. I. 131-141.
Sepsiszentgyörgy
1970 Adatok Udvarhelyszék állattartásához (1570-1610)
Aluta. II. 169-184.
Sepsiszentgyörgy

[Erdélyi Magyar Adatbank]

IMREH István – PATAKI József
1992 Kászonszéki krónika (1650-1750)
Budapest – Bukarest
ISTVÁN Lajos
1980 A korondi hagyományos állattartás köréből
Népismereti Dolgozatok 1980. 47-59.
Bukarest
JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos
1901 Udvarhely vármegye története
Budapest
K. JÓZSEF Magda
1980 Havasalja mai családneveiről
TREISZLER Pál (szerk.): Nyelvészeti tanulmányok. 91-118.
Bukarest
1993 Az erdélyi Havasalja személynevei . (Magyar névtani dolgozatok 119.)
Budapest
JUHÁSZ Dezső
1988 A magyar tájnévadás. (Nyelvtudományi Értekezések. 126.)
Budapest
JUHÁSZ István
1947 A székelyföldi református egyházmegyék
Kolozsvár
KÓS Károly (dr.)
1972 Építkezés
In: KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő (szerk.): Kászoni székely népművészet. 11-92.
Bukarest
1976 Fekete- Körös völgyi gyűjtés
In: KÓS Károly: Tájak, falvak, hagyományok. 12-79.
Bukarest
1979 A régi Szék községi rendjéről
In: KÓS Károly: Eszköz, munka, néphagyomány. 444-471.
Bukarest
1989 Erdély népi építészete
Budapest
KÓSA László
1970 A kandallós tüzelő
Népi kultúra – Népi társadalom. IV. 81- 96.
Budapest
1990 Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920).
Debrecen
KÓSA László – FILEP Antal
1975 A magyar nép táji – történeti tagolódása
Budapest
KÓSA – SZÁNTÓ Vilma
1997 A gyimesi csángók táplálkozásáról
In: ROMSICS Imre – KISBÁN Eszter (szerk.): A táplálkozáskultúra változatai...183-204.
Kalocsa
KOSZTA NAGY István (szerk.)
1997 Hargita megye
Csíkszereda
KOVÁTS József
1908 A székely ház és udvar a gyergyói medencében
Kolozsvár
KOZMA Ferencz
1879 A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota
Budapest

[Erdélyi Magyar Adatbank]

KŐHEGYI Mihály – MERK Zsuzsa
1994 A farcádi járás községei Pesty Frigyes kéziratos Helynévtárában
In: UJVÁRY Zoltán (szerk.): In memoriam Sztrinkó István 59-102.
Debrecen
KŐVÁRI László
1842 Székelyhonról
Kolozsvárott
1866 Erdély építészeti emlékei
Kolozsvár
LÁSZLÓ Gyula
1993 A Szent-László-legenda középkori falképei
Budapest
LACKOVITS Emőke
1995 Csángók tanyája a havason
In: Íme az én népem. Lackovits Emőke, Lukács László és Varró Ágnes rádióelőadásai (1984-1990). 62-64.
Székesfehérvár
LÉVAI Lajos
1935 Lengyelfalva monográfiája
Odorheiu
MAKKAI László
1986 Erdély a középkori Magyar Királyságban (896-1526)
In: KŐPECZI Béla (szerk.): Erdély története I. 235-408.
Budapest
MARKUS, Michael
1976 Az alföldi és a hegyvidéki szállások problémájához
Ethn. LXXXVII. 38-45.
MÁRKOS András
1958 Homoródalmási szállások
Ethn. LXIX. 437-447.
MÁRKUS István
1943 Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII-XVIII. században
Kecskemét
MATOLAY András – TÓTH Bernadette
1993 Barackos
Néprajzi Látóhatár. II. 138-141.
MENDÖL Tibor
1963 Általános településföldrajz
Budapest
MIHÁLY Tibor – VOFKORI László
1997 Oroszhegy. Adalékok a község monográfiájához
Oroszhegy
MOLDOVÁN Gergely
1897 A román község, templom és ház Alsó-Fehér megyében
Erdélyi Múzeum. XIV. 57, 129-136.
MOLNÁR István
1963 A nyikómenti kézi cséplés
Ethn. LXXIV. 476-492.
1974 A hazai zsindelyfaragás térbeli-időbeli alakulásának, egykori és mai termelési sajátosságainak néhány vonása
In: A székelykeresztúri múzeum 25 éves jubileumi emlékkönyve. 245-267.
Csíkszereda
1980 Népi vadfogási módok a Görgényi-hegység déli övezetében
Acta Hargitensia I. 197-216.
Csíkszereda

MOLNÁR Kálmán
1974 Adatok a Hargita népi erdőgazdálkodásához
In: A székelykeresztúri múzeum 25 éves jub. emlékkönyve. 307-325.
Csíkszereda
NAGY Gyula
1975 Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán
Békéscsaba
NAGY Lajos
1942 Az udvarhelyi református egyházmegye múltja és jelene
Székelyudvarhely
NYÁRÁDY ERASMUS Gyula
1929 A vizek és a vízben bővelkedő talajok növényzetéről a Hargitában
In: CSUTAK Vilmos (szerk.): Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ... 557-615.
Sepsiszentgyörgy
ORBÁN Balázs
1868-1873 A székelyföld leírása I-IV.
Pest
1971 Székelyföld képekben
(A bevezető tanulmányt írta, a fényképeket másolta: ERDÉLYI Lajos.)
Bukarest
PALÁDI – KOVÁCS Attila
1983 A lombtakarmány a magyar állattartásban
Népi kultúra – Népi társadalom XIII. 193-209.
Budapest
1993 A magyarországi állattartó kultúra korszakai
Budapest
PAPP László
1936 A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása
Szeged
PÁSZTOR Lajos
1940 A magyarság vallásos élete a Jagellók korában
Budapest
PATAKI József
1974 A vezetéknév kialakulása... udvarhelyszéki adatok fényénél.
Nyelv és Irodalomtud. Közlemények. 18. 7-17.
PÁCALA Viktor
1909 A resinari parasztudvar és havasi gazdálkodás
Néprajzi Értesítő. X. 102-118.
POKOLY József
1904-1905 Az erdélyi református egyház története I-III., IV-V.
Budapest
PRINCZ Gyula – TELEKI Pál
1936-1938 A magyar munka földrajza
(Magyar föld, magyar faj. I-IV.). Magyar földrajz. II.
Budapest
RADVÁNYI Antal
1909 A Görgényi-havasokról
Földrajzi Közlemények. XXXVII. 201-219.
ROMSICS Imre
1997 Termelés-fogyasztás-kereskedelem.
In: ROMSICS Imre – KISBÁN Eszter (szerk.): A táplálkozáskultúra változatai ... 167-182.
Kalocsa
RUGONFALVI KISS István
1939-1940 A nemes székely nemzet képe I-III.
Debrecen

[Erdélyi Magyar Adatbank]

SÁNDOR István (Jánosfalvi)
1942 Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. I-II.
(Erdélyi ritkaságok. 7., 8. – Kiadta: Benczédi Pál)
Kolozsvár
SÁVAI János
1997 Missziók, mesterek, licenciátusok. (Documenta Missionaria II/1.)
Szeged
CS. SEBESTYÉN Károly
1909 A gyimesi csángó ház
Néprajzi Értesítő. X. 190-200.
1941 A székelyház eredete
Néprajzi Értesítő. XXXIII. 36-90.
SEBŐK Samu
1908 Adatok a Fogaras megyei oláhság néprajzához
Néprajzi Értesítő IX. 1908. 59-68.
ŠVECOVÁ, Soňa
1975 Kopanicove sidla a dedina
Praha
1991 Weilerwirtschaff in der Slowakei
Néprajzi Értesítő. LXXI – LXXIII. 123-134.
SZABAD György
1980 A tanyára telepedés feudalizmus kori korlátai és felszámolásuk
In: PÖLÖSKEI Ferenc – SZABAD György(szerk.): A magyar tanyarendszer ... 149-169.
Budapest
SZABÓ István
1960 Kísérletek az alföldi tanyarendszer megszüntetésére ...
In: SZABÓ István (szerk.): Agrártörténeti tanulmányok. 139-207.
Budapest
1969 A középkori magyar falu
Budapest
SZABÓ Károly – SZÁDECZKY Lajos – BARABÁS Samu
1872-1934 Székely oklevéltár. I-VIII.
Kolozsvár-Budapest
SZABÓ T. Attila
1940 Gyergyói helynevek a XVII-XIX. századból.
Budapest
SZENDREY Zsigmond
1922 Magyar népmonda-típusok és tipikus motívumok
Ethn. XXXIII. 45-64.
SZIGETHI Gyula Mihály
1831 Nemes Udvarhelyszék Statistikai leírása
Nemzeti Társalkodó 1831. 8., 9., 10., 11., 12. szám
TAGÁN Galimdsán
1941 Erdei méhkeresés Székelyvarságon
Néprajzi Értesítő. XXXIII. 331-337.
1943 Fakitermelés és szénégetés Székelyvarságon
Néprajzi Értesítő. XXXV. 32-55.
TAGÁNYI Károly
1896 Magyar erdészeti oklevéltár I-III.
Budapest
TARISZNYÁS Márton
1982 Gyergyó történeti néprajza
Bukarest
TÉGLÁS Gábor
1895 Dák várak Udvarhely megye keleti és északi hegyvidékein. I-II. rész.
Erdélyi Múzeum. XII. 237-247., 312-319.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

TÓTH Márton
1991 Hazanéző
Hazanéző. II. évf. 1. sz. 13. Korond
TRÓCSÁNYI Zsolt
1956 Az erdélyi parasztság története (1790-1849)
Budapest
TULOGDY János
1929 A Székelyföld földrajza
In: Csutak Vilmos (szerk.): Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ... 533-544.
Sepsiszentgyörgy
VÁMSZER Géza
1977 Életforma és anyagi műveltség
Bukarest
VERESS Endre
1913 Antonio Possevino: Transilvania (1584)
(Fontes Rerum Transylvanicarum. III.)
Budapest
VESZELY Károly
1860 Erdélyi egyháztörténeti adatok I-II.
Kolozsvár
VISKI Károly
1932 Pelészés és makkászás. Almaecet
Néprajzi Értesítő. XX. IV. 112-117.
VOFKORI László
1979 A településhálózat és a városiasodási folyamat az udvarhelyi medencében
In: IMREH István (szerk.): Változó valóság. 262-278.
Bukarest
1993 Székelyvarság
In: Zöld Lapok. 1. Független Környezetvédők Klubjának kiadása
Székelyudvarhely
1996 Erdély közigazgatási és etnikai földrajza
(Balaton Akadémia könyvek. 18.)
Vörösberény
VUIA, Romulus
1960 A román település- és lakóházkutatás legújabb eredményei
Műveltség és Hagyomány I-II. 35-66.
ZADRAVECZ István
1934 Mátraverebély – Szentkút
Szentkút
ZSIGMOND József
1978 Havasolás
In: Korunk Évkönyv. 1979. 213-226.
Kolozsvár-Napoca

[Erdélyi Magyar Adatbank]

VARSÁG ÉS OROSZHEGY AZ IRODALOMBAN E KÖNYV MEGJELENÉSE ELŐTT

Varsági témájú közlemények

BÁRTH János (szerk.)
1998 Havasalja havasa
Tanulmányok a székelyvarsági hegyi tanyák népéről. Kecskemét

HAÁZ Ferenc
1941/a Szuszék készítés az Udvarhely megyei Varságon és Siklódon
Néprajzi Értesítő. XXXIII. 96-99.
1941/b Pele és mókusfogás Varságon. In: Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából. I. 1941. 153-155.

SZ. KŐRÖSI Ilona
1995 Gyermek egy székelyföldi hegyi szórványtelepülés (Székelyvarság) társadalmában. In: T. Bereczki Ibolya (szerk.): Gyermekvilág a régi magyar falun. I. 251-257. Szolnok

ROMSICS Imre
1997 Termelés – fogyasztás – kereskedelem... In: Romsics Imre – Kisbán Eszter (szerk.) A táplálkozás kultúra változatai...167-182. Kalocsa

SZTRINKÓ István
1991 Néprajzi feljegyzések Székelyvarságról. In: T. Bereczki Ibolya – Szabó László (szerk.): Gyűjtőúton. Néprajzi írások Gunda Béla tiszteletére. 51-57.

TAGÁN Galimdsán
1941 Erdei méhkeresés Székelyvarságon. Néprajzi Értesítő. XXXIII. 331-337.
1943 Fakitermelés és szénégetés Székelyvarságon. Néprajzi Értesítő. XXXV. 32-55.

VÁCZI Mária
1995 Székelyvarsági játékvilág. In: T. Bereczki Ibolya (szerk.): Gyermekvilág a régi magyar falun. II. 697-702. Szolnok

VOFKORI László
1993 Székelyvarság. Zöld lapok 1. Székelyudvarhely

Fontosabb varsági vonatkozású könyvrészletek, utalások, adatok, ábrák

Bárth János: Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya, Kalocsa, 1996. 211-215 és első borító; — Bárth János: A szállás alakváltozatai. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. 205-216. Szentendre, 2000. — Haáz Ferenc: Udvarhelyszéki famesterségek, Kolozsvár, 1942. Varsági fejezetek: 11-18., 37-44., 45-48; — Bözödi György: Székely bánja, Budapest, 1943. 214; — Gunda Béla: Ethnographica Carpatica, Budapest, 1966. 153., 154., 184., 219., 228., 229; — Balassa Iván: A határainkon túli magyarok néprajza, Budapest, 1989. 188-189.; — Magyar Néprajzi Lexikon, Budapest, 1977-1982. V. 427. — Kutatási, gyarapodási jelentésben: Néprajzi Értesítő. XXXV. (1943). 66-67., 260.

Oroszhegyi témájú közlemények

MIHÁLY Tibor
1996 Őrhegy alatt. Oroszhegy monográfiája. Székelyudvarhely

MIHÁLY Tibor – VOFKORI László
1997 Oroszhegy. Adatok a község monográfiájához. Oroszhegy

Fontosabb oroszhegyi vonatkozású könyvrészletek, utalások, adatok, ábrák

Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. I-VI., Pest, 1868-1873. I. köt. 96-105; — Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei, Bukarest, 1981. 236-238; — Györffy István (szegedi): Viricselés a Székelyföldön. Ethnographia XLVIII. (1937). 205-220. Különösen: 214; — Nyárády Erasmus Gyula: A vizek és vízben bővelkedő talajok... In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára, Szerk.: Csutak Vilmos, Sepsiszentgyörgy, 1929. 557-615. Különösen: 606-613.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

HELYNÉVMUTATÓ

A köznapi beszédben (illetve a XIX. század előtti iratokban) használt magyar „népi" név	Hivatalos magyar név 1910-ban	Hivatalos román név 1990-ben
Városnevek, községnevek, falunevek		
Alfalu	Gyergyóalfalu	Joseni
Alsósófalva	Alsósófalva	Okna de Jos
Atyha	Atyha	Atia
Bencéd	Benczéd	Benţid
Betlenfalva	Székelybetlenfalva	Beclean
Bogárfalva	Bogárfalva	Bulgăreni
Csehétfalva	Csehétfalva	Cehețel
Csomafalva	Gyergyócsomafalva	Ciumani
Énlaka	Énlaka	Inlăceni
Fancsal	Székelyfancsal	Fîncel
Farcád	Farczád	Forteni
Farkaslaka	Farkaslaka	Lupeni
Felsősófalva	Felsősófalva	Okna de Sus
Fenyéd	Fenyéd	Brădeşti
Firtosváralja	Firtosváralja	Firtuşu
Gyepes	Gyepes	Ghipeş
Kadács	Kadács	Cădaciu Mare
Kadicsfalva	Kadicsfalva	Cădişeni
Kápolnásoláhfalu	Kápolnásfalu	Căpîlniţa
Kecset / Kisfalud	Kecsetkisfalud	Satu Mic
Keményfalva	Kükülőkeményfalva	Tîrnoviţa
Keresztúr	Székelykeresztúr	Cristuru Secuiesc
Kobátfalva	Kobátfalva	Cobâteşti
Korond	Korond	Corund
Küsmöd	Küsmöd	Cuşmed
Lengyelfalva	Székelylengyelfalva	Poloniţa
Lövéte	Lövéte	Lueta
Malomfalva	Nyikómalomfalva	Morăreni
Máréfalva	Máréfalva	Satu Mare
Oroszhegy	Oroszhegy	Dealu
Parajd	Parajd	Praid
Pálfalva	Székelypálfalva	Păuleni
Remete	Homoródremete	Călugăreni
Sükő	Sükő	Cireşeni
Siménfalva	Siménfalva	Şimoneşti
Szentegyházasoláhfalu	Szentegyházasfalu	Vlăhiţa
Szentkirály	Székelyszentkirály	Sîncrai
Szentlélek	Szentlélek	Bisericani
Szentmihály	Székelyszentmihály	Mihăileni
Szentmiklós	Gyergyószentmiklós	Gheorgheni
Szenttamás	Székelyszenttamás	Tămaşu
Szereda	Csíkszereda	Miercurea-Ciuc
Tarcsafalva	Tarcsafalva	Tărceşti
Tekerőpatak	Tekerőpatak	Valea Strîmbă
Tibód	Tibód	Tibod
Udvarhely	Székelyudvarhely	Odorheiu Secuiesc
Újfalu	Gyergyóújfalu	Suseni
Ülke	Ülke	Ulcani
Varság	Székelyvarság	Vărşag
Vágás	Vágás	Tăietura
Zetelaka	Zetelaka	Zetea

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Tanyás határrészek, tanyasűrűsödések nevei		
Békás		Becaş
Deság		Deşag
Fenyőkút		Fântâna Brazilor
Ivó		Izvoare
Küküllőmező		Poiana Tărnavei
Libán		Liban
Pálpataka		Valea lui Pavel
Sikaszó		Şikasău
Szencsed		Sâncel
Üknyéd		Valea Rotundă
Zeteváralja		Sub Cetate

Folyónevek, pataknevek		
Fehér-Nyikó		Fernic
Kisküküllő		Târnava Mică
Nagykút pataka		Fîntîna Mare
Nagyküküllő		Târnava Mare
Tartód pataka		Tartod
Varság pataka		Vărşag

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A TANULMÁNY NÉPRAJZI LEÍRÁSAINAK ADATKÖZLŐI

Balázs Ignácné Vass Margit, (1950), Tisztás; Bálint Áron, (1918), Tisztás; Bálint (Bábi) Domokos, (1916), Bagzos; Bálint Györgyné Pál K. Eszter, (1923), Sólyomkőhegye; Bálint Imre, (1916), Korond-Pálpataka; Bálint (Koba) Péter, (1894), Korond-Fenyőkút; Berkeczi Lukács Ferenc, (1928), Forrásköze; Berkeczi Pál, (1908), Tálasbérce; Dénes Gábor, (1912), Sólyomkőhegye; Dénes Gáspár, (1908), Központ; Dénes Imre postás, (1943), Központ; Dénes K. Gáspár, (1916), Sólyomkőhegye; Dénes K. Imre, (1956), Sólyomkőhegye-Paradicsomkert; Duka József, (1932), Sólyomkőhegye; Duka Józsefné Hajdú Berta, (1937), Sólyomkőhegye; Fábián Katalin, (1946), Bagzos-Lapos magyaró; Fábián (Pipás) Imréné Tifán (Néma) Anna, (1945), Tisztás; Fancsali Gáspárné Tamás Teréz, (1943), Forrásköze; Gergely János, (1925), Sólyomkőhegye; István Lajos, (1920), Korond; Kovács Lajos, (1932), Bagzos-Lapos magyaró; Lőrincz András, (1919), Tisztás; Magyari Árpád, (1927), Központ; Márton Jenőné Bálint Gizella, (1931), Bagzos; Nagy Imréné Duka Anna, (1959), Sólyomkőhegye; Nagy István, (1927), Bagzos; Pál András, (1908), Oroszhegy; Pál Gézáné Vass Anna, (1949), Oroszhegy; Pál Katona Albert, (1931), Varság melléke; Pál Katona György, (1926), Küküllő; Pál Katona Pálné Bálint Gizella, (1937), Varság melléke; Pál Kovács Dénes, (1923), Tisztás; Pál Péterné Dénes Matild, (1961), Központ; Pál Sándorné Tifán Gizella, (1933), Tisztás; Szász Áronné Gothár Vilma, (1925), Bagzos-Lapos magyaró; Szitás Balázsné György Berta, (1943), Központ; Tamás (Csonka) Ferenc, (1921), Központ; Tamás László, (1927), Forrásköze; Tamás Pál, (1927), Bagzos; Tifán András, (1925), Tisztás; Tifán Bertalan megyebíró, (1926), Tisztás; Tifán Bertalanné Gothárd Eszter, (1929), Tisztás; Tifán Józsefné Tamás Vilma, (1944), Tisztás; Vass Lajos kántor (1940), Oroszhegy; Vass T. Györgyné Pál Irén, (1933), Bagzos; Vass T. Jánosné Kovács T. Márta, (1934), Bagzos.

UTÓSZÓ

Ez a tanulmány a 7. fejezet kivételével 1998 őszén „A varsági hegyi tanyák múltja és településrendje" címmel a „Havasalja havasa. Tanulmányok a székelyvarsági hegyi tanyák népéről" című kötetben (szerk.: Bárth János, Kecskemét, 1998) jelent meg először. Születési körülményeiről a kötet szerkesztői utószava tájékoztat. Az 1990-es években íródott. Jelen idejű megfogalmazásai a XX. század végére vonatkoznak. A 7. fejezetet e könyv kiadása előtt, 2001 júniusában írtam. Az 1999 szeptemberében, a 2000 márciusában, a 2000 októberében és a 2001 márciusában végzett varsági szokáskutatásaim néhány tanulságát summázza. A harmadik évezred elejéről tekint vissza az elmúlt XX. század végére.

A szerző

Kecskemét, 2001. június 24. Szent Iván napján

[Erdélyi Magyar Adatbank]

BÁRTH JÁNOS
VARSÁG, A SZÉKELY TANYAKÖZSÉG
(Tartalom)

1. A TELEPÜLÉSNÉPRAJZI KÉP NÉHÁNY VONÁSA 5
2. VARSÁG ANYAKÖZSÉGE: OROSZHEGY 12
Falu a Havasalján vagy Hegyalján 12
Oroszhegy történetének Varságot érintő néhány kérdésköre 17
A témák kijelölése 17
Tartód vára 18
Diafalva 26
Urusos kút, határbeli kápolna és a Szent László hagyomány 31
Népesség, nyelv, kontinuitás 36
Vallás 40
A Tifánok sorsa 48
Az oroszhegyi faluközösség önszervező és rendfenntartó szerepének néhány eleme 52
3.A HAVASHASZNÁLAT MÚLTJA A NAGYKÜKÜLLŐ FORRÁSVIDÉKÉN
A havasok birtoklásának rendje 63
A XX. század eleji kép 63
Havasbirtoklás a Székelyföldön 65
Az Ország havasa fogalmáról 67
Oroszhegy határa és az oroszhegyi határperek 72
Helynevek a határperekben 77
A havasok használata és a havasi szállások a XVI-XVII. században 81
A szállás fogalma 81
Az irtás 86
Szénatároló-állattartó-földművelő havasi szállások 88
Alföldi párhuzamok. A szállástartó gyakorlat egyetemessége 92
A havasok használata és a havasi szállások a XVIII-XIX. században 93
Források és tanulságok 93
Összekötő láncszemek a XVIII. századból 95
Oroszhegyi havashasználat és szállástartás Varság területén 96
Kitekintés 102
4. AZ OROSZHEGYI HAVASOK NÉPÉNEK ÖNSZERVEZŐDÉSE, TÁRSADALMASULÁSA – VARSÁG KÖZSÉG KIALAKULÁSA 107
A havasi népesség 107
Kulturális önállósodás – havasi iskolák 118
Egyházi önállósodás 122
Harang, harangláb 122
Temetők 124
Plébánia, pap, templom, egyházszervezet 126
Közigazgatási, községi önállósodás 138
A Varság hegynév és a Varság-fogalom metamorfózisa 138
A közigazgatási önállósodás folyamata 139

[Erdélyi Magyar Adatbank]

A községi önállóság látható és láthatatlan jelei 142
5. VARSÁG, MINT HEGYI SZÓRVÁNYTELEPÜLÉS 145
A tanyák számának alakulása 145
A tanyák szaporodásának tényezői 154
A tanyahálózat néhány sajátossága 155
Sűrűsödési folyamatok 158
Természetes sűrűsödés 158
A sűrűsödés politikai, hatalmi háttere 159
A Központ kialakulása 159
Pusztulási folyamatok 160
Továbbélési folyamatok 161
6. A SZÓRT TELEPHELYEK NÉPRAJZI ARCULATA 163
Időszakosan használt szállások 163
Az oroszhegyiek varsági szállástartása 163
Varságiak varsági szálláshasználata – magános szénacsűrök 170
Varsági gazda szállása Küküllőtetőn 171
Két korondi család szállása Ásottúttetején 172
Állandóan lakott hegyi tanyák 176
Tanyai birtokok 176
Kerítések 176
Baromudvaros telekelrendezés 177
A telephely részei 178
Az épületek elhelyezésének, tájolásának szempontjai 178
A tanyai „bennvaló" épületei 179
Építés, építők 181
Épületek mozgatása, költöztetése 182
Víznyerés (patakok, források, kutak, sáncok) 183
Gyümölcsös-, virágos-, veteményes kertek 185
Szántók és kaszálók a tanya körül 186
A tanyai telephelyek leírásai és ábrái 193
7. A HEGYI TANYÁK NÉPÉNEK KÖZÖSSÉGI KAPCSOLATAI 221
8. FÜGGELÉK 226
RÖVIDÍTÉSEK 253
IRODALOM 255
VARSÁG ÉS OROSZHEGY AZ IRODALOMBAN 264
HELYNÉVMUTATÓ 265
A TANULMÁNY NÉPRAJZI RÉSZEINEK ADATKÖZLŐI 267
UTÓSZÓ 267

[Erdélyi Magyar Adatbank]

BÁRTH, JÁNOS
VARSÁG, DIE SEKLER GEHÖFTSGEMEINDE
(Inhalt)

1. EINIGE ZÜGE DES SIEDLUNGSETHNOGRAPHISCHEN BILDES 5
2. DIE MUTTERGEMEINDE VON VARSÁG: OROSZHEGY 12
Ein Dorf in Havasalja oder Hegyalja 12
Einige Fragenkreise der Geschichte von Oroszhegy bezüglich auf Varság 17
Die Themen 17
Die Burg Tartód 18
Diafalva 26
Brunnen mit Heilkraft, Kapelle an der Dorfgrenze und die Tradition des Heiligen Ladislaus 31
Bevölkerung, Sprache, Kontinuität 36
Religion 40
Das Schicksal der Tifanen 48
Einige Elemente der selbstorganisierenden und ordnungsschaffenden Dorfgemeinschaft 52
3. DIE VERGANGENHEIT DER ALMBENUTZUNG IM QUELLENGEBIET DER GROSSEN KOKEL 63
Die Almbesitzordnung 63
Situation am Anfang des 20. Jh. 63
Almbesitztum im Szeklerland 65
Über den Begriff der Alm des Landes (Staatliche Alm) 67
Der Hotter und die Hotterprozesse von Oroszhegy 72
Ortsnamen in den Hotterprozessen 77
Die Almbenutzung und die provisorischen Wirtschaftssiedlungen (szállás) in den Almen im 16-17. Jh. 81
Der Begriff "szállás" 81
Der Hau 86
Die Almszállásen mit Heulager, Tierzucht und Acker 88
Parallelen mit der Tiefebenbe. Die Universalität der Szállás-Erscheinung 92
Die Almbenutzung und die provisorischen Wirtschaftssiedlungen (szállás) in den Almen im 18-19. Jh. 93
Quellen und Lehren 93
Verbindungsglieder aus dem 18. Jh. 95
Almbenutzung und Szállásbetrieb der Gemeinde Oroszhegy im Gebiet von Varság 96
Ausblick 102
4. SELBSTORGANISIERUNG UND GESELLSCHAFTSBILDUNG DER ALMBEVÖLKERUNG VON OROSZHEGY - DIE ENTSTEHUNG DER GEMEINDE VARSÁG 107
Die Almbevölkerung 107
Kulturelle Selbstfindung - die Almschulen 118
Die Entstehung der selbständigen Kirchengemeinde 122

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Glocke, Glockenstuhl 122
Friedhöfe 124
Pfarrhaus, Priester, Kirchengebäude, Gemeindeorganisation 126
Die selbständige Gemeinde 138
Die Metamorphose des Ortsnamens Varság und des Varság-Begriffes 138
Der Vorgang der Entstehung der selbständigen Verwaltung 139
Sichtbare und unsichtbare Merkmale der Selbständigkeit der Gemeinde 142
5. VARSÁG, EINE STREUGEMEINDE IM GEBIRGE 145
Die Zahl der Einzelgehöfte *(tanya)* 145
Die Faktoren der Vermehrung der Einzelgehöfte 154
Einige Besonderheiten des *Tanya*-Netzes 155
Gruppierungsvorgänge 158
Natürliche Gruppierung 158
Politischer und herrschaftlicher Hintergrund der Gehöftgruppierung 159
Die Entstehung des Zentrums (ung: Központ) 159
Verfallensvorgänge 162
Weiterlebensvorgänge 161
6. DAS ETHNOGRAPHISCHE GESICHT DER STREUGEHÖFTEN 163
Die provisorisch benutzten *Szálláse* 163
Die Szállás-Betriebe der Oroszhegyer in Varság 163
Szállás-Benutzung der Varságer Bevölkerung in Varság - einzelne Heuscheunen 170
Szállás eines Varságer Bauern in Küküllőtető 171
Szállás zweier Koronder Familien in Ásottútteteje 172
Dauernd bewohnte *Tanya*-Gehöfte im Gebirge 176
Tanya-Besitz 176
Zäune, Abgrenzunge 176
Innere Ordnung des Grundstückes (ung: Baromudvar) 177
Teile des Gehöfte 177
Aspekte der Plazierung und Orientierung der verschiedenen Gebäuden 178
Die Gebäude des Tanya-Gehöftes (ung: bennvaló) 179
Bau und Bauarbeite 181
Das Bewegen und Übersiedlung der Gebäude 182
Wassergewinnung (Bäche, Quellen, Brunnen, Grabe) 183
Obst-, Blumen-, Gemüsegärten 185
Ackerfeld und Wiese in der Umgebung des Tanya-Gehöftes 186
Beschreibungen und Abbildungen über *Tanya*-Betriebe 193
7. GEMEINSCHAFTSKONTAKTE IN DEN BERGGEHÖFTEN 221
8. ANHANG 226
ABKÜRZUNGEN 253
LITERATURVERZEICHNIS 255
VARSÁG UND OROSZHEGY IN DER FACHLITERATUR 264
ORTSNAHMENVERZEUGNIS 265
GEWÄHRSLEUTE DER ETHNOGRAPHISCHEN TEILE DER STUDIE 267
NACHTWORT 267

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Nyomás és kötés:
Agapé, Ferences Nyomda és Könyvkiadó Kft.
6725 Szeged, Mátyás tér 26.
Email: agape@tiszanet.hu
Megjelent 300 példányban.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

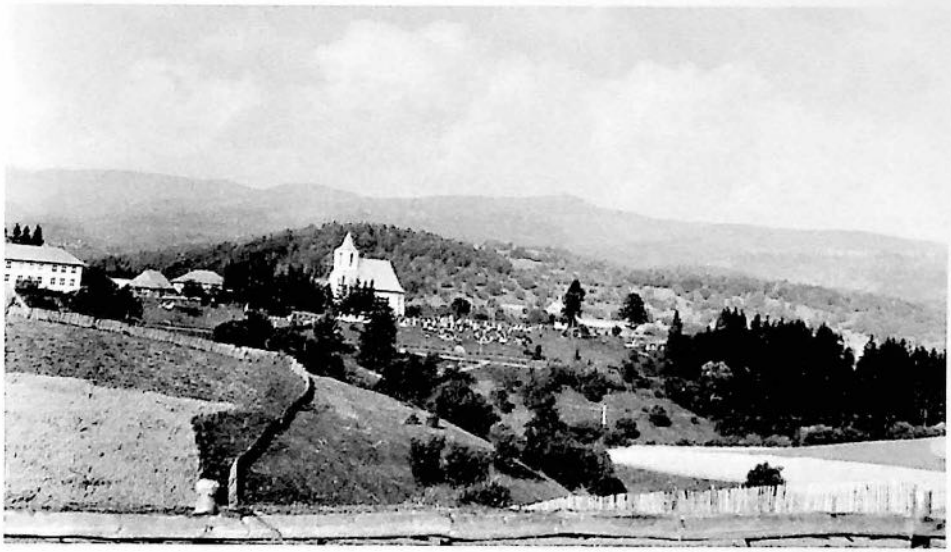

1. *kép*. Varsági látkép a templommal és a központi iskolával. (Bárth János felvétele, 1994.)

2. *kép*. Varsági táj. (Bárth János felvétele, 1991.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

3. *kép*. Tanyák az irtott területek szélén, az erdők közelében. (Bárth János felvétele, 1991.)

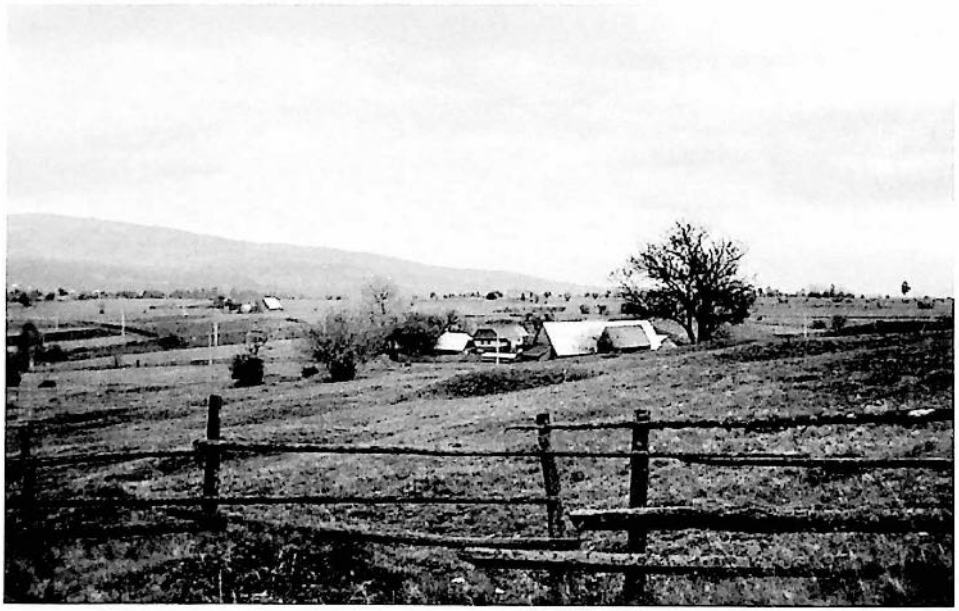

4. *kép*. Bagzosi látkép tanyákkal. (Bárth János felvétele, 1991.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

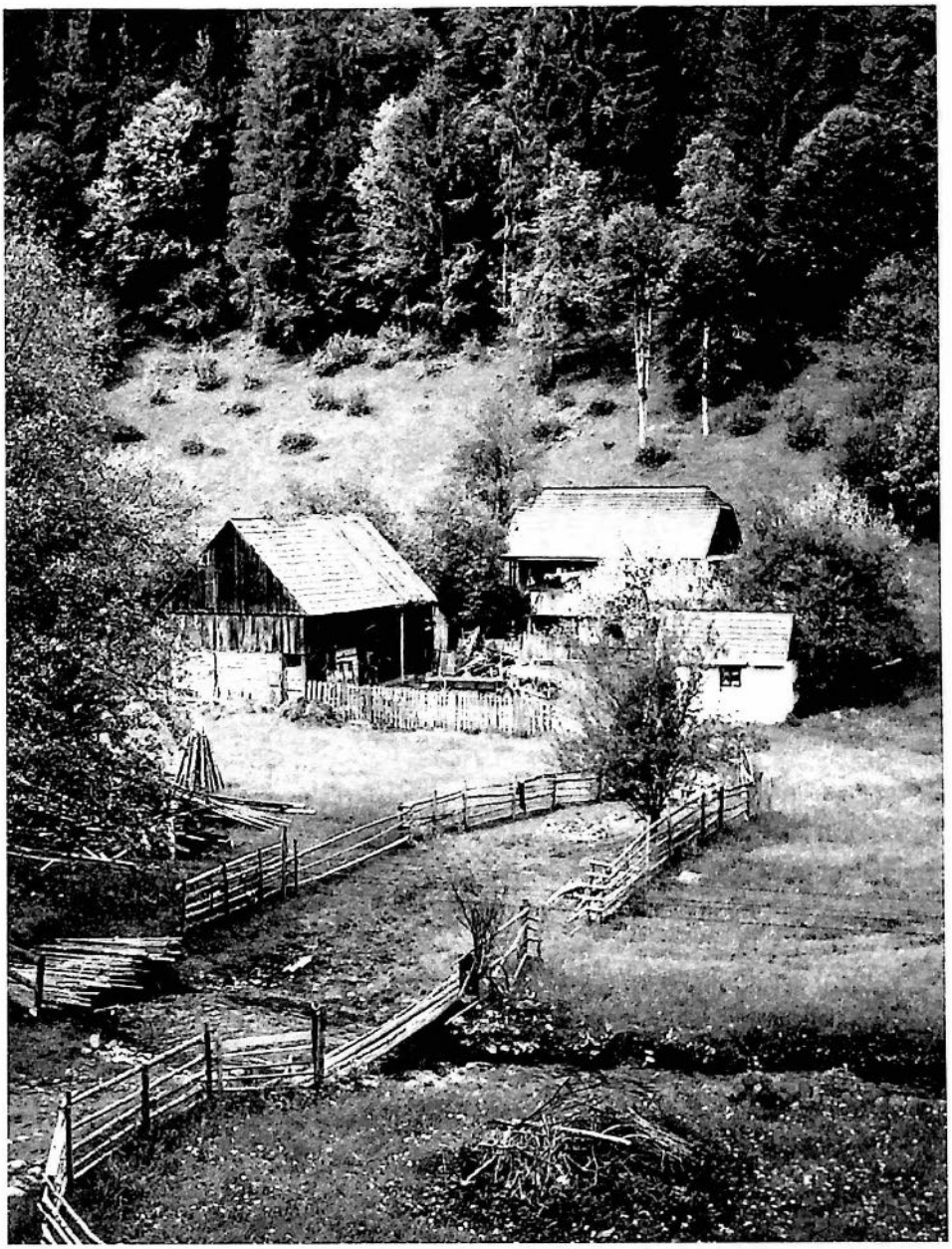

5. *kép*. Tanya a *Varság pataka* völgyében. (A 4. sz. felmért telephely. Bárth János felvétele, 1995.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

6. *kép*. Házhomlokzat
(Bárth János felvétele, 1995.)

8. *kép*. Házhomlokzat
(Bárth János felvétele, 1991.)

7. *kép*. Házhomlokzat
(Bárth János felvétele, 1991.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

10. *kép.* Házhomlokzat fonó asszonnyal
(Bárth János felvétele, 1991.)

9. *kép.* Faragott kiskapu
(Bárth János felvétele, 1993.)

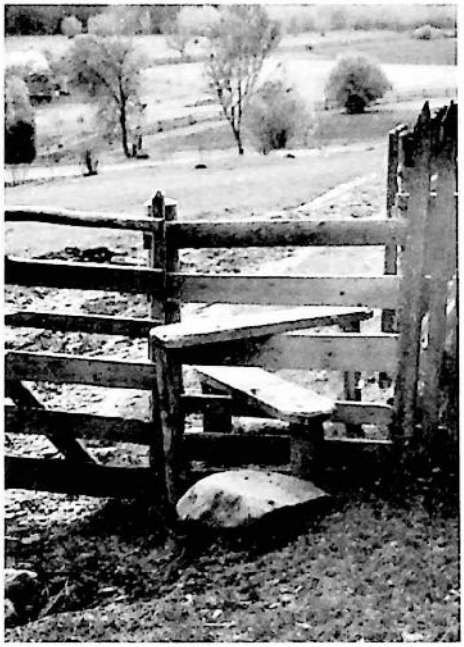

11. *kép. Lépőke*
(Bárth János felvétele, 1991.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

12. *kép*. Fából épített ház az út felől. (Bárth János felvétele, 1991.)

13. *kép*. Fából épített ház a csür felől. (Bárth János felvétele, 1991.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

14. *kép*. Havasi gazda fából épített háza a XX. század elejéről. (Bárth János felvétele, 1992.)

15. *kép*. Tanyai lakóház a XX. század közepéről. (Bárth János felvétele, 1991.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

16. *kép.* 1904-ben épített, kőfalú lakóház Sólyomkön *pityókás* szekérrel (Bárth János felvétele, 1993.)

17. *kép. Pityókaültetés* (Bárth János felvétele, 1993. máj. 1.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

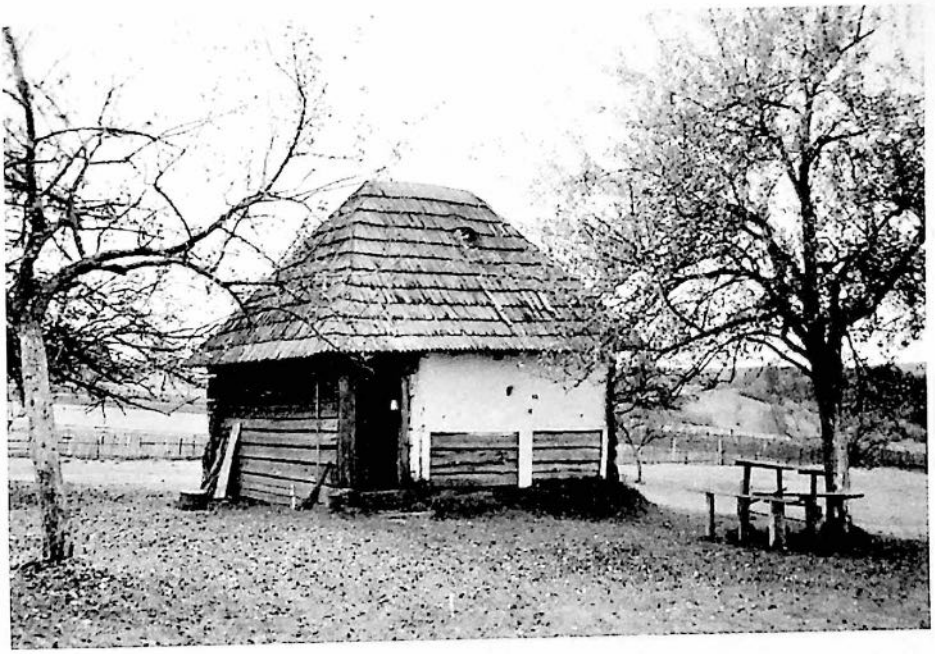

[Erdélyi Magyar Adatbank]

20. *kép*. Tálasbérci ház és lakói. (Bárth János felvétele, 1993.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

21. *kép*. Sólyomkői ház. Alsó szintjén valaha *kerekes*-műhely működött. (Bárth János felvétele, 1992.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

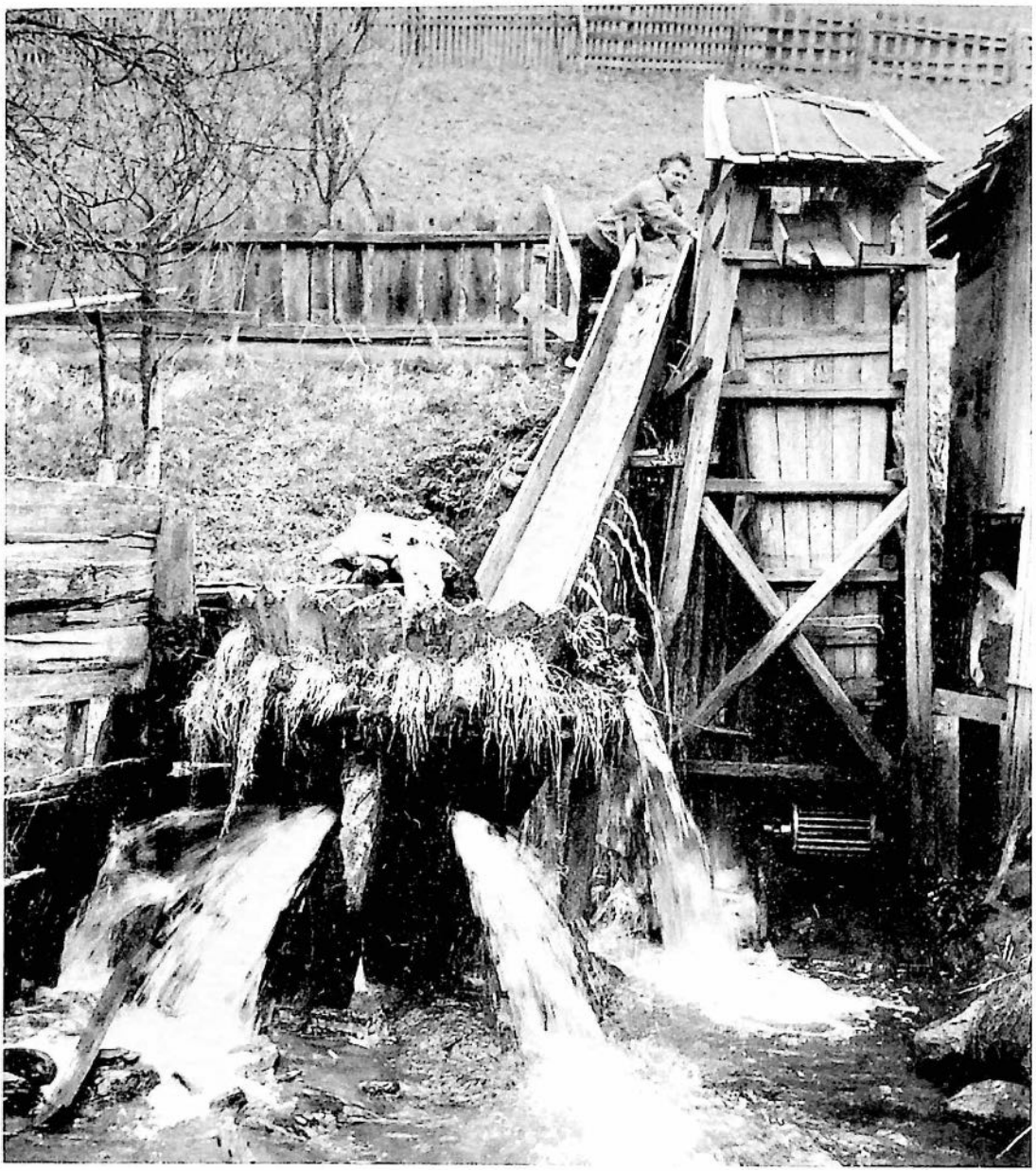

22. *kép*. Csergeványoló a *Varság pataka* közelében. (Bárth János felvétele, 1993.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

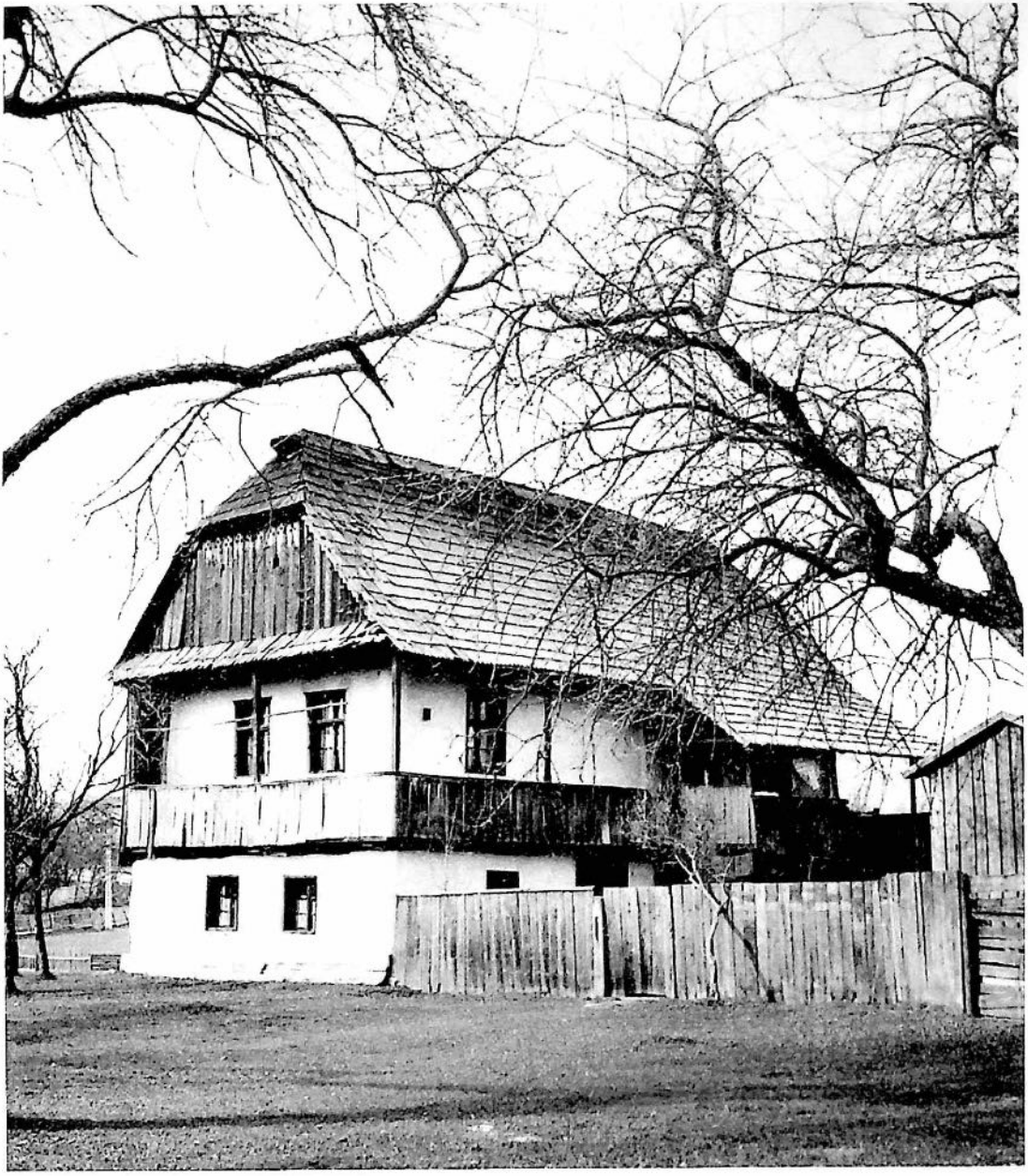

23. *kép*. Varsági gazda rangos lakóháza a Tisztás nevü határrészen. (Bárth János felvétele, 1993.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

24. *kép*. Juhtartó *esztena* a Bolygó területén (Bárth János felvétele, 1991. jún. 4.)

25. *kép*. *Kaliba* szántóföld közelében (Bárth János felvétele, 1991.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

26. *kép*. Magányos *szénacsűr* a *Boros pataka* völgyében (Bárth János felvétele, 1992.)

27. *kép*. Vízhúzás horoggal ásott kútból (Bárth János felvétele, 1991.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

28. *kép.* Varságiak a somlyai búcsún. (Bárth János felvétele, 1995.)

[Erdélyi Magyar Adatbank]